

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA BÖLÜMÜ

HEGEMONİK BİR SÜREÇ OLARAK TÜRKİYE KENTLEŞMESİ

ŞEHİRCİLİK DOKTORA TEZİ

Erbatur ÇAVUŞOĞLU

DANIŞMAN: Prof. Dr. Aykut KARAMAN

İstanbul - Temmuz 2004

ÖNSÖZ

Bu çalışma sürecinde bir çok kişinin desteğini aldım. Prof. Dr. Mehmet Çubuk doktora çalışmasının ilk bölümünde, Prof. Dr. Aykut Karaman ise ikinci bölümünde danışmanlık görevini üstlendiler. Doç. Dr. Meral Özbek ve Doç. Dr. Güzin Kaya da izleme komitesi üyeleri olarak yakından takip ettikleri bu teze çok önemli katkılarda bulundular. Sayın Özbek'e doktora konusu seçimi, araştırmanın tasarımı ve olgunlaştırılması aşamalarında verdiği destek ve katkılar için çok şey borçluyum. Değerli eleştiri ve görüşlerini esirgemeyen diğer jüri üyeleri Prof. Dr. Güzin Konuk ve Prof. Dr. Zekai Görgülü, Doç. Dr. Zeynep Merey Enlil ve Doç. Dr. Gülşen Özaydın'a da teşekkür ederim.

Çalışma boyunca MSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'ndeki hocalarım, mesai arkadaşlarım ve öğrenci arkadaşlarımla ufuk açıcı tartışmalar yaptım, çok şey öğrendim, onlara çok şey borçluyum. Murat Cemal Yalçıntan ve Tolga Kaya ise bu tezi en yakından takip eden ve eleştiren dostlarım olarak ayrı bir teşekkürü hak ediyorlar, özellikle son iki yılda okuduğumuz yazdığımız ayrı gitmediği için benim ve onların düşüncelerinin nerede başlayıp nerde bittiği iyice belirsizleşti. Yaptıkları önemli uyarılar ve düzeltmeler için minnettarım. MSGSÜ'deki çatı ofisini paylaştığım değerli dostlarıma da zaman zaman yaptığımız tartışmalar ve katkıları için teşekkür borçluyum. Ayrıca bölümümüzdeki Mehmet Çubuk kitaplığı çokça faydalandığım, tezime önemli kaynak sağlayan özel bir uzmanlık kütüphanesi oldu; yardımlarından dolayı Elif Karakoç'a teşekkür ederim.

Son olarak, çalışma boyunca bana sürekli moral ve inanç veren aileme ve bu sancılı süreçte ortak olan dostlarıma ve onu ihmal ettiğim de bile desteğini sürdüren grubum Zardanadam'a teşekkür ederim.

Bu çalışmaya 30 yıllık yaşamım boyunca biriktirdiğim bilgi ve deneyim büyük ölçüde yansıdı. Bu birikime katkıda bulunan kişiler, kurumlar ve olaylar çalışmanın asıl sahipleridir, ben elimden geldiğince bunları yansıtmaya çalıştım.

Erbatur Çavuşoğlu,

Haziran 2004, İstanbul.

TÜRKÇE ÖZET

Bu çalışma Türkiye’de egemen sınıflar lehine işleyen kentleşme sürecinde toplumsal ikinanın nasıl üretildiğini incelemektedir. Türkiye hızla modernleşen, kentleşen ve demokratikleşen bir ülke haline gelirken eşitsizlikler de sınıfsal, kentsel ve bölgesel düzeyde artmaktadır. Buna rağmen devlet bu eşitsizliklerden kaynaklanan memnuniyetsizliği ortadan kaldıracak mekanizmaları üretebilmekte ya da üretilmesine göz yummaktadır.

Ancak bu mekanizmalar Türkiye’nin modernleşme projesinin aracı olarak düşündüğü kent planlama sisteminden önemli sapmalar göstermekte ve modernleşme projesinden ciddi tavizler gerektirmektedir. Devlet, toplum ve piyasa gizli bir sözleşme etrafında sessizce bir araya gelirken, ortaya son derece niteliksiz ve eşitsiz bir kentsel çevre çıkmaktadır. Bu kötü tabloda doğması gereken memnuniyetsizlikler de çeşitli yeniden dağıtım mekanizmaları ile azaltılmaktadır.

Gramsci’nin hegemonya yaklaşımı iktidarın sürdürülmesinde baskı ve ikna arasındaki dengeye işaret etmesi bakımından önemli bir açıklama biçimidir. Türkiye kentleşmesi incelendiğinde yapılaşmış çevrenin oluşmasında çeşitli dönemlerde baskı ve ikna politikalarının kullanıldığı görülmektedir. Kentsel toplumsal hareketler ve öngörülemez kentsel gelişmeler baskı ve zor ile ortadan kaldırılabilirdiği gibi, gündelik yaşamın her alanında ortaya çıkan eşitsizliklerden kaynaklanan memnuniyetsizlikler de kırsal toprak, kentsel toprak ya da imar haklarının yeniden dağıtımı türünden politikalarla ikna üretebilmektedir.

Çalışma, araştırma amacının ve yönteminin anlatıldığı girişin ardından hegemonya kuramı ve kent planlama ilişkisinin kurulduğu birinci bölümü, Türkiye kentleşmesinin hegemonik bir süreç olarak değerlendirildiği ikinci bölümü ve imar aflarının örnek olay olarak incelendiği üçüncü bir bölümü içermektedir. Sonuç bölümü daha insancıl bir kentleşme ve kent planlama sistemi için öneriler içermektedir.

Anahtar Sözcükler: sosyal adalet, hegemonya, kentleşme, kent planlama, imar affı.

SUMMARY

The thesis examines the production of social consent, in a capitalist urbanisation process in which only the dominant classes benefit. As Turkey become a more modern, urban and democratic country, social, urban and regional inequalities rises dramatically as well. However, the state produces or let produced the mechanisms that will ease the dissatisfaction up to these inequalities.

These mechanisms force deviate urban planning system which has chosen as a tool of modernisation and also compensate the modernisation project. As the state, society and market agrees on a hidden social contract, a very low quality and unequal urban environment occurs. The possible dissatisfactions of this picture are decreased via redistribution mechanisms.

Garmsci's theory of hegemony is quite important in the name of highlighting the balance of getting consent and domination in order to maintain power. Examining the periods of urbanisation of Turkey, a variety of domination and consent policies used can be observed in creating the built environment. On one hand, it can be seen that urban social movements, unexpected urban developments can be controlled by using power, on the other hand consent policies like redistribution rural areas, urban areas and building permits are produced against the dissatisfactions come out through daily life.

The study contains an introduction which aim and methodology explained and the first chapter which integrates the hegemony theory to urban planning, second chapter that evaluate Turkey urbanisation as a hegemonic process, and a third chapter that examines building amnesties as a case study. The conclusion maintains the ideas for a more humanist planning system and urbanisation process.

Keywords: Social Justice, Hegemony, Urbanisation, Urban Planning, Building Amnesty.

HEGEMONİK BİR SÜREÇ OLARAK TÜRKİYE KENTLEŞMESİ

GİRİŞ.....	1
1. KENT, PLANLAMA VE HEGEMONYA.....	23
1.1. Mekan Kuramındaki Dönüşümler	24
<i>1.1.1. Coğrafya Önemlidir!</i>	24
<i>1.1.2. Mekan Politikadır!</i>	29
<i>1.1.3. Kent Bir Mücadele Alanıdır!</i>	33
1.2. Hegemonya, Devlet ve Kent	38
<i>1.2.1. Hegemonyanın Kentsel Mekanda Sürekli Yeniden Kuruluşu</i>	48
<i>1.2.2. Mülkiyet, Rant ve Sosyal Adalet</i>	61
<i>1.2.3. Tüketim, Yoksulluk ve Sosyal Devlet</i>	64
1.3. Planlama ve Hegemonya	69
<i>1.3.1. İktidar, Sokak ve Kamusal Alan</i>	73
<i>1.3.2. Planlama, Kentbilim ve Hegemonya</i>	79
<i>1.3.3. Kentsel Politikalar ve Hegemonya</i>	82
<i>1.3.4. Yerel Demokrasi, Kent ve Yeni Hegemonik Rejimler</i>	88
2. TÜRKİYE KENTLEŞMESİ VE HEGEMONYA MÜCADELESİ	103
2.1. Kentleşme Sürecinin Genel Özellikleri	104
<i>2.1.1. Dünya Sistemi ve Geç-kapitalistleşme</i>	108
<i>2.1.2. Giydirilmiş Modernlik ve Resmi İdeoloji</i>	111
<i>2.1.3. Bedelsiz Modernleşme ve Plansızlık</i>	117
2.2. Hegemonya Mücadelesinin Tarihsel Değerlendirmesi	121
<i>2.2.1. Dönemler ve Kırılmalar</i>	126
<i>2.2.2. Devlet, Sınıflar ve Hegemonik Eklemlenme</i>	139
<i>2.2.3. Yeni Hegemonya'nın Yerli Versiyonu: Özalizm</i>	144
2.3. Hegemonya'nın Kentsel Mekandaki Tezahürleri	149
<i>2.3.1. Kent Planlamanın Kurumsallaşma Çabaları</i>	155
<i>2.3.2. Kent Planlamanın Meşruiyet Krizi</i>	167
<i>2.3.3. Kent Planlama Sisteminin İkamesi</i>	176
3. YENİDEN DAĞITIM, İMAR AFLARI VE HEGEMONYA ...	181
3.1. Hegemonik Bir Araç Olarak Yeniden Dağıtım	182
<i>3.1.1. Hegemonya Kuruluşu ve Mülkiyetin Yeniden Dağıtımı</i>	184
<i>3.1.2. Yeniden Dağıtımın Üç Dönemi ve Üç Kavramı</i>	186
<i>3.1.3. Yeniden Dağıtım Bağlamında Af Süreci ve Hegemonya</i>	197
3.2. İmar Afları ve Hegemonik Özellikleri	209
<i>3.2.1. İmar Aflarının Tarihsel Değerlendirilmesi</i>	210
<i>3.2.2. İmar Aflarında Dönemler</i>	214
<i>3.2.3. İmar Aflarında Taraflar, Roller ve Hegemonya</i>	219
SONUÇ: TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN ÖZGÜLLÜĞÜ VE KARŞI	
HEGEMONİK KENTLEŞME OLANAKLARI.....	228
KAYNAKÇA.....	248
Ek 1: ÖZGEÇMİŞ Erbatur Çavuşoğlu	266

GİRİŞ

Bu çalışma, bir uzman olarak kendi varoluş nedenini, mesleki meşruiyetini ve etkinliğini sorgulayan bir kent plancısının cevaplamaya çalıştığı bir dizi sorudan kaynaklanmaktadır. Bu sorular, kent planlama uzmanlığına özgü teknik sorular olmayıp, gündelik hayattan türetilmiş ve pek çok disiplin tarafından çeşitli biçimlerde gündeme getirilmiş kamusal kaygılara dayanmaktadır. Ekonomik aklın tahakkümü altındaki hayatlarımızın bir yandan son derece eşitsiz ilişkiler, diğer yandan son derece niteliksiz bir çevre üretiyor olması bu kaygıların kaynağını oluşturmaktadır. Bu çalışmayla yapılmaya çalışan, bizleri eşitsiz ve niteliksiz bir yaşama zorlayan sürecin kentsel mekan üzerinden yeniden düşünülmesidir.

Harvey’in belirttiği gibi “çok farklı türden hareketler kendilerini, doğrudan doğruya, paranın ve mekan ve zaman konusunda rasyonelleştirilmiş anlayışların günlük hayat üzerindeki iktidarına karşı bir düşmanlık temelinde tanımlar” [1997:268]. Batı kapitalizminin gelişmesi ile akılcılaştıran, standartlaştıran ve şeyleştiren yaşam biçimleri kültürel, dinsel, ideolojik vb. nedenlerle farklı eleştirilere maruz kalmaktadır. Geç kapitalistleşme sürecindeki Türkiye’de de bu eleştirel çeşitliliğin izlerini sürmek olanaklıdır. Bu eleştirel çeşitlilik henüz örgütlü bir toplumsal harekete dönüşmemiştir, ancak farklı ideolojileri olan toplumsal grupların ve sistemden farklı biçimlerde mağdur olan kesimlerin dayanışmacı tavır ve söylemlerine tanık olmaktadır. Harvey yine “toplumsal hareketler, sokak hayatı ve kültürü, sanatsal ve başka tür kültürel faaliyetler rengini ve mayalanmasını büyük ölçüde tam da kapitalist hegemonya koşullarında para, mekan ve zamanın cisimleşmesine yönelik muhalefetlerin sonsuz derece çeşitli dokusundan alır” demektedir [1997: 268]. Bu doku sınıfsal, etnik, inançsal, ideolojik, cinsiyete bağlı çok çeşitli tahakküm ilişkilerine karşı geliştirilen çoklu muhalefetten oluşmaktadır. Bu anlamda burada geliştirilmeye çalışılan düşünceler de, kapitalist gelişme mantığına karşı olan çeşitli söylemlerden beslenmekte ve Türkiye’deki kentbilim literatürü içinde yeniden filizlenmekte olan eleştirel düşünceye¹ katkı yapmayı hedeflemektedir.

¹ Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren, özgürlükçü bir anayasanın da etkisiyle planlı kalkınma söylemi çerçevesinde gelişmiş önemli bir eleştirel kentbilim literatürü bulunmaktadır. Ancak, 1980 sonrası bu

1980 sonrası Türkiye'sinde yaşamak, eşitsizliklerin giderek arttığı bir dünyanın eşitsiz bir coğrafyasında ve bu eşitsizliğin sürdürülemez hale geldiği bir dönemde yaşamaktır. Bir başka deyişle, kapitalizmin “küreselleştiği” bir dönemde, geç kapitalistleşmiş bir ülkede yeni dünya düzeninin bir parçası olmak için sömürünün doğallaştırıldığı bir süreci paylaşmaktır. Yaşanan krizlerin ardından, 175 ülkenin değerlendirildiği Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme İndeksi'nde 2002 yılında 85. sırada bulunan Türkiye'nin 2003'te 96. sıraya gerilemiş olması dikkat çekici bir istatistiktir [UNDP, 2003]. Üstelik, dünyadaki en kötü refah devleti uygulamalarından birinin de Türkiye'de olması, sosyal güvenlik sisteminin yoksulluğu, sistemin mağdurları açısından ciddi sorunlar doğurmaktadır. Dünya Bankasının eğitim, sağlık, sosyal sigorta, sosyal refah, konut ve toplumsal hizmetleri kapsayan 1996 yılı istatistikleri açısından Türkiye'de sosyal harcamaların merkezi devlet bütçesindeki payı % 19'dur ve Türkiye bu oranın % 30'un altında olduğu 10 ülkeden biridir [aktaran Arın, 2004: 89]. Bu rakamlar, modernleşme projesinde kararlı, geç de olsa gelişmekte olan, çeşitli yer altı ve yerüstü zenginliklerine sahip olan ve tüketim alışkanlığı sürekli artan ülkemizdeki yaşam standartlarının ve insani kalkınma değerlerinin düşüklüğünü belgelemektedir. Diğer taraftan, sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerin ulaştığı boyut düşünülünce, bu ortalamanın uzağına düşen toplum kesimlerinin varlığı, kapitalizmin oldukça vahşi² bir versiyonunun yaşandığına işaret etmektedir.

Kentler toplumsal eşitsizliklerin sadece üretildikleri değil, aynı zamanda çok net bir biçimde sergilendiği yerler olarak incelenmeye değerdir. Bize eşitsizliğin en acımasız biçimlerini gösterebilir, bu eşitsizlik karşısında uyum, direnme ya da savunma mekanizmalarını tanıtabilir ve eşitsizliği gidermenin yollarına ilişkin

söylemin cılızlaştığı ve etkisizleştiği söylenebilir. Bir yandan tarihin sonu çılgınlıkları, bir yandan postmodernizmin çeşitlilik vaatleriyle dolu bir ortamda eleştirel kentbilim literatürünün yeniden filizlenmekte olduğunu düşünülmektedir: Aklın karamsarlığı ve iradenin iyimserliği...

² Geleneksel Türkiye toplumsal yapısının gündelik hayatta karşılaşılan çeşitli zorlukları hafifletme kabiliyeti doğrultusundaki tezlerle kısmen katılmakla birlikte, Türkiye kapitalizminin giderek daha acımasız ve vahşi bir yapıya kavuştuğu düşünülmektedir. “Türkiye, kalkınmakta olan ülkeler içinde, gelir dağılımındaki eşitsizliği hızla arttıran ülkeler arasında yer alıyor. Toplumun küçük bir kesimi, hem gelir hem de tüketim seviyesi açısından kalkınmış ülkelerin ortalamasının üzerinde bir refah içinde yaşarken, geriye kalanlar ise fakirleşiyor. Vahşi ve fütursuz bir iktisadi kalkınma süreci bu” [İnsel, 2004: 269].

fikirler sunabilir. Kentleri okumak, eşitsizlik sorununun salt bir iktisadi süreç olmadığını, sorunun gündelik hayatın bütün alanlarına yayılmış bir iktidar mücadelesine neden olduğunu ve her tür insan ilişkisinde belirleyici konuma geldiğini görme olanağı sağlar. “Gündelik hayatın eleştirel çözümlemesi ideolojileri açığa çıkaracaktır; gündelik hayat hakkındaki bilgi ise, ideolojik bir eleştiriyi ve sürekli bir özeleştiriye kapsayacaktır” [Lefebvre, 1998: 34].

Bu çalışma, kapitalist kentleşme sürecinde; Türkiye’de kent planlama pratiğinin genel başarısızlığından ve kentlerin durumundan yola çıkarak eşitsizlik sorununu irdeleyen; planlamanın nahif bir teknisyenlikle uğraştığı konuların özünde ideolojik bir mücadele alanı/aracı olduğunu kavrayan ve nihayet kentlere bakmanın alternatif bir yolu olarak ekonomi-politiği ön plana çıkaran bir çalışmadır. Böylece, en kısa ifade biçimiyle Türkiye’deki kapitalist kentleşme süreçlerinin anlamlandırılmasına, ve sürecin hegemonik özelliklerinin ön plana çıkarmasına çalışılmaktadır. Eşitsizliklerin keskinleştiği, kentsel yoksulluğun yaygınlaştığı, enformelliğin olağanlaştığı bir ortamda kent dolayısıyla mekan üzerinden konuşmanın önemli olduğunu savunan bu çalışma, Türkiye kentlerinde ortalama bir kentli olarak deneyimlediğimiz bu gerçekleri siyaset biliminden ödünç aldığı hegemonya kuramıyla ilişkilendirerek tarihsel olarak açıklamak, hegemonya kavramını kentsel siyaseti anlamada bir araç olarak kullanarak Türkiye kentleşmesinin hegemonik ilişkiler içinde anlamlandırılabilir bir süreç olduğunu kanıtlamaya çalışmak, meşruiyet krizini ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak temellendirmek böylece kenti devletin ve sınıfların yapısına ilişkin açıklamalar bağlamına yerleştirmek ve nihayet kentsel politikalar açısından karşı-hegemonik projenin kuruluşu için gereken zihinsel birikime katkı yapmak amacını taşımaktadır.

Bir yakınıni yitiren kişi için gerçeğin kabullenilmesi kolay değildir. Bu çalışmada da araştırmacı, meslek hayatının 8. yılını tamamlarken epeydir sezdiği ancak yüksek sesle dile getiremediği bir üzücü gerçeği; Türkiye’de kent planlamasından söz etmenin artık olanaklı olmadığını, planlamanın gündem dışı bırakıldığını kavramış

bulunuyor.³ Bu hayal kırıklığı, 1999 yılındaki resmi rakamlara göre 20 bin kişinin hayatını kaybettiği ve çok daha fazlasının psikolojik ve fiziksel olarak yaralandığı Marmara Depremleri ile acı bir şekilde somutlaşırken, kurduğumuz kent karikatürlerinin ölümcül olabildiği ve doğal afetlerin bile sınıfsal sonuçlar üretilbildiği ortaya çıkıyor; sorunun çerçevesi de belirginleşiyordu: Türkiye’de kentleşme, kentsel gelişme ve büyüme neden planlanamıyor?

Türkiye’de lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitimi verilen⁴ bir disiplin, meslek odasına sahip bir meslek alanı, binlerce yetiştirilmiş uzmanı olan bir uğraşı ve üstelik yasal olarak da tanımlanmış bir hizmet olarak Kent Planlama’dan ve onun dayandığı meşruiyetten söz etmek bugün adeta hayalet avcılığı yapmak haline gelmiştir. Türkiye’de kent planlaması artık bir mittir, devletin ve toplumun “-mış gibi” yaptığı, kamu vicdanında bir karşılık bulamamış, varolduğu ve varolması gerektiği söylenen ama gerçekte görülmeyen bir pratik, yani bir hayalettir.⁵ Gerçekte varolan ise, planlamayı ikame eden ve toplumsal tarafların gizli bir sözleşme ile üzerinde oydaştığı enformel bir kentleşme modelidir. Kent planlama hem profesyonel kent plancıları, hem eğitimi kurumları, hem bürokratik devlet kurumları ve en önemlisi toplumun büyük bölümü tarafından güven duyulmayan, inanılmayan, “meşrulaşamamış” bir meslek alanıdır.

“Bugün kent planlarının yapılmasını, planın yararlarına siyasetçilerden ya da halk tarafından duyulan gereksinimlerden çok, bazı kurumsal zorunluluklar sağlıyor... Kent planlamanın işlevinin toplumda benimsenen bir netlik kazanamaması, meşruiyetinin yeterince açıklıkla temellendirilmeyişi, onun kurumsal olarak güçlü araçlara kavuşmasını engelliyor” [Tekeli, 1991a: 18-19].

Türkiye’de kent planlama eğitimi ve pratiği içinde yer alan herkes kuramsal söylem ve uygulamalar arasındaki devamsızlıktan şikayet etmektedir. Planlama gibi güçlü

³ Özellikle akademik camia içinde bir çok uzmanın kendi varlık nedenlerini tehdit ettiği gerekçesiyle bu yakıcı gerçeği kabullenmemekte direndikleri gözlenmektedir. Konu, ikinci bölümde “Hegemonya’nın Kentsel Mekandaki Tezahürleri” başlığında ele alınmıştır.

⁴ Şehir Plancıları Odasının yaptığı hesaplamalara göre, Türkiye’deki Şehir ve Bölge Planlama Bölümleri 2003 yılı itibarı ile 4000’den fazla mezun vermiştir.

⁵ Burada mit olarak sözü edilen imar planı yapma pratiği değildir. Zira, uzun yıllardır yapılmakta ve kısmen de olsa uygulanmakta olan çeşitli kademelerde imar planları vardır, ve kentlerimizin durumuna bakıldığında bunların başarısızlığı da ortadadır. Öte yandan, planlama ilkeleri göz önüne alınmadan politikalar üretilmesine tepki gösteren Şehir Plancıları Odası, Haziran 2003’te yaptığı bir basın açıklamasıyla Hükümete, Şehir ve Bölge Planlama bölümlerinin kapatılmasını önermiştir.

bir aracın doğru ve etkin bir şekilde kullanılmadığı söylenmektedir. Bunun nedenleri arasında yasal yetersizlikler, deneyim eksikliği, finansman sorunu, kirli siyaset, halkın duyarsızlığı vb. sayılırken; planlamanın kendisi pek sorgulanmaz; planlamanın Türkiye’de neden güçlü bir araç olmadığı sorusu tüm yakıcılığıyla ortada durur. Hal bu ki Tekeli’nin de sözünü ettiği “meşruiyet” sorunu kent planlamanın da araçlarından biri olduğu modernleşme projesinin başarısızlığı ve bizzat modernleşme projesinin meşruiyet sorunu olarak da görülebilir.

Birçok gelişmiş ülkede aydınlanma projesinin önemli ve rasyonel bir aracı olarak önem kazanmış olan “kent planlama” Türkiye’de meşruiyet kazanamamıştır. Bu meşruiyet krizinin aşılması için kent planlamanın teknik, teorik, yasal ve mali vb. şekilde güçlendirilmesine yönelik çabalar söz konusu olmakla birlikte; bu çabaların hiçbirisi devlet ve toplum arasında gelişmiş özgün bir ilişkinin dinamiklerini anlamak, açıklamak ve değiştirmekte yeterli olamamaktadır. Oysa kent planlama, “mimarlık mühendislik üzerine sürülmüş bir krema” olmadığı gibi [Tekeli, 1994a: 10], siyaset alanının dışında bir teknik uzmanlık da değildir. Kentbilim, kentlere bakarken mekan fetişizminden kurtulabildiği ve kentsel toplumsal mekanın üretimini, bu üretimin maddi ve toplumsal belirleyicilerini ve bu belirleyiciler arasındaki ilişkileri çözümleyebildiği ölçüde açıklama gücü ve meşruiyet kazanabilecektir.

Batılılaşmayı, aydınlanmayı ve bunun araçlarını kararlılıkla benimsemiş olan Türkiye’de kent planlama pratiğinin beklenildiği ölçüde başarılı olamadığı görülmektedir. Bu başarısızlık, planlamanın devlet, piyasa ve toplum tarafından samimi bir şekilde benimsenmemesinden, meşruiyet kazanamamasından kaynaklanmaktadır. Yani planlama konusunda bir “takiye” söz konusudur. Bu takiyenin arka planı şöyle özetlenebilir: Piyasa, planlama kontrol ve sınırlamalarından hoşlanmamakta, toplum plansızlığı ve kuralsızlığı bir tutunma stratejisine dönüştürmekte, devlet planlama konusunda ısrarcı olmayarak hem yükümlülüklerinden kurtulmakta, hem de sürecin egemen sınıflar lehine gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Buna göre, planlı kalkınma stratejisi vitrini süsleyedursun, toplumsal tarafların sessizce uzlaştığı enformel bir kalkınma modeli gizli ajanda

olarak sürüp gitmektedir. Bugünkü Türkiye kentlerini bu gizli ajandanın ve hegemonik ilişkiler setinin sonucu olarak görmek olanaklıdır.

Bu çalışmaya göre, Türkiye’de kent planlama pratiğinin en temel sorunu toplumsal meşruiyet sorunudur. Bu açıdan araştırma konusu olarak yasalar, kurumlar, kuramlar ve uygulamalar vb. den çok; bunların varolamamasının temelinde yer aldığı düşünülen, toplumsal meşruiyet sorunsalı üzerine yoğunlaşılacaktır. Çalışma meşrulaşmanın önündeki temel engeli mevcut kentsel siyaset anlayışı olarak görür zira, mevcut sistemin kentsel siyaset anlayışı bir hegemonik içerme sürecine dayanmaktadır. Bilgin’in, “bedelsiz modernleşme” [2000] olarak tanımladığı süreçte, kıt kaynaklarla ve hızla başarılmak istenen kentleşmenin sınıflararası bağımlılık ilişkilerini ve eşitsizliği yeniden ürettiği düşünülmektedir. Bu hegemonik kentleşme, geç gelişmekte olan bir ülkenin kısıtlı kaynakları ile altından kalkılamayacak bir süreç olduğu için enformel bir kalkınma modeline dayanmış; plan ve kontrol gibi kavramları içermekte güçlükler yaşamıştır. Bu çalışma ile, planlama konusunda devlet, piyasa ve toplumun samimiysizliği ortaya konduktan sonra, bunu ikame eden enformel model tanımlanmaya çalışılacak ve bu enformel modelde, toplumsal tarafların ne şekilde yer aldığı tartışılacak, sürecin hegemonik özellikleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Hegemonya kuramı siyaset bilimine ait bir açıklama biçimi olmakla birlikte, Türkiye kentleşmesi içinde oldukça açıklayıcı bir eksen oluşturmaktadır. Buna göre bu çalışma, Türkiye’deki kentleşme süreçlerini incelerken sınıf perspektifli bir ele alışı tercih etmekte ve kentleşme sürecinin sürekli bir hegemonya mücadelesine sahne olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Demokrasinin düşük yoğunlukta da olsa varolduğu bir ülkede, egemen sınıflar lehine işleyen bir kentleşme sürecinin dayandığı ideolojik temellerin ve ikna mekanizmalarının ve bağımlı sınıfların direnme, uyum ve mücadele stratejilerinin ortaya konmasıyla, Türkiye kentleşmesinin hegemonik özellikleri dönemsel ve konjonktürel olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Öncelikli amaç hegemonya yaklaşımı aracılığıyla yaşadığımız kentleşme deneyimlerini anlamlandıracak bir kuramsal çerçeve kurmak böylece, Türkiye’deki

kent planlama pratiğinin retrospektif bir değerlendirmesini yaparak ortaya çıkan tabloyu hegemonya kavramı aracılığıyla yorumlamaktır. Türkiye'nin deneyimlemekte olduğu enformel kalkınma modeli, popülizm ve siyasi patronaj ile ilişkilendirilerek, sürecin mevcut bağımlılık ilişkilerini nasıl yeniden ürettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Buna göre öncelikle hegemonya mücadelesinin nasıl bir evrim geçirdiği gösterilecek ve hegemonyanın günümüzdeki görünümü ve kentsel deneyimlerimize yansımaları tartışılacak, ardından Türkiye'de yaşanan kentleşme pratiğinin hegemonik bir süreç olduğu önermesi kanıtlanmaya çalışılacak ve karşı-hegemonik siyaset olanakları ele alınacaktır. Kent planlama süreci gözden geçirilerek günümüzde giderek artan kentsel eşitsizlik ve kentsel yoksulluk sorununa çözüm üretebilecek; kent planlama uzmanlığı içinde daha eşitlikçi araçlar ve yöntemler araştırılacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki kentleşme ve planlama literatürünü hegemonya perspektifinden bir yeniden okumaya tabii tutmak ve mevcut kentleşme sürecinin, kent planlama pratiğinin alternatif bir yorumunu yapmaktır. Böylece, yaşadığımız kentsel deneyimleri açıklama gücü daha yüksek ve bu anlamda daha meşru bir kuramsal çerçeveye ulaşmak hedeflenmektedir.

Türkiye'nin kentleşme süreci incelendiğinde; kaynakların rasyonel kullanılmadığı, yapılı çevrenin genel kalitesinin yetersizliği, planların gerçekleştirilme oranlarının oldukça düşük olduğu ve planlamada kuram-uygulama arasındaki ilişkide ciddi bir devamsızlık bulunduğu görülür. Bu analizde üç noktanın altı çizilmelidir: Birincisi, Türkiye'nin kendine özgü bir modernleşme süreci yaşamasına bağlı olarak, planlama tabandan bir aydınlanma hareketinin ürünü değildir. Böylece, toplumsal olarak bir meşruiyet tabanı kazanamamıştır. İkincisi, Türkiye'de kentlerin yapısı ve sorunları batı kentlerinden ciddi farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar ithal edilen çözümlerin tümü ya hiç uygulanamamış ya da içselleştirilmiş, dejenere edilmiş formüllerdir. Üçüncüsü, Türkiye'de kentlerin durumu, küreselleşme sürecinden doğrudan etkilenmekle birlikte, hala büyük ölçüde ulus-devletin dünya sistemi içindeki konumuna bağlı olarak ürettiği politikalarca belirlenmektedir.

Geç kapitalistleşen, geç modernleşen, geç kentleşen ve üstelik bunların tümünü aşırı hızlı başarmak isteyen Türkiye; deneyimlediği enformel kalkınma modeli aracılığıyla, ironik bir biçimde pre-modern ve post-modern eğilimleri eşzamanlı olarak içerebilmektedir. Türkiye'nin kentleri mevcut herhangi bir kuramla açıklanamayacak kendine özgü bir kentleşme deneyiminin ürünü olarak değerlendirilebilir. Kentleri yaratan bu pratik sürecin ve deneyimin analiz edilmesi ve belki de kuramlaştırılması, 3. Dünyanın kendine özgü kentleşme deneyimini anlamada bir model oluşturabilir.

Türkiye gibi gecikmeli modernleşen Üçüncü Dünya kentlerinde temel sorunlardan biri, enformel çalışma, enformel konut üretimi, enformel yaşam ve bundan kaynaklanan kontrolsüz kentsel büyüme olarak görülür. Sorun çok net teşhis edilmiş olmasına rağmen çözümlerin üretilmemesi ve enformelliğin büyüyerek sürmesi dikkat çekicidir. Burada ileri sürülen hipoteze göre; kontrol edilemeyen kentsel gelişme ve enformel yaşam biçimleri sistemin mücadele ettiği ve ortadan kaldırmak istediği süreçler değil, aksine sistemin sürekliliği açısından hegemonik bir şekilde içerilmesi ve yeniden üretilmesi gereken süreçlerdir.

Türkiye'de modernleşme sürecinin ve planlama sisteminin kendine özgülüğünün yapılı çevrenin yaratılmasına etkileri en açık şekilde metropoliten kentlerde görülür. İnsanların yaşam alanlarına bir müdahale olarak kent planlamanın emrivakilerle güçsüzleştirilmesi, hatta tümünden reddedilmesi ve aşılması söz konusu olabilmektedir. Bu reddetme, aşma ve içselleştirme sürecinde farklı sınıfların farklı yöntemler geliştirdikleri, karar sürecine farklı aşamalarda değişik biçimlerde etki ettikleri gözlenmektedir. Yapılı çevrenin oluşumunun ardındaki yasa ve karar süreçlerini analiz etmek planlamanın meşruiyet krizini açıklamak için önemlidir. İstanbul örneği, bir çok Üçüncü Dünya kentindeki ikili yapının açıklanmasında önemli bir çerçeve ortaya koyabilir.

Amacı, temel sorunu ve konusu böylesi geniş olarak tanımlanmış bir çalışmanın işlevsel bir sonuç ortaya koyabilmesi, kapsamının akılcı biçimde daraltılmasına bağlıdır. Buna göre, çalışmanın kapsamı tarihsel, coğrafi ve kavramsal olarak sınırlandırılmalıdır. Modernizmden postmodernizme, fordizmden postfordizme,

sanayi toplumundan bilgi toplumuna, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye, sanayi kapitalinden finans kapitaline, ulus-devletlerden küresel örgütlenmeye doğru bir geçiş süreci yaşandığı ileri sürülen dünyada, kavramlar hızla üretilen ve tüketilen araçlara dönüşmüşlerdir ve sosyal bilimler ciddi bir kriz yaşamaktadır.

Meta-anlatıların çöktüğü ve uzmanlaşmanın bu denli çeşitlendiği bir dönemde bu çalışma hala genel kalma riski taşımaktadır. Kapsam daraltması, çalışmayı, dünya düzenini suçlayan genel bir şikayet metni olmaktan çıkarıp, böylesi bir sistem içinde ya da karşısında yapılabileceklerin derinlemesine incelenmesini sağlayacaktır.

Bugün yaşadığımız hızlı değişimleri anlamlandırabilmede retrospektif incelemelerin önemi büyüktür. Kaldı ki, Türkiye üzerine araştırmaların Cumhuriyeti milat olarak kabul etmelerinin genellikle sığ yaklaşımlar olarak kaldığı görülmüştür. Ancak, derinlemesine çalışabilmek adına bu değerlendirmeyi yaklaşık 150-200 yıllık bir tarihsel dönemle kısıtlayarak, hem sanayi devrimi ile başlayan ve planlamanın bir disiplin olarak doğduğu dönemleri hem de Osmanlı modernleşmesini içerecek şekilde yapmanın daha verimli olacağını düşünüyorum. Yine oldukça uzun bir döneme karşılık gelen bu sürecin kendi içinde dönemlemelere gereksinimi vardır. Bu dönemlemeler ve kırılma noktalarından sonuncusu olarak 1980 sonrası süreçler çalışmanın en çok yoğunlaşacağı dönemi oluşturacaktır, zira yüzyılın son çeyreğinde hegemonik sürecin hem dünya çapında hem de ülkemizde yeni bir aşamaya ulaştığı düşünülmektedir. Üstelik 1980, yaşanan askeri müdahale ile Türkiye açısından halihazırda bir kırılmaya karşılık gelmektedir. Bu retrospektif incelemenin ekseninde devlet, sınıflar, kentleşme, planlama, rant, hegemonya gibi kavramlar olacaktır.

Türkiye planlama ve kent ilişkisinde de birtakım kendine özgülükler üretmektedir. Bir anlamda Türkiye, süreç içindeki eski ve yeni olguları bir arada yaşamakta ve tarihsel, kültürel ve coğrafi özgünlükleri nedeniyle batıdakinden çok farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Bu açıdan planlamanın rasyonel bir araç olarak kullanıldığı batı kentlerinde kent-planlama ilişkisinin temel belirleyicilerinin değerlendirilmesinin ardından ağırlıklı olarak Türkiye'nin kendine özgülüğü ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin büyük coğrafyası farklı nitelikte kentler ve farklı

sorunlarla yüklü, geneli temsil gücü çeşitli açılardan kuşkulu da olsa, bu özgünlük ağırlıklı olarak keskin eşitsizliklerin mekanı İstanbul üzerinden tartışılacaktır.

Kavramsal sınırlamalar da toplumsal çalışmalarda önemli belirleyicilerdir. Planlama sürecini teknik bir mühendislik işinin ötesinde, ekonomi-politik bir çerçevede ele alan bu çalışma ağırlıklı olarak “Kentsel Siyaset” başlığı altında anlaşılabilir. Burada “siyaset”, sadece iktidar ve devletle ilgili sorunlar anlamına gelmiyor, insanların kentteki ortak yaşama kültürüne ilişkin çok daha geniş bir alanı kapsıyor [Löwy, 1999: 13]. Kentsel gelişmeyi, kentleşme süreçlerini ve planlama kuram ve pratiklerini ideolojik boyutuyla analiz ederken ağırlıkla hegemonya kuramına başvurulacak; siyaset bilimi ile kent planlama kuram ve terminolojilerine başvurulacaktır.

Aydınlanma projesinin rasyonel bir aracı olan kent planlama Türkiye’de neden meşrulaşamamaktadır sorusu bu çalışmanın sorduğu temel sorudur. Bu soruya cevap olarak verilen ve ispatlanmaya çalışan hipotez ise; Türkiye’de yaşanan kentleşme pratiğinin hegemonik bir süreç olduğu, mevcut kent planlama sisteminin hegemonyayı yeniden ürettiği ve sağlamlaştırdığıdır. Bu önermeyi kabaca şöyle yapılandırmak olasıdır: Türkiye geç gelişen ve hızla kentleşen dinamik bir ülkedir. Bu ülkedeki kentleşme dinamikleri hegemonik bir tarzda belirlenmiştir. Bu hegemonik çerçevede, kentleşme egemen sınıfların lehine işleyen bir süreçtir. Düşük yoğunluklu bir demokrasi ortamında bu dinamikler kısmen zora ve daha çok da rızanın üretilmesine bağlıdır. Bu süreçte “rıza”nın üretilmesi yani, kaybeden sınıfların hegemonik biçimde içerilmesi, modernleşme projesinden bazı tavizlerle sağlanmaktadır. Hegemonik içerilme; enformel çalışmaya, enformel yaşam çevrelerine ve yaşama biçimlerine ve en önemlisi de kentsel rantın yağmalanmasına göz yumularak gerçekleşir. Zaten kent rantının yağmalanması kamuoyunda genel kabul gördüğü üzere sadece bağımlı sınıfların tutunma aracı değildir ; özellikle 1980 sonrasında giderek artan biçimde egemen sınıfların stratejisi haline gelmiştir. Öte yandan hegemonya mücadelesinde bağımlı sınıfların geliştirdikleri uyum ve direnme stratejilerinin ve bunların sonucunda elde ettikleri kazanımların altı çizilmelidir. Türkiye örneğinde, bağımlı sınıfların, net bir sınıf bilincine dayanmasa da uzun

m¼cadeleler sonucunda refah devletinin eksiklerini ikame eden enformel bir modeli hayata ge¼irdikleri s¼ylenabilir. Enformellik, kontrols¼z gelişme ve plan dışı olma k¼lt¼r¼ bu a¼ıdan devletin m¼cadele ettiği bir sorun değildir, sistemin s¼rd¼r¼lmesi i¼in işlev g¼rmektedir. Sonu¼ta kentsel planlama hi¼bir zaman meşru bir ara¼ olamamaktadır. Bu ¼alıřmada doğrulanmaya ¼alıřılan diğer hipotezler, Ge¼ kapitalistleşen bir ¼lke olarak T¼rkiye'deki kendine ¼zg¼ modernleşme ve kentleşme deneyiminin d¼nya d¼zeni i¼erisinde belirlenen rollerin koşutunda ¼retildeęi ve yine devletin bu k¼resel kapitalizmin mantığını yaşama ge¼irmek ile toplumsal meşruiyetini korumak arasındaki denge arayışı i¼inde -zaman zaman darbeler ile a¼ık¼a zora y¼nelse de- hegemonik bir yapıya b¼r¼nd¼ę¼d¼r.⁶

İkinci D¼nya Savaşı sonrası d¼nemde batıdaki ekonomi politikalarının temelini oluşturan Keynesçi anlayış T¼rkiye'de gelişmemiş; enformel bir kalkınma anlayışı refah devleti anlayışını ikame etmiştir. Refah devleti anlayışı, hegemonya m¼cadelesi a¼ısından, kapitalist ilişkilerin mağdurlarına g¼receli iyileştirmeler sağlama, sistemi tadil etme, bağımlı sınıfları t¼keticici gruba katma t¼r¼nden işlevler g¼rm¼řt¼r. Bu anlamda, T¼rkiye'de enformel kalkınma modeli refah devletini ikame etmiştir denilebilir. Ancak bu ikame iki noktada zayıflıklar g¼stermektedir. Birincisi, refah devleti siyasi m¼cadelenin sonucunda edinilmiş bir kazanım iken, enformelliğe g¼z yumulması devletin bir l¼tufu gibi g¼r¼lmektedir. Anlamın bu şekilde kuruluşu ve su¼luluk psikolojinin ¼retilmesi, daha acımasız bir s¼m¼r¼ ilişkisine olanak sağlamaktadır. Bu a¼ıdan sorun T¼rkiye'de tarihsel nedenlerle kapitalizme ¼zg¼ sınıfların tam gelişmemiş olması⁷, yani baskı oluşturacak sınıfların ve sivil toplumun g¼çs¼zl¼ę¼d¼r. Ancak bu g¼çs¼zl¼ę¼e rağmen bağımlı sınıflar hem geleneksel dayanışma ilişkileri hem de enformel mekanizmalar ile kentte tutunmayı sağlayacak gecekond, dolmuş, işporta, ka¼ak altyapı vb. yapılanmaları ¼retmeyi başarmışlardır. İkincisi, batıda iki y¼z yıl s¼ren modernleşme ve kentleşme s¼reci, daha hızlı, daha d¼ř¼k maliyetle ger¼ekleřtirilmek istenmiş; akılcı ve sağlıklı kentleşmeden tavizler

⁶ Bu hipotezlerin aslında bir ¼ok ¼lke i¼in de ge¼erli olduğu ve ¼zellikle 1980 sonrasında hegemonik m¼cadele s¼recinin ¼zg¼n bir yapı kazandığı s¼ylenebilir. Bu hegemonik d¼nemler ve ¼zellikleri ikinci b¼l¼mde tartışılmaktadır.

⁷ Bu T¼rkiye'yi anlamaya ¼alıřırken sınıf temelli bakış a¼ıplarının olanaklı olmadığı, T¼rkiye ile ilgili sınıf temelli ¼alıřmalar yapılamayacağı anlamına gelmemektedir.

verilerek gerçekleştirilen bu bedelsiz modernleşmenin faturası daha sonra ağır biçimlerde ödenmiştir.

Bu bağlamda ileri sürülen tamamlayıcı hipotez ise, Batı tipi planlama modellerinin, Türkiye gibi kendine özgü modernleşme deneyimi yaşayan ülkelerde, mekanı hegemonik tarzda yeniden-üreten ekonomi-politik bir araca dönüştüğüdür. Yani devlet; sosyal refah devletinin işlevlerini yerine getiremediğinden, popülist bir tavırla kentsel rantın yağmalanması sürecine göz yummuş; böylece tabii sınıfların toplumsal muhalefet alanını zayıflatmış ve kitlelerin kentli tüketici sınıfa katılmalarını sağlayarak egemen sınıflar lehine hegemonyayı sağlamlaştırmıştır.

Bu önermeler çerçevesinde çalışmanın cevaplandırmaya çalıştığı bir diğer soru; Türkiye'nin daha insani bir kentsel gelişme için kendine özgü araçlarla bir model oluşturma olanağı olup olmadığına ilişkindir. Kuşkusuz mevcut kentsel deneyimlerimizden ve yaşadığımız enformel kentleşme modelinden öğrenebileceklerimiz vardır. Ancak bunları nasıl bir yeni kent hukuku içinde ve nasıl bir kamusal kültür anlayışı içinde eklemleyeceğimiz araştırılmalıdır. Bir başka deyişle, karşı-hegemonik bir mücadele içinde kent mekanının nasıl kavramsallaştırılabileceği sorgulanmalıdır. Yani, eşitsizliklerin giderek arttığı bir dünyanın, eşitsiz bir coğrafyasında; sosyal ve mekansal adaleti sağlamanın olanakları araştırılmalıdır.

Türkiye'de kent planlaması literatüründe meşruiyet ve kentleşme sorununa doğrudan hegemonya bağlamında yaklaşan çalışmalar bulunmamaktadır. Ancak, erişme olanağı bulamadığım Şengül'ün [1998] *Hegemonya ve Kent Mekanı: Ankara Örneği* isimli yurtdışında yapılmış olan doktora tezinin -yazarının belirttiği üzere- ardılı sayılabilecek bir dizi çalışma [Şengül, 2001 ve 2002], Gramsci ve izleyenlerinin görüşlerinden faydalanmakta ve kentsel alana ilişkin açıklamalarında hegemonya yaklaşımına yer vermektedir.

Öte yandan, toplumbilim, siyaset bilimi ve kentbilim literatürü içinde hegemonya, planlama, siyaset, kentsel yoksulluk konularına dokunan bir çok çalışma mevcuttur. Örneğin; planlamanın meşruiyet sorununu tartışan Tekeli [1991b] ve Sökmen [1994],

Karaduman ve Kubin'in derlediği [1996], hegemonya kuramını yöntem olarak almasa da devlet ve sınıf ilişkilerini değerlendiren [Keyder, 2001] ya da popüler kültürü incelerken hegemonya kuramını kullanan Özbek, M. [1999], gibi çeşitli çalışmalar mevcuttur.

Bu çalışma ağırlıklı olarak toplum ve siyaset bilimi alanında yapılmış çalışmalardaki hegemonya yaklaşımı yardımıyla kent planlama literatürünü yeniden okumak; böylece kentsel gelişmenin hegemonya bağlamında yorumlanmasıyla meşruiyet sorununa farklı bir yaklaşım getirmek amacındadır. Türkiye'de kentleşme üzerine bugüne kadar yapılmış çalışmaların çoğu Klasik Modernleşme Kuramına yaslandığından batının deneyimlediği bir evrimleşmeyi öngörmüşlerdir. Buna göre azgelişmiş ülkeler batıdaki süreçleri gecikmeli de olsa yaşayarak onlar gibi gelişmiş olabileceklerdir. Mevcut başarısız tablo da yine, ithal edilen kuramların yeterince uygulanamamasına bağlanarak açıklanmaktadır.

Türkiye'de kentleşme üzerine yapılan kimi çalışmalarda oldukça elitist bir yaklaşım ortaya konulmuş, genellikle gecekondü ve enformel sektör, modernleşmenin engeli olarak görülüp mücadele edilmesi gereken olumsuz süreçler olarak değerlendirilmiştir. İstanbul'a gelen ve kendi yaşama ortamlarını kuran yeni-kentliler; İstanbul'un küresel düşlerinin gerçekleşmesinin engeli olarak görülmüşlerdir. İstanbul'un küreselleşme yarışına katıldığı birinci yüzünün kurulabilmesinde, İstanbul'un ikinci yüzü denilen çoğunluğun katkısı göz ardı edilmiştir. Yeni-kentlilerin durumu toplumsal olarak bütünleşememe, fiziksel olarak estetiksizleşme, ekonomik olarak marjinalleşme, yasal olarak illegalite olarak tanımlanmış ve sorunlaştırılmıştır. Buna göre kentsel sorun teknik süreçler olan plan ve denetim ile aşılabilecektir. Çözüm daha çok, daha iyi planlamadır, planlamanın toplumda -nasıl başarılacağına değinilmeyen- bir meşruiyet kazanmasıdır.

Türkiye'deki modernleşme süreçlerine ve devlet, toplum, sınıfların ilişkilerine eleştirel bir konumdan bakan çalışmaların hegemonya odaklı bir kuramsal çerçevede okunması ve kent planlama pratiğine dönük sonuçlar çıkarılması alternatif bir bakışı sağlayabilir. Türkiye'de kent planlama konusu mevcut kuramlara uymamakta direnen ampirik olgularla dolu iken, klasik modernleşme kuramına bağlı açıklamalar

başarılı olamayacaktır. Bu açıdan, kenti bir kamusal alan olarak gören ve bu kamusal alanın oluşumunu anlamaya çalışan farklı kuramsal yaklaşımlardan ve buna uygun olgulardan hareket eden yeni soruların gündeme taşınması gerekmektedir.

Bu çerçevede oluşturulan çalışmada bir çok kaynaktan faydalanılmıştır. Bunların bir kısmı kapitalist devlet, hegemonya, sınıflar konusuna ilişkin Marksist literatüre aittir. Örneğin Althusser [1994], devletin ideolojik aygıtlarına dikkat çekerken; Gramsci [1997], hegemonyanın rızanın üretimine bağlı olarak kurulabileceğini söyleyerek, Hall [1999a ve 1999b] ve Laclau & Mouffe [1992] ise Gramsci'nin kuramsal mirasını güncel olarak yorumlayarak Marksist kurama büyük katkı yapmıştır.

Yakın tarihlerdeki çalışmalarda da hegemonya kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Thornley [2000] planlamaya yaklaşımı 3. yol açısından incelerken hegemonik projelere dikkat çeker. Şengül [2000a], süreci yerel topluluklar açısından ele alırken tartışmayı Türkiye özelinde geliştirir. Tünay [2002] ve Yalman [2002] Türkiye özelinde bir hegemonya tartışması yürütürken; özellikle 1980 sonrasını bir kırılma noktası olarak belirlerler.

Bir diğer grup Türkiye'nin yapısını anlamak üzere seçilmiş alternatif bir tarihsel okumadır: Örneğin, Zürcher [2000], Karpat [2002], Mardin [1990] ve Küçükömer'in [1969] Türkiye modernleşmesi üzerine yorumları batı-dışı bir özgünlüğün altını çizer. Keyder [2001] bu özgünlüğü tarihsel bir perspektifte devlet-sınıf ilişkileri bağlamında ve dünya sistemine göndermeler yaparak; Belge [2000a] ve Çulhaoğlu [1996] ise, bu özgünlüğü sosyalist bir projenin olanaklığı bağlamında inceler. Amin [1993], Başkaya [1996] ve Latouche [1993] batılılaşma ve modernleşmenin Avrupa-merkezci bir ele alış olduğunu gösterir.

Bir başka grup okuma olarak kent sosyolojisi, kent ekonomisi, kent planlama literatüründeki eşitsizlik, yoksulluk, bölüşüm, rant konularına değinen kuramsal ve ampirik çalışmalar gösterilebilir. Tekeli [2001] kentlerin ve kent planlamasının ortaya koyduğu başarısız tabloyu ülkenin gecikmeli bir aydınlanma yaşamasına bağlı olarak açıklarlar. Çubuk [1999] ülkeye özgü bir şehircilik sisteminin yaratılamadığının altını çizer. Sökmen [1994], bu başarısızlığın nedeninin siyasal bir

planlama anlayışına geçilememesi olduğunu gösterir. Şengül [2002], planlama paradigmalarındaki değişimleri değerlendirirken, Ankara örneğinde hem Jansen planının ve hem de gecekondü modelinin başarısızlıklarını resmeder, alternatif bir modele gereksinime vurgu yapar..

Şenyapılı T. [1996a ve 1996b] gecekondü olgusunu toplumun devletle bir ilişki biçimi olarak ortaya koyar. Şenyapılı Ö. [1978] kentlileşen köylülerin gecekondü ve marjinal işler aracılığıyla sisteme nasıl katkılar yaptığını gösterirken, bir başka çalışma bu sürecin bir kapitalistleşme modeli olduğunu ortaya koymaktadır [Şenyapılı T., 1978]. Castells & Portes [1992] enformelliğin bizzat hükümetlerce desteklenen bir süreç olabildiğini söylemiştir. İnsel [1993] gelişme ve kalkınmayı bir kaç parça dayanıklı tüketim malına indirgeyen iktisat ideolojisini eleştirirken bir başka çalışmada Toker [1997], yeni-kentlilerin göçünün sermayenin desteğiyle gerçekleştiğini ortaya koymuştur.

Boratav [1995a, 1995b], Sönmez M. [2001 ve 2003], Şenses [2001], ve Yeldan [2001] Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında küreselleşme sürecine girmesiyle gelir bölüşümünün giderek adaletsiz hale geldiğini ve bu süreçte alt gelir gruplarının daha da marjinalleştiğini çok net olarak ortaya koyarlar. Bali [2002] ve Kozanoğlu C. [2002] yine 80 sonrası süreçte ortaya çıkan yeni yaşam biçimlerine ve seçkinlere değinip, orta sınıfın kentsel tüketici grubun içine çekilmesindeki ideolojik ortamı analiz ederler. Özbek N. [2002], tarihsel olarak sosyal devlet olgusunu kentleşme sürecine koşut analiz eder ve yoksulluk-devlet ilişkisinin altını çizer.

Başkaya ve Leventoğlu [1998] Türkiye'nin sıkıntılarını rant ve savaş ekonomisi ışığında açıklarken, Saner [2000], rantın toplumun çeşitli kesimleri tarafından paylaşımının bir yağmaya dönüştüğünü örnekleriyle sergilemektedir ve tümü ulusal kaynak kullanımındaki yanlışlara işaret etmektedirler. Tabak [1999], enformelliğin dünya ekonomisi içinde giderek yükselmekte olduğunu gösterirken, Kırbaş [1995] enformelliğin boyutlarının resmi rakamların dört katı olarak ileri sürer ve bunun toplumsal nedenlerini öne çıkarır. Yenal [1999] da bavul ticareti üzerine çalışmasında, enformelliğin bütün ekonomideki payının marjinal olarak değerlendirilemeyeceğini göstermiştir.

Erder [1996 ve 1997], enformel ilişki ağlarının, kendi içinde de çelişkiler yaratsa da kentsel eşitsizliğe karşı bir mücadele alanı olduğunu ve eşitsizliklerin keskinleşmesinin gerilimlere yol açtığını göstermektedir. Duben de [2002], Türkiye kentlerinde cemaat ve hemşehrilik bağlarının ilişkisini göstermiş, White [1999] bu ilişkinin emek sürecinde nasıl işlediğine yoğunlaşmıştır. Buğra'nın [2000] çalışması kentsel hizmetlerin üretimini devlet-piyasa karşıtlığının ötesinde bir karşılıklılık ilişkisi bağlamında düşünmeye çağırmakta ve konut ve dayanıklı tüketim malları üzerinden alternatif ilişki ağlarını resmetmektedir.

Özbek M.nin [1999] çalışması Türkiye'de modernleşme ve kentleşme konusunda klasik modernleşme kuramına dayanan yaklaşımları eleştirirken, kaybedenlerin kültür aracılığıyla "tutunma" stratejilerine dikkat çeker. Işık ve Pınarcıoğlu'nun çalışması [2001], Türkiye'de kentsel yoksulluğun kendine özgü mücadele yollarını kentsel rant süreçleri bağlamında açıklarlar. Buğra ve Keyder [2003], ise Türkiye'de refah rejiminin durumunu analiz ederken ortaya çıkan yeni bir yoksulluk biçimine işaret etmektedir. Tüm bu çalışmalar, tezde enformelliğin hegemonya süreci ile ilişkilerinin kurulmasında önemli katkılar yapacak destekleyici argümanlar öne sürmektedir.

Bir başka grup literatür kent, toplum ve adalet konularına vurgu yapmaktadır. Bu çalışmalarda kenti hegemonik bir yapı olarak resmederken tamamlayıcı argümanlar sağlamaktadır: Örneğin, Harvey [2003], planlama sürecinde ısrarla sosyal adalet kavramının altını çizerken, Soja [1999], kavramı mekansal adalet olarak genişletir ve eşitsizliğin salt gelir üzerinden değil mekan ve kentlilik kavramı üzerinden düşünülmesine çağırır. Swingewood [1996], kitle kültürünün demokratik olmadığının altını çizer, Baudrillard [1998], katılımın bir hegemonik içerme biçimi olduğuna işaret eder, Bourdieu [1995] ise demokratik katılımın ve kamuoyunun olanaksızlığını ifade eder. Bütün bu çalışmalar daha demokratik bir dünya imgesinin, eşitsizlikleri perdelediğine işaret etmektedir.

Özel bir inceleme alanı olarak imar afları konusunda ise sektörel yayınların sayısının yeterli düzeyde olduğunu söylemek olanaklı değil, ancak bunlar içinden özellikle

meslek odalarının ve yayınevlerinin çıkardığı süreli yayınların katkısının altı çizilmelidir.

Ayrıca, çalışmanın son bölümünde küreselleşme sürecinin eleştirel bir değerlendirmesini yapan ve küreselleşme sürecinde yeni konumlar tanımlayan bir dizi çalışmadan yararlanılmaktadır. Hardt & Negri [2001] ve Brecher – Costello & Smith [2002] küresel akışlar karşısında aşağıdan küreselleşmenin olanaklılığına işaret eden perspektifler sunmakta, Shaw [2001] doğrudan eylem stratejilerinde, Genro & Souza [1999] ise Porto Alegre Belediyesi örneğinde, Yeğin [2004] Brezilya'daki “Topraksızlar Hareketi”nde bu perspektifi somutlaştırmaktadır. Bu çalışmalar, küreselleşme sürecindeki eşitsizliklerle mücadele etmenin olanaklarını, politikalarını ve araçlarını tanımlamaları bakımından önemli veriler sağlamıştır.

Bütün bu ve benzeri çalışmalar, tezde ortaya atılan önermeleri, soru ve alt soruları belirli ölçüde cevaplamakta ve tezin cevaplamaya çalıştığı temel soruya ilişkin kuramsal bir altlık oluşturmaktadır. Çalışma boyunca kimi zaman bu çalışmaları yeniden okuma ve anlamlandırma kimi zaman da onlarla örtük bir diyaloga ya da tartışmaya girme yöntemi kullanılmış, ancak en çok hipotezlerin ispatlanması için destek alınmıştır. Bahsedilen kuramsal çerçeveye yaslanarak, bu tezin amacına uygun yeni soru ve açıklama biçimlerinin üretilmesine çalışılmıştır.

Doktora çalışmasından beklenen özgün fikirlerin üretilmesi ise sıkıntılı bir süreçtir ve bir fikrin özgünlüğü de son derece tartışmaya açık bir değerlendirmedir. Buna rağmen en azından yukarıda söz edilen çalışmalar ve diğerleri kentbilim bağlamında ve İstanbul üzerinden yorumlandığında hiçbirinde tam olarak söylenmemiş ama belirli açılardan değinilmiş bir konu olarak hegemonya - kent ilişkisi ve buna bağlı devlet, enformellik, planlama, rant, çatışma ve toplumsal sınıflar alt başlıkları belirlemektedir.

Literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak bu tez; “hegemonya” kavramını Türkiye kentleşmesini anlamak için anahtar bir kavram olarak kullanmakta, ve Türkiye tarihinin farklı dönemleri boyunca, farklı hegemonya projelerinin toplumsal ve mekansal yansımalarını ayırt etmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken, özellikle

bağımlı sınıfların konut, dayanıklı, hızlı tüketim malları edinme davranışlarını, kentsel hayata katılım pratiklerini ve gündelik hayatta varoluş biçimlerini öne çıkarmakta, böylece kentsel gündelik hayat sürecinde yaşanan sınıf eşitsizliklerini göstermeye çalışmakta, bu süreci tarihsel olarak analiz etmekte ve hegemonya yaklaşımını imar afları ve karar süreçleri örneğinde somutlaştırıp, kentsel planlamayı sınıf temelli bir perspektiften yeniden kuramsallaştırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Gramsci temelli bir hegemonya kuramına yaslanarak ve yukarıdaki bakış açılarından faydalanarak hem tarihsel bir süreç içinde kentleşmenin değerlendirilmesi hem de imar afları özelinde kontrol edilemeyen kentsel gelişme ve enformellik üzerine farklı ve özgün bir bakış getirilebilir. Yerel ve merkezi iktidarların, sermayenin, toplumun güçlü ve zayıf kesimlerinin planlamaya yaklaşımlarının resmedilmesi ve planlamanın meşruiyet eksikliği olarak tanımlanan sorunun bileşenlerinin gösterilmesi önemli bir katkı olacaktır. Bu çalışma ile, kentsel rantın yağmalanmasına göz yumarak bağımlı sınıfların tutunmasında ve hegemonyanın kurulması için gerekli rızanın üretilmesinde devletin oynadığı özgün rolün gösterilebileceğini ve karşı-hegemonik kentsel siyaset için bazı ipuçları üretilebileceği düşünülmektedir.

Son yıllarda, büyük anlatıların çöktüğü genel kabulüne paralel olarak fikir emeğinin değersizleştiği ve buna bağlı olarak kapsamlı çalışmaların gözden düştüğü, mikro çalışmaların tercih edildiği, aşırı uzmanlaşmanın cesaretlendirildiği bir sürece tanıklık etmekteyiz. Adorno'nun söylediği üzere, “resmi bir sözleşmeye bağlı olmadan çalışan zihni ortadan kaldırmanın yollarından biridir düşüncenin departmanlaştırılması” [2000: 21]. Nitekim, 1998 yılında yapılan “*Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*” sempozyumunun sonuç değerlendirilmesinde “gerek sosyal bilimler içindeki parçalanma ve aşırı uzmanlaşma, gerekse her zaman düşünce/eğilim/mektep farkı gibi anlamlı ayrımlara da dayanmayan bu kopukluk; üretilen bilgilerin birbirine değmemesi, birbirinin üzerine eklemlenmemesi, düşünce mirasının süreklilik kazanamaması gibi son derece önemli bir bünye zafiyetine yol açıyor” denmektedir [1998: 322]. Söz konusu sürecin, yeni dünya düzeni olarak adlandırılan konjonktürle yakından ilişkili olduğunu düşünülmektedir. Neyin bilgi ve bilimsel olduğu bu yeni mantığın dayattığı iktidar ilişkileri bağlamında yeniden

şekillenmektedir. Eleştirel teori can sıkıcı ve demode bir çaba olarak dışlanmaktadır. Marksist yöntemler bir zamanlar politik muhalefetin akıl hastalığı olarak tescil edilmesine benzer biçimde ötekileştirilmektedir.

İdeolojilerin sonunun geldiği önermesi bağlamında artık kuramsal tartışmalarla kaybedilecek zamana kimsenin tahammülünün kalmadığı, kuramın laf kalabalığı olarak görüldüğü, kuramcılarının sıkıcı detayları yerine piyasa aktörlerinin operasyonel reçetelerinin tercih edildiği bir süreç bu. Öncü, süreci şöyle özetliyor:

“Soyut kavramlarla düşünen ve konuşan sosyal bilimcinin bu alanda giderek marjinalleşmesi kaçınılmaz. Güncel olayların somut ayrıntılar ve şahıslar üzerinden konuşulduğu bir mekanda, sosyal bilimci anlaşılabilir bir dil konuşan, en basit evet-hayır sorularına kesin cevaplar veremeyen, lafı dolaştırıp bir türlü sorumluları teşhis edemeyen kişi görünümünde” [2001: 52].

Kuramsal çalışmalardaki aşırı uzmanlaşma ve mikrolaşma eğilimi, kent planlama sürecine, kentin bütünü gözden çıkarılması, ölçek daralması ve parçacıl kentsel projeler olarak yansımaktadır. Ulusal, bölgesel ve kentsel ölçekte planlama ortadan kalkıp yerini kent parçalarının tasarlanması sürecine bırakırken, yapılan kuramsal çalışmalarında özelleşmesi, genel olmaktan çok özeli daha detaylı incelemesi söz konusu olmaktadır. Bu elbette, oldukça faydalı sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak giderek, mikro çalışmaların ve bakışların makro çalışmaları ötekileştirip dışlaması süreci yaygınlık kazanmaktadır. Soja, “mikro düzeyli eleştirilerin, davranışsal birimlerin gücü abartılarak ve aşağıdan bakışı bütün makro düzeyli bakış açılarını tabu ve politik olarak yanlış diye etiketleyecek noktaya getirildiğini” ve “eleştirel kent çalışmalarının verimsizleştirildiğini” ileri sürmektedir⁸ [2002: 290].

⁸ Bu çalışma da Türkiye kentleşmesi ve imar afları konusunda iyice incelenmiş bir mikro ortam analizinin kesin sonuçlarını içermediği için çeşitli eleştiriler almıştır. Bu noktada ileri sürülen görüşler, “örnek olay incelemelerinin yetersizliği”, “alan çalışması olmayan doktora çalışmalarının başarılı olamayacağı”, “kuramsal doktora çalışmalarının piyasa gerçeğini yakalayamayacağı”, “salt kurama dayalı çalışmaların geç gelişen ülkelerdeki akademisyenlerce üretilemeyeceği” noktasına kadar gitmiştir. Akademisyen kimliği taşıyan kişilerin bu tür yorumları, egemen ideolojinin sözü bastırma girişiminin sonucu oluşmuş bir ortamda kurama olan inançsızlığa ve güvensizliğe bağlı bilinçaltı süreçleri olarak değerlendirilmiş, sözün gücüne, haz alarak okumanın büyüüne, kalemle ve kalple düşünmeye inanç sürdürülmüştür [Game & Metcalfe, 1999]. “Dil radikalın evidir. Radikal dili yurt edinir; çünkü hayata geçireceği fikirleri, önce orada kurup şekillendirecektir. Çünkü, onun hayata geçirmek istediği fikirlerin reel hayatta hiçbir karşılığı yoktur. Politik gündemde yer alabilmek için, salt bunun için bile, mevcut politika yapma tarzının değiştirilmesini gerektirirler. Bu nedenle de, söz oldukları kadar eylemdirler” [Argın, 1999: 38].

Araştırma yöntemi olarak karma bir yöntem seçilmiştir. Öncelikle Türkiye’de kentleşme konusu üzerine yapılmış çalışmaların derlenip yorumlanmasına çalışılmış, ve bir adaptasyon denemesi yani kentsel gelişme dinamiklerinin hegemonya kuramıyla ilişkilendirilmesine çalışılmıştır. Böylece çalışmanın yöntemi, Türkiye’de kentleşme üzerine mevcut literatürün hegemonya perspektifinden yeniden okunmasına dayanmaktadır. Aslında kullanılan bu yöntem, kentbilimin disiplinlerarası olma niteliğine de uygun olarak toplumbilim, ekonomi, siyaset bilim vb.den beslenmekte ve bu birikimi kentleşmeyi analiz etmek için bir araya getirmek olarak düşünülebilir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi ise temelini bir kaç kuramdan almaktadır. Bunun nedeni her kuramın belirli ve sınırlı bir açıklama kapasitesi olmasındandır.⁹ Küreselleşme olgusunu dünya sistemi kuramına göre açıklayan bu çalışma, Türkiye’nin azgelişmişlik, (geç-gelişmişlik ya da geri-bıraktırılmışlık) konumunu bağımlılık kuramına göre açıklamaktadır. Türkiye toplumunu modernleşme kuramı ve eleştirisi bağlamında değerlendirmekte; iktidar analizinde Foucault’cu bir çerçeve kullanmakta ve devlet - toplum arasındaki ilişkiyi hegemonya kuramına göre incelemektedir. Çalışma kuramsal bir deneme ağırlığı taşımakla birlikte öne sürülen hipotezler seçilen örnek olay (imar afları) aracılığıyla incelenmeye çalışılacaktır. Bu örnek olay kuramsal çerçeveye uygun olarak yasalar ve karar süreçleri incelemesi şeklinde düşünülmüştür.

Bu çalışmanın benimsediği kuramsal çerçeve politik, ekonomik, sınıfsal vb. bir indirgemecilikten ve belirlenimcilikten bağımsız bir marksist okumayı temel almak ve kent planlamayı bu kuramsal çerçeve içinde düşündürmektir.¹⁰ Kuram ile uygulama

⁹ Adı geçen kuramların bir kısmı eskimiş, bir kısmı belirli ölçülerde yetersiz bulunmuş ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Buna rağmen hepsinin belirli ölçüde geçerliliği bulunduğu ve bunların eklemlenmesinin bir bütünlük yaratabileceği düşünülmektedir.

¹⁰ Tarihin sonunu ve Marksizmin ölümünü ilan edenlere rağmen Harvey [2000] bugün her şeyden çok Marks’ı tekrar düşünmeye ihtiyacımız olduğunu ileri sürmektedir. Derrida da [2001] neo liberalizmin yükseliş trendi ve kapitalizmin zafer çılgınlıkları içinde tarihin sonunu ilan edip, marksizmin de tarihe karıştığının ilan edilmesini bir aldaniş olarak niteler ve “Marks’ı silip atmak onu bir hayalet olarak geri getirir” diyerek hem Manifestoya gönderme yapar hem de bizleri marksizm hayaletiyle yüzleşmeye çağırır. Hatırlanacağı gibi Marks [2000] Komünist Manifesto’da sosyalizmin kapitalizm sürdüğüce hayalet olarak dolaşmayı sürdüreceğini iddia etmiştir.

arasında giderek büyüyen bir uçurum ve devamsızlık olduğu argümanına yaslanarak, akademik çalışmaların; iletisi büyük ölçüde hedefini ıskalayan, faydasız çabalar olma olasılığından çekinilmektedir. Halkla bütünleşmeyen, insanların gündelik yaşam pratiklerine katılamayan akademik tartışmaları, katı kuramsal söylemleri, yüksek sanatı vb. çabaları oldukça elitist ve yararsız bir çaba olarak değerlendirmek olasıdır. Bu açıdan gerçeği yeni bir dil yetisi ve söylemle ifade etme arayışındaki postmodernist yaklaşıma yakın durulmuştur. Öte yandan araştırmacı sosyal bilimlerin tarafsız olamayacağı fikrine katılmakta ve bu tezdeki yaklaşımların bazı seçimler sonucu ortaya çıktığını kabul etmektedir. Gramsci'nin dediği gibi: “Yaşamak taraf olmaktır”.

Son olarak, bilimsel normlara uygun bir çalışma yürütürken bile modern bilime karşı temkinli bir bakışın tercih edildiğini, bilimsel olduğu ileri sürülen argüman, veri ve yorumları da eleştirel bir şekilde değerlendirilmeye çalışıldığını belirtilmelidir. Araştırmacı, “en derin bilgeliğin, yüzümüzü insanı yoksullaştıran, tahayyül gücünden ve kavramsallaştırmadan gerçekliğe çevirmek olduğu” [Sartwell, 1999: 33] inancıyla yüzünü yaşadığımız kentlere ve gündelik hayata doğru çevirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada, araştırmacı genel kalma riskine rağmen bütünü anlamayı önemsemiş, Türkiye kentleşme sürecinin tamamını incelemeyi, bu sürece ilişkin literatürü bir yeniden okumaya tabi tutarak bunları siyaset biliminden ödünç alınmış hegemonya kavramı çerçevesinde değerlendirmeyi ve kentsel hegemonya sürecini imar afları örneğinde somutlaştırmayı hedeflemiştir.

Çalışmanın amaç, hedef, temel soru ve hipotezlerinin, mevcut çalışmalarla ilişkilerinin, özgünlüğünün, yöntem ve sunumunun açıklandığı giriş bölümünün ardından üç ana bölüm ve sonuç yer alacaktır.

Kent, Planlama ve Hegemonya başlığını taşıyan birinci bölümde mekan kuramındaki dönüşümler tartışılmakta, marksist mekan kuramlarına atıflarla hegemonya çözümlemesine dayanan farklı bir kent okuması yapılmaktadır: Kent sınıf mücadelesinin ve iktidar ilişkilerinin alanı olarak resmedilmektedir. Mekanın politikleşmesi ve hegemonya mücadelesinin sürdüğü bir alan olarak kent ele alınmakta, bu bağlamda planlamanın işlevi sorunsallaştırılmaktadır.

İkinci bölümde Türkiye’de kentleşme sürecinin genel bir değerlendirmesi yapılmakta ve sürecin hegemonik bir proje olarak resmedilmesine çalışılmaktadır. Türkiye’deki kentsel planlama ve siyaset yaklaşımı modernleşme, göç, enformellik, kültür, yaşam tarzı, yoksulluk, sınıf, mücadele, rant vs. kavramları ele alınarak Türkiye’ye özgü yapılarıyla incelenecektir. Hegemonya kuramsallaştırması çerçevesinde Türkiye deneyimi incelenecek; kent planlama ve enformellik, hegemonya yaklaşımı içinde çözümlenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde Türkiye kentleşmesinin dönemlere göre değerlendirilmekte ve kentleşme sürecinin hegemonik özellikleri sınıf ilişkileri bağlamında açıklanmaya çalışılmakta, Kent planlamasının kurumsallaşması ve meşruiyeti sorunsallaştırılmaktadır.

Çalışmada 1980 sonrasının, hegemonya mücadelesi açısından yeni bir döneme işaret ettiği savunulmaktadır. Bu hegemonik ilişkilerin somut göstergesi olarak düşünülebilecek imar afları, karar süreçleri ve uygulamaları üçüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Yeniden dağıtım politikalarının hegemonik özellikleri ve Türkiye’de dönemsel olarak yeniden dağıtım uygulamaları, imar affı özelinde tartışılmaktadır.

Kentin bir mücadele alanı, planlamanın da ideolojik bir mücadele aracı olduğunu savunan çalışma, bu aracın karşı-hegemonik projelerde kullanılma olanaklarının değerlendirilmesiyle tamamlanacaktır. Kent planlamanın ve daha geniş bir anlamda kentsel çalışmaların karşı-hegemonik bir proje içinde nasıl değerlendirilebileceği, düşük maliyetle güvenli, sağlıklı ve akılcı kentleşme; kentsel eşitsizlikle mücadele etme olanakları tartışılacaktır. Kent planlamaya küreselleşme tartışmaları etrafında alternatif küreselleşme ve aşağıdan küreselleşme ve küreselleşme karşıtı hareket içinden eklenilebilecek özellikler değerlendirilecektir.

1. KENT, PLANLAMA VE HEGEMONYA

Bu bölümde, sosyal bilimlerde mekan kavramının nasıl dönüştüğüne ilişkin coğrafya alanında öne sürülen argümanlar tartışıldıktan sonra, mekanın politikleşmesi ve politikanın mekansallaşması bağlamında kentin bir mücadele alanı olarak öne çıkması değerlendirilecek, Marksist mekan ve kent anlayışının evrimi konu edilecektir. Kapitalist üretim biçiminin geçirdiği kriz ve aşamalar ile yeniden yapılanma stratejileri değerlendirilecek, bu yeniden yapılanma süreçlerinde zaman ve mekanı nasıl yeniden ürettiği, yeni zaman-mekan kavrayışlarına koşut olarak gelişen toplum tasarımları ve toplumsalın yeniden kuruluşundaki hegemonya mücadelesi ele alınacaktır.

Önce kentsel eşitsizlikler ve yoksulluk biçimleri devlet ve sınıf¹¹ ilişkileri temelinde ele alınacak ve sosyal devlet ile yoksulluk arasındaki ilişkiler araştırılacak, ardından sosyal devletin eksikliği durumunda onu ikame eden alternatif mekanizmalar ele alınacaktır. Kentsel rant hem bir eşitsizlik hem de bir tutunma aracı olarak tartışılacak ve konut, dayanıklı ve hızlı tüketim malları sahipliliği üzerinden kent ve hegemonya ilişkisi kurulmaya ve kent bir mücadele alanı kent planlama ise bu mücadelede bir araç olarak gösterilmeye çalışılacaktır.

Bir hegemonya aracı olarak planlamanın politik iktidar ve toplum açısından ne ifade ettiği kamusal alan ve sokak bağlamında tartışılacak, planlamanın yaşadığı kuramsal dönüşüm ve bugün uygulanan kentsel politikaların kentin ve dolayısıyla hegemonyanın kuruluşundaki etkisi gösterilmeye çalışılacaktır. Yeni hegemonik rejimlerin, gündelik hayat üzerindeki tahakkümü, çalışma ekonomisi ve yerel demokrasi açısından gösterilmesine ve kentsel gelişmenin hegemonya kuramı bağlamında çözümlenmesine çalışılacak; böylece kentleri okumanın alternatif bir yöntemi savunulacaktır.

¹¹ İdeolojilerin sonu söylemine rağmen, kapitalist süreçlerin sınıfsal sonuçlar ürettiği, sınıf kavramının hala açıklayıcı bir kategori olarak kullanılabileceği, aksini düşünmenin sosyolojik bir fanteziden öteye geçemeyeceğine ilişkin argümanlar için Bkz. Derrida [2001], Edgell [1998], Güllalp [1993], Hardt & Negri [2003], Munck [2003a ve 2003b] ve Türkiye örneğindeki tartışmalar için ise Bkz. Boratav [1995b], Çulhaoğlu [1996], İnel [1993], ve Keyder [2001].

1.1. Mekan Kuramındaki Dönüşümler

Yüzyılın son çeyreğinde dünya hızla değişirken, sosyal bilimler alanında da önemli değişiklikler oldu. Mekan kavramı bir çok disiplin için daha merkezi ve açıklayıcı bir kategori haline gelirken, sosyal bilimlerin birbirleriyle olan ilişkisi de mekan aracılığıyla yeniden tartışmaya açıldı. Mekanın toplumsal ilişkilerin bir sonucu olduğu kadar onun bir belirleyicisi de olduğu görüşü kabul görmeye başladı. Bu bölümde, son dönemdeki tartışmalarda ileri sürülmüş olan üç önemli argümanın izi sürülecektir. Bunlar “coğrafya önemlidir”, “mekan politiktir” ve “kent bir mücadele alanıdır” şeklinde sloganlaştırılmış olan argümanlardır.

1.1.1. Coğrafya önemlidir!

Sosyal bilimlerdeki dönüşümü inceleyenler, II. Dünya savaşı öncesi dönemde coğrafyanın tarih biliminin önemsiz bir akrabası gibi algılandığı; mekan ve yer konularının ihmal edildiği düşüncesinde birleşirler [Wallerstein vd., 1998: 31]. Kimlerine göre, bu ihmalin ardında coğrafyanın gizli gücü yatmaktadır. Bir yandan okullarda coğrafya düşünülecek değil ezberlenecek bir şey olarak kodlanırken, askeri ve politik bilgi olma özelliğinin ve emperyalizmle ilişkisinin üstü örtülmüştür [Lacoste, 1998]. Modernizm, tarihi özgürleştirici düşüncenin temeline yerleştirirken ardışıklığa vurgu yapmış, ancak modernizmin aşılmaya başlanmasıyla birlikte eşzamanlılık, yani mekansal düşünebilme yetisi de önemsenmeye, coğrafya da tarihin yanındaki yerini almaya başlamıştır [Işık, 1994: 12-13].

Ancak coğrafyanın öneminin fark edilmesinde, egemen düşünce daha hızlı davranmıştır. Kapitalizmin bugün ulaştığı aşamada mekanın öneminin farkına varılmış olması, özellikle Lefebvre tarafından vurgulanmıştır: “Eğer kapitalizm 20. yüzyılı görebilmişe bunu büyük ölçüde mekanı keşfetmesine borçludur” [aktaran Şengül 2001. 10]. Coğrafyanın emperyalist girişimlerde doğa ve başka sınıflar üzerinde egemenlik kurmanın bir aracı olarak kullanıldığına dikkat çeken Bottomore da Marksist coğrafyanın hala çocukluk çağında olduğunu belirtmektedir [2001: 110]. Aynı görüşü Harvey de paylaşmaktadır:

“C. Wright Mills de aralarında olmak üzere güçlü bir sosyolojik muhayyileye sahip olan bir çok kişi vardır ki, mekansız bir dünyada yaşayıp çalışıyormuş gibi görünürler. Güçlü bir mekansal bilinç ya da coğrafi muhayyileye sahip olan bazıları da, mekanın biçimlendirilmesinin toplumsal süreçler üzerinde ne kadar derin bir etkisi olduğunu göremezler... Kenti anlamak için uygun tek kavramsal çerçeve, hem toplumsal hem de coğrafi muhayyileyi kapsayacak ve bunlardan hareket edecektir” [Harvey, 2003: 29-32]

Harvey [1997: 389], daha sonra postmodernliğin durumu adlı eserinde “tarihsel maddecilik nihayet coğrafyayı ciddiye almaya başlıyor” diye yazacaktır.

Bir başka önemli coğrafyacı olan Soja, Foucault’a atıfla yürüttüğü tartışmasında, mekanın ölü, sabit, diyalektik olmayan ve hareketsiz olarak; zamanın ise zenginlik, yaşam doğurganlık ve diyalektik olarak tanımlandığı dönemde tarihsel imgelemin coğrafi olanı yok ettiğini ileri sürmektedir [1999: 4, 10-43]. Aslında, mekanın zaman tarafından yok edildiği tezi çok daha önceleri Marks tarafından dile getirilmiştir. *1844 El Yazmaları*’nda kapitalizmin mantığı incelenirken ileri sürülen, kapitalist birikimin mekanın zaman tarafından yok edilmesinden ibaret olduğuna ilişkin iddia, modernizmin eleştirisi sürecinde Harvey, Soja, Urry, Virilio, Illich, Baudrillard gibi düşünürler tarafından daha da geliştirilmiştir. Harvey’e göre, “ilerleme mekanın fethini, bütün mekansal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak mekanın zaman aracılığıyla yok edilmesini içerir” [1997 : 232].

Kapitalizmin tarihini bir krizler tarihi olarak okumak olanaklı ise, bu krizleri dönemin zaman ve mekan anlayışı ile çözümlemek; sırasıyla ticaret, sanayi ve finans kapitali çağında zaman ve mekanın toplumsal yeniden üretimi nasıl belirlediği gösterilebilir. Harvey bu kriz değerlendirmesini aydınlanma, modernizm ve postmodernizm dönemleri için ayrı ayrı yaparken zaman-mekan sıkışması kavramını kullanmaktadır:

“mekan ve zamanın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler olur ki, dünyayı görüş tarzımızı, bazen çok köklü biçimlerde, değiştirmek zorunda kalırız. Sıkışma terimini kullanıyorum, çünkü bir yandan kapitalizmin tarihine hayatın hızının artışı damgasını vururken, bir yandan da mekansal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmişçesine aşıldığını sağlam biçimde iddia etmenin mümkün olduğunu düşünüyorum” [1997: 270].

Zaman mekan sıkışmasında ilk aşama ortaçağdan aydınlanmaya geçişle birlikte olmaktadır. Coğrafi keşifler, sonu bilinen ve kavranabilen bir dünya tahayyülü doğurmuş, bu ölçülebilen dünya matematiksel modellerle haritalanmıştır. Baştan

sona keşfedilmiş bir dünyanın haritalarının yapılması, koordinat sisteminin geliştirilmesi ve en sonunda enlem ve boylam çizgilerinin kullanılmaya başlanması dünyaya giydirilmiş kocaman bir ızgara plan olarak yorumlanabilir.

“Dakik harita ve kronometreler, Aydınlanma’nın dünyanın nasıl örgütlenmesi gerektiği konusundaki vizyonunda vazgeçilmez araçlardı... Aydınlanma düşüncesi birer mutlak kategori olduğu varsayılan türdeş zaman ve mekanın düşünce ve eylem için sınırlayıcı kaplar olarak görüldüğü, oldukça mekanik Newtoncu bir bakış açısının çerçevesi içinde hareket ediyordu” [Harvey, 1997: 280-3].

Bu dönemde Öklid geometrisi mekana olduğu kadar zamana da hakim olmaya başlamıştır. Takvim ve saat zamanı türdeş, sürekli ve öngörülebilir hale getirmiştir. Urry, “modern makine uygarlığının ilk ayırt edici özelliğinin, buharlı makineden pek çok bakımdan çok daha önemli bir buluş olan saat aracılığıyla örgütlenmiş zamansal düzenlilik olduğunu” savunur [1999: 15]. Sermayenin devir süresinin hızlanması için mekan ve zaman ölçülebilir ve öngörülebilir hale gelmişti, ancak denetlenebilir hale de gelmesi gerekmektedir. Bauman’ın “modern mekan savaşı” olarak adlandırdığı haritalama süreci, toplumsal mekanı devlet destekli tek bir haritaya tabi kılınması ve tüm diğer rakip haritaların ve mekan yorumlarının geçersizleşmesi anlamına geliyordu [1999a: 39].

Toprağın atomizasyonu kavramıyla açıklanan bu gelişme toprakta özel mülkiyetin olanaklı hale getirilmesi, mekanın da metalaştırılması ve alınıp satılır hale gelmesiydi. Para kullanımının yaygınlaşması ve özel mülkiyete ilişkin kanunlar ile, Marks’ın öngörüp, endişelendiği ve usanmaksızın eleştirdiği bir süreç; yerkürenin şeyleştirilmesi ve alınıp satılır olması olanaklı hale gelmeye başlıyordu.

Harvey, zaman mekan sıkışmasında ikinci aşamayı, 1846’da İngiltere’de başlayıp kapitalist dünyaya yayılan ilk aşırı bıkım krizi ve modernizmin kültürel bir güç olarak da yükselmesiyle eşlemektedir. Demiryollarının ve buhar gemiciliğinin yaygınlaşması, telgraf, telefon, X ışınları ve radyonun kullanılmaya başlanması, bisiklet ve otomobil ulaşımı, balon yolculuğu ve hava fotoğrafları, sinema gibi yenilikler yer ve zaman duygularını sarsarken; ekonomik bir krizin eşzamanlı olarak tüm Avrupa’ya yayılması farklı bir bütünleşmeye, yeni bir zaman ve mekan

tahayyülüne karşılık gelmekteydi. Bütün bu yenilikler yeni bir yaşam tarzının maddi belirleyicileriydi.

Harvey'e göre dünya çapında mekan üzerindeki hareketlilik ve hakimiyetin müthiş bir gelişme gösterdiği 1850'lerde başlayan bu yeni dönemin zirve noktası modernist düşüncenin de evriminde hayati bir dönem olan 1910-14 arasındır. Bu dönemde, Ford'un montaj hattı sermayenin devir süresini hızlandıran bir devrime karşılık gelirken, telsiz ve radyo yeni bir zaman mekan paradigmasına, zamanın mekansallaşmasına, evrensel bir eşzamanlılığa işaret ediyordu [1997: 299-300]. Bu heryerdelik ve parçalanmışlık duygusu felsefe, kültür ve sanat alanında yeni akımlara yol açıyor, Nietzsche değer yitimine bağlı bir nihilizm projesi öngörürken, kübizm bu parçalanmışlığı tuvallere taşıyordu. Bu parçalanmışlık duygusu içinde kentleri denetim altına alma çabaları planlamada yeni arayışları çağırıyordu.

Mekanın akılcılaştırılması, denetlenmesi ve işlevlendirilmesi olarak düşünülebilecek olan bu süreçte, bölgeleme anlayışı kentleri işlevsel parçalara ayıracak, kenti bir fabrika, yolları üretim bandı olarak düşünen bir anlayışın işlevselciliği kente damgasını vuracaktır. Modern insanın akıl aracılığıyla doğaya karşı nihai zaferi modern kent anlayışında somutlaşacaktır. "Modernizm, kır yaşamının çağrıştırdığı tüm değerlerin tam tersini savunur. Buna göre kent, uygarlığın beşiği, insan aklının en yetkin ürünüdür" [Işık, 1993: 30]. Doğa'nın giderek toplumsal alandan kovulduğuna dikkat çeken Urry, "soyut mekan, bin yılın sonunda oldukça olağanüstü yaratılmış mekanlara yol açan kapitalist ilişkilerin yüksek noktasıdır" demektedir [1999: 43].

Harvey de, "sermaye birikiminin her şeyin odağını oluşturduğu toplumlarda, yalnızca Bauhaus gibi makinevari bir modernizme yer olabilirdi" diyerek toplama kamplarına, toplu konutlara giden "işlev + kar" mantığını tarifliyordu [1997: 314]. Modernizmin mekansal mantığının nasıl ezici bir proje olduğu konusundaki önemli bir görüşlerden biri ise 1961'de Amerika'dan yükseldi.

"Jacobs, öncelikle, modernizmin yarattığı kentsel mekanların fizik bakımdan düzenli ve temiz, ama toplumsal ve tinsel bakımdan ölü doğduğunu; ikinci olarak, ancak 19. yüzyıldan kalma kargaşa, gürültü ve genel uyumsuzluğun çağdaş kent yaşamını canlı tuttuğunu; üçüncü

olarak, eski kentsel devingen kaosun aslında olağanüstü zengin ve karmaşık insani bir düzen olduğunu ve modernizmin kendi düzen paradigmaları mekanik, indirgemeci ve sığ olduğu için bunun farkına varamadığını; son olarak da, 1960’da modernizm diye geçiren şeyin aslında gidici ve çoktan miadını doldurmuş olabileceğini parlak biçimde gösteriyordu” [Berman, 1999: 230-1].

1960’lı yıllarda tüm dünyada kapitalist akılcılığa karşı yükselmekte olan eleştirel hareketten modernizm de kendine düşen payı almaya başlamıştı ancak, modernizmin sonunun geldiği ya da onun yerine neyin geçebileceği konusunda bir konsensüs için biraz daha zaman gerekecekti. Modernizmin bu işlevselci mantığının doruk noktasına ulaştığı örneklerden biri olan, Le Corbusier’in yaklaşımlarından etkilenen Minoru Yamasaki’nin St. Louis kentinde inşa ettiği Pruitt-Igoe toplu konut projesinin 1972’de törenle yıkılması, çoğu kişi tarafından yeni bir dönemin başlangıcı¹² olarak nitelenecektir.

Modernizmin aşılması süreci, Fordizmin ve Keynesçiliğin de krize girdiği bir dönemin gelmesi, krizden çıkmak için sermayenin devir süresinin tekrar hızlandırılması, yeni zaman ve mekan tahayyülleri ve yaşam biçimlerini gerektirmesi olarak da düşünülebilir. Buna göre, zaman mekan sıkışmasının üçüncü evresi olarak 21. yüzyılın son çeyreğinden itibaren deneyimlediğimiz süreç “postmodern durum” olarak tanımlanacaktır. Harvey, bu dönemde “yoğun bir zaman-mekan sıkışması evresi yaşamakta olduğumuzu, bunun politik ve ekonomik uygulamalar, sınıf güç dengeleri ve kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde, insana yönünü şaşırtan, sarsıcı bir etki yaptığını” ileri sürmektedir [1997: 317].

Bu etki ile, dijitalleşme, minyatürleşme ve entegrasyon üçlüsüyle gerçekleşen teknolojik devrimin sonucunda kullanılan uydu iletişim ve bilgisayar teknolojileri dünyayı küreselleştirip, mekansal engelleri büyük ölçüde devre dışı bırakırken, mal tüketimden hizmet tüketimine kayma yaşanmış, modanın seferber olmasıyla tüketim temposu ve hacmi büyümüş, ve de en önemlisi gösterge ve imajların tüketilebilmesi söz konusu olmuş, benzeş (simulakr) kitlesel bir meta haline gelmiştir. Mekanı zaman aracılığıyla yok etme ve devir süresini hızlandırmanın bu yeni döneminde de

¹² Charles Jenks, yıkımın gerçekleştirildiği 15 Temmuz 1972 günü saat 15:32’de modernizmin bittiğini ve postmodernizmin başladığını söyleyecektir [aktaran Armağan, 1997: 85].

gündelik hayat ve politika da radikal biçimde değişmiştir.¹³ “Harvey, zaman-mekan kavrayışlarının toplumda hakimiyet ilişkilerinin önemli bir aracı olarak kullanılabileceğini vurgulamıştır. Buna göre kapitalizmin yeniden üretimi, sadece ekonomik anlamda bir yeniden üretim süreci değil, örneğin bu zaman-mekan kavrayışının da zihinlerde yeniden üretilme sürecidir” [Işık, 1994: 25].

Çoğunlukla, büyük bir teknolojik devrim ile ilişkilendirilen küreselleşme sürecinde mekanın öneminin ortadan kalktığı yönündeki görüşler de oldukça temelsiz görünmektedir. Sennett, Sassen’in “küresel ekonominin uzay boşluğunda yüzdüğünü sanmamalıyız” uyarısını paylaşıırken; “Yer, büyük bir güce sahiptir; yeni ekonomiyi sınırlandırabilecek bir güçtür bu” demektedir [Sennett, 2002b: 144]. Yeni küresel ekonomi, yeni bir dünya haritasına karşılık gelmektedir. Bu yeni harita kuzey ve güney yarımküreler arasında önemli eşitsizliklere işaret ederken, ulus-devlet sınırlarının giderek belirsizleşmesi ve sermayenin etkinliğine bağlı olarak öne çıkan küresel kentler arasında ağ tipi bir örgütlenmenin ortaya çıktığı görülmektedir.

Gerçekten de, kapitalizmin her krizden yeni bir zaman mekan tasarımı ve buna koşut bir toplumsal tasarımla çıktığı görülmektedir. Kapitalizmin kriz süreçlerinden çıkışında coğrafyanın nasıl bir işlev gördüğü geç de olsa keşfedilmiştir. Coğrafya önemlidir, çünkü toplumsal mücadelenin sahnesi ve belirleyicisi konumundadır ve tam da bu nedenle politiktir.

1.1.2. Mekan Politiktir!

Coğrafyanın önemli olduğu argümanın yanı sıra kapitalist ilişkilerin geliştirildiği yer olarak ve bizzat değişim değerine sahip bir meta özelliğiyle mekanın politik olarak nitelendirilmesi gündeme gelmiştir. “Lefebvre, mekanın yansız ve edilgin bir geometri olmadığını ileri sürer. Mekan üretilir ve yeniden üretilir ve bu nedenle mücadele alanını temsil eder” [Urry, 1999: 42]. Üstelik mekanın üretilmesi aynı zamanda toplumsalın da üretilmesi anlamına gelmektedir, çünkü kenti değiştirmek bütün bir hayatı değiştirmektir. “Kentler, belirli bir mekandaki belli fiziksel

¹³ İlerleyen bölümlerde, bu yeni dönemin dünyada ve Türkiye’de hegemonya mücadelesinde yeni bir aşamaya işaret ettiği ileri sürülmektedir.

yapılaşmaya işaret etmez yalnızca. Kent, tarihsel ve coğrafi açıdan özgül olan üretim ve yeniden üretimin toplumsal ilişkileri, kurumları, yönetim ve hukuk pratikleri, iletişim biçimleri ve medyası, toplumsal hareketler ve benzeri oluşumların etkileşimi aracılığıyla oluşan bir fiziki bütünlüktür” [Özbek, M., 2001]. Bu nedenle kente ve kent mekanına yapılan her tür müdahale yaşama yapılmış müdahalelerdir. Bu önerme tersine de geçerlidir, hayatı değiştirmek üzere yapılan her girişim mekanı yeniden üreten ve anlamlandıran bir sürece yol açacaktır.

Mekan ve iktidar ilişkilerini Lefebvre’in çözümlemeleri üzerinden geliştiren Harvey, “Toplumsal değişimin tarihi, bir ölçüde, mekan ve zaman anlayışları ve bu anlayışların koşulabilecekleri ideolojik kullanımlar aracılığıyla kavranabilir. Üstelik, toplumu değiştirmek isteyen herhangi bir proje, mekansal ve zamansal anlayış ve pratiklerin dönüşümünün karmaşık ağını kavramak zorundadır” [Harvey, 1997: 246] demektedir ve özellikle kapitalizmde, para, zaman ve mekan üzerinde birbirleriyle kesişen hakimiyetin, toplumsal iktidarın görmezlikten gelemeyeceğimiz bir özsel bağıntısını oluşturduğunu iddia etmektedir. Buna göre, para aracılığıyla zaman ve mekan denetlenebilir iken bu önerme de ters yönde doğrudur. Böylece zaman ve mekan şeyleşmiş, alınıp satılabilen bir meta haline gelmiştir.

Her karmaşık üretim sistemi gibi kapitalizmde mekanın örgütlenmesi sorununa büyük önem vermiştir. Üretimin ve dağıtımın geri dönüşü ne kadar hızlı olursa sermayenin devir süresi o derece hızlanacak ve kar maksimizasyonu o ölçüde artacaktır. Bu hem ekonomik hem de toplumsal süreçlerde sürekli bir hızlanma eğilimi ve talebi doğurmuştur. Hızlanma mekanın anlamında radikal değişiklikleri getirmiştir. Urry, “yerlerin artan bir biçimde, malların ve hizmetlerin karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandığına” işaret etmektedir [1999: 11]. Zenginliğin üretildiği ve yeniden dağıtıldığı yer olarak mekan giderek daha da önemli bir kategori haline gelirken, bu artan önem dolayısıyla politik hale de gelmektedir. Coğrafyanın önemli ve belirleyici olma özelliği çok daha önceleri vurgulanmış olmakla birlikte, mekanın politik olduğu daha çok 1980’ler sonrasındaki postmodernist tartışmalarda vurgulanmaya başlamıştır. Postmodernizmi geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak eleştiren

Jameson da kent ve mekan deneyimlerinin postmodernizmi anlamada en net kategoriler olduğunu ileri sürmektedir [Jameson, 1995].

“Sadece toplumun değil bireyin de kurucu bir ögesi olan mekan, politika ve ideoloji yüklüdür. Toplumsal yaşamın görünürde masum mekansal pratiklerinin altında soyut iktidar ilişkileri gizlidir (Smith ve Katz, 1993). Gündelik yaşamın coğrafyasında göze kolay görünmeyen bir dizi politik ve ideolojik öge yer almaktadır. Mekansal pratikler hiçbir zaman tarafsız değil, her zaman belirli bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Mekan politiktir; çünkü toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir aracı ve örtülü bir ifadesidir. Mekan toplumdaki çelişkilerin normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı, gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır (Keith ve Pile, 1993b). Ancak mekanın politik ve ideolojik niteliği örtüktür, göze hemen görünmez; bundan dolayı da mekansal pratiklerin deşifre edilmesi, bunlara karşı çıkılması güçtür” [Işık, 1994: 28].

Kapitalist üretim biçiminde, sermayenin artık değere el koyması zaten bir eşitsizlik üretirken, kentsel alanın özel mülk edinilmesi ve kentsel toprağın spekülasyon rant artışlarına olanaklı hale getirilmesi eşitsizlik sürecini körüklemektedir. Mekanın politik olma özelliği mekana yönelik müdahalelerin de tartışılması sonucunu doğurmuş, planlama da teknik bir beceri olmanın ötesinde bir yeniden dağıtım aracı ve politika yapma biçimi olarak anılmaya başlamıştır.

“Yapısalcı sorunsal, mekanın yeniden üretilir olduğunu göstermekle, mekanın salt kapitalist ilişkiler içinde üretilen bir meta olduğunu ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda mekanın toplumsal ve politik mücadelenin sonuçlarını da yansıttığını göstermiş ve böylelikle de mekanın politikleştirilmesini sağlayan en büyük adımı atmıştır. Mekanın temellük edilmesi (appropriation) ve kullanımı özünde politik eylemlerdir; dolayısıyla farklılığı yaratan ve pekiştiren eşitsiz gelişme mekanları, aynı zamanda bu farklılıkların sorgulandığı açıklık ve fırsat platformları olarak kullanılabilir” [Işık, 1994: 29-30].

Kapitalizmin zaman aracılığıyla mekanı yok etme süreci ve bu süreç sonunda mekansal engellerin önemini yitirmesi, mekanı önemsizleştirmemektedir; aksine, mekan bu yeni bağlam içinde eşitsizliklerin üretilmesi ve sürdürülmesi açısından daha da önemli bir işlev görmeye başlamaktadır. “Mekanın, işgücü arzı, kaynaklar, altyapı vb. açısından içerdikleri bakımından küçük farklılıklar gittikçe daha fazla önem kazanır. Mekan üzerinde hakimiyet konusunda üstünlük, bu aşamada sınıf mücadelesinde daha da önemli bir silah niteliği kazanır” [Harvey, 1997: 328]. Mekanın bu yeni anlamı dolayısıyla kent gündelik yaşamı doğrudan belirleyen bir kategori haline gelmekte ve bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kentin belki de en belirgin özelliği farklı; bu nedenle de eşit olmayan insanlardan oluşmuş olmasıdır. Aristoteles *Politika* adlı eserinde, “Bir şehir farklı tür insanlardan

oluşur; benzer insanlar bir şehir meydana getiremezler” derken kentin çeşitlilik ve farklılık özelliklerinin altını çizmekteydi. Ancak tam da bu farklılık ve eşitsizlik süreçleri diyalektik olarak eşitsizliğe direnme ve eşitlik taleplerini doğurmuştur. “Mekanları insanın kendi suretine uygun olarak tutarlı ve bütün hale getirilen şehir bir iktidar yeri hizmeti görmüştür. Şehir ayrıca bu başat imgelerde çatlakların baş gösterdiği mekan da olmuştur” [Sennett, 2002a: 20]. Aristoteles [2000], mekan iktidar ilişkisinin tarih boyunca tüm kentler ve toplumlar için geçerli olduğunu kanıtlarcasına “Bir akropolis (hisar) oligarşiye ve tek adam yönetimine, düz zemin ise demokrasiye uygun düşer” diyerek demokratikleşme için agora fikrini desteklemiştir.

Ancak, kentin bir mücadele alanı olma özelliği özellikle sanayi kentinin sınıflı toplumunda net bir şekilde gözlenmeye başlamıştır. Berman, Rus çarına karşı ayaklanan Petersburg halkının aslında politik bir mücadeleyi kentin ruhuna kazıdığı fikrindedir: “Petersburglular şehir sokaklarındaki politik karşılaşmanın tadını almışlardı. Bu sokaklar geri dönülmez biçimde politik bir mekan olarak tanımlanmıştı. 1860’ların Rus edebiyatı bu mekanı doldurmak için tüm muhayyilesini harekete geçirdi” [1999: 289]. Aslında, birçok kentin 19. ve 20. yüzyıl boyunca çeşitli ayaklanmalar, sınıf temelli ayrışmalar yaşadığı bir gerçektir. 19. yüzyılda bu süreç hızla kapitalistleşen sanayi kentlerinin yeniden inşası sürecinde bütün çıplaklığıyla gözlenebilmektedir. Örneğin, Paris 19. yüzyılın ikinci yarısında iktidarın kapitalist mantığını Haussmann’ın modern planlama anlayışı aracılığıyla uygulamasının ve Paris komününün eşitlik taleplerinin çarpıştığı politik bir arenaya dönüşmüştür [Özbek, M. 2000]. Thompson [2004] ve Engels [1974] de İngiliz kentlerindeki gündelik hayat mücadelesinin mekanı nasıl politikleştirdiğini, ve bu politik mekan üzerinde sınıfsal konumların nasıl kristalize olduğunu göstermektedirler.

“Toplumda egemen güç, sadece mevcut gruplar ve bireyler arasında varolan farklılıkları yönlendirmekle kalmaz; iktidarını sürdürmesini sağlayacak toplumsal ve mekansal bölünmeleri destekleyerek farklılığı (yeniden) üretir. Bu süreç içinde egemen ilişkiler tarafından ezilen, öteki konumuna konulan gruplar da bu farklılaşmaya ve bölünmeye karşı mücadele ederler” [Işık, 1994: 29].

Toplumsal sınıflar gelir ve güç dağılımı gibi eşitsizlikler kadar mekansal farklılaşmalara bağlı eşitsizliklerle kristalize olurlar. Mekan hem bu eşitsizliklerin gözlenebildiği hem de yeniden üretildiği yer olarak önemlidir. Ancak, mekan aynı zamanda eşitsizliklere karşı projenin ve mücadelenin geliştirileceği yerdir.

1.1.3. Kent Bir Mücadele Alanıdır!

Eleştirel düşünce içinde kent üzerine yoğunlaşmış düşünceler söz konusudur; Alman İdeolojisinden itibaren kır-kent karşıtlığı, kentsel işlevler, kentler arası işbölümü ve uzmanlaşma ile özel mülkiyet konuları ayrıntılı şekilde incelenmiştir, ancak kentin konumu biraz ikirciklidir. “Marksizm için kentler, işçilere sunduğu şartlar bakımından kötü, tarihsel gelişim içinde oynayacakları vazgeçilmez rol bakımından ise gereklidir. Kentler kapitalizmin ürünü oldukları gibi onu ortadan kaldıracak tohumları da içinde taşımaktadır” [Bumin, 1998: 115]. Eleştirel kuram içinde kapitalist kentin işleyişinin açıklanması ve daha insancıl kent tasarımları için politikaların üretilmesi, gecikmeli de olsa atılan bir adım niteliğindedir.

Kent hem mücadele edilmesi gereken güçlerin mekanı hem de özgür düşüncelerin geliştirileceği ve karşı-devrimin örgütleneceği mekan olarak düşünülmüştür. Örneğin, Gramsci, hegemonya çözümlemesi açısından kentlerin stratejik bir rolü olduğunu vurgulamış ve kentlere tarihsel roller¹⁴ biçmiştir [1998: 47-51].

Aslında Engels’in 1840’larda yaşanan yoksulluk, açlık ve kötü konut koşullarını anlattığı “İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu” [1974] eseri bu anlamda çok önemli bir yapıt olarak kabul edilebilirse de; kentler 1960’lara kadar üretimin, tüketimin, artı değer, emeğin ve toplumsalın yeniden üretiminin, toplumsal

¹⁴ Gramsci, İtalya’da bir karşı hegemonik mücadelede de proleterlerin kenti olarak Torino’ya önemli bir işlev yüklerken, mücadelenin başkent Roma’dan çok burjuvazinin kenti Milano’ya dönük olması gerektiğine işaret eder. Burada Roma-Milano arasındaki ilişki Ankara-İstanbul ilişkisini anımsatmaktadır.

hareketlerin odağı olarak ele alınmamıştır, denilebilir. Marksist literatürde 1960’lardan itibaren mekana özel bir vurgu yapılmaktadır. Lefebvre, Castells ve Harvey’in çalışmaları bu konularda öncü olmuştur. Farklı düşünürler tarafından mekanın farklı özellikleri öne çıkarılmıştır. Mekanın kullanım ve değişim değeri, kentsel kolektif tüketim, kentsel hizmetler, sermayenin kentleşmesi, gündelik hayatın eleştirisi, kentsel toplumsal hareketler vb. kavramlar aracılığıyla bu tartışmalar çeşitlendirilmiştir.

Dahası kent mekanının meta üretiminin ve tüketiminin alanı olmasının ötesinde, bizzat meta olarak kullanılması kapitalizmin güçlenmesinde önemli rol oynamış, kentsel planlama ise mekanın üretiminde kullanım değeri – değişim değeri çelişkileri ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Güçlü bir araç haline gelen kent planlama genellikle devlet ve egemen sınıfların hegemonya kurmasında önemli işlevler görmüştür.

“Kapitalist ilişkilerin tamamı, kentsel mekanın içinde ve onunla birlikte yeniden üretilir; ve kapitalizm, kentsel mekan organizasyonu aracılığıyla ayakta kalabilmiş, dolayısıyla gelişebilmiştir. Yalın bir diyalektik ilişkisellik çerçevesinde, kapitalist toplumsal örgütlenme biçimi bir mekan üretir ve karşılığında söz konusu mekan, kapitalizmin yeniden üretilmesine yardımcı olur” [Gottdiener, 2001: 253].

Althusser’den oldukça etkilenmiş ve yapısalcı geleneği sürdürmüş olan Castells kentsel mekanı maddi bir ürün olarak görür ve onun beyaz bir kağıt olmadığına rastlantısal olarak değil, tarihsel olarak biçimlendiğine dikkat çeker [Keskinok; 1988: 67-75]. Castells kenti işgücünün yeniden üretildiği ve kolektif tüketim sürecinin örgütlendiği mekansal birim olarak görürken, kent sorununu da konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi kolektif tüketim araçlarının örgütlenmesi sorunu olarak ortaya koyar [Castells, 1997: 14]. Castells, kolektif tüketim, mal ve hizmetlerin sunumu, buna bağlı eşitsizlikler ve devletin bu süreçteki rolü ile ilgilenir.

Lefebvre ise, yeniden üretim sürecine düşüncesinin merkezine yerleştirerek işgücünün yanı sıra ailenin biyolojik yeniden üretimi ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini de içeren daha geniş bir yeniden üretim tanımı yapar. Lefebvre bu yeniden üretim sürecinin kentsel toplumsal mekanda ve gündelik hayatın içinde gerçekleştiğini düşünür. Lefebvre kapitalizmin mekanın önemini fark ederek

varlığını sürdürebildiğini ileri sürmektedir: “Bir yüzyıl boyunca kapitalizm, kendisini, iç çelişkilerini (eğer çözebilir değilse) hafifletebilir bulmuş ve büyüme hedeflerinde başarılı olmuştur. Bunun ne pahasına gerçekleştiğini hesaplayamayız, ancak hangi araçlarla gerçekleştiğini biliyoruz: Mekana yerleşerek ve mekan üreterek” [aktaran Gottdiener, 2001: 253]. Castells’den farklı olarak Lefebvre’nin üzerinde durduğu tüketim alanındaki devlet müdahalesi değil, sistemdeki mülkiyet ilişkileridir.

Marksist kent kuramlarını inceleyen Şengül, sermaye birikimi ve dolaşımı ile kentsel yapıyı çevre arasındaki ilişkiyi Harvey’e dayanarak, sınıf mücadelesi, kolektif tüketim ve kent ilişkisini Castells aracılığıyla, devletin ve kent yöneticilerinin kentsel süreçlerle ilişkisini ise Pahl üzerinden açıklamaktadır. “Harvey ve Castells kentin ekonomik süreçlerle ilişkisi üzerinde odaklanmakta, birincisi ekonomik süreçlerin sermaye boyutunu incelerken, ikincisi emek gücünün yeniden üretimi sürecini ele almaktadır. Öte yandan, Pahl kentsel siyasal süreçlerde yerel yönetim ve yöneticilerin rolünü vurgulamaktadır” [Şengül, 2001: 15]. Bu çalışmalardan Harvey’in yaklaşımı en gelişkin olarak nitelendirilirken, Harvey’in hegemonya kavramını kullanmayarak determinizm sorununu aşamaması ve devlet ile toplumsal sınıfların ilişkisinde kentsel süreçlere yeterli vurgu yapmaması eleştirilmektedir [Şengül, 2001]. Daha kapsamlı bir bakış açısı için Lefebvre ve izleyenlerine başvurmayı öneren Şengül, temelde kente bakmanın iki türü olduğunu belirtmektedir.

“Birincisi, kent mekanını bir yaşam mekanı olarak algılayan ve bu anlamda da kenti kullanım değeri etrafında kavrayan bir anlayıştır. İkincisi ise kenti sermaye birikiminin ve rant sağlamanın bir aracı olarak görüp, kent mekanını değişim değeri etrafında algılar... Kapitalist kent değişim değerinin kullanım değerine genel bir baskınlığının olduğu bir mekandır. Ancak, bu iki farklı kent kurgusu arasında kurulacak denge siyasal mücadeleler etrafında belirlenmektedir” [2001: 27].

Kentselliğin oldukça karmaşık, kapsamlı ve bir kuramın içine konulamayacak bir olgu olduğunu söyleyen Harvey, kentin ve toplumun nasıl işlediğini anlamak için artık değer dolaşımını anlamak gerektiğini savunur ve Marks’a başvurur: “Ekonomi-politiğin Eleştirisine Katkı’da Marks, üretim, tüketim, dağıtım, ihtiyaç, değişim ve dolaşım arasındaki karmaşık ilişkiyi inceler ve şu önemli ilkeye ulaşır:

Üretim 1) tüketim maddelerini sağlayarak; 2) tüketim tarzını belirleyerek; 3) önce ürün diye sunduğu nesneler için tüketicide bir ihtiyaç yaratarak, tüketim üretir” [2003: 199]. Kapitalist bir üretim sisteminde kar, faiz ve kiradan oluşan artık değer, işçilerin karşılığı ödenmeyen emeği olarak kavramsallaştırılmaktadır. Öte yandan Marks kiranın farklı türlerini (tekelci, mutlak ve farklılık rantı) ve bunların toprak kullanımını nasıl belirlediğini araştırır. Kentte üretilen bütün mallar ve hizmetler kadar kentin bizzat kendisinin ticaret konusu olmasıyla ortaya çıkan artık değere de yine mülk sahipleri tarafından el konulmaktadır. Marks’ın kira analizinin başarısı homojenmiş gibi görünen bir konuyu farklılıklarını vurgulayarak ele almış olmasındadır. Ama sonuç olarak Marks kiranın tüm türlerinin özel mülk sahiplerine yapılan bir ödeme olduğunu, hatta toprak sahibinin aşırıldığı, hak edilmemiş bir getiri olduğunu savunur. Bu analiz aslında kapitalist kentte özel mülkiyete dayalı bir yeniden üretim ve dağıtım mekanizmasının toplumsal eşitsizlik sorununu sürekli olarak yeniden üreteceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu noktada ilginç olan kent ve toplum ilişkisinin yorumlanma biçimidir. Bu türden değerlendirmeler, çoğu kez hem mekanı hem de toplumsalı fetişleştirme riski taşıyabilir. Oysa mekanı bir toplumsal mekan olarak kavramsallaştırmak ve toplumu da bir mekansal örgütlenme olarak tahayyül edebilen bir kentsel ele alış gerekmektedir. Harvey için, toplumsal süreçlerle mekansal biçimler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak, toplumsal belleğe yerleşmiş olan bu ayrım fikrini onarmak temel bir kaygıdır: “Mekansal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri bu süreçlerin mekansal olmasıyla aynı tarzda içeren şeyler olarak görülmelidir” [2003: 16].¹⁵

Öte yandan, eleştirel teori 18. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişmesine koşut olarak kamusal alanın krizine işaret eder. Kamusal alanın etkili bir aktörü olan insan giderek bir izleyiciye indirgenir ve kent de büyük bir kamusal alan olmaktan çıkar ve özel alanlar toplamına dönüşür.

¹⁵ Harvey, aynı kısımda benzer şekilde kentsel sorunun piyasa ekonomisi tarafından halledileceği görüşündeki liberal formülasyonun dağıtım sorununu da üretim sorunundan bağımsızmış gibi kavramsallaştırılmasına karşı çıkar [2003].

“Kamusal mekanlar öylesine özelleşmiştir ki, artık toplumsal örgütlenmeyi özel ve kamusal mekanlar, içerisi ve dışarıları arasındaki bir diyalektiğe göre anlamak imkanı ortadan kalkmıştır. Modern liberal politikanın mekanı kalmamıştır; bu açıdan bakıldığında, postmodern ve emperyal toplumumuz bir politik alanın yokluğuyla tanımlanır. Aslında, politikanın aktüel mekanı silinmiştir” [Hardt & Negri, 2001: 203].

Yerelcilik adına küçük kentsel parçaları planlama zorunluluğuna hapis olan kent plancılarını, şehri gözden çıkardıkları gerekçesiyle suçlayan Sennett, bu yerelcilik mitinin fazla büyütülmemesi gerektiğinin altını çizmekte; küreselleşmiş ve karşılıklı bağımlılığı had safhaya çıkmış bir dünya konjonktüründe yerel kararların bir yanılsamadan ibaret olduğunu, kamusal insanın canlanması için kamusal alanın yeniden canlandırılması gerektiğini; kente sahip çıkılması gerektiğini belirtmektedir [Sennett, 1996: 178 ve 384].

Mekan politiktir ve sürekli bir mücadelenin alanıdır. Kapitalist sistemin işleyişini, devletin rolünü ve sınıflar arası mücadeleyi bütünlüklü bir şekilde çözümleyen Hegemonya kuramı, kapitalist kentin mantığını ve işleyişini çözümlemeye de oldukça elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Böylece kentte sınıf temelli bir mücadelenin izini, kent ve sosyal adalet ile sosyal devlet ve eşitlik tartışmaları bağlamında sürmek olanaklı görünmektedir.

1.2. Hegemonya, Devlet ve Kent

Hegemonya bir siyaset bilimi kuramıdır.¹⁶ Hegemonya kuramı¹⁷ da diğer siyaset bilimi yaklaşımları gibi iktidarın nasıl işlediğini araştırır; özellikle de demokratik kapitalist toplumlardaki iktidarın işleyişini açıklamayı hedefler. Hegemonya Kuramı, kapitalist bir toplumsal formasyonda sınıflar arası mücadeleleri, sosyal ve kültürel uzlaşmanın örgütlenmesini ve sınıfsal ilişkilerin düzenlenmesinde devletin¹⁸ rolünü ortaya koyan marksist gelenek içinde bir açıklama biçimidir. Ancak, kuram Marksist Siyaset Biliminin kapitalizm eleştirisini esas almakla birlikte (ekonomik yapının tüm toplumsal formasyonu belirlediğini iddia eden) Ekonomik Determinist görüşe (Ekonomizm) karşı gelişmiştir. “Ekonomizmin ve indirgemeciliğin tüm varyantları karşısında, Gramsci Marksizmin açık, akışkan ve daha az zorunlulukçu bir türünü temsil eder” [Munck, 2003b: 141]. Marksist literatürdeki devlet konusundaki tartışmaları izlemek Hegemonya kuramının katkısını açıkça göstermektedir.

Devlet konusu Marksist gelenek içinde oldukça geniş şekilde tartışılmıştır. Sorun edilen kapitalist devletin nasıl ortaya çıktığı, işlevleri, sınıflarla bağlantısı, ne derece özerk bir yapı olduğu vb. olmuştur.¹⁹ Althusser, 19 yüzyıla ilişkin analizlerde Marksist geleneğin son tahlilde devleti, “yönetici sınıfların artık değerın zorla elde edilmesi sürecine boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini sağlayan

¹⁶ Hegemonya gündelik hayatta daha çok uluslar arası ilişkileri tanımlamak üzere kullanılmaktaysa da, bu çalışmada Gramscici bir ele alışla kavramı hem ulusal hem de uluslar arası ilişkileri açıklama gücüne sahip bir iktidar çözümleme aracı gibi kullanmak tercih edilmiştir. Bkz. Gramsci [1997: 50].

¹⁷ Siyaset Bilimi Kuramları kabaca Geleneksel (Kuramsal yaklaşım, Baskı Grubu Yaklaşımı, Yapısal-İşlevsel Yaklaşım, Sistem Yaklaşımı, Karar Alma Yaklaşımı vb..) ve Radikal (Lukacs, Gramsci, Althusser, Poulantzas vb..) olarak ayrıştırılmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar büyük ölçüde liberal-kapitalist sistemi ve klasik demokrasiyi veri alırlarken; Radikal yaklaşımların temel ortak özelliği bunları eleştirmeleridir [Saybaşı, 1999 : 16]. Hegemonya kuramı Radikal (ya da eleştirel/marksist olarak adlandırılan) gelenek içinden çıkmıştır.

¹⁸ Kuşkusuz, devlete ilişkin olarak bu tür marksist çözümlemelerin yanı sıra anarşist, liberal ve sosyal demokrat açıklamalar da mevcuttur. Anarşist ve marksist devlet kuramları devletin ortaya çıkışı ile toplumun sınıflara ayrılması konusunda nedensel ve tarihsel bir bağlantı kurarak benzeşirler; liberal ve sosyal demokrat açıklamalar ise bu iki yaklaşımın aksine devleti, eşit koşullarda bir araya gelmiş özgür bireyler tarafından oluşturulan toplum sözleşmesinin bir ürünü olarak ele alırlar. Bkz. [Aksoy H., 1994].

¹⁹ Kapitalizmin geldiği aşama ve etkinlik gösterdiği coğrafyaya göre ‘emperyalist kapitalist devlet’, ‘bağımlı kapitalizmde devlet’, ‘tekelci kapitalist devlet’, ‘faşist kapitalist devlet’, ‘demokratik kapitalist devlet’ türünden farklı devlet kuramsallaştırmaları ortaya konmuştur.

bir baskı makinesi” olarak formüle ettiğini söyler [1994: 27]. Gerçekten de Komünist Manifesto’nun başlarında “Modern devlet iktidarı, tüm burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir” denmektedir [Marks & Engels, 2000: 10].

Hegemonya çözümlemesi, özellikle demokratik kapitalist toplumlardaki yapıyı açıklamak üzere geliştirilmiş bir kuramsal açıklama biçimidir; dolayısıyla devlet iktidarını burjuvanın emrindeki bir komite olarak görmez. Hegemonya yaklaşımı devlet iktidarına ilişkin daha incelikli bir analiz yapar; böylece kapitalizmin küreselleştiği bir dönemde -zaman zaman düşük yoğunluklu da olsa- demokratik toplumların ağırlıklı olduğu bir dünya tasarımında da büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır.²⁰

“Gramsci yönetim ve hegemonya ayrımını getirmiştir. Yönetim doğrudan doğruya siyasal biçimlerde ve bunalım dönemlerinde doğrudan ya da etkili baskı tarafından uygulanır. Ancak bunun dışındaki olağan durumlarda siyasal, toplumsal ve kültürel güçler arasında iç içe geçmiş karmaşık bir ilişki söz konusudur ve çeşitli yorumlara göre hegemonya ya bu karmaşık ilişki ya da bu ilişkinin zorunlu öğeleri olan etkin kültürel ve toplumsal güçler anlamındadır” [Williams, 1990: 87].

Hegemonya Kuramı Marksist düşünce geleneği içindeki bir dizi açıklamayı benimser ve bunlar üzerine temellenirken, bir kısım açıklamalara ise alternatifler üretmiştir. Hegemonya kuramının dayandığı bu kuramsal temelleri şöyle özetlemek olasıdır: Her toplumsal formasyon üretim biçimine göre şekillenir. Kapitalist bir toplumda üretim ilişkilerine bağlı sınıflar söz konusudur; bu sınıfların pratikleri ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde ve gündelik hayatta sürer. Devlet bu sınıflar arası mücadelenin bir sonucudur ve ağırlıklı olarak hakim sınıfların çıkarlarını temsil etmektedir. Ancak toplumda iktidarın kaynağı devlet değil sınıftır. Devlet egemen sınıfların bağımlı sınıflarla mücadelesi sonucunda ortaya çıkan egemen ideolojiyi ideolojik aygıtları aracılığıyla yansıtır. “Devlet, sınıf egemenliğini toplumsal egemenliğe dönüştürüp, bu dönüşümü topluma kabul ettirerek, söz konusu egemenliği yasallaştırmak için, sivil toplumun yanı sıra, sivil toplumun özgül bir

²⁰ Elbette Türkiye gibi dünya sisteminin bir parçası olarak hareket etme durumundaki bir ülke konu edildiğinde bağımlı kapitalizmde devlet kuramsallaştırmasının da belirli ölçüde açıklayıcı olacağı açıktır.

parçası olan ideolojik aygıtlardan ve bu aygıtların içinde biçimlenen ideolojiden yararlanır” [Aksoy H., 1994: 9].

Devlet konusundaki kuramsal açıklamalara hegemonya kuramının yaptığı en önemli katkılar; liberal demokratik batı toplumlarında devletin bir egemen sınıfın aracı olmaktan çok tarihsel blok olarak adlandırılan bir egemen sınıflar iktidar yelpazesi tarafından yönlendirildiği ve devletin egemen ideolojinin sürdürülmesini sadece zor kullanarak değil, özellikle rızayı üreterek sağladığı, böylece meşru olmayı sürdürdüğü önermesidir [Porteli, 1970]. “Gramsci’ye göre, modern koşullar altında bir sınıf, hakimiyetini, basitçe bir güç düzeni aracılığıyla değil, fakat dar, grup çıkarlarının ötesine geçebildiği, ahlaki ve entelektüel bir liderlik kullanabildiği ve Gramsci’nin tarihsel blok adını verdiği bir toplumsal güçler bloğu şeklinde birleştirilmiş müttefiklerle uzlaşmalar yapabildiği ölçüde sürdürülebilir...” [Yılmaz, 2002: 31]. Öte yandan, kurulan hegemonyanın kalıcı olmadığı ve sürekli mücadele gerektirdiği de bir başka önemli vurgudur.

Gramsci’nin ardından Althusser de, benzer bir yaklaşımla Devlet kuramına farklı bir açıklama getirmiştir ve Devletin İdeolojik Aygıtı ile Baskı Aygıtları (DİA ve DBA) ayrımını göstermiş ve bunların ne şekilde işlev gördüğünü resmetmiştir [Althusser, 1994: 32]. Hegemonyanın ideoloji aracılığıyla sürdürüldüğü önermesi ideoloji kavramını temel bir noktaya getirmiştir.

“Marksist kuram açısından kapitalizm bir egemenlik sistemidir ve bütün egemenlik sistemleri gibi iktidarın kullanılması iki tür ilişkiyi gerektirir: Baskı ve rıza. Dolayısıyla kapitalist devlet sermayenin egemenliğini şu iki temel mekanizmaya başvurarak gerçekleştirir: baskı (ya da potansiyel baskı tehdidi) ve ideolojik meşruiyet. Bu iki mekanizma birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve kapitalizmde bunları birleştirme yeteneğini taşıyan biricik kurum devlettir. Weber’in (1946, s.78) klasik tanımıyla, ‘devlet, belirli bir toprak parçasında meşru fiziksel güç kullanma tekelini elinde tutmayı başaran insan topluluğudur’. Devlet, meşruiyeti herkes tarafından kabul gördüğü içindir ki, şiddet araçlarını başarıyla eline alabilir; devletin şiddet araçları üzerindeki tekelidir ki, ona ideolojik meşruiyet sağlama gücü verir” [Gülalp, 1993: 96].

Devlet konusu, 1960’lardan sonra marksizm içinde başat bir araştırma konusu haline gelmiş, özellikle kriz ve gerileme dönemlerinde kapitalist devletin iktidarı nasıl yeniden ürettiği soruları gündeme gelmiş ve hem kendisi hem de işlevleri açısından ideolojik olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. “Bizi, aklımızı teslim alma, eğme hakkı

devletindir, yalnızca devletin. Örneğin, fiyatların artışını ‘enflasyon’, işsizliği ‘iş talebi’, egemen sınıfın isteklerini ‘ulusal çıkar’, kapitalist sistemin çelişkilerini ‘ekonomik kriz’ olarak tercüme eder. Ve sınıf mücadelesini üzücü ama zorunlu ‘görüş ayrılıkları’na indirger” [Lourau, 2001: 21]. Devletin bu hegemonik yapısını gösteren ve varoluşundaki karmaşık mantığı basitçe ifade eden bir başka tanıma göre: “Bir sınıfın diğerinin aleyhine sermaye biriktirmeye çalışmasına yardımcı olmak üzere zor aygıtlarını açıkça seferber eden kapitalist bir devlet meşruiyetini yitirir... Ama sermaye birikim sürecine yardımcı olmanın gerekliliğini yadsıyan bir devlet de kendi güç kaynaklarını kurutur” [James O’Connor 1973’ten aktaran Swingewood 1996: 137]. Bu nedenle devlet konusu, ideoloji tartışması çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir; devletin baskı dışındaki meşruiyetinin anlaşılması da yine ideoloji çerçevesinde olanaklıdır.

İdeoloji kavramı en azından 18. yüzyıldan beri kullanılmaktadır ve zaman içinde evrimleşmiş, farklı anlamlara karşılık gelmiştir. Kavram özellikle 19. yüzyıldan itibaren eleştirel teorinin gelişimiyle daha merkezi bir konuma gelmiş ve 20. yüzyıl içinde bir dizi kırılma yaşayarak yeniden şekillense de merkezi konumunu korumuştur. İnsanların yaşamlarını sürdürmek için yarattıkları maddi toplumsal pratiklerle ilgili bir kavram olarak ideoloji, iktidar ilişkileri ile bağlantısı, farklı anlam ve değerlerin çatıştığı bir alan olma özelliği ile kültürden ayrılır.

Üşür [1997], ideoloji kavramının Marks’tan itibaren farklı tanımlamaları olmasına rağmen ilk dönemde yanlış bilinç olarak yorumlandığını; Gramsci, Althusser ve takipçilerinin katkılarıyla egemen ideolojiyle ilişkili olarak hegemonya bağlamında anlaşıldığını ve giderek dil aracılığıyla söylem alanına kayarak medya ile ilişkili olarak algılandığına dikkat çeker.

Marksist teori içinde sınıflı toplumda iki bağımlılık biçimi resmedilir: birincisi insanın insana bağımlılığı yani sömürü, ikincisi ise insanın metaya bağımlılığı yani yabancılaşma ya da meta fetişizmi. Marks’a göre toplumsal bağımlılığın ve eşitsizliğin en önemli nedeni ekonomik sömürüdür. Ekonomik sömürü kapitalist dönemde artı-değer aracılığıyla yapılır; bu noktada mülkiyet konusu tartışmanın temeline oluşturur. Kapitalizm üretimin maddi koşullarının yeniden üretimi

sorunuyla ilgilenir; emek gücünün yeniden üretimi ise ücret ile sağlanır. Marksizmin temelini oluşturan sınıf mücadelesi ise emek gücünün kendini üretmesinin asgari şartlarını savunmaktadır. Buradaki ideoloji anlayışı, sorunu ekonomi alanında yani üretim ve bölüşüm sürecinde görmekte; işçi sınıfının hakları konusunda bilinçlenerek kapitalistlere karşı mücadele etmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bir üstyapılar kuramcısı olarak nitelenen Gramsci'nin ideoloji konsepti ekonomizme ekonomik determinizme karşı da bir eleştiri taşıır [Özbek S., 2000: 124]. İdeolojinin kapsamını genişleten, bilim ve felsefeyi de ideoloji kapsamında tanımlayan Gramsci, örneğin mimariyi de ideolojik olarak değerlendirmiş, cadde ve alan isimlerine dikkat çekmiştir.

“Hegemonyanın maddi temeli, bir sınıf liderliğinin sürdürülmesini sağlayan ama diğer sınıflarında belli taleplerinin karşılanmasını içeren bir reformlar ve uzlaşmalar aracılığıyla kurulur. Böylece Gramsci'ye göre, hegemonik sınıf gerçekten siyasaldır. Çünkü toplumun evrensel ilerlemesini temsil etmek için dolaysız ekonomik çıkarlarının ötesine geçer. Bu çerçevede hakim hegemonik bir ideoloji de daha tutarlı ve sistematik bir dünya görüşü sağlayarak, yalnızca nüfus kitlelerini etkilemekle kalmayıp, toplumsal kurumları örgütleyen bir prensip olarak da hizmet etmektedir. Gramsci'ye göre, ideoloji, ekonomik sınıf çıkarlarını basitçe yansıtmaz ya da görüntülemez ve bu anlamda ekonomik yapı (temel) tarafından belirlenen bir veri değil, bir mücadele alanıdır” [Yılmaz, 2002: 32].

Öte yandan ideolojiyi olumlu bir kavram olarak ele alan ilk kişinin Gramsci olduğu da söylenebilir. “Gramsci'nin ideoloji tanımı, maddi bir pratik içindeki kolektif öznelerin (sınıfların), bu pratik içindeki konumlarını tanımlamaları ve bunun mücadelesi dolayısıyla oluşturdıkları bilinç olarak somutlanır” [Üşür, 1997: 32]. “Gramsci'ye göre organik ideoloji katıksız sınıfçı ve kapalı bir dünya görüşünü temsil etmez...bir sınıf devlet iktidarını almaz, devlet haline gelir” [Laclau & Mouffe, 1992: 87-89]. Ancak Gramsci de sezgisel olarak incelenmiş bir konu olan ideolojinin sistematik şekilde kuramsallaştırılmasının Althusser tarafından yapıldığı söylenebilir.

Althusser, bir anlamda Gramsci'nin ekonomik ve tarihsel belirlenimci anlayışa karşı çıkışını izler ve ideolojinin de sınıf mücadelesinde ihmal edilmemesi gereken önemli ve özerk bir alan olduğunu savunur. Althusser devleti ideolojik bir yapı olarak resmeder ve hegemonyanın kuruluşunda (DİA) devletin ideolojik aygıtlarına dikkat çeker ve “hiçbir sınıf DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz” der [Althusser, 1994: 36]. Althusser,

hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb.ni Devletin Baskı Aygıtı (DBA) olarak adlandırırken, kilise, okul, aile, sanat, spor, basın-yayın, televizyon, partiler, sendikalar vb.lerini de İdeolojik Aygıtlar olarak adlandırır. Devletin tüm aygıtlarının hem zor hem de ideoloji kullanarak işleyebildiğini ancak öncelik ve ağırlığın değiştiğini belirtir ve Gramsci'deki rızanın üretimi nosyonuna yaklaşır.

“Devlet aygıtı, ideolojik aygıtlarının hukuksal ve siyasal çerçevesini belirleyip, onların güvenlik içinde etkinlik göstermelerini sağlarken; ideolojik aygıtlarda, egemen ideolojik söylem içinde, bireyleri birer özneye dönüştürüp, yeniden kurup adlandırarak, bu yolda bireyi, varolan egemenlik sistemine uyarlayarak, devletin ideolojik dayanaklarını hazırlama işlevi üstlenir.” [Aksoy H., 1994: 175]

Tüm DİA'ları kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden üretildiği bu açıdan da sınıf mücadelesinin verilmesi gereken alanlar olarak belirleyen Althusser, Fransız devriminin zamanın en önemli DİA'sı olan Kiliseyi hedef seçtiğini hatırlatır ve modern kapitalist toplumda bu rolü okulun²¹ üstlendiğine dikkat çeker. Althusser, devletin baskı aygıtları ve devletin ideolojik aygıtları çözümlemesi ile Gramsci'nin zor ve iknaya dayalı hegemonya modelinin hangi kurumlar aracılığıyla nasıl çalıştığını gösteren bir kuramsal katkı yapmış ve ideolojinin yeniden üretilmesi sürecinde üstyapılara vurgu yapmıştır.

Toplumun maddi pratiklerinin bir yansıması olarak değerlendirilen ideoloji kavramı ekonomik indirgemeci ve belirlenimci yaklaşımdan uzaklaşıp giderek genişleyen bir kavramsallaştırmayla gündelik hayat içinde sürekli deneyimlenen ve öznelere konumlarına göre yeniden üretilen bir pratik olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte, özellikle dilbilim²² ve psikanaliz alanındaki gelişmeler ile postmarksist ve postmodern düşünürlerin etkisiyle ideoloji kavramının yerini söylem kavramına bıraktığı²³ çalışmalara rastlamaktayız.

²¹ Okul'un ve diğer uslandırıcı kurumların işlevi konusunda Foucault'un[2000] “Büyük Kapatılma”sında ileri sürülen görüşler daha açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

²² Özellikle Saussure, Voloşinov, Levi-Strauss ve Roland Barthes'in çalışmaları dilbilimin gelişmesinde önemli katkılar yapmıştır.

²³ İdeoloji kavramının diğer bütün büyük anlatılar gibi miadını doldurduğu ve bu kavramı kullanmanın bir yarar sağlamayacağını öne sürenlerin başında Foucault ve Derrida gelmektedir.

İdeolojinin dil aracılığıyla işlediği tezine dayanan bu yaklaşımlar mücadelenin anlamlar arasında olduğuna dikkat çeker. İdeoloji dil aracılığıyla gerçeği söylediğini iddia etme ve hegemonyayı kurma aracı olarak kavramsallaştırılır. Yaşadığımız dünyada medyanın giderek daha belirleyici konuma gelmesiyle, mücadelenin söylemsel alana kaydığı ve bu alanda dilin ideolojiyi doğallaştırıcı işlev gördüğü; dolayısıyla medyanın ideolojik önemi vurgulanır. İdeoloji konusunda tüm bu farklı öncelikli açıklamaların belirli ölçülerde geçerli oldukları ve birbirleriyle örtüşüp eklemlendiği söylenebilir.

Temellerini Gramsci'nin²⁴ attığı Hegemonya kuramı Marksist gelenekten düşünürlerin çabalarıyla gelişmiş ve günümüz toplumundaki sınıflar arası bağımlılık ilişkilerini açıklayan tutarlı bir yaklaşım haline gelmiştir. “Denilebilir ki, Rus Sosyal Demokrasisi içinde, Plahanov ve Akselrod’dan Lenin ve Troçki’ye uzanan, pozitif ve giderek karmaşıklaşan bir hegemonya teorisi vardı” [Laclau & Mouffe, 1992: 67]. Ancak hegemonya teriminin kullanımında olgunluğa ulaşılmasının Gramsci ile gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gramsci’nin yaklaşımı özellikle Althusser, Hall, Jessop, Anderson, Laclau & Mouffe’un çalışmalarıyla gelişmiş ve güncellenmiştir.

“Hegemonik bağlantının Leninist sınıf ittifakı kategorisinin açıkça ötesine giden bir teorileştirmesini sunarken Gramsci, politik yeniden-düzenleme ve hegemonya alanını zamanının herhangi bir başka teorisyeninden daha fazla genişletmiştir... Hegemonya kavramını kullandığı ilk metin olan Güney Sorunu Üzerine Notlar’da (1926) şöyle söyler: ‘Proletarya, çalışan nüfusun büyük kısmını kapitalizme ve burjuva devlete karşı harekete geçirebilmesini sağlayacak bir ittifaklar sistemi yaratmayı başardığı ölçüde önder ve egemen sınıf haline gelebilir. İtalya’da, varolan gerçek sınıf ilişkileri içinde bu, geniş köylü kitlelerin onayını kazanması anlamına gelir’” [Laclau & Mouffe, 1992: 85].

Marks, *Alman İdeolojisi*’nde, “egemen olmak isteyen her sınıfın, kendi çıkarlarını herkesin çıkarlarıymış gibi gösterebilmek için siyasal iktidarı ele geçirmesi gerektiğini” vurgulamıştır ve yine, “Egemen sınıf düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir; toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda, zihinsel

²⁴ Gramsci’nin hegemonya konusunda söylediklerinin yeterince net olmadığı, zaman zaman çelişik olduğu ve ekonomik indirgemecilik sorununu aşmadığı türünden görüşler mevcuttur. Gramsci’nin hegemonya konusunda sistemli bir kuram bırakmamış olsa da temel mesajının yeterince açıklayıcı olduğu ve yazarın bu görüşleri hapishanedeki sansürü aşma zorunluluğu içinde yazdığı değerlendirilmelidir.

üretim araçlarını da elinde bulundurur...” diyerek bir anlamda egemen ideoloji sorununa değinmiştir. [Marks & Engels, 1999: 59 ve 75].

Ancak, Marks'ta ve Gramsci'ye dek olan Marksist düşünce geleneği içinde iktidarın ele geçirilmesi ve bu iktidarın sürdürülmesi konusunda yapıların nasıl çalıştığı ve egemen ideolojinin nasıl üretildiği net olarak ortaya konamamıştır. Gramsci'nin katkısı devlet ile sivil toplum arasında özgün bir ilişki formüle etmesi ve egemen ideolojinin oluşumunu “tarihsel blok”²⁵ kavramıyla açıklaması böylece zora dayalı olmayan iktidar türlerini kuramsallaştırmasıdır.

“Kapitalizmin istikrar içinde yaşayabilmesi için yönetilenlerin onayına dayalı, egemen sınıf çıkarlarının yeniden üretimini sağlayacak ve kapitalist devletin açık şiddete başvurmasına gerek bırakmayacak bir ideolojik ve politik oluşumun gereğini vurgulamak egemen ideoloji kuramının temel tezidir. Bu tez, kapitalizmin ekonomik düzeyde egemen sınıflarının varlığını açık bir şiddete (diktatörlüğe) başvurmadan sürdürebilmesinin belli bir politik ve ideolojik dolayımın gerçekleşmesine bağlı olduğunu iddia etmektedir” [Üşür, 1997: 27].

Hegemonya'nın bir egemen sınıfın zora dayanan liderliği ve bir baskı rejimi olmadığı önermesinin altı çizilmelidir; aksine hegemonya farklı sınıf çıkarlarını eklemlayebildiği ölçüde başarılı olmaktadır. “Hegemonya farklılığın kaybolması ya da yıkılması değildir. Kolektif iradenin farklılık aracılığıyla inşasıdır. Kaybolmayan farklılıkların inşasıdır. Kaybolmayan farklılıkların eklemlenmesidir” [Hall, 1998: 83]. Buna göre asıl mücadele ideolojik düzeyde ve sivil toplum alanında sürmektedir ve hegemonyanın da kurulduğu alan budur.

“Gramsci'nin kapitalist batı toplumlarında hakimiyetin nasıl sürdürüldüğüne dair geliştirdiği bir kavram olan hegemonya, bir yönetici sınıflar fraksiyonları ittifakının (tarihsel blok) bağımlı sınıflar üzerinde -yalnızca kendi çıkarlarına uyulması için zor kullanarak değil ama-bütünlüklü bir otorite kurması sonucu ortaya çıkar. Bu otoritenin temel kaynağı, bağımlı sınıfların ‘rıza’sıdır: Hegemonya hakim sınıf fraksiyonlarının yönetimi altında geçerlidir. Böylelikle zor kullanma gücüne sahip olmanın ötesinde, bu sınıflar bağımlı sınıfların iktidarının hem meşru hem de doğal görünmesini sağlayan hegemonyanın oluşmasını getirir. Böylece hegemonya yalnızca üretim ve ekonomi alanlarında kazanılmakla gerçekleşmez. Devlet, politika ve üstyapılar alanında organize edilmelidir. Üstyapılar -yani aile, eğitim sistemi, dinsel kurumlar, kitle iletişim araçları ve kültürel kurumlar- hegemonyanın başarılı olduğu esas alandır ve bu alanda hegemonya ideoloji aracılığıyla işler.” [Özbek M., 1999: 79].

²⁵ “Tarihsel blok, belli bir toplumsal momentte, maddi toplumsal pratikler (altyapı) ile çok sayıda olası ideolojik formlar arasından siyasal/ideolojik mücadelenin (sınıf mücadelesinin) belirlediği bilinçliliğin oluşturduğu somut ve sadece bu belli tarihsel momente özgü bütünlüktür” [Üşür, 1997: 33].

Gramsci özellikle popüler bilgi ve kültürün nasıl egemen bloğun projesine kitlelerin katılımını güvenceye alacak şekilde geliştiğiyle ilgilenmiştir. “Hegemonya, en iyi, rızanın örgütlenmesi olarak anlaşılır, -bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçler. Gramsci’ye göre egemen blok, sadece siyasal alanda değil toplumun bütününde etkili olur” [Barrett, 1996: 65].

İdeolojinin alanı ekonomik indirgemecilikten kültürel ve felsefi olana doğru genişledikçe, hegemonya mücadelesinin de gündelik hayatın tüm pratiklerine yayıldığı görülecektir. “Hegemonyanın kuruluşu farklı yollardan olabilir: örneğin doğrudan vergi politikaları (mali politikalar) aracılığıyla hegemonya kurulabileceği gibi, ideolojik alanda geliştirilen stratejilerle kurulan hegemonyadan da bahsedilebilir” [Üşür, 1997: 37].

Hegemonya bir dengedir, sürekli yeniden kurulan bir mücadele alanıdır. “Bir yerel topluluk hareketinin, ekolojik bir mücadelenin, bir cinsel azınlık hareketinin politik anlamı baştan verilmiş değildir; diğer mücadele ve taleplerle hegemonik eklemlenmesine çok kesin bir biçimde bağlıdır... Bir antagonizmanın eklemlenme biçimleri, önceden belirlenmiş olmak bir yana, hegemonik bir mücadelenin sonucudur” [Laclau & Mouffe, 1992: 113-207].

Gramsci’nin oldukça güç koşullarda ürettiği notlarının sistematik hale getirilip güncellenmesi konusunda Hall’un katkıları çok önemlidir. Hall, Gramsci’ye göre ideolojik hegemonyanın üretilmesi ve işleyişine dair şunları söyler:

“Hegemonya, devletin baskıcı yönünün -aynı zamanda kısmen ideoloji yoluyla işleyen yasa, polis, ordu- yanı sıra üstyapılara ait failler -aile, eğitim sistemi, kilise, medya ve kültürel kurumlar- aracılığıyla başarılır. Hegemonyanın olayların verili ve sürekli bir durumu olmayıp, aktif bir şekilde kazanılması ve sağlamlaştırılması gerektiği olgusu, hegemonya kavramının anlaşılabilirliği açısından hayati bir önem taşır: Hegemonya yitirilebilir de... Sürekli bir hegemonya yoktur: Hegemonya yalnızca somut tarihsel konjonktürlerde tesis edilebilir ve analiz edilebilir. Madalyonun öbür yüzü ise, hegemonik koşullar altında bile tabi sınıfların total bir içerilmesinin ya da massedilmesinin söz konusu olamayacağıdır. Üretici ilişkiler sistemi içinde kendi nesnel temellerine sahip olan, kendi ayırt edici toplumsal hayat biçimlerine ve sınıf pratiklerine sahip olan tahakküm altındaki sınıflar, yine de içerilen bir anonim sınıf kültürü olarak kalır. Bu tabi kılınmış sınıflar güçlü olmadıkları zaman ya da varolan düzene karşı-hegemonik bir gücü yeniden sunmaya yetecek kadar örgütlenmemiş olduğu zaman, bu sınıflar kendi anonim yapıları ve kurumları başat yapı (hegemonyasını sağlamış yapı) tarafından onların süre giden tabilik durumlarını pekiştirmenin birer aracı olarak kullanılabilir. Savunmacı bir kurumlar dizisi olarak işçi sınıfından doğan sendikalar yine de sınıfın muhalefetini sistemin içerebileceği sınırlar (örneğin ekonomizm) içinde

kısıtlayan, bu sınıfın anonimliğini daimi kılan bir yapı sağlamak için kullanılabilir. Gel gelelim bu, Gramsci'ye göre, bir tabi sınıfın bir hegemonik bloğun kültürü içinde total bir gözden yitişini değil, hegemonik ve tabi sınıflar ile onların kültürleri arasındaki başarılı tamamlayıcılığı temsil eder. Bu tamamlayıcılık -Gramsci buna istikrarsız denge der- asla gözden yitmeyen sınıf mücadelesinin bir uğrağıdır; ama az ya da çok açık olabilir, az ya da çok içerilebilir, az ya da çok muhalif olabilir. Öyleyse genelde hegemonya sınıf mücadelesinde belli bir dengenin tesis edilmesini başarır; öyle ki, yönetici bloğun rıza ve meşruluğu kazanması için ne gibi ödünler gerekirse gereksin, hegemonyanın asıl temeli altüst edilmeyecektir” [Hall, 1999a: 223-224].

Gramsci'nin yaklaşımının ekonomizm ve indirgemecilik sorununu aştığını düşünerek izleyenlerden Laclau & Mouffe ise, hegemonya kavramını post-marksist bir açıdan ele alırlar. Postmodern dönemde meta anlatıların temsil yeteneğini yitirdiğini, marksizmin de bu bağlamda bir radikal demokrasi modeli olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürerler. Ve ideolojiyi söylem kuramı içinde değerlendiren yaklaşımın gelişimine katkıda bulunurlar. “Mouffe'ye göre, hegemonya, kapitalist bir ekonomik sistemde temel bir sınıfın diğer müttefik sınıfları yanına alarak, karşıt ve tabi sınıf ya da sınıflarla arasındaki mücadele pratiği içinde ulaşılan ve nihai olarak da sistemin bir bütün olarak yeniden-üretimini olanaklı kılan bir ideolojik sentezdir” [Mouffe'den aktaran Üşür, 1997: 34].

İlk bakışta egemen sınıfların güçlü bir aracını tarifleyen Hegemonya çözümlemesi, hegemonik mücadelenin üretilmesi ve karşı hegemonyanın kurulması yollarını da göstermesiyle bir umut ışığı ve mücadele alanı/aracı olarak da okunabilmektedir. Sürekli hegemonyanın olmadığı, hegemonyanın sürekli kazanımlar ve kayıplardan oluşmakta olan bir mücadele alanı olduğu unutulmamalıdır. İşte bu tarihsel mücadele içinde yüzyılın son çeyreğinde sağın yeni bir hegemonya atağına girdiğini görüyoruz.

Yeni zamanlar²⁶ olarak adlandırılan bu son dönemin doğru anlamlandırılması açısından; devlet, ideoloji ve hegemonya mücadelesinin evriminin anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

²⁶ Terim, “Thatcherizm'in başarısı, geleneksel işçi sınıfı politikalarının düşüşü, kimlik ve tüketim politikasının doğuşu ve en önemlisi, bunların sol kanada yönelttiği tehditler de dahil olmak üzere, Britanya'da son on yılda görülen sosyal politik kargaşanın çeşitliliğinin işaretlerini” taşımaktadır [McRobbie, 1999: 43].

1.2.1. Hegemonyanın Kentsel Mekanda Sürekli Yeniden Kuruluşu

Kapitalizmi kriz ve yeniden yapılanma bağlamında değerlendirmenin sağladığı bazı olanaklar vardır. “Kapitalist üretim, belirli dönemsel çevrimlerden geçer. Birbiri ardından dinginlik, artan canlılık, gönenç, aşırı üretim, bunalım ve durgunluk durumlarından geçer” [Marks, 1999: 63]. Hegemonya mücadelesi de bu kriz ve yeniden yapılanma ilişkisi içinde düşünülebilir.

Harvey’e göre, “Rönesans sonrası batı dünyasında, mekan ve zaman boyutları sermayenin dolaşımının ve birikiminin ardı kesilmeyen basıncına tabi kalmış, özellikle 19. yüzyıl ortalarından sonra patlak veren dönemsel aşırı birikim krizleri esnasında sarsıcı ve yıkıcı zaman-mekan dönüşümleri ortaya çıkmıştır” [1997: 361]. Berman, modernizmin krizi ve kaosu daha fazla gelişme için birer atlama tahtası olarak kullanabilme, kendi öz yıkımından beslenebilme kapasitesini göstermeye çalıştığı eserinde burjuva toplumunun hegemonik içerme mekanizmalarını tariflemektedir.

“Burjuva toplumu, gerek vazgeçilemez yıkma ve geliştirme güdüsü, gerekse yarattığı vazgeçilemez ihtiyaçları tatmin etme ihtiyacından ötürü, kaçınılmaz olarak, onu yıkmayı amaçlayan radikal düşünce ve hareketleri üretmektedir. Ama gelişme kapasitesi kendi iç olumsuzlamalarını da mümkün kılar: Karşıtlıkla beslenmesi, baskı ve kriz içindeyken huzur içinde olduğundan daha güçlü olmasını; husumeti dostluğa, düşmanlarını zoraki müttefiklere dönüştürmesini mümkün kılıyor” [1999: 166].

Kapitalizmin girdiği krizlerin izini sürmenin bir yolu olarak, değişik dönemlerdeki zaman ve mekan kavramsallaştırmalarını incelemek oldukça yararlı olduğu gibi, kentlerde yaşanan dönüşümü anlamak için de oldukça açıklayıcı bir çerçeve sunar. Buna göre, toplum iktidar ilişkilerinin nasıl geliştiği ve mekana nasıl yansıdığını da erken modern, modern ve modern sonrası dönemler boyunca incelemek olanaklıdır.

Erken modern dönem kentleri endüstri devrimi ile kırdan radikal biçimde ayrışıyor, büyük kitlesel göçlerin baskısı altında kalan bu kentler yeni bir yaşam biçimini ve yeni insan tipini de doğuruyordu. Endüstri kentlerinde binlerce insan, özellikle de çocuklar kırbaçlanarak, zincire vurularak uzun saatlerce zorla çalıştırılıyor; aç, evsiz, eşyasız olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyordu. “Kent şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde burjuvazinin yalnızca kar amacıyla el koyduğu bir alana dönüşmüştü.

Karşısında hiçbir otorite görmek istemeyen özel girişim istediği yeri seçip, istediği biçimde fabrika ve konut kurabilir, insanları istediği gibi çalıştırıp, istediği gibi barındırabilirdi [Bumin, 1998: 83]. Engels, bu kentlerde evi, odası ya da mahzeni olanların şanslı sayıldığını, bu barınakların çoğunda da -içeride çalınacak eşyalar bulunmadığından- kapı olmadığını söylemektedir [1974: 93].

Endüstri kentlerinde yaşanan bu açlık ve sefaletin intiharlara sebep olması, kolera, tifüs vb. salgın hastalıklara yol açmasının ardından üretimin krize girme riski ortaya çıkıyordu. “Doktorlar ve ekonomistler, sağlıklı bir işçinin hasta bir işçiden daha verimli olduğunu burjuvaziye kabul ettiriyorlardı. Daha önemlisi, işçi mahallelerindeki binlerce raşitik, sakat, veremli çocuk askerlik yapamayacak durumdaydılar... Üretilmesi gereken insan tipi ise, bugünün çalışanı, yarının savaşanı olabilecek çok becerili insandı” [Bumin, 1998: 85]. Kent Planlamanın modern bir bilim olarak doğuşu, birbiri ardına kent ütopyalarının üretilmesi ve kentin sağlıklılaştırılması için teknik bir uzmanlık olarak ortaya çıkışı, bu verimli üreticiyi yaratabilmek üzeredir. “Artık işçi mahallelerindeki bodrumlarda yaşayan işçilere de bir takım hizmetler götürülmeli, onlar da aile olmaya, ev sahibi olmaya özendirilmeliydi. Düzenin yaşayabilmesi, aile ve mülkiyet gibi burjuvazinin sunduğu yeni değerleri işçi sınıfının da benimsemesiyle mümkündü [Bumin, 1998: 117].

Kentlerde inşa edilen ve işçilere kiralanan konutlar -böylece işçinin ev sahibi de olan patronuna karşı grev yapması da engelleniyordu-, evliliğin teşvik edilmesi, ev içinde arttırılan konfor, işçilerin ortaklaşp bir araya geldikleri, politika yaptığı kahvelerin ortadan kaldırılması, işçilerin kent dışındaki banliyölere sürülmesi, ev ve işin birbirinden ayrılması ve metro ile yapılan yorucu, uzun yolculuklarla bağlanması türünden yenilikler yeni bir kent yeni bir toplum anlamına geliyordu. “İdarecilerin ve mühendislerin tasarlayıp uyguladıkları şehircilik anlayışının yarattığı bu muntazam hayat, yeni bir işçi ailesi peşindeydi” [Bumin, 1998: 125]. “Marks 1856’da işçilerden, bizzat makineler kadar modern zamanların icadı... yeni insanlar diye bahsetmektedir” [Berman, 1999: 148]. Ancak, yine de bu işçi mahalleleri toplumsal çatışmanın örgütlendiği ve eşitlik taleplerinin yükseldiği mekanlara dönüştü ve çoğu kez planlama bir iktidar aracı olarak bu ayaklanmaları bastırmanın

etkili bir aracı oldu. Erken modern dönem, büyük kitlelerin kentle bütünleştirildiği, kapitalist kentin kural ve kurumlarına uyumlulandırıldığı ve kapitalist sistemi yeniden üretmek üzere bireysel yeniden üretimlerinin minimum koşullarının sağlandığı acımasız bir dönem olmuştur. Ancak, kentteki bu hegemonya mücadelesinin arka planında bir çok grev, ayaklanma ve tehdidin varlığı ve iktidarın ve halkın ürettiği mekan tasarımlarının çatışması da görülmektedir.

19. yüzyıl, bilimsel düşünceye inancın yüceltildiği bir dönem olmuş, bir çok bilim adamı, düşünür, yazar vb. aydının kentler üzerine ütopyalar geliştirmiştir. Elbette ütopyaların tarihi çok daha eskiye dayanmaktadır. More, Cabet, Owen, Fourier gibi ütopyistlerin çoğu ileri şehircilik yaklaşımları sayılabilecek farklı ideal kent arayışlarında ızgara plan, toplu konut, disiplin, standardizasyon, hijyen ve kontrol önererek aslında ideal toplum ve tasarımı yapmaktaydılar.

“İleri şehircilik örnekleri bilime, tekniğe güven besleyip; ulaşılabilecek ideal insan tipine yaraşır kenti; oturma, çalışma, dinlenme gibi kullanım biçimlerine göre bölerek, her kullanım biçimi için de standart bir yapı öngörmüştür. Bu anlayış, kentini düzenli ve çok temiz olarak sunarken, kültüralist akım, maddeci uygarlığa karşı kültürü, mal karşısında eseri savunmuş, doğayla uyum içinde yaşatmayı amaçladığı insanlarına Ortaçağ kentlerini örnek alan, farklılığın, önceden kestirilemezliğin gerçekleştiği organik bir kent tasarlamıştır. Fakat bu farklılıklarına rağmen, her iki şehircilik anlayışı da kentle birlikte toplumu da değiştirmek kaygısı taşımaktadır. Ayrıca her iki anlayış içinde, betimlemeler farklı olsa da geleceğin kenti örnek olarak tasarlanmakta, kent bir süreç ya da bir problem olarak düşünülme yerine, her zaman, indirgenebilir bir nesne, bir şey olarak ortaya konmaktadır” [Bumin, 1998:109].

Bu yönüyle, tüm iyi niyetine rağmen totaliter projeler olarak genelleyebileceğimiz bu ütopyaların uygulanması da çoğu kez olanaklı olmamış, bazı mevzi uygulamalar da kısa ömürlü olmuştur. Bir çok ütopyanın hayata geçirilme deneyi olarak ortaya çıkan komünler giderek totaliter birer kışlaya dönüşmüştür. Yine de bu çalışmalar modern dönemin şehircilik anlayışına yön veren önemli bir kaynak olmuştur.

Ve nihayet kapitalizm yeni bir krize girdiğinde ve sermayenin devir süresinin tekrar hızlanması gerektiğinde bu yeni bir zaman, mekan ve toplum tasarımı gerektirecek; fordizm ve keynesçiliğin damgasını vurduğu modern dönem yeni bir kenti gerektirecekti. Modern dönemin kenti, Bauhaus ekolünün standart üretimine uygun bir makine kent olarak ortaya çıkacaktır.

1914 yılında Henry Ford, otomobil fabrikasında kurduğu bir montaj hattı ile işbölümünü, zaman ve mekanı yeniden organize etmiş, işçilerin çalışma saatlerini 8 saate düşürüp, ücretlerini artırarak, onlara -evlerine gönderdiği sosyal hizmetler ordusu ile- birikim yapmayı, daha fazla tüketmeyi ve diğer burjuva değerlerine alışmayı öğretmiş, çalışanlarını kendi tüketici grubuna katarak üretimini büyük ölçüde arttırmıştır. Fordizm, Taylorizm olarak bilinen iş yönetimi ilkelerinden yararlanır ancak daha geniş bir vizyona sahiptir.

Henry Ford, emek sürecinin parçalara ayrılması ve disipline edilmesini sağlayan bir model kurmakla kalmamış, bu üretim sürecinin tüketicisi olacak yeni bir insan modelinin geliştirilmesine de çalışmıştır. “Ford’a özgü olan şey vizyonuydu: kitle üretiminin kitle tüketimi, emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, kısacası, rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist yeni tür bir demokratik toplum demek olduğunu açıkça görmesiydi” [Harvey, 1997: 148].

Fordizmin mantığı kitlesel üretim ve buna bağlı kitlesel tüketime dayanıyordu. Bu ise, standartlaştırılmış bir üretim süreci, standartlaşmış işçi, standartlaştırılmış ürün, standartlaştırılmış talep ve standartlaştırılmış tüketici(insan) gerektiriyordu. “Ford’un Model T’si 1916’da Amerika’da el-yapımı otomobillerin onda biri fiyatına satıldı ve piyasanın % 50’sini eline geçirdi”²⁷ [Murray, 1995: 47].

Kitlesel üretim - kitlesel tüketim mantığı kısa sürede yaygınlık kazanıp, gıda, tekstil, mobilyadan konuta birçok ürün ve sektörde kendini göstermeye başladı. Dahası

²⁷ Kendi pazar ve tüketicisini yaratma konusunda bir başka ilginç örnekte General Motors, Standart Oil ve Firestone Tyres şirketlerinin Amerikan kentlerindeki elektrikli tramvay ve demiryolu sistemlerini satın alıp, ortadan kaldırmaları olayıdır.

Fordizm bir yaşam biçimi olarak özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında giderek yaygınlık kazandı. Kitlesel üretim keynesçilikle birlikte ulus-devletin bütünsel düzenleme yaklaşımlarına hizmet eden bir yaşam tarzı olarak ele alınmaya başlandı.

Aynı dönemde 1917 ekim devrimiyle başlayan radikal emek hareketleri, 1926'da İngiltere genel grevi ve 1929 bunalımıyla birlikte emek-sermaye ilişkilerinde yeni bir noktaya geliniyordu. “Bu uğrakta yeni ve belirleyici olan, işçi sınıfının ufukta beliren varlığının ve onun devlet iktidarının uzlaşımı sağladığı sistemin zorunlu bir ögesi olarak, sistem içinde temsil ettiği kaçınılmaz antagonizmanın tanınmasıydı” [Hardt & Negri, 2003: 50]. Bu durumu bir açıdan emekçi sınıflar uzun mücadeleler sonucunda daha insani koşullarda yaşam haklarını elde etmesi, diğer taraftan kapitalist devletin bir kez daha meşruiyetini sağlamak ve hegemonyasını sürdürmek üzere tavizler verip, emekçi sınıfları yine hegemonya projesine eklemlemesi olarak yorumlamak gerekiyor.

“Devlet, sanki, sivil toplumun ayağına gitmeye, denge şartlarının sürekli yeniden ayarlandığı bir süreçte kendi meşruiyet kaynaklarını yeniden ve yeniden yaratmaya hazır. Ulusal gelirin sahnedeki güçler arasında yeniden ve dengeli dağılımına adanmış bu mekanizma kısa sürede planlama biçimine dönüştürüldü. Kuruluş yapısının yeni maddi temeli şimdi planlamacı olarak ya da belki daha da yerinde bir ifadeyse, plan olarak Devletti... Keynes, devrimci işçi sınıfının 1917 hamlesine bir tepki olarak belirlemeye başlayan kapitalizmin yeniden inşa ve kapitalist devleti yeniden şekillendirme projelerinde belki de en öngörülü teorisyendi” [Hardt & Negri, 2003: 51-3].

Roosevelt döneminin refah politikası, Ford'un yapmaya çalıştığı şeyi ulus-devlet ölçeğinde devlet müdahalesi ile yapmaya çalışırken, tam da hegemonyayı anlatan bir isim kullanıyordu: New Deal (yeni anlaşma). Öte yandan, savaş sonrası dönemin uluslar arası ilişkilerinde doğrudan siyasi üstünlüğe dayanan bir hegemonyanın yerini iktisadi üstünlüğe dayalı bir uluslar arası hegemonya biçimi aldığını belirten Munck, “Fordizmin ABD'nin yayılmacı neo-empyralist deniz aşırı politikalarının ayrılmaz bir parçası olduğunun” altını çizer [Munck, 2003a: 27]. Ford'un öncülüğünü yaptığı ve Keynes tarafından ciddi bir kuram aracılığıyla geliştirilmiş olan bu model ve içerdiği planlama anlayışı diğer kapitalistler ve devlet yöneticileri tarafından da süratle benimsenmiş ve özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında Marshall Yardımı ya da doğrudan yatırımlar aracılığıyla ABD'nin küresel hegemonyasını sağlamlaştıracak şekilde dünyaya yayılmaya başlamıştır.

“Keynes’in mesajı açıktı, eğer hükümet tam istihdam istiyorsa, arkasına yaslanıp, tam istihdamın oluşuvermesini bekleyemez. Tam istihdamı sağlayacak yeterli tüketim ve yatırım yapılması için gerekli adımları atmalıdır” [Stewart, 1993: 70] . Bu gerekli adımlar, faiz oranlarını düşürmek, gelir dağılımını düzeltmek, vergi politikaları aracılığıyla tüketimi teşvik etmek ve büyük çaplı kamu yatırımlarını üstlenmek olacaktır.

Gramsci’nin de belirttiği gibi “yeni bir insan tipi yaratmadaki en büyük ve kolektif girişim” olarak Fordizm, devletin de önemli katkısına gereksinim duyuyordu: devlet tam istihdamın yanı sıra, ulaştırma, su, elektrik gibi büyük kentsel altyapı yatırımlarına giriyor, sosyal sigorta, sağlık, eğitim, konut vb. harcamalarda düşük gelirli için önemli kaynaklar yaratıyordu.

“Büyük sermaye güvenli bir karlılık kulvarında pürüzsüz seyretmek için bazı yönlerden küçük fedakarlıklar yapmak zorundaydı; örgütlü işçi hareketi ise emek piyasalarında ve üretim süreçlerindeki işleyişe ilişkin yeni roller ve işlevler üstlenmek zorundaydı. Örgütlü işçi hareketi, büyük sermaye ve ulus-devlet arasında süre giden ve savaş sonrası uzun canlılık döneminin iktidar tabanını oluşturan gergin ama yine de sağlam güç dengesine kazara ulaşılmamıştı. Yıllar boyu süren mücadelelerin ürünüydü bu denge... Bir kez en önemli rakiplerini denetim altına alınca, kapitalist sınıf çıkarları, Gramsci’nin kullandığı kavramla söylenecek olursa, hegemonya sorununu çözüme ulaştırabilir ve sınıf ilişkilerinde fordizme elverişli, görünüşte yeni bir temel oluşturabilirdi” [Harvey, 1997: 155-6].

Bu yeni hegemonik dengede “devlet iktidarının meşruluğu , artan ölçüde, Fordizmin yararlarını herkese yayabilme ve kitlesel ölçekte, ama insanca ve şefkatli bir biçimde, yeterli sağlık bakımı, konut ve eğitim hizmeti sağlayabilme kapasitesine bağlı olmaya başladı” [Harvey, 1997: 162]. Ancak sürecin maliyeti ve organizasyonu düşünüldüğünde bu çok olanaklı değildi. Keynesçi refah devleti ve onun yarattığı kitle toplumu bir çok açıdan eleştireler maruz kalıyordu.

“Tüketici cephesine gelince, standartlaşmış bir kitle tüketimi rejiminde hayatın renksizliği konusunda az buz eleştiri yapılmıyordu... Fordizm ve Keynesçi devlet yönetimi, rasyonelleşmiş tasarım alanında gri suratlı fonksiyonalist bir estetikle birlikte anılır oldular. Alt-kentlerin renksizliğini ve kentlerin iş merkezlerinin monolitik anıtsallığını eleştirenler bir dizi kültürel hoşnutsuzluğu dile getiren gürültülü bir azınlıktır” [Harvey, 1997: 162].

Kitlesel üretim mantığına dayalı fordizm kitlesel tüketimi sürekli kılabilme için elinde geleni yapmış, kendi müşterilerini çoğaltmak ve onların tüketim isteklerini arttırmak üzere ulus ölçeğinde ve giderek ulus ötesinde örgütlenmiştir.

Sermayenin büyük projelerle kentlere damgasını vurduğu bu dönemde, kentlerin savaş sonrasında hızla inşası söz konusu olmuş, büyük kitlelerin yaşam koşulları iyileşmiş olsa da; kentlilerin kitlesel tüketicilere dönüştürülmesi, Keynesçi kent tarafından insanların standart yaşamlara mahkum edilmesi, yıkıcı modernizmin zirvesinin yaşanmasına koşut kentlerin insani ölçeği yitirmesi gibi olumsuzluklar bu dönemin gerçekleri ve yeni bir dönemin tohumları olarak düşünülebilir.

Bu dönemin planlama paradigması işlevsel, kapsamlı, totaliter ve standart öğeler içermektedir. Bu yüzden, Sovyet tipi planlama fordizmin doruğu olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde kentlerde görülen toplu konut blokları fordist kitle kültürünün yaşam mekanları olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, Le Corbusier toplu konut tasarımlarından oluşan kenti anlatırken kenti fabrikaya yolları ise yürüyen banda (montaj hattı) benzeterek tanımlamıştır.

Fordizm ve Keynesçilik 1973 yılına kadarki döneme damgasını vurdu ve özellikle ileri kapitalist ülkelerde büyük kitlelerin refah ve maddi yaşantı düzeyini yükseltti. Ancak, 1968’de başlayan devrimci dalgaların Fordist, Keynesçi, Bauhausçu anlayışa yönelttiği eleştirilerin artmasının ardından, küresel hegemonik gücün Vietnam’da aldığı yenilgi ve bunun ardından patlak veren petrol krizi yeni bir dönemi haber vermektedir.

Postmodern dönem olarak adlandırılan bu yeni süreç, Keynesçi refah devletinden post-keynesçi bir devlete ve keynesçi kentten post-keynesçi bir kente, fordizmden postfordizme ve modernizmden postmodernizme vb. birtakım geçişleri içerirken, hegemonya mücadelesinde de yeni bir aşamaya işaret ediyordu: “Şu anda Fordizm sonrası, refah devleti sonrası, müdahaleci devlet sonrası, sınıfsal uzlaşma sonrası bir dönemde yaşıyoruz. 1970’lerde Altın Çağ’ın sona ermesi uzun sürecek etkiler bıraktı, bu etkiler neo liberalizmin hegemonyasına ve içinde bulunduğumuz küreselleşme çağının doğmasına yol açtı” [Munck, 2003a: 62]. Harvey [2000: 13] de, küreselleşmeyi “uluslar arası ekonomi politikası anlamada en hegemonik konsept” olarak ele almaktadır. Sistem nasıl 1930’larda düştüğü krizden çeşitli faşizan ve otoriter yönetimlerin yardımıyla çıkmayı ve keynesçi politikalar ile kitle toplumunu

yaratmayı denediyse, 1970’lerdeki krizin ardından yine total bir toplum tasarısı peşinde olmuştur.

Ritzer [1998], bu yeni toplum tasarımını toplumun Mcdonaldlaştırılması olarak adlandırır: Toplumsal yaşamın verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkelerine uygun olarak tasarlığını bu süreç, her ne kadar postmodernizm, büyük anlatıların çöküşü ve akılcılığın reddi iddialarına koşut gelişse de, total bir toplum projesi başarıyla uygulanmış, kapitalizm akılcılaşmayı gündelik hayatın tamamına yaygınlaştırmayı başarmıştır.

21. yüzyılın son çeyreğinde önemli değişiklikler yaşadığımız fikri geniş kabul görmektedir. 1970’lerden itibaren birçok alanda değişiklikler, geçişler yaşandığı fikri geniş kabul görmekle birlikte, bu geçişlerin niteliği konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. “Bu geçişler bir kopuşa mı yoksa sürekliliğe mi karşılık gelmektedir?” tartışması gündemi ve literatürü doldurmaktadır²⁸.

Burada bu nitelik tartışmasına çok fazla girilmeden, yaşanan geçişlerin, dünya konjonktürü, ekonomi, politika, toplum, üretim ilişkileri açısından getirdikleri, planlama, kent, birey ve gündelik hayatta meydana gelen değişikliklerle ilişkilendirilerek aktarılmaya çalışılacaktır. Yeni zamanlar konusundaki tartışmalar kısaca özetlenmeye çalışılırsa yaşanan geçişler aşağıdaki tablodaki gibi resmedilebilir.

YENİ ZAMANLAR: YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE YAŞANAN GEÇİŞLER		
Kapitalizm	Örgütlü kapitalizm	Örgütsüz (Anarşik) Kapitalizm
Kapital	Sanayi kapitali	Finans kapitali
Konjonktür	Ulus-devletler	Ulus aşırı bölgeselleşmeler/küreselleşme
Kutuplaşma	Doğu-batı	Kuzey-güney
Kültür	Modernizm	Postmodernizm

²⁸ Kopuşlar ve süreklilik tartışması konusunda farklı görüşler ve detaylı bir çerçeve için Bkz: Kumar[1999], Harvey[1997], Hall & Jacques[1995], Jameson [1995], Savran[1999].

Toplum	Sanayi toplumu	Bilgi toplumu
Politika	Sağ-sol karşıtlığı	Üçüncü yol
Demokrasi	Temsili demokrasi	Katılımcı demokrasi
Kalkınma	Ulusal dayanışmacı	Yerel yarışmacı
Birey	Vatandaş	Müşteri
Ekoloji	Çevrecilik	Sürdürülebilirlik
Devlet	Keynesçi Refah	Post-keynesçi
Üretim biçimi	Fordizm	Postfordizm

Bu geçişler formülasyonunu üretim ilişkileri açısından fordizm post-fordizm geçişi üzerinden detaylandırmak ve bunu gündelik hayatın total dönüşümü olarak genelleştirmek olanaklıdır. Böylece hegemonya mücadelesinin yeni zamanlarda aldığı biçimler de anlaşılır hale gelecektir. Postfordizm olarak adlandırılan bu yeni sürece geçiş fordizmin girdiği krizin 1973 yılında derinleşmesiyle başlamış kabul edilmektedir.

“Standartlaştırılmış malları ucuza ve kitlesel ölçekte sağlama yeteneği konusunda Fordizm emsalsizdi. Belli bir nüfus içinde kitlesel üretimin meyvelerinden yararlanmak için sıralarının gelmesini bekleyen yeterli sayıda grup olduğu sürece bir sorun ortaya çıkmıyordu. Ama bu yeni kitlesel tüketici grupları tükendiğinde ne olacaktı? Talep önemli derecede değişiklik gösterdiğinde ne olacaktı? Modanın buyrukları, yeni hayat tarzları, ardı arkası kesilmeyen teknolojik yenilik malların hızla devretmesini ve üretimdeki değişikliklerin hızla gerçekleştirilmesini gerektirdiğinde ne olacaktı?”[Kumar, 1999: 60].

Soruyu başka şekilde sorarsak yeniden krize giren kapitalizm bu kez ne yapacaktı? Onu krize zorlayan öğelerden sıyrılacak daha “esnek bir uzmanlaşma”yı yani Postfordizmi keşfedecekti. Yeni dönemin özellikleri esnek bir üretim süreci, esnek işgücü, esnek ürün, esnek tüketici taleplerinden oluşmaktaydı. Firmalar farklılaşan talepleri en çabuk ve ucuza karşılayabilmek için yapı değiştirmeye başladılar: standart bir ürün üreten devasa işletmeler, farklı ürünler üreten küçük üretim biçimlerine bölündüler, üretimin belirli aşamalarını dışsallaştırdılar, sürekli işgücü istihdamı yerine, yarı zamanlı, geçici ve taşeron türü istihdam biçimlerine kaydılar. Fordizmden Post-fordizme geçişteki farklılaşmalar aşağıdaki tablodaki gibi resmedilebilir.

FORDİZMDEN POSTFORDİZME DOĞRU YAŞANAN GEÇİŞLER		
	Fordizm	Postfordizm
Üretim alanı	Merkezi	Ademi-merkezi
Üretim biçimi	Katı (kitlesele)	Esnek (Fason-taşeron)
Üretim yeri	Fabrika	Ev / atölye
Üretim süreci	Tam zamanlı	Yarı zamanlı-geçici
Ürün	Standart	Çeşitli
Üretim	Stoklu	Stoksuz
Üreticinin konumu	Standart görev	Çoklu görev
Emeğin örgütlenmesi	Sendikalı	Sendikasız
Üretim Planlaması	Kapsamlı	Stratejik
Karar süreci	Otoriter	Katılımcı

Fordizm-postfordizm konusundaki geçişleri salt bir üretim süreci farklılaşması olarak değil, toplumsal hayatın tüm alanlarına yayılmış bir mantık olarak kavramak gerekmektedir. Küreselleşme olarak da tanımlanan bu yeni zamanlarda, çelişkilerin ortadan kalktığını ve tarihin sonunu ilan etmek, iktisadi düşüncenin hayatın her alanına sızdığı görmezlikten gelmek, hegemonya mücadelesini yok saymak anlamına gelecektir. Oysa bu geçişler eleştirel bir gözle yorumlandığında görülmektedir ki, hegemonya mücadelesi sürmektedir hem de daha zorlu koşullarda.²⁹

Tıpkı tüketici taleplerine duyarlı hale gelen firmalar gibi, kentlerde kentlilerin beklentilerine daha duyarlı bir dönem girdi, daha katılımcı planlama modelleri gündeme geldi, değişen koşullar için daha esnek plan anlayışları geliştirildi. Her türlü total yaklaşımın gözden düşmeye başladığı bu dönemde kentler için bütüncül kent planları yerine kentin çeşitli alanları için yapılan daha küçük ölçekli planlar ve tasarımlar ön plana çıktı. Kentlerdeki standartlaşmış yaşam biçimleri ortadan kaldırılmaya, çeşitlilik alkışlanmaya (bu arada bu çeşitlilik furyası içinde eşitsizlikler de doğallaşmaya) başladı.

²⁹ Burada geçişler süreci, hegemonya projesi açısından değerlendirmek üzere eleştirel bir gözle ve olumsuz yanları ön plana çıkarılarak tartışılmıştır, başka türlü ele alışırlar olanaklı ancak bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Geçişler sürecinde, Örgütlü Kapitalizm yerini daha anarşik ve kontrol edilemeyen bir yapıya bırakırken, Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) güçlü bir aktör olarak ortaya çıktıklarına şahit oluyoruz. Harvey, ulus-devletin küçüldüğü ya da yok olduğu fikrine karşı, ulus-devletlerin hiç olmadığı kadar yatırımlara iş iklimi yaratma güçlerini kullandığını, ancak bölüştürme ve rekabeti düzenleme gücünü yitirdiğini vurgulamaktadır [Harvey, 2001; 176]. Yeni dünya haritası, giderek ulus-devlet bütçelerini aşan gelirleriyle ÇUŞ’ların etkinliklerine göre oluşmaktadır. Yine bu dönemde reel üretime dayalı sanayi sermayesinin yerini, kaygan ve spekülative bir finans kapitaline bıraktığı görülüyor.

Yine yaklaşık 200 yıllık tarihi boyunca sömürü, savaş ve baskı üretmiş olan ulus-devletlerin giderek aşındığı ve yerini ulus ötesi bölgeselliklerin aldığını görüyoruz. Aslında tamamen öyle olmasa da pax-Amerikana’nın dünya üzerinde hiçbir imparatorluğun sahip olamadığı bir kara, deniz, hava ve ideoloji üstünlüğü kurması küreselleşmeyi “made in USA” bir süreç olarak algılamamıza yol açıyor.

Eskiden doğu-batı ekseninde tanımlanan kutuplaşmaların giderek kayıp kıta Afrika’nın temsil ettiği yoksul güney yarım küre ile zengin kuzey ekseninde tartışıldığı görülüyor. 11 Eylül olayları ve ardından yaşanan süreçler eksenini yine doğu-batı yani Hristiyan ve Hristiyan olmayan dünya olarak bölmekteyse de eşitsizlik ve yoksulluk bağlamında daha keskin bir ayrım göze çarpıyor.

Kültürel olarak modernizmden postmodernizme doğru geçilirken, farklılıklar küresel pazarda tüketilebilecek yeni ürünler olarak alkışlanmakta, eşitsizlikler de bir farklılık biçimi olarak doğallaştırılmaktadır.

Devlet keynesçi refah anlayışından vazgeçip, ulusal kalkınmacı ve dayanışmacı bir anlayıştan yerel yarışmacı bir anlayışa doğru evrilirken, vatandaş kavramının içi boşalmakta ve bireyin tüketici kapasitesi ön plana çıkarılmakta ve müşteri konumuna indirgenmektedir.

Çevrecilikten sürdürülebilirliğe doğru geçişte ise bir yandan üçüncü dünyaya kirli teknolojiler yollanmakta diğer yandan doğayı daha uzun süre sömürebilmek için frene basmayı öneren bir anlayış fetişleştirilmektedir.

Geçişler sürecinde politika yapma biçimleri de bir dizi değişikliğe uğramıştır. Temsili demokrasiden daha katılımcı bir anlayışa doğru geçiş daha demokratik bir toplum yaratmaktan çok aslında muhalefeti içselleştirmeye yaramıştır. Hall, son yirmi yılda yaşananın şöyle özetlemektedir: “Bir kavram sol kapıdan çıkar çıkmaz sağ pencereden geri dönmektedir, fakat tam olarak aynı yere değil” [Hall, 1998: 70]. Sağ ve solun ötesine geçilmesi fikri ve 3. yol politikaları³⁰ bu anlamda değerlendirilmektedir.

“Üçüncü yol, bir taraftan radikallik iddiasında bulunurken, diğer taraftan güncel neo-liberal hegemonyanın kabul edilmesini haklı çıkarmak için antagonizma boyutunu boşaltan ve uygulanması, çatışmaların kazananlar / kaybedenler şeklinde çözümlerin üstesinden gelecek olan halkın genel çıkarını varsayan bir politika görüşünü harekete geçiriyor” [Mouffe, 2002: 26].

Yeni sağın Thatcher ve Reagan’ın izlediği bir dizi politika ile hegemonyayı yeni sağ lehine tekrar kurmaya giriştiği kabul edilmektedir.³¹ Vatandaş kimliğinin yerini müşteriye bıraktığı ve sosyal devlet işlevlerinin sınırlandırıldığı bu dönemde, “kredi kartı, tüketim toplumuna giriş bileti, yurttaşlığın simgesi haline gelmiştir [Leadbeater, 1995: 128]. Buna rağmen, Thatcher geniş kitlelerin desteğini almayı ve farklı talepleri Thatcherci politikalar etrafında eklemlmeyi başarmıştır. İngiliz siyasetini Gramscici bir ele alışla yorumlayan Stuart Hall, “Gramsci’yi Bayan Thatcher’den daha iyi kavrayan olmadı. O Gramsci’yi hiç okumadı, ancak politikanın günümüzde farklı örneklerin eklemlenmesi yoluyla yürütüldüğünü iyi biliyor” [Hall, 1998: 94] demektedir ve otoriter popülizm³² terimiyle betimlediği Thatcherizm’i hegemonik bir proje olarak ele almaktadır:

³⁰ Üçüncü Yol Politikalarının eleştirel bir değerlendirmesi için Bkz. Yalçınan[2000].

³¹ Bu politika yapma biçimi ile Özal iktidarları döneminde uygulanan politikaların örtüştüğü görülebilir.

³² Hall’un Otoriter Popülizm kavramsallaştırmasına Bob Jessop vd.’nin çeşitli itirazları söz konusudur. Bkz. Jessop vd. [1987].

“Thatcherci siyaset, kavrayışı ve projesiyle hegemoniktir: Amaç, sadece ekonomik cephede değil, aynı anda bir çok cephede mücadele etmektir; ve bu, bir toplumsal oluşuma gerçekten hakim olup onu yeniden yapılandırmak için, siyasal, moral ve entelektüel liderliğin ekonomik hakimiyetiyle birleştirilmesi gerektiği bilgisine dayanır. Thatcheriler, devlette olduğu kadar sivil toplumda da kazanmaları gerektiğini biliyorlar” [Hall’dan aktaran Barrett, 1996: 71].

İktidarın sadece devleti ele geçirmek olmadığını, söylemi de ele geçirmek ve yeniden kurmak olduğunu anlayan Yeni sağın hegemonik başarısını Laclau ve Mouffe’da şöyle anlatır:

“Bu sağın yeniliği, toplumsal ilişkilerin dönüşümüne karşı bir dizi demokratik direnişi yeni-liberal söyleme başarılı bir biçimde eklemlemesinde yatmaktadır. Reagan ve Thatcher’in Refah Devletini dağıtma tasarılarına verilen halk desteğini, bunların devlet örgütlenmesinin yeni biçimlerinin bürokratik karakterine yönelen bütün bir dizi direnişi Refah Devletine karşı harekete geçirmekte başarılı olmaları açıklar” [Laclau & Mouffe, 1992: 67].

Thatcherizm’in, piyasa mekanizmalarının güçlendirilmesiyle sağlanan ekonomik verimlilik hedefi sosyal devletin zayıflatılmasına rağmen uzunca bir süre geniş kabul görmeyi başardı. Ancak, bu sürecin yarattığı çelişki ve sıkıntılar 3. yol denilen, yeni bir siyaset tarzını kaçınılmaz kıldı. 3. yol çatışma yerine uzlaşma anlayışını benimseyen, Thatcherizm’e oranla çok daha hegemonik bir proje olarak ortaya çıktı [Thornley, 2000: 297]. Hall da, solun ve sağın ötesinde olmayı iddia eden ve bazı “kaygan ifadeler kullanan ve net bir siyasi profile sahip görünmeyen” ve aslında post-thatcherist olarak değerlendirdiği 3. yol siyasetinin kapsayıcı bir hegemonik proje olduğunu savunmaktadır: “Üçüncü yolun, arasında, ötesinde ve üzerinde gibi kafa karıştırıcı sıfatların rasgele biçimde çoğalmasıyla ölçülen semantik belirsizliğinin temel nedenlerinden biri her şeyi kapsama iddiasında olmasıdır. Üçüncü yolun hiçbir düşmanı yoktur. Herkes ona dahil olabilir” [2000: 148].

Hall, toplumsalın hegemonik kuruluşundan bahsederken, oydaşma (konsensüs) olarak ortaya konan şeyin aslında “özel bir toplumsal düzene gösterilen rıza (consent); özel bir toplum biçimi etrafındaki oydaşma” olabileceğini gösterir [1999b: 87]. Yaşadığımız dönemde bu özel toplum biçimi eşitsizlik mantığı üzerine kurulmuş olan kapitalist toplumdur; onun için eşitsizlik etrafındaki konsensüsün nasıl oluştuğunu ve rızanın nasıl üretildiğini bilmek önem taşımaktadır. Bunun için yeniden mekan ve mekanın mülk edinilme ve kullanılma biçimine bakmak gerekmektedir.

1.2.2. Mülkiyet, Rant ve Sosyal Adalet

Mülkiyet kurumunun tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır ancak mülkiyet insan tarihinin kaçınılmaz bir tercihi yada sonucu değildir ve mülkiyet kurumu tarihsel, kültürel ve coğrafi farklılıklar sergilemektedir³³. Mal edinme ve mülkiyet çeşitli hayvan topluluklarında da gözlemlenen bir olgu olarak doğal bir davranış kalıbı ve içgüdü olarak gösterilse de mülkiyete bağlı eşitsizlikler her dönemde eleştirilere konu olmuştur. Bu anlamda, kapitalizm eleştirisi aslında mülkiyetin ve mülkiyete bağlı değer yargılarının eleştirisi olarak okunabilir.³⁴ Bu eleştirilerden en veciz olanı manifestoda yer alır:

“Özel mülkiyeti kaldırmak istediğimiz için dehşete düşüyorsunuz. Ama mevcut toplumunuzda, özel mülkiyet, üyelerinizin onda dokuzu için kalkmıştır ve tam da onda dokuzu için varolmadığı için vardır. Yani bizi, zorunlu ön koşulu toplumun çok büyük çoğunluğunun mülksüzlüğü olan bir mülkiyet biçimini kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kısacası, bizi, mülkiyetinizi ortadan kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kuşkusuz, tam da bunu istiyoruz” [Marks & Engels, 2000: 23].

Aslında bir Marksist olmayan Proudhon da, mülkiyeti toplumun intiharı olarak görmüş ve mülkiyeti bir insanın bir şeyden yararlanma hakkından çok başka insanları o şeyden yararlanmasını engellemek olarak görmüştür [Proudhon, 1998]. Bu anlamda mülkiyet bir özgürlük ve hak değil; hırsızlıktır.

Kapitalist bir toplumda yoksulluk ve eşitsizlikler üretim araçları ve özel mülkiyetin belirli grupların elinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. “Kapitalist üretim biçimi, üretim araçlarının tek bir sınıfın tekelleri mülkiyetine girdiği ve üreticilerin - üretim araçlarından ayrılmış olarak- özgür olduğu, ama bütün geçim araçlarının gasp edildiği, varlığını sürdürebilmek için işgüçlerini üretim araçları sahiplerine satmak zorunda kaldığı bir sistemdir” [Mandel, 1998: 40]. Eleştirel teori içinde mülkiyet ve mülkiyete bağlı her tür getiri (artı ürün, rant vs.) emekten çalınan haklar ve eşitsizlik üreten süreçler olarak değerlendirilir. “Rant, faiz ve sınai kar, metanın artı-değerinin, yani metanın içerdiği ödenmemiş emeğin çeşitli bölümlerine verilen farklı adlardan

³³ Mülkiyetin tarihi konusunda Bkz. Challye [1969].

³⁴ Marksizmin aileyi ve evliliği de bir tür mülkiyet ilişkisi olarak tanımladığı ve eleştirdiği hatırlanmalıdır. Bkz. [Engels, 1992].

başka bir şey değildir ve bunların hepsi de bu kaynaktan, yalnızca bu kaynaktan elde edilirler” [Marks, 1999: 51].

Harvey, kenti sosyal adalet bağlamında düşünürken değer³⁵ kavramına geri döner: “Meta, değişime giren bir ürün olduğundan, iki farklı yönün birleşimi olarak görünür; metanın tümüyle değişime girmesine olanak veren belli bir kişiye yararlılığı; ve değişimde başka metaların belirli miktarlarına hakim olma gücü. Klasik ekonomi politikte, metanın bu birinci yönüne kullanım değeri ikincisine de değişim değeri adı verilmiştir” [Bottomore, 2001: 368]. Kentsel alanında mülk edinilmesi ve değişime konu edilmesiyle metalaşması ve bu ikili değeri barındırması söz konusu olmuştur. Kentsellik açısından önemli olan toprak ve yapıların (gayri menkullerin) durumudur. Harvey bu mal türünün altı özelliğinin altını çizerek:

“i) Toprak ve yapıların sabit konumları vardır. Mutlak konum, kullanımı belirleme hakkına sahip olan kişiye tekeli ayrıcalıklar verir... ii) toprak ve yapılar kimsenin onlarsız yapamayacağı mallardır... iii) Toprak ve yapılar görece olarak daha seyrek el değiştirirler... iv) Toprak kalıcıdır ve çoğunlukla yapıların yaşam süresi de hayli uzundur. Toprak ve yapılar ve bunlara bağlı kullanım hakları, bu yüzden ki servet biriktirme fırsatı doğurur... v) Bu mallar yüksek bir harcamayla edinilir... vi) toprak ve yapıların, kullanıcı için, birbirini dışlamayan (barınak, mahremiyet, statü vb.) çok sayıda kullanımı vardır” [2003: 147-8].

Harvey ayrıca, kullanım ve değişim değerinin oluşmasında konut piyasasında faaliyeti bulunan grupları ve işlevlerini ayırır. Konutta oturanlar, emlakçılar, evsahipleri, müteahhitler, mali kurumlar ve devlet kurumlarının katıldığı çok aktörlü bir ortamda; gelirin yeniden dağıtımında görülen gizli mekanizmalar aracılığıyla konut piyasasının değişim ve kullanım değerleri şekillenir. Harvey sonuç olarak “zenginlerin mekana hükmedebildiğini, ama yoksulların ona mahkum olduğu” sonucuna varır [2003: 159].

Bugünde kent merkezlerindeki dönüşüm projeleri aracılığıyla bir çok insan yerinden edilirken, buralardaki rant artışları da eşitsizlik üretmektedir. Komünist Manifesto’da [Marks & Engels, 2000: 28], ileri sürülen “Toprak mülkiyetinin kamulaştırılması ve toprak rantının devlet harcamalarında kullanılması” ilkesi görece demokratik batılı

³⁵ Aslında değer sözcüğünün kullanım ve değişim olmak üzere iki anlamlı olduğunu daha önce Adam Smith belirtmiştir.

kapitalist toplumlarda kentsel rant artışının kısmi olarak kamuya aktarımı ya da vergilendirilmesi şekline dönüşerek uygulanmaktadır.³⁶

Kentsel alan düşünüldüğünde, kentsel arsa mülkiyetinin dağılımı büyük önem taşımaktadır; ve kenti özel ile kamusal alanların toplamı olarak düşünmek olanaklıdır. Zaten eleştiri konusu olan da, farklı insanların bir arada bulunduğu ve ortaklaşa kullandığı büyük bir kamusal alan olarak tahayyül edilen kentin giderek bir özel alanlar sürekliliğine doğru evrilmesi ve bu sürecin mülksüzleri dışlamasıdır. “Kent planlamasını belirleyen temel kurum taşınmaz daha da somutta kentsel arsa mülkiyetidir. Mülkiyetin kurumsallaşma biçimi hem bizim planlama anlayışımızı hem de plan dışı kalma yollarımızı, planları yozlaştırma biçimlerimizi belirliyor” [Tekeli, 1991b: 114].

Özellikle geç-gelişen ülkelerde ücretli emeğin kentsel arsa yada konut satın alabilme şansı çok düşüktür.³⁷ Bu da eşitsizliklerin kentsel rant üzerinden yeniden üretilebildiğini, aynı zamanda kentsel rantın eşitsizlikle mücadelede kullanılabildiğini de göstermektedir. Bir insan hakkı olarak belirlenmiş olan barınma konut sahipliğine bağlıdır.

“Toplu güvenlik sistemlerinin ve işsizlik sigortasının gelişmediği ülkelerde konut sahipliği bir yandan işsizliğin baskısının her ay ödenmesi gereken kira ile daha artmasını önlemekte, öte yandan eve alınan kiracılar ile bir ek gelir sağlamakta, en sonunda evin satılmasıyla kentte kalış süresini uzatmakta yada kente yeni uyum süreçleri araştırılmasını kolaylaştırmaktadır” [Tekeli, 1991b: 107].

Formel gelirleriyle konut edinme şansı olmayan kesimlerin bu gereksinimi enformel yollardan karşılamaları birçok azgelişmiş ülke kentinden gözlemlenen bir olgudur. Hatta, enformel kentsel arsa ve konut edinme, bir geçim kaynağı, yoksulluktan kurtulma ve giderek bir zenginleşme stratejisine dönüşebilmektedir. Nitekim,

³⁶ Ancak, Türkiye gibi kapitalizmin daha vahşi bir ortam yarattığı ve kent rantının yağmalandığı ülkelerde bu tür vergilendirme, pay alma vb. uygulamalar yoktur.

³⁷ Affordability başlığında ücret-konut edinme ilişkisini inceleyen çalışmalar gelişmiş toplumlarda ortalama aylık gelirin % 10 ila 20’lik kısmının tasarruf edilmesiyle konut sahibi olunabildiğini göstermektedir, oysa geç kapitalistleşen ülkelerde ortalama bir gelir ve bu %’lik dilimler ile konut sahibi olmak için yaklaşık 100 yıl yaşamak gerekmektedir. Benzer bir değerlendirme gelir-kira ilişkisi üzerinden de düşünülebilir.

özellikle son dönemde büyük sermayenin de bu stratejiyi kullandığı ve kentsel alana ve kentin çeperlerinde büyük alanlara yatırım yaptığı görülebilmektedir.

Sermaye bu enformel kentleşme sürecine kentsel arsa, inşaat malzemesi ve müteahhitlik hizmetleri satmak dışında, kırdan göç edip, ucuz işgücü olarak işlev gören bu kentli olan topluluklardan faydalanmakta ve onları kentli tüketici sınıfa dahil etmeye çalışmakta ve onlara çeşitli dayanıklı ve hızlı tüketim malları sağlamaktadır.

Enformellik hem devlet ve piyasayı ikame eden işlevler görmekte, hem sermayenin gereksinim duyduğu tüketici kitlenin büyümesini sağlamakta, hem de yarattığı suçluluk duygusuyla kitlelerin tepki gösterme gücünü elinden alan bir araca dönüşmektedir. Öte yandan bu kitleler yerel ve merkezi iktidarlar tarafından çeşitli tavizlerle yönlendirilebilecek kitlesel blok oy olarak algılanmaktadır.

Bu bağlamda göç ve enformelliğin devletin önlemeye çalıştığı ve mücadele ettiği değil, hegemonik ilişkileri sürdürmek için örtük olarak desteklediği süreçler olduğu görülebilir. Bu planlamanın meşrulaşma sorunu açısından da bazı ipuçları vermektedir. Yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele açısından rant ve enformellik önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de kent rantlarının kamuya aktarılma mekanizmalarını geliştirilmediği bir spekülasyon ve benzerlerine oranla daha da vahşi bir kapitalizm ortamında. Kent planlama içinde geliştirilebilecek bu tür araçlar süreci hegemonik ya da karşı-hegemonik proje olarak kurmakta önemli işlevler üstlenebilir.

1.2.3. Tüketim, Yoksulluk ve Sosyal Devlet

Kapitalizmi sınıf mücadeleleri tarihi olarak okuduğumuzda çeşitli dönemler, çatışma ve uzlaşmalardan, kazanımlar ve kayıplardan söz etmek olanaklıdır. 1929 bunalımının ardından, üretimin düşmesi, işsizliğin artması ve buna bağlı olarak kapitalist sistem güvenilirliğini yitirmesi, sosyalist hareketin ve buna tepki olarak Faşizmin yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte kapitalizmin kendine revize etme aracı olarak refah devleti anlayışından söz edilebilir:

“Refah devleti, ikinci dünya savaşından sonra sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde çalışan kesimler, iş dünyası ya da işverenler ve devlet arasında varılan bir uzlaşmaya bağlı olarak ortaya çıktı... Büyük uzlaşma, ülkede yaşayan tüm yurttaşların, salt yurttaş oldukları için üretilen mal ve hizmetlere sahip olmaları ya da yararlanmaları gerekliliğine dayanmaktadır” [Şaylan, 1995: 60].

Toplumun kaybeden kesimleri adına önemli iyileştirmeler öngören bu anlayış, kapitalizmin bunalımını aşmaya yönelik geçici bir konjonktür olarak değerlendirilmiş ve sosyalizm ve komünizm tehdidini hisseden toplum kesimleri tarafından da desteklenmiştir. Böylece, savaş sonrası dönemde bütün Avrupa’yı etkisi altına alacak bir toplumsal uzlaşma ve demokratikleşme girişimi başlamıştır. “İlk olarak ortaya 1920’lerde çıkan Fordizm, gelişmiş ülkelerde savaş sonrası dönemde hem devlet politikası hem de ideoloji olarak Keynesçilik adı altında kurumsallaştı. Bu kurumsallaşmanın temelleri 1930’ların Büyük Bunalımı sırasında atıldı” [Gülalp, 1993: 127]. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, hem savaştan çıkan kentlerin ve kitlelerin yaralarının sarılmaya çalışıldığı, hem de düşük ve orta gelirli toplulukların tüketici hale gelebilecekleri bir kitle toplumunun yaratılması dönemi idi.

Bu kitle toplumunun yaratılmasında, temel hizmetlerin ücretsiz ve herkes için ulaşılabilir hale getirilmesi, işsiz nüfusun istihdam edilmesi, sendika türü dayanışma kurumlarının oluşturulması, istihdam edilemeyen kitlenin işsizlik sigortasıyla desteklenmesi ve bazı kamu hizmetlerinin subvanse edilmesi türünden politikalar uygulandı.

Bütün bu politikalar, sosyal refah devletinin, bağımlı sınıfların bir kazanımı olarak görülmesine ve alkışlanmasına yol açtı. Öte yandan bu politikaların fordist mantığa uygun bir toplum projesinin olmazsa olmaz uygulamaları olduğu pek vurgulanmadı. Halbuki, refah devleti, “sürekli olarak emeğin yeniden metalaştırılmasında çok önemli bir rol oynadı; iyi nitelikli bir eğitim, yeterli bir sağlık hizmeti, nezih konutlar ve yoksul ailelerin çocukları için sağlıklı beslenme sağlayarak kapitalist endüstriye çalıştırılmaya müsait emekten oluşan düzenli bir stok oluşturdu” [Bauman, 1999: 77].

Tıpkı kitle toplumunun bağımlılık ilişkilerini yeniden ürettiği, ve hegemonyayı kitlesel üretim yapan sermaye lehine sağlamlaştırdığının vurgulanmadığı gibi. Habermas, demokratik katılım haklarının genişletildiği ve sınıfsal mağduriyetlerin sosyal devlet düzenlemeleriyle telafi edildiği süreçte kamusal ve özel alanlarının mülkiyeti, kullanımı ve algılanışındaki değişikliğe bağlı olarak, vatandaşların da refah devletinin müşterilerine dönüştüğünün altını çizmektedir [1999: 22-29]. Bu uygulamaların ardındaki mantık eşitsizliğin kaçınılmaz bir olgu olduğu, sosyal devletin ise bu eşitsizlikle mücadele eden bir güç olarak gösterilebilmesini başarmıştı. Oysa eleştirel düşünce eşitsizliğin doğal değil, toplumsal bir süreç olduğuna dikkat çekiyordu.

“Marksist toplumbilim tasarısında eşitsizlik, kişisel eksikliklerin yada ahlaki kusurların ürünü değildir. Eşitsizlik, temelde bireylerin bir niteliği değil bir bütün olarak toplumun bir özelliğidir. Bireyler, eşitsizliği yapılarında taşıyan ilişkiler tarafından toplumsal olarak yapılandırılmış, toplumsal rolleri üstlenmek zorundadırlar; bu anlamda bireyler eşitsizliğe zorlanır” [Turner, 1997: 59].

Ancak 1970'lere gelindiğinde eşitsizliklerin doğal karşılanması anlayışı giderek yaygınlık kazandı ve sosyal Darvinci bir anlayış daha da yaygın kabul görmeye başladı. Fordizmin içine girdiği yeni kriz, devletin işlev ve sorumluluklarının yeniden sorgulanmaya başlamasına yol açtı. Hegemonyanın yeniden kuruluşu olarak nitelendirdiğimiz yüzyılın bu son çeyreğinde ise sosyal devletin gözden düştüğü, adeta sosyal devletin tüm işlevlerinin özelleştirildiği bir süreç yaşandı.

Bu son gelişmeler özellikle geç gelişen ve sosyal devletin yeterince etkin olamadığı ülkelerde daha da vahim sonuçlara yol açtı. 20. yüzyıl boyunca, birçok gelişmiş ülke önce sömürgecilik döneminde elde ettiği sermaye birikimini yeniden üretimde kullanmış ve bu zenginliği paylaşmış, ardından bunu kitlesel üretim ve tüketim modeliyle sürdürmüş ve bu süreçte sosyal devlet çeşitli adalet mekanizmaları geliştirmiş olduğundan ve bu sosyal güvenlik sistemleri belirli bir kurumsallık taşıdığından gelişmiş bir ülkenin yoksulu olmak görece iyi bir konum olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal devletin ortaya çıkamadığı yada yetersiz kaldığı ülkelerde ise eksikliği duyulan eşitlik mekanizmalarını, enformel gelir elde etme olanakları, geleneksel

toplumsal dayanışma ilişkileri ve düşük nitelikli mal ve hizmetlerin üretimi ikame etmeye çalışmıştır. Ancak bütün bu süreçler de hegemonyayı egemen sınıflar lehine sağlamlaştıracak şekilde gelişmekteydi. Bağımlı sınıflar hem zorlu enformel yolları kullanmak ve tutunma mücadelesi vermek hem de enformel bir yaşamın konforsuzluğu, ezikliği ve suçluluk duygusu altında yaşamaktaydılar ve bu mücadele sonunda tüketici piramidinin dibinde de olsa yer alabilmekte ve bağımlılık ilişkilerinin sürdürülmesine hizmet etmekteydiler.

Ancak, kapitalizmin dünya ölçeğinde örgütlenmesiyle birlikte çok uluslulaşan şirketler için bu tüketici gruba dahil olmayı başaramayan kitlelerin eliminasyonunda bir sakınca görülmedi. “Yoksul olmak bir zamanlar anlamını işsiz olma durumundan aldıysa, bugün anlamını esas olarak yeterince tüketemiyor olma durumundan almaktadır” diyen Bauman bir zamanlar ‘yedek sanayi ordusu’ olan yoksulların şimdi ‘defolu tüketiciler’e dönüştürüldüğü”nü belirtmektedir [1999b: 10].

Yoksulluğun, salt bir gelir eksikliği olarak değil, bir dışlama süreci olarak tanımlandığına dikkat çeken İnsel, mutlak ve göreceli yoksulluk kavramlarının sorunu yeterince net ifade edemediğini ve karma bir tanıma gereksinimin altını çizmektedir [2001: 67]. Şenses, ise yoksulluğun piyasa kuralları içinde tanımlanmaya başladığını ileri sürmekte ve “yoksulların hak eden ve hak etmeyen yoksullar olarak ayrıştırıldığını, durumlarından sorumlu tutulduklarını ve yardımlardan en iyi şekilde yararlandıklarını kanıtlamak durumunda kaldıklarını” belirtmektedir [2001: 23]. “Özellikle, küresel şehirlerde oturanlar tüketim kalıpları ve yaşam stili boyutlarında ayrılmaya hatta kutuplaşmaya en çok maruz kalan topluluklar olmaktadır” [Buğra ve Keyder, 2003: 7]. Yine kent merkezlerindeki ve yakın çevredeki çöküntü alanlarında yaşayanların kentin en yoksul ve çaresiz kesimlerini oluşturdukları ve yoksulluğu dönüştürme kapasitelerinin çok sınırlı olduğu görülmektedir [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 39].

Geçişler sürecinde vatandaşın müşteriye dönüşen bireyin küresel dünyada varoluş şansı yeterince tüketebilecek kadar dolar hesabı olmasına, özel sigortası bulunmasına, İngilizce biliyor ve nete bağlı olmasına göre değerlendirilmektedir. Giderek iktisadi düşüncenin boyunduruğuna girmekte olan dünyada üretim-tüketim

ilişkileri dışında kalan bireylerin yaşama şansı ortadan kalkmaktadır [İnsel, 1993: 83]. Alt ve orta gelir grubunu oluşturan çoğunluğun konut, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarına olan talebi, kitle iletişim araçları ile canlı tutulmakta, tüketmek mutluluktur sloganı kitleler tarafından benimsenmektedir.

“Yoksul gecekondulara giren kapkacakların pırıltılı yeniliklerinde; büfelerin, bibloların, televizyon altlıklarının formikalarında, belki de ilk kez, bu evlere, bu evlerdeki yaşama, zanaat ve ev işlerinin yıkımından beri bir geometri girmektedir. Daha iyi bir yaşama olan özlem, sessizce ve büyük fedakarlıklarla kentin yoksul semtlerine taşınan bu eşyalarda somutlaşmaktadır” [Oskay, 2000: 238].

Harvey, postmodernizmin yarattığı bu büyülü reel ve imaj tüketimi atmosferini etiği yok etmekle suçlayarak eleştirmektedir.

“Evsiz barksızlığı, işsizliği artan yoksullaşmayı, dışlanmayı ve benzerlerini, özgüven ve girişimcilik türünden sözde geleneksel değerlere başvurarak haklı göstermeye çalışan bir retorik, hakim değer sistemi olarak etikten estetiğe kayışı da aynı gönül rahatlığıyla alkışlayacaktır... Bir kez yoksulluk estetikleştirildiğinde, yoksulluğun kendisi toplumsal ufkumuzun alanından yok olur, geriye yalnızca insanlık durumunda ötekiliğin, yabancılaştırmanın, olumsuzluğun pasif bir tasviri kalır” [1997: 370-1].

Hayat, Marks’ın belki de sezgisel bir şekilde yaptığı küreselleşme dönemine ilişkin çok erken ve bütünlüklü bir yorumundaki gibi, yaşam giderek her şeyin satılık hale geldiği bir aşamaya gelmektedir.

“En sonu, insanın devredilemez sandığı her şeyin değişime, alışverişe konu olduğu ve devredilebilir olduğu bir dönem gelmiştir. Bu o ana dek ifade edilen ve aktarılan ama asla değişilmeyen; verilen ama satılmayan; -erdem, sevgi, inanç, bilgi, vicdan vb.- kısaca her şeyin ticarete girdiği dönemdir. Bu, çürümüşlüğü genelleştiği, her şeyin para ile elde edilmesinin evrenselleştiği, yada ekonomi politik diliyle konuşacak olursak, manevi yada maddi her şeyin pazarlanabilir bir değer durumuna geldiği, en gerçek değerinden kıymetlendirilmek için pazara getirildiği bir dönemdir” [Marks, 1992: 32].

Dünyanın büyük bir mağazaya, tüketebilenlerin müşteriye dönüştüğü, tüketemeyenlerin ise yok sayıldığı bu dönemde, yoksulluk ve eşitsizlik sorununa karşı formel bir çözüm olarak sosyal devlet gelişemediğinde onu ikame eden başka araçların ve yapıların gelişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Üstelik bu araçlar çoğu kez iknayı üretmek ve kitleleri hegemonya projesine eklemlenmek üzere, egemen blok tarafından bilinçli olarak üretilmektedir. Nahif bir ele alışla bir kent mühendisliği olarak düşünülen kent planlama, tam da bu hegemonyanın kurulmasında rol almakta ve belirleyici olmaktadır.

1.3. Planlama ve Hegemonya

Sanayi devriminin ardından kentlerin hızla büyümesi, sağlıksızlaşması ve kente dönük alışlagelmiş müdahalelerin yetersiz kalmasının ardından kentbilim hızla gelişmiştir. Sanayi kentinin sorunlarının çözümüne yönelik çok sayıda kuramsal ve pratik öneri geliştirilmiştir. Kent Planlamanın modern dönemdeki evrimini çeşitli dönemler ve kırılmalar üzerinden okumak olanaklıdır. Ancak burada bu aşamalara kısaca değinilip en önemli kırılma olarak değerlendirilen geleneksel planlamadan çağdaş planlamaya geçiş üzerinde durulacaktır.

Kent Planlama her dönemde yaşamı derinden etkilemiş, iktidar ve toplum ilişkilerini belirlemiştir. Bu nedenle politik bir edim sayılabilecek olan kent planlama aslında kent için geliştirilen politikaların uygulama aracıdır.

Yaşam alanlarını tasarlama işi olarak basitçe tarif edilebilecek planlamaya ilişkin ilk çabaların M.Ö. 5. yüzyılda antik Yunan'da Hippodamos'la başladığını söylemek olanaklıdır [Owens, 2000]. O günden itibaren kent planlama, demokrasi ve kent ilişkisinde belirleyici roller oynamıştır. Yine de, bilimsel bir kategori olarak kent planlama uzmanlığının ortaya çıkışı, kapitalist ilişkileri düzenlemek ve sanayi kentinin sorunları çözmek üzeredir. Kapitalist bir kentte planlama özel ve kamusal alanlar ile bunlara ilişkin kullanımların tasarlanması olarak düşünülebilir. En temel insan hakları kapsamında sayılan özel mülkiyetin özgürce kullanılması olumsuz sonuçlar verdiği için bu hakkın sınırlandırılması gündeme gelmiştir. Özel mülkün kullanımını sınırlandıran bu kamu yararı öncelikli müdahaleleri planlama başlığında toplamak olanaklıdır. Bu nedenle bir aydınlatma projesi ürünü olan kent planlamayı ve geçirdiği aşamaları kısaca değerlendirmek anlamlı olacaktır.

Sanayi devrimi kentinin temel sorunlarından biri yoksulluk ve sefaletten kaynaklanan salgınlar olduğundan, bu dönemde kent planlama bir sağlıklılaştırma politikasının aracı olarak uygulanmıştır. İngiltere'de 1832'de çıkarılan sağlık koşullarını iyileştirecek ilk kanunun ardından, blokların düzenlenmesine kadar detayları içeren ayrıntılı kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yine aynı dönemlerde kentsel toprağın

mülkiyeti önemli bir ayrıcalık ve sorun kaynağı olduğundan istimlak yasaları çıkarılmış ve nihayet kent planlama mülk sahiplerinin çıkarlarını koruyabilmek için bir araç niteliği kazanmıştır. Paris’te ise, siyasal istikrarın sağlanması ve burjuvaziye spekülâtif olanaklar yaratmak üzere planlama kullanılacaktır. Giderek büyük projeler üreten ve kenti dönüştüren bir araç olarak kent planlama bir mühendislik işi haline dönüşmüştür. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru bu dev projelere karşı tepkiler gelişmiş ve daha insani bir kent arzusuyla çeşitli projeler gündeme gelmiştir. Bunlardan, bahçe şehir, güzel kent gibi romantik sayılabilecek akımların temel düşüncesi kenti estetikleştirmektir. Kent planlama bu kez doğayla daha barışık, güzel kentler yaratmak için bir süsleme aracı olarak kullanılmıştır.

Kent Planlamanın evriminde önemli bir kırılma Sanayi devrimidir. Bu döneme kadar, yani 16. ve 17. yy.larda kentin güzelleştirilmesi ve sağlıklılaştırılması amacını taşıyan ve estetik ağırlıklı bir uğraşı olan kent planlama, ikinci aşamada yani, aydınlanma, modernleşme ve sanayi devrimi sonrasında daha akılcı ve teknik bir iş olarak yorumlanmaya başlamış ve adeta bir mühendislik türü olarak görülmüştür. Kentlerde otomobillerin baskısı ve uzmanlaşmış alanların (zon) ortaya çıkışının yaşandığı dönemde “güzel kent” anlayışından etkin, “pratik kent”e doğru bir geçiş yaşanmıştır. Estetik tasarım olgusunun ötesinde bir arazi kullanımı ve kapsamlı bir plan anlayışı gelişmiştir. Hatta giderek kentleri bölgesi içinde ele alan Bölge planlama yaklaşımı kullanılır hale gelmiştir.

20 yüzyılın başındaysa, kent planlama üniversitelerde ayrı bir ders olarak okutulmaya başlamış, kentin estetiğinin yanı sıra işlevselliği de gündeme gelmiş, arazi kullanım planlaması, zonlama gibi teknikler geliştirilmiş, kent planlama hem otomobillerin de girdiği kenti yeniden tasarlayanın hem de daha geniş olarak bölgeyi kontrol etmenin bilimsel bir aracına dönüşmüştür. Yüzyılın ortalarında, kent planlama savaşın yaralarını sarma, kentleri yeniden inşa etme ve fordist toplumun yaşama koşullarını belirleme politikalarının aracı olmuştur. Devletin öncülüğünde kentleri şekillendirme olarak tanımlanabilecek bu anlayış, kapsamlı planlama yaklaşımıdır. Ancak, kapsamlı planlama anlayışı da total bir toplum projesi olduğu,

işlevselciliği fetişleştirip, kentlerin ruhlarını öldürdüğü, doğayı yok ettiği ve eşitsizliği yeniden ürettiği gerekçesiyle çok çeşitli kesimlerce eleştirilmiştir.

Üçüncü aşama olarak 2. Paylaşım savaşı sonrası başlayıp 1970'lere kadar olan süre değerlendirilebilir. Bu dönem kalkınma iktisadının paralelinde refah devletinin ve kamu eliyle hizmet üretiminin yapılandırıldığı bir imarcılık dönemi idi. Savaş sonrası kentlerin yeniden inşası yeni teknolojilere uyumlu, akılcı bir anlayışla yapılmaktaydı ve kent planlama kent yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak görülmeye başlamıştı. Ancak bu dönemde kent planlamanın uygulama alanındaki başarısızlığı yüksek sesle dile getirilmeye ve planlama anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır.

1970'lerden sonra ise kentteki toplumsal sınıflar arası mücadelelerin, ekonomik büyümenin, çevre sorunlarının ön plana çıktığı bir dönem olmuş ve planlamanın sosyal ve siyasal bir süreç olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde geleneksel rasyonel planlama yaklaşımına alternatif yaklaşımların geliştiği görülür. Bu noktadan sonra kendi içinde daha da uzmanlaşan kent planlamanın farklı türleri, tarihi kentleri korumak, ekolojik bir kentleşmeyi sağlamak, farklı sınıf çıkarlarını temsil etmek, küçük kentsel parçaları düzenlemek, teknolojik gelişmenin gerektirdiği altyapıları üretmek, kentlere daha fazla sermaye ve insan çekmek gibi farklı amaçlar için kullanılmıştır. Öte yandan geleneksel planlamanın varlık nedeni de iyiden iyiye sorgulanmıştır. Özellikle pazar ekonomisi planlamayı kendisi açısından bir tehdit olarak görmeye başlamıştır.

Aslında her toplumun, kendine özgü bir üretim süreci içerisinde buna uygun bir mekan kurgulayışını gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Buna göre antik dönemden günümüze kent merkezinin işlevinin (fonksiyonunun) nasıl bir dönüşüm geçirdiğini hatırlamak ilginç olacaktır: Agora'dan başlayarak tapınak, saray, kilise, pazaryeri, fabrika ve nihayet banka işlevinin tarihsel bir süreklilik içerisinde kentin merkezine oturması bir anlamda toplumsal örgütlenmenin ve üretim biçimlerinin mekanı nasıl fethettiğini göstermektedir. Buna koşut (paralel) olarak insanların yerleşik hayata geçtikten sonra önce tarlalarda, sonra pazaryerinde, oradan atölye ve fabrikada, şimdilerde ise giderek evlerinde çalıştığı akılda tutulmalıdır.

Bu tarihsel perspektifte kapitalizm, pazaryerinin ortaya çıktığı ve kentin merkezine yerleştiği dönemde karşımıza çıkar ki; ticaret yolları üzerindeki kentlerin ve kıyı önü yerleşmelerinin önem kazandığı bu dönem ticaret kapitalizmi olarak adlandırılabilir. Endüstri devrimi ile birlikte üretimin patlaması, kentlerin ticaret kentlerinden sanayi kentlerine dönüşmesi, Sanayi-kapitali döneminin sonucudur. Bugünse ağırlıklı olarak finans-kapital denilen bir süreçte yani ticaret ve üretimden çok finansal kaynaklar ve bilgi teknolojileri kullanılarak zenginlik elde edilen bir dönem yaşıyoruz. Bu dönemin kentlerinde ağırlıklı sektörün hizmetlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Ulus-devletin aşınması süreci ulus-devlet içindeki kentlerin daha bağımsız davranabilmelerine olanak sağlamıştır. Kentler tıpkı ortaçağın kent-devletleri gibi davranabilmektedirler zaman zaman. ulus-devlet döneminde devletleri aracılığı ile ilişki kuran kentler bugün kendileri bu ilişkileri kurabilmektedirler. Buna göre küreselleşme sürecine daha kolay uyum sağlayabilen kentler arasında bir ağdan (network) söz edilmektedir. Birçok kent için bu ağın bir parçası durumuna gelmek önemli bir hedef durumundadır. Ancak bu ağın bir parçası olmak için gereken yatırımların ulus-devlet içindeki diğer kentlerden kaynak aktararak gerçekleştirilmesi, ulus-devlet içinde bölgeler arası eşitsizlikler ve gelişmişlik farklarını körüklemektedir. İstanbul-Anadolu örneği bu açıdan önemli bir örnektir.³⁸ Bir başka eşitsizlik ise kent içinde olmaktadır. Kent içinde farklı gelir grupları mekansal olarak (spatial segregation) ayrılmaktadırlar. Bu durum ciddi kentsel çatışma ve gerilimlere yol açmaktadır.

Öte yandan küreselleşme döneminden yoğun etkilenen kentlerde gündelik hayat da büyük değişiklikler geçirmektedir. Teknolojinin baskısı altındaki bu kentlerde gündelik hayatın son derece hızlanması, makineleşmesi ve insansızlaşması ve mekandan kopuk (bağımsız) hale gelmesi gibi süreçler yaşanmaktadır. Bu durum zaman-mekan sıkışması ve kamusal alanın ortadan kalkması ile tanımlanmaktadır. Bu kentlerde komşuluk ilişkileri, aile yapısı ve insan ilişkileri geleneksel yapıdan büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kişiler evlerinde

³⁸ Kazgan H., İstanbul'un tarih boyunca ya Anadolu'yu ya da yabancı ülkeleri iktisadi yönden sömürerek geliştiğine dikkat çekmektedir[1999: 105].

internet ile dünyaya ulaşırken, komşularını neredeyse tanımamaktadırlar. Yani, teknoloji ile mekanın anlamında önemli değişiklikler olmaktadır.

Antik çağ düşünürü Platon ideal bir kentin büyüklüğünü bir kişi çağırılınca duyulabilecek mesafe ile sınırlandırırken, bugün dünyanın fiber-optik ağlarla örülmesi ve kişilerin sanal olarak da olsa iletişime girebilmeleri dünyanın küçük bir köy olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Uzun bir dönem kentlerin dört işlevi denilen barınma, çalışma, rekreasyon(eğlence-dinlenme) ve ulaşımın da artık aşılmak üzere olduğu söylenebilir. Kişiler bilgisayar ekranlarının önünde çalışmakta, eğlenmekte sanal dünyanın bilgi otoyollarında dolaşmaktadır; bu anlamda kent neredeyse ortadan kalkmaktadır.

Kent Planlama hem bir hegemonya hem de karşı hegemonya kurma aracı olma potansiyeliyle tarih boyunca önemli olmuştur. Süreci daha detaylı analiz edebilmek için önce planlamanın bir iktidar aracı olarak kullanıldığı örnekler ele alınacaktır. Ancak, özellikle üzerinde durmak istediğimiz ve planlamada radikal değişikliklerin olduğu dönem 2. dünya savaşı sonrası dönemdir. Bu süreçleri coğrafya ve kentte yaşanan değişimlere koşut olarak fordizm-postfordizm, modernizm-postmodernizm ve keynesçilik-postkeynesçilik anlayışları çerçevesinde ele almak planlamanın gelişimi, dönüşümü ve hegemonya ilişkilerini anlamak bakımından önemli olacaktır. Son olarak kent planlamayı kentsel politikalar içinde değerlendirmenin ve hegemonya ile ilişkilerinin bu çerçevede düşünülmesinin gerekçelendirilecektir.

1.3.1. İktidar, Sokak ve Kamusal Alan

Planlama kolayca bir iktidar aygıtı olarak görülebilir. Mimar ve şehircinin yüzyıllardır anıtları ve kentleriyle aristokrasiyi, monarşiyi ve burjuvaziyi yücelttiğini belirten Bumin, çoğu ütöpinin hayallerini gerçekleştirebilmek için iktidarla ortaklığa giriştiğini; iktidar için değil de toplum için ideal kentler tasarlayan ütöpinin mimar ve şehircilerin de kendilerini iktidarın merkezine yerleştirdiklerine dikkat çekiyor [1998: 160].

Tarih boyunca bir çok imparator için kentleri fethetmek, yeniden inşa etmek ve bu yolla prestij ve güç sahibi olmak önemli olmuştur [Owens, 2000: 8]. Ancak tasarımcılar da eserlerini gerçekleştirebilmek için iktidarları etkilemek istemişlerdir. Modern dönemin önemli mimar ve plancısı sayılan Le Corbusier'in planlama konusunda yazdıklarını dönemin diktatör sayılabilecek liderlerine göndermesi oldukça çarpıcıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara planını yapan Jansen'in "Gazi Paşa'nın şehir planını uygulayabilecek idaresi var mıdır?" sorusu Atatürk'ü kızdırmışsa da sorunun haklılığı zaman içinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, kentleri dönüştüren radikal uygulamalar ve planların güçlü iktidarlar döneminde gerçekleştiği görülür. Konu edilen tabandan bir planlama hareketi ise bu elbette zayıf iktidarlar döneminde ya da iktidarın geri adım attığı şartlarda oluşmaktadır.

İktidar zaman ve mekan üzerinde denetim kurarak varlığını sürdürmektedir. Bu sürecin çeşitli dönemlerde nasıl işlediğini önceki bölümlerde tartışmıştık. Mekanı denetim altına almadaki önemli araçlardan birinin de harita ve planlar olduğu açıktır. Keşifler, savaşlar ve sömürgeleştirme çalışmalarında önemli işlev görmüş olan haritalar, kentleri denetim altına almada da önemli bir araç olmuşlardır.

"İnşaatçılar, mühendisler, mimarlar ve araziyi yönetenler de nesnel mekanın Öklidyen gösterimlerinin mekansal olarak düzenlenmiş bir fiziksel peyzaja nasıl dönüştürülebileceğini ortaya koydular. Tüccarlar ve toprak sahipleri bu uygulamaları kendi sınıf çıkarları uğruna kullanırken, mutlakıyetçi devlet de belirlenmiş mekansal koordinatları olan mekanların tanımlanabilmesinden ve üretilebilmesinden büyük memnuniyet duyuyordu" [Harvey, 1997: 285].

Plan ve haritalar gücün ve zenginliğin mekanda nasıl dağıldığını gösteren belgeler oldukları için önemli olmuşlardır. Harvey, haritaların kolaylıkla güçlü bir merkezîyetçilik taşıyan monarşik bir rejime destek olma yolunda işlev görebildiğini, hatta İspanya kralı II. Felipe'nin, haritaları, devlet sırrı olarak kilit altında saklayacak kadar yıkıcı bulduğunu ve Colbert'in Fransız ulusal devletinin rasyonel mekansal bütünleşmesi yolundaki planlarının haritalar aracılığıyla soğuk bir akılcılık ve araçsal bir bakışla merkezi devlet gücünü desteklemek için kullanıldığını yazmaktadır [1997: 279].

Ama plan ve haritaları bir iktidar aracı olarak olumsuzlamak doğru olmaz. Daha insani yaşam alanları kurmanın aracı olarak da kullanılabilir plan ve haritalar. En

azından kenti okumak, oradaki güç ilişkilerini anlamak için gereklidirler. “Haritalar, mekanda yolumuzu bulmamıza yaramaz sadece; bir toplumsal yaşamın mekana nasıl yazıldığını da gösterir... Haritalar aynı zamanda, kentin (ve yeryüzünün) sosyal mekanın da var olan bölgesel eşitsizlik ve farklılık hatlarını da ele verir” [Özbek, M., 2001].

Lefebvre de, Haussmann örneğine göndermelerde bulunarak şehircilik ve kent planlamayı da mekanın yeniden üretimindeki devlet aygıtı olarak olumsuzlar: “Unutulmamalıdır ki; kentin en büyük düşmanı, parçalanmış kentsel gerçekliğin manipülasyonunda –yönetilmesinde- ve kontrol altındaki mekanın üretiminde, kapitalizmlerin ve devletlerin stratejik bir araç olarak kullandığı kent planlama ve şehirciliktir” [Lefebvre’den aktaran Gottdiener, 2001: 254]. Debord da, şehirciliğe acımasız eleştiriler yöneltmiş ve planlamanın hegemonya kurmadaki özgün rolünün altını çizmiştir:

“Şehircilik, sınıf iktidarını savunan kesintisiz görevin modern icrasıdır... Şehirciliğin gerçekliğini oluşturan genel tecrit hareketi, planlanabilir üretim ve tüketim ihtiyaçlarına göre işçilerin denetimli bir şekilde yeniden sisteme dahil edilmelerini de sağlamak zorundadır... Fabrikalar ve kültür evleri, tatil köyleri ve toplu konutlar tecrit edilmiş bireyi aile yuvasına kadar izleyen bu sahte kolektiviteye hizmet etmek amacıyla özellikle düzenlenmiştir” [1996: 93].

Planlama kimi zaman iknayı üreterek çalışsa da otoriter yönü her zaman daha baskın olmuştur. Otoriter planlama yaklaşımın en önemli ve kapsamlı uygulamalarından biri³⁹ Paris’te Haussmann operasyonları olarak bilinen planlama girişimidir [Özbek, M. 2002]. Berman, Haussmann bulvarlarını “hızla modernleşmeye, üretici güçleri ve toplumsal ilişkileri geliştirmeye, Fransız toplumunda ve dünyada emtia, para, insan akışını hızlandırmaya kararlı dinamik bir burjuvazi ve aktif bir devletin araçları” olarak değerlendirmektedir [1999: 307].

Fransa’da 1789’dan 1848’e dek gelişen tüm devrimci hareketlerin merkezi olan Paris’in planlanma çabası, kentsel alandaki hegemonya mücadelesinin açık bir örneği olmuştur. “Kamu kesimini kentin doğal görünümüne yeni ve kararlı biçimde

³⁹ Sennett, Napoleon’un Hausmann’a vali olduğu gün bir Paris haritası hediye ettiğini, bu harita üzerinde renkli kalemle önem sırası belirlenmiş caddelerin çizili olduğunu aktarır [2002: 295].

müdahale etmeye götüren, devrim tehlikesi karşısında siyasal savunmanın acıllığıydı” [Benevolo, 1995: 199]. Sennett de, Napoleon ve Hausmann’ın belleklerinde devrim anılarının canlı olduğunu, bu nedenle caddelerin gerektiğinde askerlerin rahatça ateş edebilmesini sağlayacak ve barikat kurmayı olanaksızlaştıracak şekilde özenle tasarlandığını belirtir [2002a: 296]. Bu nedenle, büyük yıkımlar yapılmış, artan rantlara bağlı olarak proleterler kent dışına sürülmüştür. Benjamin, Haussmann’ın kendine yıkım sanatçısı (artiste demolisseur) adını verdiğini hatırlatmaktadır [1999: 41]. Planın bir başka hedefi de kenti sağlıklılaştırmaktır ki, bu ciddi altyapı yatırımları ve büyük kamulaştırmalar anlamına gelmekteydi. Haussman’ın modelinde kamulaştırılan mülkler, planlanıp, parsellendikten sonra yeni bir ticari değer üzerinden pazarlanacaktı; ancak devlet konseyi planlama sisteminin kendi kendini finanse eden bu modelini kabul etmedi ve arsaları eski mülk sahiplerine geri verdi, böylece mülk sahipleri kentin gelişmesi ve planlaması sonucu arsalarına eklenen değer artışına el koydular. İktidar, bu planlama girişimi ile hegemonyanın mülk sahipleri lehine sağlamlaştırılmasını sağlamış ve devrimci sınıfları kent dışına sürerek kentsel toplumsal örgütlenme koşullarını ortadan kaldırmıştır.

Harvey’in belirttiği gibi “kapitalist devletin, temel görevlerinden biri iktidarı burjuvazinin kontrol ettiği mekanlara yerleştirmek, muhalefet hareketlerinin kontrol potansiyelinin en yüksek olduğu mekanları ise güçten yoksun bırakmaktır” [1997: 267]. Oskay da, şiddetin yeni bir biçimi olarak değerlendirdiği kente müdahale süreçlerini “Şehir mekanları halkın çalışan kesimleri için, ancak ufki olarak gezip dolaşılabilen (yanından geçilebilen); fakat dikey olarak kullanılamayan, içine girilemeyen mekanlara dönüşmüştür” sözleriyle aktarmakta, planlama aracılığıyla kente şiddetin nasıl etki ettiğini göstermektedir [1996: 193].

Diğer taraftan, bu planlar ve projeler sadece sonuçları itibarı ile değil süreçleri itibarı ile de emekçilere büyük zararlar vermiştir. Bugün bizlerin hayranlığını kazanan bir çok büyük kentsel projeler ve tasarımların yapım süreçleri düşünüldüğünde, planlamanın aslında çok da acımasız bir araca dönüşebildiğini görürüz. Rus Çarı Petro’nun yaklaşık 150.000’e yaklaşan bir işçi ordusunun sakat kalması ve ölmesi

pahasına Petersburg'u kurması, tıpkı firavunların onbinlerce işçinin hayatına mal olarak yaptırdıkları ve kendi iktidarlarını simgeleyen piramitlere benzemektedir.

“Sağcı albaylardan solcu komiserlere kadar, çoğu çağdaş hakim sınıf Faust'un bilimsel ve teknik yeteneğine, örgütsel dehasına ya da halkın ihtiyaçları karşısındaki politik duyarlılığına sahip olmaksızın onun acımasızlığını, büyüklük merakını canlandıran görkemli proje ve planlara karşı ölümcül bir zaaf göstermişlerdir. Milyonlarca insan, megalomanyakça tasarlanan, vahşice ve duyarsızca icra edilen ve sonuçta yöneticilerin servet ve iktidarını arttırmaktan başka işe yaramayan, sonu felaketle bitmiş gelişim projelerine kurban edildi” [Berman, 1999: 113].

Bu iktidar kompleksinin bir çok örneği vardır. Moses'ın 1920 ve 1930'larda yaptıkları da Hausmann'ın ki kadar kapsamlı ve yıkıcı projeler olmuştur [Sennett, 2002a: 324]. Berman [1999: 390], Amerika'daki büyük modernist imar operatörü Moses'un Stalin'in 'yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız' sözünü ağzından düşürmediğini ve 'her yanı inşaatla dolu bir metropolde iş görürken yolunuzu bir et satırıyla açmak zorundasınız' diye böbürlendiğini hatırlatır.

Geleneksel kentin satırlarla doğranması sürecinde mahalleler, sokaklar ve kamusal alanların yitirilmesini modern teknolojilerin kente gelişi olarak düşünmek yerine, iktidarın toplumun diyaloga girebileceği alanları parçalayıp, yerine ilerlemeci aklı ve iktidar sembollerini yerleştirmesi olarak düşünmek de olanaklıdır.

Bir kamusal alan olarak sokaklar kentlerin hayatında her zaman önemli rol oynamışlardır. Sokak toplumun iktidarla olan ilişkisinin belirlendiği, iktidara karşı örgütlediği mekan olmuştur. Bu nedenle, Hausmann örneğinde de görüldüğü gibi çoğu kez sokaklar kasıtlı olarak yok edilmiştir. Berman “19. yüzyıl kentselliğinin ayırt edici işareti bulvardı, patlamaya açık maddi ve insani güçleri bir araya getiren bir araç; 20 yüzyıl kentselliğinin köşe taşıysa otoyol oldu, yani onları darmadağın etmenin aracı...Yeni insan, Le Corbusier'in deyimiyle trafik için bir makine, trafik üreten bir fabrika olan yeni tip bir sokağa ihtiyaç duymaktadır” [1999: 223-6] diyerek kentlerin sokaksızlaştırılmasını, yayalardan alınıp araçlara teslim edilmesini anlatır.

“1789'dan başlayarak 19. yüzyıl boyunca ve birinci dünya savaşının büyük devrimci ayaklanmalarında kent insanların ortaya koyduğu tez: Sokaklar halka aittir. Antitez: ve Le Corbusier'in büyük katkısı buradadır: Ne sokak, ne de halk. Hausmann sonrası şehir sokağındaki modern hayatın toplumsal ve psikik çelişkileri iç içe geçip sürekli patlama

tehdidi doğuruyordu. Ama bu sokak haritadan silinirse -Le Corbusier 1929'da açıkça söylemişti bunu: Sokağı öldürmeliyiz!- işte, o zaman bu çelişkiler hiçbir zaman ortaya çıkmayabilir. Böylece modernist mimari ve planlama modernist bir pastoral versiyonu yaratmış oluyordu: Mekansal ve toplumsal olarak bölümlenmiş bir dünya..." [Berman, 1999: 227].

Otomobilin egemenliğine bırakılmış bir kent tasarımında, yol, sokak ve caddeler de özelleştirilmiş kamusal alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ulaşım araçlarını mülk edinenler, mülksüzlere yani yayalara karşı bir üstünlük elde etmişlerdir [Illich, 1992]. Sokağın trafiğe teslim edilmesi yeni bir mekansal eşitsizlik sorunu yaratmıştır [Freund & Martin, 1996: 84].

Sokağın parçalanması ideolojik düzeyde de devam etmiştir. Sokak, hırsızların, katillerin, karanlık ve tekinsiz dünyası olarak resmedilmiş ve gözden düşmüştür. Bir zamanlar insanların bir araya gelip toplandığı sokaklar artık, özel alanlara erişmek için hızla geçilen mekanlar haline gelmiştir. Bu anlamda artık kent de insanların evi olmaktan çıkmaktadır. Berman, kenti büyük bir kamusal alan olarak değil de bir özel alanlar toplamı olarak düşünen bir planlama anlayışının en acımasız örneği olarak Brasil kentini örnek gösterir:

"İnsanların bir araya gelip konuşabileceği ya da basitçe birbirlerine bakıp ortalıkta salınacağı kamusal alanların yokluğunun tasarlanmış bir durum olduğu göze çarpıyor. Latin dünyasının büyük kentsel geleneği, kent yaşamının bir plaza mayor (büyük meydan) etrafında örgütlenmesine dayanan bu gelenek, açıkça reddedilmiş. Brasilia'nın tasarımı, insanları uzakta, birbirlerinden ayrı, aşağıda tutmak isteyen generallerce yönetilen bir askeri diktatörlüğün başkenti için yapılmış bir tasarım olsaydı, yerine mükemmelen oturmuş olurdu. Ama bir demokrasinin başkenti olarak, tam bir skandaldır" [Berman, 1999: 13].

Planlamanın Paris, Brasil örneklerindeki gibi, bir iktidar aygıtı olarak işlev gördüğü örnekler günümüzde de sürmektedir. Ancak, bağımlı sınıfların karşı-hegemonik projeleri de diğer yandan gelişmektedir. Bunlar zaman zaman bilinçli ve örgütlü bir mücadele, kimi zaman da salt bir tutunma ve hayatta kalma refleksi olarak gelişebilmektedir. Harvey "mekanın demokratik araçlarla yeniden düzenlenmesinin, hükümdarın bir mahalde kökleşmiş olan iktidarını sarsacağını ileri sürmektedir [1997: 287]. Önemli olan kentin kullanım değerini merkeze koyan ve kenti büyük bir kamusal alan olarak düşünen bir anlayışın oluşturulmasıdır. "Kentsel mücadelelerin temel eksenini belirleyen soru, kentin somut, yaşanılan bir mekan olarak; kullanım

değeri etrafında mı, yoksa soyut, alınıp satılan, ve üzerinden rant elde edilen bir mekan olarak değişim değeri etrafında mı yapılanacağıdır” [Şengül, 2001: 42].

Kenti büyük bir kamusal olarak görmenin önünde iki dev engel durmaktadır: Birincisi, özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla, kentlerin birer özel alanlar toplamına dönüşmesi, ikincisi oldukça küçülen kamusal alanın esas niteliği olan diyaloga açıklığa iktidarların sıcak bakmaması ve kendi monoloğunu empoze etmesidir.

“Kenti bir yaşama mekanı olarak gören bir proje, bir siyasal-ahlaksal proje olarak kentin metalaştırılmasını sorunsallaştırıp, toplumsallaştırma yönünde bir mücadele platformu yaratabilir. Kentin toplumsallaştırılması, tıpkı özelleştirme sürecinde olduğu gibi, Gramsci’den ödünç aldığımız betimleme ile, siperden sipere verilen mücadeleler sonucu olmak durumundadır. Eğitim, sağlık, konut hakkı, kamusal alanlar her biri toplumsallaştırma mücadelesinin özgün alanları olarak tespit edilip, metalaşma sürecinin dışına birer birer çıkarılabilir” [Şengül, 2000b: 83].

Kamusal alanlar, mahalleler ve sokakları savunmak, modern dünyaya karşı romantik ve nostaljik bir tavır değildir. Eşitlikçi ve mutlu bir kentin kurulabileceği insani ölçeği geri çağırarak, kenti tekrar toplumun ortak yaşama mekanı yapmaya çalışmaktır.

“Aslında tüm iletişim ve katılım değeri taşıyan, kamu yararını gözeterek kamusal hizmet veren mekanlar, salt değişim değerini öne çıkaran soyut mekanlar olmaktan çıkar, kolektif kullanım değeri ve sembolik bir değer kazanırlar. Buralar iyi ve anlamlı bulduğumuz , bir kenti insani bir kent yapan, metalaşmaya, özel olanın tiranlığına ve bürokratik, hiyerarşiye olabildiğince direnen ilişkiler içeren kamusal nitelikli mekanlardır” [Özbek, M., 2001].

Harvey’in [2000] “umudun mekanları” olarak düşündüğü ütopyanın gerçekleştirilmesi için mevcut yapının baskıcı yönlerinin bütün açıklığıyla resmedilmesine, bir kentsel praksisin hayata geçirilmesine ve planlamanın karşı-hegemonik bir mücadele aracı olarak kullanılabilmesine hiç bir dönemde olmadığı kadar ihtiyaç duymaktayız.

1.3.2. Planlama, Kentbilim ve Hegemonya

Kentbilim, gelişme sürecinde iki temel kaynaktan yararlanmıştır: Birincisi, Toplumsal İçerikli Kuramlar, ikincisi de Planlama Pratiği İçinde Gelişen Kuramlardır [Sökmen, 1994]. Toplumsal içerikli kuramlar bütün dünyayı anlamlandırmak üzere ortaya atılan dünya görüşleridir ve bunların açıklayıcılığı

içinde kentbilim de belirli bir anlam ifade etmektedir. Toplumsal İçerikli kuramlar kabaca Marksist Tarihsel Maddeci kuram ve Weberci Güç kuramı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu kuramların geleneği içinde ortaya çıkan Yer seçme, Modernleşme, Yapısalcılık, Kentsel Pratik, Bağımlılık ve Dünya Sistemi kuramları bugün de geniş kabul gören açıklama biçimleridir. Örneğin Dünya sistemi kuramına göre kentler ve devletler ait oldukları dünya sisteminde belirlenmiş rollere göre gelişirler, Bağımlılık kuramına göre kentler ve toplumlar birbirleriyle bağımlılık ilişkileri içindedir ve bu ilişkiye göre gelişmişlik ve azgelişmişlik olguları ortaya çıkar, Modernleşme kuramı ise kentlerin ve toplumların kendilerinden önce modernleşmiş ülkelerin deneyimlerini izleyerek içinde bulundukları durumdan kurtulabilirler tezini savunur.

Planlama Pratiği içinden üretilmiş kuramlar daha doğrudan planlama alanını konu ederler. Bunları üç ana başlıkta incelemek mümkündür. Birincisi Sanayi devrimi sonrasında 2. Dünya savaşı sonuna kadar uzun yıllar geçerliliğini korumuş ve Türkiye’de ve bir çok başka ülkede halen büyük ölçüde yürürlükte olan rasyonel planlama anlayışıdır. İkinci grupta geleneksel rasyonel anlayışın eleştirilmesiyle ona alternatif olarak gelişen Savunmacı, Politika, Stratejik, Pazarlamacı vb. Kuramlar vardır. Üçüncü grup ise yenilikçi, çağdaş vb isimlerle anılan planlama kuramı yaklaşımlarıdır.

Rasyonel Planlama anlayışı kentin ve kamu yararının akılcı bir şekilde hesaplanabilir sorunları ve çözümleri olduğuna inanır; plancının bu teknik analizi yapabilecek yetenekte ve donanımda olduğunu varsayar ve plancının çizdiği bir fiziki plan ile kentsel yaşamın yönlendirilebileceğini savunur. İkinci grup yaklaşımlardan savunmacı planlama anlayışı kentteki farklı grupların farklı beklentiler içinde olduğunu, plancının toplumun tümünü memnun edemeyeceğini ve plancının belirli grupların taleplerini savunan bir avukat gibi davranması gerektiğini söyler.

Savunmacı planlama özellikle kentsel kararlara katılamayan, sesini duyuramayan grupların temsil edilmesinde kullanılmıştır. Savunucu planlama anlayışı, otoriter ve eşitsizlik üreten planlama pratiğine karşı gelişmiş karşı-hegemonik özellikler taşıyan bir hareket olarak görülebilir. Bu yaklaşım, kentsel toplulukların yaşam çevrelerinin üretilmesinde talep ve düşünceleri örgütleyen özelliğiyle 1960’lardan itibaren

gündeme gelmeye başlamış ve kentsel toplumsal hareketlerle iç içe geçmiştir. Ancak geleneksel planlama anlayışının bu özelliği kendi planlama paradigması içinde katılım adıyla yeniden ürettiği ve yaşam çevresini oluşturma hakkını, kentsel karar süreçlerine sessiz çoğunluğun taleplerinin de eklemesi biçimde dönüştürdüğü söylenebilir. Bu en azından doğrudan demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru atılan bir geri adımdır. Politika Planlaması yaklaşımı, uzun vadeli ve geniş kapsamlı bir plan yapıp kentin geleceğinin belirlenebileceğine inanmamaktadır ve kentteki karar süreçlerini analiz edip eylemde etkinlik sağlayacak bir yöntem benimser. Stratejik Planlama ise özel sektördeki firmaların çalışma mantığını kent için uygulamayı önerir. Kentin stratejik sorunlarını belirlemeye çalışırken kamu yararından çok kar amaçlı bir yaklaşım benimser. Değişen koşullarda planı savunmak yerine pazarlıklara açık bir yaklaşımla planı revize etmek gereğini savunur.

Üçüncü grup ise daha çok yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmelerden etkilenmiş, rasyonel ve onun alternatifi olarak ortaya çıkmış planlama yaklaşımlarının bir sentezini yapmaya çalışan Çağdaş/Yenilikçi Planlama yaklaşımıdır. Çağdaş Planlama yaklaşımının kentlerin bugünkü sorunlarını çözebilecek ve bugünün iyi kentini yaratabilecek özelliklerle donatılmış olması gerekmektedir. Bu açıdan Yenilikçi Planlama Yaklaşımı bir dizi özellik taşımaktadır. İlk ortaya çıkışından itibaren toplumların kıt kaynakları en olumlu biçimde kullanıp, mutlu yaşamalarını sağlamak amacıyla olan planlama akılcı bir uğraş olmuştur. Planlamanın özü olarak tanımlanabilecek özellikler; kamu yararı, eşitlik/sosyal adalet ve kaynakların etkin kullanımıdır. Bunların yanı sıra, bugüne dek ortaya atılmış yaklaşımların eksikliklerinin ve yanlışlarının üstesinden gelecek özelliklere ve çağın dinamiklerine de gereksinim duymaktadır. Bunlar ise piyasa süreçlerine duyarlılık, sürdürülebilirlik, katılımcılık, esneklik olarak tanımlanmaktadır.

Yeni anlayış, planlamanın demokratik bir şekilde katılıma olanak veren, toplumun çeşitli kesimlerinin beklentilerini değerlendiren, piyasa ekonomisinin gerçeklerini göz önüne alan, toplumsal adaleti, eşitliği ve kamu yararını gözetken, kaynakları en etkin ve akılcı biçimde kullanan, sürdürülebilir bir gelişmeyi olanaklı kılan, değişen

koşullar karşısında esneklik gösterebilen, belirsizlik koşullarında alternatif kararlar üretebilen, geri beslemelere, revizyonlara açık, karar çeşitliliği içeren, kısa, orta ve uzun vade senaryoları bulunan ve müzakere edilebilir bir plan üretmesi gerektiğini savunmaktadır. Çağımızın iyi/ideal kentini tasarlayanın yolunun böylesi bir çağdaş yaklaşım gerektirdiğini savunmaktadır.

Çağdaş planlama anlayışı çerçevesinde işbirlikçi planlama, müzakere esaslı planlama, vb. bir çok katılıma vurgu yapan kuram gözlenmektedir. Öte yandan, uygulamada katılımcı planlamanın da gözden düştüğü, giderek “ödeyen kazanır” anlayışı ön plana çıktığı, kentlerin topyekün planlanması, kamu yararı ve kamu hizmetlerinin subvanse edilmesi gibi politikaların terk edildiği, kent parçalarının tasarımı aracılığıyla kentlerin küresel sermayeyi cezp etmek üzere süslendiği gözlenmektedir.

Bu süreçte siyasallaşmış bir alan olarak planlama kavramı giderek gözden düşerken kentsel tasarım yeni bir teknik uzmanlık olarak ortaya çıkmaktadır. Planlamayı teknik bir süreç olarak gören rasyonel yaklaşıma karşı planlamayı yeniden siyasallaştırmak ve kentsel politikaların bir aracı olarak görmek gerekmektedir, bu bağlamda plancı da Harvey’in [2003: 31] “kendini kandırmanın en nam salmış aracı olarak yorumladığı” çizim masasında plan yapmayı terk etmeli ve sokağa inmelidir.⁴⁰

1.3.3. Kentsel Politikalar ve Hegemonya

Planlama hem bir değer yaratma hem de bu değeri dağıtma aracı olarak işlev görebilmektedir. Her plan üretim ve bölüşüm ilişkilerini yeniden düzenlemekte, her planda kazananlar ve kaybedenler olmaktadır. Bu da planlamayı bir hegemonya projesinin aracı haline getirebilir. Ancak kent bir mücadele alanıdır. Bu mücadele alanında kentsel politikaların oluşturulmasındaki katkılar, karşı projelerin geliştirilmesi, ya da karar süreçlerinin etkilenmesi karşı-hegemonik bir proje kurma çabası olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁰ Plancının değişen kimliği konusunda daha detaylı bir değerlendirme için Bkz. Çavuşoğlu [2002].

Ancak kent planlama hangi dönemde, hangi amaçla ve nasıl bir araç olarak kullanılırsa kullanılsın, her zaman kentte değer yaratma ve değeri yeniden dağıtma işlevi görmüştür. Bu nedenle, planlama toplumdaki hegemonya mücadelesinde çok önemli roller üstlenmiş ve hala üstlenmeye devam etmektedir. Kent Planlamanın hegemonya ile ilişkisini doğru analiz edebilmek için, kent planlama pratiğinin hangi kentsel politikaların ürünü olduğu, iktidar ve toplumun talepleriyle olan ilişkisi ve nasıl bir kent vizyonu tahayyül ettiği konu edilmelidir.

Lefebvre, kent vizyonları açısından planlama sürecindeki aktörleri 3 başlıkta toplamaktadır [Şengül, 2002]. Birinci grup, liberal bir hümanizm ve nostaljik kaygılarla mekan üzerine düşünce geliştirip yaşanabilir mekanlar ve ideal kentler yaratmayı düşünen plancılar, mimarlar, yazarlar ve düşünürlerdir. İkinci grup, bilimsel bir rasyonalite çerçevesinde kenti bir makine gibi etkin çalışır kılmayı amaçlayan devlet içinde ve etrafında örgütlenmiş planlama kurumudur. Üçüncü grup aktör ise, kentsel taşınmazların değerini maksimize etmeye çalışan müteahhit ve benzeri piyasa aktörlerinden oluşmaktadır. Kent bu farklı aktörlerin hedef ve beklentilerinin mücadelesi sonucunda ortaya çıkmakta ve yeniden üretilmektedir.

Diğer taraftan, kentte planlama dışında kentsel alanda sürdürülebilecek bir dizi mücadele söz konusudur. Aslında kent sorunu bir planlama sorunu değil bir yönetim sorunu, kent planlama da kent yönetiminin bir aracı olarak düşünülmelidir. Kentsel siyaset ve kamusal politikalar, kentsel planlama başlığındaki tartışmaları daha geniş bir alana yayma gücüne sahiptir. Bir kentte plan olsun ya da olmasın izlenebilecek bir takım kentsel politikalar bulunmaktadır. Kent planları da tercih edilen kentsel politikaların bir uygulama aracı olarak değerlendirilmelidir. Hatta, kent planlama ve onun ürün olarak ortaya koyduğu imar planları olmaksızın kentleri yönetmek ve kentsel sorunları çözmek olanaklıdır.⁴¹ Kentsel planlamayı fetişleştirmek yerine onu gerektiğinde etkin bir araç olarak kullanabilmek önemlidir.

⁴¹ Plansız kent yönetimi kolayca yozlaşabilecek ve kötüye kullanılacak bir durumdur. Nitekim, 1980’li yıllarda İstanbul Nazım Plan Bürosunun kapatılmasının ardından, dönemin Belediye Başkanı Dalan, “İstanbul’un planları benim kafamın içinde” diyerek bu yozlaşmanın önemli örneklerinden birini gerçekleştirmiştir.

Harvey kentin mekansal biçimini değiştirmenin kentsel alanda gelirin yeniden dağıtılması olduğunu açık biçimde göstermiştir. Ne kadar yeniden dağıtımın gerekli olduğu ise toplumların etik kararlarıdır. Harvey gelirin yeniden dağıtımını ya da eşitsizliği yeniden üretebilecek 3 temel süreçten bahseder. Bunlardan birincisi işyeri ve konutların yerinin değişmesidir.

“Bir kentteki iktisadi faaliyetin konumunun değişmesi, iş fırsatlarının konumunun değişmesi demektir. Mesken faaliyetlerinin değişmesi ise, konut fırsatlarının konumunun değişmesi anlamına gelir. Bütün bu değişikliklerin, ulaşım harcamalarındaki değişikliklerle ilişkili olması da muhtemeldir. Ulaşım hizmetinin elde edilebilirliğindeki değişiklik, kesindir ki, konut konumundan iş fırsatlarına erişimi etkiler” [2003: 61-2]

İkinci süreç ise, mülkiyete ilişkin tüm hakların mülk sahibine ait olduğu bir ortamda, arazi parselleri ve üzerindeki binaları kapsayan mülkiyet haklarının değerinin değişmesidir.

“Bu tür mülkiyet haklarının değerleri bir kentte oldukça kısa zaman aralıklarıyla hayli belirgin şekilde değişir. Bu değişiklikler çoğunlukla demografik hareketler, yerel hizmetlerdeki değişiklikler, modadaki kaymalar, yatırım politikalarındaki değişiklikler ve benzerlerinin sonucu olarak değerlendirilir. Belli ki, herhangi bir mülkiyet hakkının değeri, komşu mülklerin değerlerindeki değişikliklerden çok fazla etkilenmektedir... örneğin yeni bir kirlilik kaynağı arazi değerlerinde bir düşüş getirir, yeni bir park hizmeti arazi değerlerinde bir yükselme doğurur” [2003: 64-5].

Sürecin üçüncü boyutu, kaynakların elde edilebilirliği ve fiyatında meydana gelen değişimlerdir. “Bazı gruplar, özellikle mali kaynaklara ve eğitime sahip olanlar, kentsel sistemdeki değişikliklere daha hızlı uyum sağlamaya yatkındırlar ve değişime yanıt verme yeteneğindeki farklılık, eşitsizlik oluşumunda baş etkindir” [2003: 57]. Yine fonksiyon ve güzergahların değişimi, herhangi bir aile için erişilebilirlik maliyeti ve yakınlığın maliyetini doğrudan etkilemektedir. Yine (kirlilik gibi) fiyatlandırılmamış dışsal maliyetlerin de eşitsizlik üretme potansiyeli mevcuttur.

Gelirin yeniden dağıtımının 1. işyeri ve konutun konumu, 2. mülkiyet haklarının değeri, 3. kaynakların tüketici fiyatlarında yapılacak değişikliklere bağlı olduğunu belirten Harvey “Bu değişiklikler de, kentsel sistemdeki farklı bölgelere dışsal maliyetlerin ve yararların tahsisinden ve erişilebilirlik ve yakınlıktaki değişikliklerden etkilenir. İnsanlar siyasi güç kullanarak yeniden dağıtımı yöneten bu gizli mekanizmaları denetlemeye çalışırlar” demektedir [2003: 84]. Bu gizli mekanizmaların güçlü kesimlerin lehine çalıştığını ileri süren Harvey, karar alma

süreçlerinin kapalı, yarı kapalı ya da oluştuktan sonra tamamen kapalı olabileceğini söyler ve “kurumsal engeller ya da diğer grupların eylemleri sonucu, gruplar etkin bir şekilde müzakere ve pazarlık oyununun dışında bırakılabileceklerine” dikkat çeker.

Bir kentte tüm kesimler karar süreçlerine katılmak konusunda istekli ya da donanımlı olamayabilir. Özellikle toplumun örgütsüz kesimleri, kendilerini doğrudan ilgilendiren konulardaki itirazlar dışındaki diğer konularda katılım gösteremezler. Genellikle bir kent için belirlenen kentsel politikalar, ulus ötesi etkiler, merkezden gelen talepler, yerel yönetimin tercihleri ve çıkar gruplarının beklentileri çerçevesinde oluşmaktadır [Çavuşoğlu ve Yalçın, 1999]. Politika belirleme ve karar süreçlerine katılımdaki bu sınırlılık nedeniyle, kentte yaratılan ve yeniden dağıtılan artık genellikle küçük bir kesime refah ve rant sağlamakta, ancak çoğu kentli tarafından sürecin adaletsiz ve haksız olduğu bilinmemektedir. Çoğu kentlinin günlük yaşamını doğrudan etkileyen ve geleceğini belirleyen kararlar sınırlı bir çevrenin katılımıyla oluşmaktadır.

Planlamanın hem değer yaratan, hem de bu değeri dağıtan bir araç olabildiği ortaya konulmuştur. Buna göre, bir kentte yapılan planlar ve üretilen politikaların bu iki seçme arasında yapılan tercihler ve sentezlere bağlı olduğu ve kentlilerin de bu politikaların üretim sürecini etkileme şansları bulunduğu düşünülebilir. Bu noktada bir kentsel toplumsal mekanda uygulanabilecek politikaları kabaca iki başlık altında toplamak olanaklıdır: Popülist Kentsel Politikalar (PKP) ve Yarışmacı Kentsel Politikalar (YKP). Bu iki farklı politika grubunun birbirlerinden ayrıştıkları özellikleri aşağıdaki tablo aracılığıyla görülebilir.

Yarışmacı politikalar hegemonya açısından değerlendirildiğinde işlevleri eşitsizlikleri yeniden üretmek ve tahakküm ilişkilerini sağlamlaştırmak olarak görülebilir. Popülist kentsel politikalar ise bir yandan eşitlikçi mekanizmalar gibi görünürken, diğer yandan toplumsal muhalefetin sesini kısıtlayan ve sistemin sürdürülebilirliği için tadilatlar yapan bir uygulama olarak da görülebilir. Yarışmacılığın aşırılaştırılması kaçınılmaz olarak kendi ötekisini yaratmakta, bir öteki olarak popülist politikaların güçlenmesine neden olabilmektedir.

POPÜLİST VE YARIŞMACI KENTSEL POLİTİKALAR		
	POPÜLİST KENTSEL POLİTİKALAR	YARIŞMACI KENTSEL POLİTİKALAR
DEĞER	Dayanışma	Yarışma
ÖNCELİK	Toplum	Kent
KENT ALGISI	Yaşam Alanı	Mal ve bilgi akışı mekanı
VURGU	Kullanım Değeri	Değişim Değeri
MEŞRUIYETİ	Toplum	Piyasa
STRATEJİ	Zenginliği dağıtmak	Zenginliği arttırmak
KENT VİZYONU	Eşitlikçi	Yarışabilir
YOZLAŞMA EĞİLİMİ	Oy avcılığı	Rant spekülasyonu
İÇERDİĞİ RİSKLER	İrrasyonel tercihler	Eşitsizliklerin derinleşmesi
AVANTAJLARI	Toplumsal eşitsizlikleri azaltır	Kentin meta değerini artırır

Hegemonya yaklaşımı ile popülizmin ve yarışmacılığın eleştirisi yapıldığında; yarışmacılığın genellikle bir hegemonik araç olarak kullanıldığı ancak karşı-hegemonik potansiyelleri de içerdiği; popülizmin hem hegemonik hem de karşı-hegemonik bir proje olarak düşünülebileceği sonucuna varılabilir. Kullanım değerini ön planda tutan karşı-hegemonya projeleri, yarışmacı üstünlükleri kategorik olarak reddetmemeli, bunların yeniden-dağıtımını sorunsallaştırmalıdır. Çünkü, çoğu durumda paylaşılabilecek bir değer üretimi de bir gerekliliktir.

Sermayeyi yok sayan bir planlama anlayışı nasıl başarısızlığa mahkum ise kentlileri yok sayan bir anlayış da başarısız olacaktır. Böylesine bir süreçte bugünün kentlerini perspektif bilimine göre planlamak anlamlı ve olanaklı değildir. Kentsel mekanlar ekonomi-politiğin mantığına göre şekillenirken T cetvelleri ve rapidolarla kentlerin geleceği hakkında varsayımlarda bulunmak nahiflik olacaktır. Tarih boyunca bütün tutarlı kent ütopyaları perspektif çizimler değil, toplumsal projeler olmuştur.

Sermaye kentlere böylesine damgasını vururken, kentlerin insancillaştırılması ve yaşanılabilir kılınması adına, kentlilerin, plancıların ve kent yöneticilerinin kentlerin

geleceğine yönelik stratejiler ve vizyonlar geliştirmelerinin zorunluluğu açıktır. Bu vizyon ise yönetim denilen ve -ne yazık ki deforme edilerek- yerel otoritenin sermaye ile kenti bölüşmesine dönüşen bir modele indirgenmemelidir.

Planlama kente ve kent mekanına ait pazarlanabilir her şeyi küresel pazarda satmaktan daha erdemli ve insancıl modeller üretmelidir. Çünkü kentleri küresel bir ürün olarak gören bu süreç kentlerimizi daha yaşanabilir kılmamaktadır. Kentlerin kurtuluşu olarak gösterilen model kentlilerin mutluluğuna karşılık gelmiyorsa planlama yeniden düşünülmelidir. 20 yıllık küreselleşme deneyimimiz göz önüne alındığında planlamanın varoluş sebebi olan ‘mutlu kent’ kavramından giderek uzaklaşıldığı ortadadır.

“Kapitalistler dünya coğrafyasını oluşturan mekansal olarak farklılaşmış niteliklere gittikçe daha duyarlı hale geliyorlarsa, bu mekanlara hakim olan halklar ve iktidarlar için bunları yüksek derecede akışkan olan sermayeye daha cazip hale getirecek biçimde değiştirmek mümkün hale gelir. Örneğin yerel yönetici seçkinler kendi özgül mekanlarında gelişmeyi cazip hale getirmek amacıyla yerel olarak özgül emek denetimi, işgücü vasfını artırma, altyapı sağlama, vergi politikası, devlet düzenlemesi vb. stratejileri izleyebilirler” [Harvey, 1997: 329].

Küreselleşme döneminde kentler sermayenin mantığına göre şekillenirken, kentsel eşitsizlikler artarken, daha eşitlikçi uygulamalar içeren başarı öyküleri de yok değildir. Porto Alegre örneği katılımcı bir belediye bütçesi ile daha insancıl bir kentsel toplumsal mekan yaratılabileceğinin başarılı bir örneğini teşkil etmektedir. Daha büyük bir toplumsal meşruiyet sunan politikalar uygulamaya sokabilecek kurumların yaratılması gereğinden yola çıkan bu deneyim katılımcı bütçe aracılığıyla, “kamusal meselelerde kararların ve bilginin demokratikleştirilmesi yoluyla yeni bir yurttaş bilinci yaratmayı” başarmıştır [Genro & de Souza, 1999: 23].

Küreselleşme ve onun ürettiği eşitsizlikler, kent ölçeğinde olmasa da yerel ölçekte bir çok direnişle karşılaşmaktadır. Yerel topluluklar, sivil oluşumlar, kamu yararını savunan kurumlar vb. bu mücadeleye destek vermekte ve karşı politika üretilmesi sürecinde kentlilerle birlikte hareket etmektedirler [Shaw, 2001 ve Evren ve Ögdül, 2002].

Kentler için oluşturulan politika demetlerinin hem yarışmacı hem de popülist politikalardan oluştuğunu düşünerek, kenti bir mücadele alanı olarak görmenin ve kent bilimcileri ve plancılarının yaklaşımlarını ve ürettikleri kararları bu çerçevede değerlendirmenin olanaklı olduğu düşünülebilir.

Ancak bütün bu süreçlerde; kent planını kimin ne amaçla istediği ve nasıl bir kent tahayyül edildiği, kentsel politikaların nasıl belirlendiği ve karar süreçlerinin nasıl çalıştığı incelenirse; hem bir toplumsal talebi hem de iktidarın arzularını gerçekleştirebilme aracına dönüşme kapasitesi bulunan kent planlarının amacı ve işlevi net olarak görülebilir. Kamu yararına alınmış gibi görünen bir kararın ve üretilen bir kentsel politikanın yeni bir hegemonya kurma arayışı içinde meşruiyet kazanma ve taraftar toplama niyetiyle ortaya atıldığı durumlar söz konusu olabilmektedir.

1.3.4. Yerel Demokrasi, Kent ve Yeni Hegemonik Rejimler

Kent ve hegemonya ilişkisini incelemek üzere iki alanı özellikle ele almak gerekiyor: Popüler kültür ve çalışma ekonomisi. Gündelik hayat ve iş hayatı üzerinden yeni yaşam biçimlerinin ve yeni hegemonik rejimlerin yapısını düşünmek ve bunun kentsel yaşama ve kamusal alana yansımalarını incelemek faydalı olacaktır. Ancak, yeni zamanların mantığını kavramak için öncelikle demokrasi ve yerel demokrasi kavramlarını hegemonya bağlamında eleştirel bir incelemeye tabi tutmaya çalışalım.

1.3.4.1. Demokrasi ve Hegemonya

Dünyanın durumunun son derece acımasız, eşitsiz ve insanlık dışı ve sürdürülemez bir görüntü sergilediği, hayatın giderek zorlaştığı fikrinin çoğunlukla paylaşıldığını görmek; öte yandan yine çoğunluğun kapitalizmin rakipsizliğini kabul edip, dünyayı değiştirmek adına bir çaba sarf etmeye gerek görmediğini gözlemlemek aslında paradoksal gibi görünen bir durum.

Foucault, genellikle birinin hakimiyetinde ancak iç içe geçebilen üç tip tahakküm biçiminden ve bunlara karşı mücadelelerden söz etmektedir: “etnik, toplumsal ve dinsel tahakküm biçimlerine karşı; bireyi ürettiği şeyden ayıran sömürü biçimlerine

karşı; bireye bir kimlik edindirmeye ve böylece onu başkalarına boyun eğdirmeye yol açan şeylere; uyrukluğa, öznelliğe ve boyun eğmeye karşı mücadeleler” [1998: 155]. Foucault, iktidarın 1000 yıldan fazla dinsel bir kuruma dayalı olarak üretildiğini⁴², ancak modern toplumda iktidarın; insan bedenine, cinselliğe, aileye, okula, orduya, fabrikaya, yani kısaca tüm toplumsal gövdeye yayıldığını ve bir çoğul iktidar haline geldiğini ortaya koymaktadır. Foucault’un “kapatılma” metaforu ile anlatmaya çalıştığı iktidar sürecinin ekonomik ve toplumsal nedenleri vardır. Kapatmaya ve cezalandırmaya dayalı bu disiplinci iktidar, insanları uysallaştırıp verimli hale getirmek ve böylece kapitalizmin ihtiyaç duyduğu işgücünü üretmek amacını taşımaktadır. Üstelik Foucault’a göre demokratikleşme sürecinde bile burjuvazi kapatma işlevinden vazgeçmemiştir. “İşçinin borçlandırılması, taksitli satış, tasarruf sandıkları sistemi, emekli sandıkları ve yardım sandıkları, işçi siteleri; tüm bunlar işçi sınıfını daha esnek, daha zekice, daha incelikli denetlemenin ve kapatmanın farklı biçimleriydi” [2000: 139]. İnsan bedeninden daha fazla ve verimli yararlanma isteği Protestan etiği ile ilişkili olarak ve keyif verici maddelerin tarihi izlenerek de değerlendirilebilir. Sanayi devrimi ile birlikte ortaçağdan kalma lezzet ve keyif alışkanlıklarında ciddi bir dönüşüm söz konusudur. Kahvenin burjuva, spirtolu içkilerin ise proleter içeceği olarak görülmesi, bu maddelerin tüketim biçimlerinin ve mekanların da anlamlandırılmasında kahvenin rasyonellik, ayıklık, bireycilik özelliklerini uyardığı, alkolün ise kolektiflik, dayanışma gibi proleter özellikleri uyardığı ileri sürülmektedir [Schivelbusch, 2000]. Yani iktidar, lezzet ve beslenme alanında da verimlilik ve tahakküm mantığını sergilemektedir.

Foucaultcu çoklu iktidar kavramını uluslar arası politika düzeyine taşıyan Hardt & Negri “imparatorluğun pürüzsüz uzamında hiçbir iktidar mekanı yoktur; iktidar her yerde ve hiçbir yeredir. İmparatorluk bir ou-topia, daha doğrusu bir yok-yerdir” diyerek, merkezsizleşen, çoğullaşan ve yaygınlaşan bir iktidarın panoptikon

⁴² Martin & Schumann’ın aktardığı, Clinton’un uzun yıllar danışmanlığını yapmış olan James Carville’e ait şu sözler de ekonomik verimlilik fetişinin toplumsal yaşamın tüm alanlarına yayıldığını ve kapitalizmin geldiği aşamada paranın yeni ve evrensel din haline geldiğini göstermektedir: “Önceleri, yeniden doğmak mümkün olsaydı, bir sonraki yaşamımda başkan ya da papa olmak isterdim, Şimdiyse menkul kıymetler piyasası olmak isterim: o zaman insan herkesi tehdit edebilir” [1997: 77]. Benzer bir vurgu da, Benjamin’in hac yeri kavramına atıfla tüketim dininin katedralleri kavramını kullanan Ritzer de görülmektedir [2000: 14].

dünyasını resmedip, bu iktidara karşı mücadele biçimlerinin de merkezsis, çoğul ve küresel olması gerektiğine dikkat çekmektedirler [2001: 205].

Laclau ve Mouffe, direnişin de çoğulluğuna dikkat çekmektedirler: “Nerede iktidar varsa orada direniş olduğunu Foucault ile birlikte onaylayabiliriz ama, direniş biçimlerinin çok farklı olabileceği de kabul edilmelidir. Bu direniş biçimleri ancak belli durumlarda politik bir karakter kazanıp tabiyet ilişkilerinin kendilerine son vermeye yönelik mücadeleler haline gelirler” [1992: 187]. Kapitalizm tarihi boyunca sürekli bir mücadele ve sayısız direniş hareketi karşımıza çıkmaktadır. Bugünkü konumumuzu da büyük ölçüde bu mücadelelerdeki kazanımlar ve kayıplar belirlemektedir. “Modern demokrasilerde sahip olduğumuz eşitlik biçimleri, bir ölçüde, bağımlı grupların daha hakkaniyetli bir zenginlik ve güç bölüşümü elde etmek için giriştikleri, radikal ya da şiddete dayalı eylemlerin semeresidir” [Turner, 1997: 11]. Öte yandan eşitsizliklerin boyutları düşünüldüğünde, direnişlerin kısmi ve yetersiz oldukları görülür. Derrida, dünya ve insanlık tarihinin hiçbir döneminde şiddet, eşitsizlik, dışlama, açlık ve dolayısıyla iktisadi tahakkümün bu kadar çok sayıda insanı olumsuz etkilememiş olduğuna dikkat çekmektedir [Derrida, 2001]. Bir anlamda, eşitsizliklerin süreç içinde doğallaştırılmış olduğu söylenebilir.⁴³

Foucault, 19 yüzyıl boyunca, toplantı özgürlüğü, sendikal örgütlenme gibi çeşitli siyasal haklar verilerek, proletaryanın açık isyandan vazgeçmesinin sağlandığını, böylece demokrasi ile bastırıldığını göstermektedir [2000: 111]. Öte yandan Kasım 2000’deki ABD başkanlık seçimlerinde George Bush’un dayatma ile başkan seçilmesi, demokrasinin de ince ayarlara tabii tutulabildiğinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Halkların yeni afyonu olarak demokrasinin sunulması ve fetişleştirilmesinin en çarpıcı örneklerinden biri ABD’nin Irak’ı işgal etmesini, Irak’a demokrasi götürmek olarak lanse etmesidir. “Bugün dünya kapitalist sisteminin global ideolojik hegemonyasının adı demokrasidir” [Zileli ve Tekin, 1995: 87].

⁴³ Burada Wilhelm Reich’in [1999] ünlü “asıl sorulması gereken neden aç insanın çaldığı değil, neden aç insanların tümünün çalmadığıdır” şeklindeki yaklaşımı akla gelmektedir. Gerçekten de kapitalizmin bunca eşitsizlik üretmesine rağmen bu kadar az muhalefet görmesi ilginçtir.

Anderson hegemonyayı “burjuvazinin karşıt sınıfları gönüllü yönetmesini mümkün kılan ideolojik tabiyet” olarak tanımlar, ya da “kitlelerin parlamenter demokratik sistem içinde kendi kaderini tayin ettiğine inanması” olarak ele alır [Üşür, 1997: 36]. İkinci tanımdaki vurgu önemlidir, zira hegemonyanın nasıl kurulduğu ve işlediğini göstermektedir.

“Gelişmiş kapitalist toplumların kültürel ve ideolojik süreçlerini anlamaya yönelik yeni kuramsal çabaların sorduğu temel soru, kapitalizmin nasıl olup da açık bir şiddete ve zorbalığa başvurmadan kitleleri yönetme becerisi gösterebildiğidir. Diğer bir deyişle, artık yanıtı aranan soru, kapitalizmin üretim pratiklerinin yarattığı toplumsal çarpıklıklar değil, kapitalizmin parlamenter demokratik bir siyasal sistem içinde yönetilen sınıfların onayını nasıl kazandığıdır” [Üşür, 1997: 25].

Eagleton, egemen ideolojinin, alt grupların ideolojileri ile sürekli müzakere halinde olmak zorunda olduğuna işaret etmektedir [1996: 75]. Bu müzakere ilişkisi son derece önemlidir. Çünkü alt grupların görüş ve taleplerinin kontrolü, eklenmesi ve dönüştürülmesi bu yolla gerçekleşmektedir. Egemen İdeoloji adeta, alt grup ideolojilerini kendine katarak, kendini yenilemekte, yeniden üretmektedir. Daha demokratik ve katılımcı olarak resmedilen bu süreçler aslında hegemonik bir yapıya sahiptir.

“Tarih iki siyaset tarzı kaydetmektedir... Siyasi anlayışlardan birincisi insanları susturarak, diğeri konuşurarak onlara egemen olmayı başarmaktadır. İlki konuşurmadan, ikincisi konuştuğuktan sonra insanları susturmayı denemektedir. Bu tarzların bir tanesinde insanlar sustukça düzene keskinliği, direnci, hıncı artmakta; diğesinde ise -Sennett’in ‘red bağları’ kavramıyla ifade ettiği gibi- konuştuğunda ona bağlanmakta, düzeni benimsemekte, kabullenmektedir. Susan, sustukça düzenden kopmakta, korktukça, sindikçe, tırsıkça düzeni yerle bir etme potansiyeli biriktirmekte, konuşan da konuştuğunda düzene bağlanmakta, onu pekiştirmekte ve en önemlisi de aynı zamanda düzeni evrimci bir değişime mecbur ve mahkum etmektedir”[Anık, 2000: 9].

Demokrasinin bizleri nasıl bir yanılsama içine sürüklediğinin erken bir analizini Lenin yapmıştır: “Demokratik Cumhuriyet kapitalizmin düşünülebilecek en iyi politik kılıfıdır ve bu yüzden sermaye, ...bu en iyi kılıfı ele geçirdikten sonra iktidarını öyle güvenli, öyle sağlam kurar ki, burjuva demokratik cumhuriyetin ne kişilerinde, ne kurumlarında, ne de partilerinde hiçbir değişiklik bu iktidarı sarsamaz” [Lenin, 1995: 22]. Eşitsizliği yapısal bir özellik olarak taşıyan kapitalizm, demokratik olma iddiasını da sürdürmektedir. Bir yandan çoğunluğun çıkarlarını temsil etmesi gereken, diğer yandan bağımlı sınıfların sayısal çokluğuna dayanan ve

bu çelişkiye rağmen yeterince sorgulanmayan ve iktidarı sarsılmayan demokratik kapitalizm gerçekten takdire değer bir toplum tasarımıdır.

Hal bu ki; “demokrasi ve liberalizmin ikiz olmayıp, büyük ölçüde zıt oldukları unutulmamalıdır. Liberalizm demokrasiye karşı icat edilmiştir” [Wallerstein, 1998: 46]. Gülalp de bu zıtlığa vurgu yapmaktadır: “Demokrasi, üretim araçlarına sahip olmadıkları için piyasa mekanizmasının yıkıcı etkisine karşı hiçbir bireysel korunmaları olmayan kişi ve toplumsal kesimlerin korumasını ister. Bu nedenle, kapitalizmin bireyci felsefesi ile demokrasi arasında bir zıtlık vardır” [1992: 53].

“Demokrasi makyajı ile sevimli görünmeye çalışan yeni kapitalizmin, doğası gereği, eşitsizliklerden vazgeçmesi beklenemez. Demokrasi ve eşitlik kavramlarını ekonomik alandan çıkartıp toplumsal ve siyasal alana kaydırmak, demokrasi ve eşitliği refah devleti bünyesinde uygulamaya çalışıp ciddi bunalım devrelerine sürüklenen liberalizmden beklenmesi gereken kıvraklıkta siyasal bir manevradır. Ekonomik eşitliği sağladıktan sonra demokratikleşmeyi hedefleyen otoriter yapıdaki eski sosyalist ülkelerin başarısızlığı bu kıvrak manevrayla birleşince, demokrasinin görünürdeki tek sahiplenicisi liberalizm kalmıştır” [Çavuşoğlu ve Yalçın, 2000].

Popüler Kültür ve Kitle İletişimi tartışmalarında açıkça ortaya konduğu biçimde aslında söylemin kuruluşu da ideolojik olarak belirlenmektedir. Bourdieu, daha da ileri giderek kamuoyunun olanaksızlığından bahsetmektedir. Kamuoyunun varlığını ileri sürmek bir meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır [1995: 179]. Diğer taraftan, çoğu kez demokrasi talebi ile protesto gösterileri yapan grupların tüketim isterisine yakalandığı, düzenin değiştirilmesinden çok, yaşama koşulların, ücretlerin iyileştirilmesi, ve tüketim imkanlarının çoğaltılmasına vurgu yaptığı görülmektedir [Oktay, 1994: 14].

“Liberalizm gerçekten de insanlığı bir tür tüketici demokrasisine itelemekte, buna muhalefet edebilecek siyasal oluşumları da tahakküm olmazsa baskı mekanizmalarıyla zayıflatmaktadır. Eşitsizliğin sürmesi kapitalizmin doğası gereğidir ki bu durumda katılımın yeni siyasetin merkezine oturmasını yanıltıcı bir kapsama, içerme düşüncesiyle açıklayabiliriz. Adem-i merkeziyetin olabildiğince her alana yayılmasını isteyen bir siyasal düşüncenin gelişmiş batılı elebaşları diğer yandan yerkürenin her yeri için karar geliştirme hak ve gücünü kendilerinde görebilmekteler. Karar alıcı siyasal birimlerin giderek ufalması, dolayısıyla yaptırım güçlerinin azalması, alternatifleri savunan siyasal birimlerin daha kolay sindirilmesi anlamına geldiği kadar, gelişmiş batılı ele başların buyruklarına itaat edilmesinin de kolaylaştığı anlamına gelir” [Çavuşoğlu ve Yalçın, 2000].

Gramsci “Hegemonya olayı, şüphesiz, kendilerine hegemonya uygulanacak olan grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin

oluşturulmasını gerekli ve zorunlu kılar” derken egemen güçlerin demokrasi maskesi altında karşıt söylemlere olan ilgisini ve katılım oyunlarının içyüzünü resmeder. [Anderson, 1988: 30]

Baudrillard da benzer bir bakış açısını savunur: “Katılımı sağlama oyunu her seferinde, sanki sistemin, daha bir genişlemesine neden olan kusursuz bir taktik gibidir. Herkese özerklik tanıdıkça, karar mekanizmasının giderek zirvede yoğunlaştığına tanık olunmaktadır” [Baudrillard, 1998: 132]. Oskay da demokratik olanın baskıcı ve hegemonik özelliklerinin altını çizmektedir:

“Günümüzde baskıcı yöntemler yerine, hegemonik ideolojinin sivil topluma yayılmış odaklar tarafından üretilmesi yoluyla egemen/bağımlı ilişkilerinin yürütülme oluşu, toplumsal ilişkilerin eskisi gibi rijit düzenlemeler içinde yürütülmesindeki sıkıntıları azaltmakta; bu ilişkilerin aslında, bir egemen insan/bağımlı insan ilişkisi olduğunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu ilişkilerin, katılanların gözünde, katılan her iki tarafın eşit taraflar olduğu ilişkiler gibi görünebilmesini hegemonik ideolojinin benimsenmesi sağlamaktadır. Bağımlı tarafa, ilişkiye girmekle egemen yanın iradesini benimsemesi karşılığında, hemen ve kendisinin görebileceği bir yarar elde etme olanağı sağlamaktadır”[Oskay, 2000: 260]

Gramsci’nin katkısı; hegemonyanın zor kadar iktidarın üretimine bağlı olduğu şeklindeydi ve katılım mekanizmalarının geliştirilmesi de tam bu saptamaya işaret ediyordu. Katılımın körüklenmesiyle kendilerini yönettiğini, kendi kararlarını geliştirdiğini düşünen bireyler, topluluklar, genel anlamda sivil toplum ve her ölçekteki siyasal birimler aslında alternatifsiz bir sistem içinde verili kararlar üzerinde boşa çaba sarf ediyordu.

“Hegemonya, belli oluşumların tahakkümünün ideolojik zorla değil, kültürel önderlikle sağlandığını ima ediyordu. Hegemonya, toplumdaki asli ekonomik süreçler üzerinde etkili bir üstünlük sağlamış olan başat bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğun, bir toplumun hayat tarzlarını, adetlerini ve anlayışlarını, bizatihi biçimini, kültür ve medeniyet düzeyini, doğrudan doğruya tikel bir sınıfın dar çıkarlarına yarar sağlamasa bile, bir bütün olarak hayatın başat toplumsal ve üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürülebilir ve yeniden biçimlendirilebilir şekilde toplum üzerinde sağladığı üstünlüğünü geliştirdiği ve yaydığı tüm süreçleri kuşatır. Bu önderlik anlayışında ki - Gramsci’nin en sivrilmiş katkısıdır- önemli olan nokta, hegemonyanın, bir ölçüde hukuksal ve meşru zorun yanı sıra, ilke olarak, hegemonya içindeki tabi durumdaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla başarıldığının belirtilmesidir” [Hall, 1999b: 119].

Modern dünyada katılım oyununa her girişimiz aslında taleplerimizin iktidar tarafından emilmesine ve hegemonyaya eklemlenmesine neden olmaktadır. Bizler bir yandan kamuoyu yoklamalarının, anketlerin, çoktan seçmeli sınavların kısıtlılığında;

şikayet kutularına, beyaz masalara, sivil toplum kuruluşlarına vb. ilettiğimiz ricaların mahcupluğunda sisteme zihinsel birikimimizi usluca teslim ederken, diğer yandan sistemin boğuculuğuna karşı direnmek için popüler kültürel ürünleri çılgınca tüketip sistemi tadil edip yeniden üretirken aslında sistemin hegemonik projesine eklemlenmiş bulunuyoruz. Bu süreci böylesine eleştirel bir gözle değerlendirdiğimizde ise paranoyak yaftasının yapıştırılması riskini kabullenmiş oluyoruz. Oysa sermayenin mantığının yaşamın tüm çatlaklarından içeri sızdığına dair yeterince delil var elimizde; gündelik hayatın kültürü olarak popüler kültür bu sızmaların kolaylıkla görülebileceği bir alan olarak karşımıza çıkıyor.

1.3.4.2. Hegemonya ve Popüler Kültür

Hegemonya, “yaşamın tümünü kapsayan pratikler ve beklentiler bütünüdür” [Williams, 1990: 89]. Kapitalist ilişkilerin gündelik hayatı ele geçirmiş olması, hegemonya mücadelesinin de gündelik hayatta sürmesine neden olmaktadır; kültür ve popüler kültür önemli bir mücadele alanı olarak öne çıkmaktadır: “Günümüzde birey yalnızca emek-gücü satıcısı olarak değil, diğer pek çok toplumsal ilişkiye katılımı yoluyla da sermayeye bağımlıdır: kültür, boş zaman, hastalık, eğitim, seks ve hatta ölüm. Pratik olarak, kapitalist ilişkilerden kurtulan hiçbir bireysel ya da kolektif hayat alanı yoktur” [Laclau & Mouffe, 1992: 197].

Kapitalizmi sadece üretim ilişkilerinin bir aşaması olarak değil, total bir dünya tasarımı ve yaşam tarzı olarak düşünmek gerekmektedir. Kapitalist süreçler içerisinde üretilen kültür de bu açıdan değerlendirilmelidir. “Kültür mülkiyet ilişkilerinin bir parçasıdır; mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak, bazı insan kültürel üretimde, maddiliğin (yapılanın, üretilenin) sahipleridir, diğerleri ise üretilenin ücretli üreticisi, bazılarının satın alıcısı, kullanıcısı, tüketicisi ve taşıyıcısıdır” [Erdoğan İ., 1999: 20]. Sosyal bilimlerde içinde görece yeni bir çalışma alanı Popüler kültür kendi içinde çelişkili ve karmaşık ancak son derece önemli bir alandır.

“Halka ait olarak bildiğimiz popüler kültür alanı aynı zamanda hakim sınıfların at oynattıkları, egemenliklerini pekiştirmek için üzerinden mücadele verdikleri ve kazanmak istedikleri bir alan. Hakim sınıfların değer ve fikirleri, popüler duygu ve düşüncelerin içinde eritilerek, böylece de popüler alandaki direnme etkisizleştirilerek yaygınlaştırılıyor” [Özbek M., 1999: 10].

Gramscici ele alış, popüler kültürü egemen sınıfların ideolojik bir yönlendirmesi ya da bağımlı sınıfların yaşamın acımasızlığı karşısında geliştirdikleri bir savunma mekanizması olarak görme biçimlerini aşarak popüler kültürü bir mücadele alanı olarak ele alır.

Popüler Kültürü bir mücadele alanı olarak ele almak kuşkusuz ondaki ideolojik boyutun ve direnme potansiyellerinin farkında olmayı gerektirmektedir. “Popüler kültür iktidarda olanların kültürüne karşı ya da onun adına mücadelenin alanlarından biridir. O mücadele içinde aynı zamanda, kaybedilecek ya da kazanılacak olan şeydir: Boyun eğme ve direnme alanıdır. Kısmen hegemonyanın yükseldiği ve güvenlik altına alındığı yerdir... Popüler kültürün önemli olması bu nedenledir” [Hall, 1982’den aktaran Özbek M., 1999: 87]. Güngör de, Gramsci’ye göre popüler kültürün de aracılık ettiği katıksız bir egemen kesimden ya da aynı ölçüde katıksız bir bağımlı kesimden söz etmenin doğru olmadığına dikkat çekiyor ve bu iki kültürün birbirinden ayrıştırılmasının zorluklarına ve birbirlerini tümüyle yok etmeye çalışmadıklarına dikkat çekiyor.

“Egemen kesim, işçi sınıfının ya da başka bir deyişle halkın kültürü içinde kendi kültürüne yer bulma çabası içine girer, yani ona eklemlenmeye çalışır. Böylece mücadele bu eklemlenme alanı içerisinde ve hegemonik bir ilişki ortamında sürdürülür. Sonuçta bir kültürel kesit, karşıt kültürel kesim içerisine ne ölçüde sızarsa, ona egemen olmakta da o ölçüde başarılı olabilir”[Güngör, 1999: 13].

Hegemonya mücadelesi içinde bu sızmaların, anlamın ele geçirilmesinin önemi sıkça vurgulanmaktadır. Hatta, kapitalist sistemin krizleri aşabilme kapasitesi, muhalefetin oluşma koşullarını yok etme becerisi ve karşıt olanı içselleştirme gücünün onu bu kadar uzun ömürlü ve küresel ölçekte yaygın yaptığı söylenebilir. Çabuklu da süreci kötülük örneği üzerinden değerlendirmektedir.

“Eski kapitalizmde kötülük tek sesli, bir ana kültürün dışına sürülmüş bir alandı. Postmodern toplumda ise katı, merkezci, monolitik kültür zayıflamış, marjinallikler ve alt kültürler yeni ticari kültürel çeşitliliğin parçaları haline getirilerek şiddetlerinden arındırılmışlardır. Farklılıkları kabul etmeye dayalı yeni toplum ‘şeffaflığı’ yaygınlaştırarak kötülüğün şimşegini elinden almıştır. Eskinin yıkıcı felaketleri günümüzde istatistik, risk ve sigorta kategorileriyle tanımlanıp bir kayda, bir televizyon görüntüsüne indirgenmiştir” [Çabuklu: 2001:16].

Bu içselleştirme, kendine mal etme stratejisi söylem alanında da hegemonik bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Hall, kitle iletişim araçlarının popüler kültürü

biçimlendirme gücüne dikkat çeker, medyanın ideolojik olduğunu, devletle organik ilişkileri bulunduğunu ve egemen ideolojiyi üreterek hegemonyanın kuruluşuna katkıda bulunduğunu savunur. “Televizyon çeşitli yollarla görülür görülmez, doğrudan ve dolaylı yollarla devlete bağlıdır. Günlük işlerinde büyük ölçüde bağımsız olmakla birlikte yayıncılar ve yayıncılığın genel stratejileri devletin güç alanı içerisinde düzenlenir” [Hall, 1999c: 130].

Bu; medyanın doğrudan devletin güdümünde, kitle iletişim araçlarının da basit bir yönlendirme aracı olarak görülmesi anlamına gelmemektedir. Ancak, popüler kültür ve kitle iletişim araçları eleştirisi iknanın nasıl üretildiğini ve egemen ideoloji etrafında bir mutabakatın nasıl sağlandığını göstermesi bakımından önemlidir. “Kitle iletişim araçları herkesin sisteme topyekün ve tutucu bir şekilde ayak uydurmasını sağlayamaz; zaten bunu hiçbir şey sağlayamaz. Ama çatlak sesleri tümüyle bastırarak değil, uyluşım dışına düşen fikirleri garip sapkınlıklar olarak temsil ederek bir tür mutabakat iklimi oluşturulmasına katkıda bulunabilirler” [Miliband’tan aktaran Swingewood, 1996: 118].

Kitle iletişim araçları, egemen ideolojiye uygun değerler, imgeler, imajlar ve anlamlar üreterek, bunların yaygınlık kazanması, bir tüketim alanı oluşturması ve kitle kültürünü egemen ideoloji ile bütünleştirme işlevi görürler. “Kültür endüstrisinin yarattığı kültürel ürünler, toplumsal kontrol için birer ideolojik araçtır. İnsanlara onların istediklerini verdiği zaman bile bu istekler zaten önceden şartlandırılmış isteklerdir” [Özbek M., 1999: 67].

Popüler kültürü anlamak, popüler kültür ürünlerinin tasarımını, bunlara yönelik talebin oluşumunu, bunların işaret ettiği popüler düşünme biçimlerini, bu talep ve beklentilerin eklemlenmesiyle üretilen değer yapılarını, yani gündelik hayatın mantığını kavramak ve hegemonya mücadelesinin boyutlarını anlamak için önemlidirler. Stokes, arabesk müziğin de tıpkı gecekondu gibi, devletin yetersizliğine halkın geliştirdiği popüler bir çözüm olarak anlaşılabileceğine işaret etmektedir [1998: 29].

Popüler kültür hegemonik eklemlenmede ideolojik bir alandır. İknanın popüler kültür aracılığıyla yeniden üretilmesinin yanı sıra, iş yaşamına nasıl yansıdığını incelemek de kent ve yeni hegemonik rejimleri değerlendirmek açısından ilginç olacaktır. Çünkü bizzat çalışma ekonomisi de despotik karakterden hegemonik bir yapıya bürünürken ideolojik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.4.3. Hegemonya ve Çalışma Ekonomisi

Zaman ve mekan üzerindeki müdahaleleriyle verimliliği arttıran ve işçiler üzerinde yoğun denetim kuran Fordist üretim süreci oldukça totaliter karakterli bir rejim olmakla beraber, işçi sınıfı ile gerilimli hatta çatışmalı bir ilişki biçimidir. Yinede Fordizmin sermaye ve işçi sınıfı uzlaşması üzerine oturan mükemmel bir hegemonik rejim olduğu söylenebilir. Ancak bu üretim biçimi emekçilerin zihnini denetim altına almayı başaramamıştır.

Oysa, post-fordist üretim süreçlerinde toplam kalite yönetimi gibi uygulamalar baskıcı yöntemleri tamamen ortadan kaldırmamakla beraber hafifletmiş, baskının biçimini değiştirmiş ve ikna üreten mekanizmaları devreye sokmuştur. “Hegemonik fabrika rejimlerinde, yönetim, emek süreci üstündeki tahakkümünü iki şekilde kuruyor: Teknik ve bürokratik denetim mekanizmalarıyla baskı; ideolojik kontrol mekanizmalarıyla rıza” [Özdemir, 2000:243]. Bu yönetim anlayışı, yaşamın tüm alanlarında kendini gösteren yeni hegemonik öğelerin çalışma ekonomisi içinde tezahürü olmaktadır.⁴⁴

Bir üretim biriminde farklı çıkarların olmadığı, işçi ve yönetici çıkarlarının ortak olduğu; yaratılmaya çalışılan “biz” kimliği aracılığıyla aşılarmaya çalışılıyor. “Montaj hattında arabaların son hızla ilerlemesi için işçileri kırbaçlayan patronun yerini takımdaki diğer çalışanlardan gelen baskı alıyor. Çalışanların işbirliği içinde bulunduğu masalı, şirketin doymak bilmez üretkenlik artırma çabasına hizmet ediyor” [Sennett, 2002b: 119]. İşçilerin üretkenliğini ve verimliliğini maksimize

⁴⁴ TKY’nin moda bir teknik haline gelmesiyle Yeni Sağ’ın yükselişi ile aynı dönemlere denk geldiği belirten Yıldırım, “12 Eylül’den sonra ilk kez 1989 bahar eylemleriyle başlayan işçi hareketinin 1990-91 döneminde genel greve kadar ulaşan önemli mücadeleleriyle, TKY’nin Türkiye’ye girdiği yılların aynı döneme rastlaması da basit bir tesadüf olmasa gerek” demektedir [2000: 267].

etmek üzere onların bütün sorunlarıyla yakından ilgilenen yeni fabrika yönetim anlayışı, hem işe alma sürecinde hem de istihdam sürecinde işçilerle uzun ve derinlemesine görüşmeler yaparak ideolojik bir denetimi olanaklı kılıyor.⁴⁵ Üstelik bu yeni uygulamalar, zaman zaman emekçiler için çeşitli iyileştirmeler ve kazanımlar olarak sunulmuş ve algılanmıştır.

“Fordizmin temel üretim paradigması olduğu dönemde işletme yönetimleri genellikle kurallar veya formel pazarlıklarla emek sürecinde denetim sağlamaya çalışırken, bu amaca günümüzde daha çok işçiler arasında örgüte bağlılık ve sadakatin tesis edilmesi ve geliştirilmesiyle ulaşılmaya çalışılmaktadır. İstihdam ilişkilerinde zorlamayı değil de, rızayı ön çıkaran yeni bir yönetim anlayışı, Burawoy’un deyişiyle hegemonik despotizm önem kazanmıştır... Artık işletmeler kendi kendisini denetleyen, sorumluluk sahibi, karşılaştığı sorunlar karşısında çözümler üretebilen bir işgücü talep etmektedirler” [Yıldırım, 2000: 277].

Okunması son derece zor bir iktidar rejimi olan yeni çalışma ekonomisinde esneklik sihirli bir formül olarak görülmektedir. Gerçekten de postfordizm esnek bir üretim sistemidir ve başarısı da bundan kaynaklanmadır. İşçiler daha verimli ve üretken olabilmeleri için esnek çalışma koşullarına kavuşmakta ve böylece hem daha fazla sömürülmekte, hem de daha istikrarsız bir istihdam biçimine ve risk atmosferine sürüklenmektedirler. Yeni iktidar ve kontrol yapıları üreten esneklik anlayışının sınırlı ve eşitsiz dağılan bir ayrıcalık olma durumuna işaret eden Sennett’e göre, rutine karşı üretilen esneklik mitinin vaat ettiği yeni özgürlük sahtedir: “Kurumlarda işleyen veya bireyin yaşadığı zaman, eskinin demir kafesinden kurtulmuş olsa da, yukarıdan aşağıya işleyen bir denetime ve gözetime tabidir. Esnekliğin zamanı yeni bir iktidar zamanıdır. Esneklik düzensizlik yaratır, ancak sınırlamalardan kurtulmamızı sağlamaz” [Sennett 2002b: 61].

Esnekliğin yanı sıra, işçilerin üretim sürecine katılması adı altında bir dizi ideolojik süreç söz konusudur. “Hegemonik bir yapılanmaya doğru giden fabrika rejimlerinde, işçiler, katı gözetim ve denetime rağmen; yönetici-işçi ilişkilerindeki yakınlaşmadan, insan yerine konulmaktan ve yönetim tarafından gösterilen ilgi ve verilen önemden kazançlı olduklarını düşünüyorlar” [Özdemir, 2000: 250].

⁴⁵ Fabrika yönetimlerinin her sabah işçilerden kendilerini nasıl hissettiklerini gösteren, üzerinde gülen, üzgün, sinirli gibi ruh halleri bulunan hazır mknatısları kendi resimlerinin üzerine yerleştirmelerini, üretim sırasında hata yaptıklarında kendilerini ihbar eden andon lambalarını yakmalarını istemeleri; işçiler üzerinde büyük bir baskı oluştururken, Scott’un gizli senayolarına [1995] benzer taktiklerlemiş gibi yaparak bu stratejilere dindikleri gözlemleniyor [Özdemir, 2000].

Ancak, bu işçilerin yeni çalışma ekonomisinin hegemonik anlayışına yenik düştükleri anlamına gelmiyor. Yani, sömürünün doğallaştırılması ve iktidarın üretimi bu derece sorunsuz ve kolay olmuyor: “Fabrika içi ideolojik söylem, iş güvencesinin yokluğu, düşük ücretler ve yönetimin bu konulardaki duyarsızlığıyla, yani bir biçimde işçilere yönelik iktisadi ve siyasal tavizlerle desteklenmemesi nedeniyle meşruiyet kurabilme gücünü ve dolayısıyla hegemonik olma iddiasını bir anlamda yitiriyor” [Özdemir, 2000: 257].

İşçiler bu hegemonik rejim ile baş etmek üzere kendi özgün taktik ve mücadele biçimlerini geliştiriyorlar. Ezilenlerin tabiyetlerinin koşullarına açıkça itiraz etmeye cesaret edemeyebileceklerini belirten Scott, “Perde arkasında, iktidar ilişkilerinin resmi senaryosuna sahne arkası muhalefetin dile getirebildiği toplumsal bir alanı yaratmaları ve savunmaları muhtemeldir... Her tabi grup kendi sıkıntılarından, hakim olanın arkasından dile getirilen bir iktidar eleştirisini temsil eden bir gizli senaryo yaratır” demektedir [1995: 14-15]. Gerçekten de, yaratılmak istenen şirket bağlılığı mitine rağmen bir çok çalışmada; işçilerin gizli senaryolarında genellikle, yapmacık bir şirkete bağımlılık, “mış gibi yapma” ve sistemi kendi lehine deforme etme çabaları gözlemleniyor.

Bu fabrika modeli ve işçi talebi yaşadığımız dönemin kentlerine ve kentli anlayışına da oldukça denk düşen bir formülasyon olarak değerlendirilebilir. Scott [1995: 16], “İdeolojik direniş en iyi, doğrudan gözetimden korunduğu zaman gelişebileceği için, bu direnişin filizlenebileceği toplumsal mekanları incelememiz gerekiyor” diyor, bu nedenle fabrikadan kente bütün kamusal alanı okurken, daha dikkatli bir inceleme gerekiyor. Zira, Sennett’in [2002b: 10] belirttiği gibi, yeni kapitalizm, okunması son derece zor bir iktidar rejimi olarak karşımıza çıkıyor.

1.3.4.4. Yeni Hegemonik Rejimler: Toplam Kalite Anlayışında Kent ve Kentlilik

Ünsal Oskay, efendi-köle ilişkisine dair bir incelemesinde “Roma kentinde asayiş sağlamanın en kolay yolu, bu kentte yaşayan herkese, her yıl belirli bir miktar mısır unu ve zeytinyağı vermektir” demektedir ve buna gladyatör dövüşlerini eklemektedir [1996: 189]. Bu Fordist üretim işçisinin kendini yeniden üretebilecek ve ürettiğini

tüketebilecek kadar kazanması ve akşam televizyonun karşına geçmesiyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu anlamda modern toplum da benzer bir şekilde çalışmaktadır ancak şüphesiz daha kapsamlı. Yeni hegemonik rejimleri eskisinden ayıran da bu kapsamlı boyutu olmaktadır. Yeni Hegemonik Rejimlerin etkisindeki yaşam Foucault'un "Panoptikon toplumu"nda anlattığı biçimde iktidarın gözetiminde gelişen ilişkilere işaret etmektedir. Merkezsizleşen ve çoklu bir kimlik kazanan iktidarın, daha demokratik ve güler yüzlü bir şekilde estetize edilmiş bir şiddet uygulaması ve hegemonya kurmak için ideolojik araçlarını devreye sokması yöntem olarak eski hegemonik uygulamalardan daha inceliklidir.

Katılım mekanizmalarının bir çok yerde bulunmamasının yanı sıra, bulunduğu zaman da iktidarın bir lütfü olarak sunulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, demokratik kent yönetimi etiketi ardında çoğu kez oldukça kısıtlı katılım mekanizmalarının işletildiği görülmektedir. Kentlilerin kendi kent tahayyüllerini geliştirmelerine yardımcı olacak aktif katılım içeren bir sistemden çok, çoğu kez anket, mülakat, dilekçe, şikayet vb. şekilde pasif katılma ya da en iyi ihtimalle işbirliği süreçlerini çalıştıran bir katılım anlayışı yeni bir zorbalık olarak karşımıza çıkabiliyor.

Son yıllarda belediyeleri bir işletme olarak algılayan, kamu yararı kavramını dışlayan ve kamu hizmetini ekonomik olarak rasyonel bulmayan, toplam kalite yaklaşımını kente giydirmeye çalışan teorik ve ampirik çalışmalar gözlenmektedir⁴⁶. Bir çok kamu hizmeti özelleştirilip, bu hizmetlerdeki sübvansiyonlar kaldırılırken, kentli bu hizmetlerin müşterisi olarak görülmekte, diğer yandan sihirli bir sözcük olan katılıma başvurulmakta ve farklı çıkarları perde arkasına iten bir kentli kimliğine sahip çıkma bilinci aşılanmaktadır.

Kentte toplam kalite adına, içme suyu, temizlik, çöp toplama ve işleme, kent-içi toplu taşıma, güvenlik vb. hizmetlerin özelleştirilmesi, belediyelerde geçici ve sözleşmeli personel uygulamasını yaygınlaştırılması, çeşitli hizmetlerin ihale edildiği

⁴⁶ Toplam Kalite Yönetimi ve Belediyecilik yaklaşımının, yoksulluk çalışmalarının sıkça yapıldığı ve yoksullukla mücadeleyi dini görevlerle ilişkilendiren AKP'nin yerel iktidar olduğu Pendik'te de görülmesi, neo-liberal düşüncenin yayılma gücü açısından önemli bir göstergedir.

firmalarda düşük ücretli, sigortasız, sendikasıız işçilerin çalıştırılması eşitsizlikleri daha da körüklemekte, yeni yoksulluk biçimlerine yol açmaktadır. “Yeni yoksulluk, bireysel gelirle ilgili bir konu olmaktan çok, kentlerin mekansal ve fiziksel örgütlenmesinin bir parçasıdır. Günlük yaşamın sürdürüldüğü mekanların niteliği, yeni kentsel yoksulluğu ortaya çıkaran değil, onu ağırlaştıran ve sürekli kılan bir etkiye sahiptir” [Kaygalak, 2001: 130-131].

Kentin işletme olarak düşünülmesi kamu yararı ve kamu hizmeti kavramını da tasfiye eden bir süreci doğurabilmekte, bedelini ödeyene hizmet götürme anlayışına yol açabilmektedir. Friedman da “şehirlerin işletmecisi ilkeleriyle planlanırsa L.A.’nın kaderini paylaşmaya ve sokaksız şehirler olmaya mahkum” edileceklerine dikkat çekmektedir [1996: 79].

Diğer yandan bir işletme olarak düşünülen kentte müşterilerin düşüncelerine de önem verilmektedir. Tıpkı çalışma ekonomisindeki benzer bir post-Fordist örgütlenme kentli grupların beklentilerini ve memnuniyetsizliklerini toplayan ve kendine eklemleyen bir hegemonya projesi olarak düşünülebilir. Sivil toplum kuruluşları, halk röportajları, anketler, kamuoyu yoklamaları, beyaz masa ve benzeri şikayet toplama mekanizmaları, örgütsüz kesimlerin düşüncelerini taşıyan fısıltı gazeteleri vb. kentsel toplumsal hareketlere dönüşebilecek talepleri kent yönetimi mantığı içinde eklemleyerek hegemonik bir projeye dönüşmektedir.

Adil Düzen sloganı ile yerel iktidarı ele geçiren politik uygulamalar; kentsel hizmetlerin özelleştirilmesi, işçi çıkarma vb. uygulamalara rağmen uyguladığı hegemonik söylem aracılığıyla kitlesel tepkileri bastırmayı başarmaktadır. İktidar muhalefetin ne düşündüğünü bilmek istemekte, arkasından konuşulmasına tahammül edememektedir. Kağıthane Belediye Başkanı’nın 1990’lı yılların başında kahvehanelerde gerçekleştirdiği halk meclisi toplantılarındaki konuşmaları süreci oldukça iyi özetlemektedir:

“Siz oy deposu değilsiniz. Tek özelliğiniz seçim zamanlarında oy veren olmak değil. Aynı zamanda seçtiklerinizi denetleme hakkına da sahipsiniz. Bu hakkı size biz vermiyoruz. Bu hakkı insanlara Cenab-ı Hak vermiştir. Biz sadece Cenab-ı Hak’ın vermiş olduğu hakkı ve yetkiyi kullanma zemini hazırlıyoruz. Siz bana destek verdiniz, oy verdiniz. Bu toplantıda

bize söyleyeceğiniz her şeyi, ama her şeyi söyleyebilirsiniz... Ama arkamızdan konuşmak yok...” [Yıldırım ve Turgay, 1994: 15].

Yeni zamanlarda, yerel hizmetlerin yönü, miktarı ve önceliği, bu müşteri demokrasisi içinde belirlenmekte, örgütlü olamayan ve ödeme gücü bulunmayan toplum kesimleri kentsel hizmetlerden faydalanma konusunda oldukça eşitsiz ilişkilere tabi kalmaktadır.

Diğer yandan, bütün bu kentsel eşitsizlikler bir kentlilik ideoloji etrafında eklemlenerek perde arkasına itilmeye çalışılmaktadır. Kentin yoksul bölgelerinde yaşayanlar işgalci suçlamalarının yanı sıra kentle bütünleşmeyi başaramamış, çağı yakalayamamış, kent kültürünü içine sindirememiş insanlar olarak görülmektedir. Bu gruplar kentteki sosyal mekansal ayrışma ve yeni gettolaşma eğilimlerine rağmen ortak bir kentlilik kimliğine sahip çıkmaya, kent kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya çağırılmaktadır.

Toplam kalite anlayışıyla yönetilen kentlerde, kentlilik bilinci ortak çıkarların varlığı fikrine yaslanmakta, kentte farklı ve karşıt çıkarların bulunabileceğini göz ardı etmektedir. Bu kentlerde kentli grupların talepleri hegemonik projelere eklemlenilmekte ve kentli haklarını müşteri haklarına dönüştüren bir mantıkla hareket edilmektedir.

Sonuçta, kentsel yaşam, çalışma hayatı ve gündelik hayatın tamamının ideolojik olarak kontrol edildiği çoklu bir iktidar yapısında, yeni bir hegemonik rejimde yaşayan kentliler müşterilere dönüşürken; kent planlama ise ortaya çıktığı dönemdeki özü olan kamu yararından vazgeçmiş gibi görünmekte ve bu hegemonik projenin aracı olarak işlev görmektedir.

2. TÜRKİYE KENTLEŞMESİ VE HEGEMONYA MÜCADELESİ

Bu bölümde, Türkiye kentleşmesinin genel özellikleri geç gelişmişlik koşulları ve özgün modernleşme deneyimi bağlamında değerlendirilecektir. Bu modernleşme projesinin hem bir zoraki modernleşme projesi olduğu hem de bedeli ödenmemiş bir proje olduğu tezleri açıklanacaktır. Cumhuriyet tarihi boyunca devlet ve sınıfların ilişkileri kentleşme bağlamında düşünülecek, bu tarihin hegemonik özellikleri ve çeşitli kırılma noktaları aracılığıyla bir dönemleme yapılmaya çalışılacak, hegemonya mücadelesinin kente yansımaları incelenecek ve son olarak Türkiye’de kent planlamanın meşruiyet kazanamaması resmi ideolojinin zoraki modernleşme projesi ve hegemonya mücadelesi açısından değerlendirilecek, toplum devlet ve piyasa tarafından benimsenmeyen planlı kalkınma modelini ikame eden enformel kalkınma ve kentleşme modeline işaret edilecektir.

2.1. Kentleşme Sürecinin Genel Özellikleri

1920’li yıllarda 13.7 milyon nüfusunun % 76’sı kırsal alanda yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, 2000’li yıllarda % 70’i kentsel alanda yaşayan 70 milyona yakın bir ülke olarak girerken, oldukça hızlı ve kendine özgü bir kentleşme deneyimi ortaya koymaktadır.

Osmanlı döneminde batılılaşma süreçleriyle başlayan, kentleşme ve kent planlama çalışmaları, Cumhuriyetin modernleşme projesi içinde daha da önem kazanmıştır [Tekeli, 2001: 17]. Yine de bu dönem, geç gelişmeyle ilişkili olarak kendine özgü batı dışı bir modernleşme deneyimine şahitlik eder. Buna koşut olarak, kurumsallaşamayan ve meşruiyet kazanamayan bir kent planlama sisteminin sürekli aşılmaya çalışıldığı ve bu sürecin sonucunda doğal ve yapıli çevrenin akılcı olmayan bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir.

Zoraki modernleşme, bedelsiz modernleşme vb. şekillerde ifade edilen bu deneyim bir yandan modernleştirilmek istenen ancak bunu bir türlü içselleştiremeyen bir toplumun bir yüzyıla yakın süredir beslediği çelişkilerinin hikayesidir. Türkiye Cumhuriyeti hedef olarak batılı medeniyetlerin ulaştığı düzeyi belirlemiş olsa da bu hedef çeşitli nedenlerle tam olarak gerçekleşmemiştir. Batılı örneklerle yapılacak olan karşılaştırmalarda bu nedenler ve Türkiye’nin özgünlükleri göz önüne alınmalıdır.

Türkiye, batının sanayi devriminin ardından 2 yüzyıla yakın bir sürede ve ciddi sermaye birikimi ile gerçekleştirdiği kentleşme sürecini, kısıtlı kaynaklarla ve hızla gerçekleştirmek istemektedir. Bir yandan mevcut birikimlerini kalkınma için seferber etmekteyken diğeryandan sağlıklı bir kentleşmeyi başarmak önemli bir kaynak gerektirmektedir. Ayrıca kırdan kente olan göç, kentleşme hızı düşünüldüğünde doğal ve tarihi çevrenin korunmasının büyük baskılar altında kalacağı kolayca gözlemlenebilir.

Süreç özellikle büyük kentleri etkilemektedir. İstanbul her yıl aldığı yarım milyona yakın göç nüfusu ile giderek azmanlaşırken, hem 2600 yıllık tarihinden hem de doğal ve estetik birikiminden çok şey kaybetmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte hızlı kentleşmeye rağmen kentlileşemeyen kitleler, kentlilik bilincinin gelişmemesi gibi etkenler de önemli rol oynamıştır. Planlama, koruma ve estetikleştirme çabaları, böylesi bir süreçte lüks olarak algılanmış, “plan değil pilav lazım” söylemleri devletin üst kademelerine kadar yayılmıştır. Gelişme ve kalkınma liberal anlayışın tekeline girmiş, koruma politikaları ise çoğu kez milli ve dini ideolojiler tarafından şekillenmiş, evrensel bir kültürel bilinç yaygınlaşamamıştır. Öte yandan oldukça yüksek maliyetli bir kentleşme süreci yaşanmış ve kentleşme toplumdaki eşitsizlik süreçlerini, hem bölgeler, hem kırsal ve kent hem de sınıflar arasında daha da dengesiz hale getirmiştir.

Modernite projesinin uzantısı ve batıdan ithal bir müdahale olan planlamanın toplumsal alanda kabul görmediği söylenebilir. Bir toplumsal konsensüse ve aydınlanma projesine dayanmayan planlama bu zayıf ontoloji ile ancak görece yasal orta-sınıf toplum kesimi üzerinde bir baskı aracı gibi çalışmakta; toplumun diğer kesimleri için farklı biçimlerde aşılması gereken bir engel olarak görülmektedir.

Özellikle 1980 sonrası dönemde, rant ekonomisinin gelişmesinin ardından kent merkezlerindeki büyük rant alanları bir çok grubun ilgi odağı haline gelmiş, yerel, ulusal ve uluslararası yatırımcılar için karlı birer yatırım alanına dönüşen kent parçalarının hızla farklılaştığı ve işlev değiştirdiği gözlenmiştir. İlginç olan çoğu kez bu dönüşümlerin, plan aracılığıyla değil, mevcut kent planlama sisteminin hantal yapısı neden gösterilerek gerçekleşen emrivakiler, yerel ve kimi zaman merkezi iktidarı by-pass eden kararlar aracılığıyla gerçekleşmesidir.

Birçok kentte master planda öngörülmediği halde geleneksel kent merkezi hızla dönüşürken, kimi kentlerde merkezi iş alanlarının başka bölgelere taşındığı, büyük alışveriş merkezleri, ofis alanları, duvarlarla çevrili lüks konut alanlarının (zengin gettoları) inşa edildiği, büyük kentsel projelerin planlamadan bağımsız olarak gerçekleştiği görülmektedir.

1980'lere kadar Türkiye kentlerindeki planlama sorunları, kente yeni göç edenlerin kurduğu yoksul mahaller bağlamında düşünülmekteyken, 1980 sonrasında kent rantlarının sermaye tarafından keşfedilmesinin ardından büyük kentsel projeler kent planlama sistemini zorlamaya başlamıştır. Kentsel planlamanın ve korumanın gözden düşmesi ve daha küçük ölçekli tasarım ve dönüşüm projelerinin gündeme gelmesi bu rant paylaşımı süreçleriyle ilişkili olarak düşünülebilir.

Türkiye'deki kent planlamanın bugün geldiği aşama Türkiye'nin batı örneklerindeki aydınlanma sürecini deneyimlememesiyle açıklanabilir. Ancak, kentlerin mevcut durumu, ciddi bir kentsel reformu ve yenileşme çalışmalarını kaçınılmaz kılmaktadır. İstanbul örneği, planlama sisteminin kendine özgü işleyiş ve uygulanış biçimlerini anlamlandırmada önemli bir deneyimdir.⁴⁷ Son Marmara depremiyle acı bir şekilde öğrendiğimiz, hızlı ve düşük maliyetle kentleşme modelinde kalitesizliğe bağlı olarak daha büyük bedeller ödenebildiği olmuştur. Ancak, modernite'nin aşılmasına yönelik taleplerin ve geleneksel planlama anlayışından çağdaş planlama anlayışına geçiş çabalarının önünde en ciddi engel; plan ve planlama kararlarının toplumsal bilinçte meşruiyet kazanmamasıdır.

Yine de, çıkarılan yasalar, oluşturulan kurum ve kuruluşlar, yapılan teorik ve uygulamalı çalışmalar, yetişen kadrolar düşünüldüğünde Türkiye'nin Akdeniz ve Ortadoğu havzasındaki pek çok ülkeye göre çok daha başarılı bir modernleşme deneyimi yaşamış olduğu ve batıdaki yenilikleri hızla algılayan bir ülke konumuna geldiği görülmektedir.

⁴⁷ İstanbul Planlaması üzerine tartışmalar son 10 yılda giderek küreselleşme süreci bağlamında yapılmaktadır. Tartışmanın belkemiğini katılım, yönetim, sürdürülebilirlik, yerele yetki devri, piyasa süreçlerine duyarlılık, etkin yönetim ve esnek planlama gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu tür bir planlama yaklaşımının gerçekleştirilmesi tek kurtuluş yolu olarak sunulmaktadır. Ancak bu bağlamda bir İstanbul'u (küresel kenti) yaratmak projesi ile yapıli çevrenin kendiliğinden gelişmesi süreci arasında çatışmalar ve çelişkiler bulunmaktadır. Bu çalışmalar kabaca batılı kuramların ideal kentini İstanbul'da gerçekleştirmek için öneriler getirirler. Bu yönüyle moderniteye karşı bir duruşa rağmen modernleştirme projesinin devamı niteliği taşımaktadırlar. Küreselleşme iddiasındaki İstanbul için ne New York, Londra, Tokyo ne de Frankfurt, Paris, Sidney gibi kentlerin birer model oluşturamayacağı açıktır. % 70'e varan enformel yapı stokuna sahip 10 milyonluk büyük bir metropole her yıl aldığı yarım milyona yakın göçün kendine özgü yollarla eklemlenmesi başlı başına özgün bir yapı yaratmaktadır. Öte yandan, İstanbul'un küresel bir kent olması, kendi içinde farklılıklar gösterse de milliyetçilerden liberallere, solculardan İslamcılara kadar tüm toplum kesimlerinin paylaştığı ortak bir düş haline gelmiştir. Ancak, İstanbul'un küreselleşmesi projesinin önündeki engellerin altında kentsel rantın paylaşımına bağlı güçlü bir toplumsal mutabakat olduğu görülmektedir.

Sanayileşme trenini kaçırmış olan Türkiye, küreselleşme sürecinde bu kez oldukça hevesli ve hırslı bir görüntü sergiliyor. Türkiye'nin dünya çapında teknolojiye ve değişimlere en çabuk ve yüksek uyum performansı gösteren ülkelerden ve yükselmekte olan pazarlardan biri olarak gösterilmesi rastlantı değildir.⁴⁸

Türkiye ilginç bir çelişki olarak üç dalga teorisindeki [Toffler & Toffler, 2000: 130] aşamaları aynı anda yaşamaktadır. Sanayi devrimini yakalayamamış olan Türkiye, bir yandan tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş krizleri yaşarken, diğer taraftan finans kapital çağına adaptasyon çabalarını da yaşamaktadır. Tabii ki bu süreç toplumda çeşitli sıkıntılar ve huzursuzluklar yaratmaktadır.⁴⁹

1980'lerden itibaren yaşanmaya başlanan ve 90'lı yıllarda hızlanan bu yeni dünya düzeni toplumda büyük değişimlere neden olmuştur. Bu değişiklikler gelişmenin ve modernleşmenin olağan sancıları olarak sunulamayacak derecede köktendir. Ekonomik olarak sağ politikaların yeni bir atağı olarak görülebilecek olan bu süreç, gelir kutuplaşmasını, sosyal mekansal ayrışmayı ve tüketim alışkanlıklarını arttırmış, toplumsal yozlaşma ve marjinalleşmeyi doruğa ulaştırmış, öte yandan etnik yapıdaki gerilimleri körüklemiş, demokratik talepleri cesaretlendirmiş ve resmi ideolojinin eleştirilmesine ve çözülmesine olanaklar sağlamıştır.

Sonuç olarak, modernleşme projesinin başarısızlıklarına koşut olarak planlamanın bir meşruiyet sorunu yaşadığı ve bu sorunun da ülkenin küresel sistemdeki yeri ve deneyimlediği kentleşme sürecine doğrudan bağlı olduğu söylenebilir. Bu bölüm boyunca, mevcut sistemin adaletsiz ve başarısız olduğu, ülkenin kendi pratiğinden üretilecek alternatif bir planlama kuram ve pratiğinin daha meşru ve gerçekçi bir model oluşturacağı iddia edilecektir.

⁴⁸ İstanbul Tahtakale esnafının Rusya'daki genel seçimlerde Yeltsin'den yana bir milyon dolar parasal destek sağladığı spekülasyonları doğru ise yeni dünya düzeninin yansımalarının hemen algılandığını ve içselleştirilmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

⁴⁹ Türkiye toplumuna bakınca ilginç bir tablo ortaya çıkıyor: Toplumun bir kısmı karasaban bir kısmı internet kullanıyor, bir kısım dalından meyve koparmamış hiç, bir kısım için radyo hala gizemli bir şey. Kimisinin ömrünce kazandığını, kimisi bir gecede harcıyor. Dürüstlük hala bazılarının çocuklarına öğrettiği bir erdem, kimilerinin sözlüğünde yerine köşe dönmeçilik yazılmış durumda. Bu derin çelişkiler içindeki toplumun ortaklaşa yaşadığı sevinçler ise neredeyse kalmadı, kamusal alanlar, mekanlar ve ortak duyguların büyük bölümü yitirildi.

2.1.1. Dünya Sistemi ve Geç-kapitalistleşme

Dünya kapitalizmine sonradan eklenen ve batıdaki aydınlanma süreçlerini ve modernleşme dönemini gecikmeli de olsa deneyimlemeye çalışan ülkeleri geç-gelişen ülkeler olarak görmek olanaklı ise, Türkiye’yi geç gelişmişlik kavramı içinde değerlendirmek uygun olacaktır.

Dünya sistemi ve Türkiye’ye tarihsel bir açıdan bakıldığında, uluslar arası güç dengeleri açısından ilginç bir nokta ile karşılaşılır.⁵⁰ Bu; küreselleşmenin tarihsel formu olarak yayılcılık kültürünü bizzat uygulamış ihtişamlı bir İmparatorluğun, sürecin tersine dönmesiyle, sistemin kurbanı haline gelmiş olmasıdır. 1838 İngiliz serbest ticaret anlaşması ile bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkından vazgeçen ve o döneme dek dünyanın hiçbir ülkesinde görülmemiş oranda bir liberalizm uygulayan Osmanlı [Küçükömer, 1969], bu taviz karşılığında İngilizlerin Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyacağını umut ediyordu [Pamuk, 1994: 20]. Ancak, Osmanlı böylelikle batının üstünlüğünü kabul etmiş ve ona bağımlı hale gelmiş oluyordu.

Bir anlamda Osmanlı, kapitalizmin evriminde özgün bir rol oynamış, kendi sonunu hazırlarken yepyeni güçlerin yükselmesine de sebep olmuştur. Yani bir anlamda batı kapitalizminin yükselme sürecinin ve tüm Avrupa’nın yeniden yapılanmasının Osmanlı’nın güç kaybıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

“II. Mahmut döneminden başlayarak Düyun-ı Umumiye’nin kuruluşuna kadar geçen zaman içindeki Osmanlı tarihi aslında tümüyle finans ağırlıklı bir tarihtir. Bu tarih içinde Osmanlı-sanayi ülkeleri ilişkisi, tek bir gerçeği ortaya çıkarmıştır: Avrupa’nın finans ilişkileri ve bu ilişkilerin türevi olan ticari ilişkiler sayesinde, sanayi devrimi ülkeleri Marksist gelişmeleri hızlandıracak buhran ve tehditlerden kendilerini sıyrabilmişlerse, bunu büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve finansal siyasetine borçludurlar” [Kazgan, 1995: 14].

Küresel düşleri olan bir İmparatorluk olarak Osmanlı üç kıtada hüküm süren bir süper güç konumundan bölgesel alt merkez olma çabasındaki bir ulus-devlete gerilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet, yeni bir toplum projesi olması

⁵⁰ Küreselleşme, son yirmi yılda ortaya çıkan yeni bir süreç olarak değil, tarihin her dönemindeki yayılcı düşlerin bir tezahürü olarak ve kapitalizmin sürekliliği çerçevesinde ele alınmaktadır.

itibarı ile özgün bir tasarımdır ve ideolojik seçmeleri itibariyle Osmanlı'nın devamı sayılamaz. Ancak, Osmanlı'dan aldığı mirasın yadsınması da anlamsızdır.

“İmparatorluk genç cumhuriyete parlamentarizm, siyasal parti kadroları, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı... Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini imparatorluktan miras aldı. Cumhuriyet devrimcileri bir Ortaçağ toplumuyla değil, son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar... 19. yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asrıdır; geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur” [Ortaylı, 1995: 26].

Ancak bu tarih aynı zamanda sonu Sevr anlaşmasına kadar uzanacak bir çöküşün de tarihidir. Batı ile rekabet edemeyen sanayi ve zanaatın çöküşü, bu çöküşü destekleyen uluslararası anlaşmalar ve kapitülasyonlar gibi gelişmeler, giderek Osmanlı'nın batının kontrolüne girmesini getirmiştir.

Türkiye'nin küreselleşme süreciyle ilişkisi iki açıdan ilginçtir. Birincisi, kurumlarıyla, ilişkileriyle Osmanlı'nın mirası olarak kalan bir küreselleşme ve dünyaya eklemlenme eğilimi olması, ikincisi ise Osmanlı'nın yaşadığı kötü deneyimin anılarının taze olmasıdır. Örneğin, 1838'de yapılan Ticaret anlaşmasıyla kapıları Batıya açılan ve bir anlamda Avrupa'nın açık pazarı haline gelen Osmanlı, ekonomisinde ciddi krizler yaşamıştı. Finansal açıdan kapitalist sisteme ve dünyaya eklemlenme çabalarının Osmanlı'nın son dönemlerinde başladığını görmekteyiz.⁵¹

“Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na değin dış iktisadi ilişkilerde kapitülasyonlara bağımlı kaldı; gümrük politikasını dilediği doğrultuda yönlendiremedi...Öte yandan, 19. yy.da mutlakiyetçi Osmanlı devlet geleneğine karşı liberal düşünceye sığınan Osmanlı aydını, iktisadi alanda da liberalizmi benimsedi; Smith, Ricardo, Bastiat gibi klasik iktisatçılardan esinlenerek serbest dış ticaret ilkesini savundu. II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen ulusçuluk akımı Osmanlı'da iktisadi düşüncüsü de etkilemekte gecikmedi. İttihatçılar, alman romantizminden kaynaklanan milli iktisat politikasını benimsediler. Serbest dış ticaret politikasını bırakarak koruyucu bir dış ticaret politikasını uygulamaya soktular” [Toprak, 1995: 50].

Osmanlı imparatorluğu, son dönemlerinde modernleşme kuramının öngördüğü şekilde bir gelişme ve değişme sürecine girmiştir. Bu zorunlu süre., uzun süre dünya sistemini etkilemiş bir imparatorluğu uydulaştıran ve bağımlı hale sokan gelişmelere

⁵¹ Türkiye'deki organize menkul kıymet piyasalarının kökleri 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. İlk menkul kıymetler piyasası Kırım Savaşı'nı takiben 1866 yılında Osmanlı İmparatorluğu zamanında kurulmuş olan “Dersaadet Tahvilat Borsası” idi. Dersaadet Borsası, çökmüş Osmanlı ekonomisinden yüksek getiri almayı amaçlayan Avrupa'lı yatırımcılar için de bir vesile olmuştu.

yol açmıştır. Bağımlılık okulunun yaklaşımı, hem geç gelişmeyi hem de bugünün popüler kavramı küreselleşmeye karşı çok tutarlı bir saptamadır:

“Uydu ülkelerde az gelişmişlik, gelişmişlik öncesi bir durum olmayıp, gelişmişliğin neden olduğu bir yapı olarak yorumlanmış ve kalkınma iktisadı yazınına ‘geri bırakılmış ülkeler’ kavramını sokmuştur. Bu yaklaşımın beklenen politika önerisi, azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlık, bağımlılık ve sömürü zincirini kırabilmesi için metropol ülkelerle ilişkilerini tümüyle derhal kesmeleri ve içlerine kapanarak hızlı bir sermaye birikim ve kalkınma sürecini başlatmaları yönündedir.” [Ersoy ve Şengül, 1997]

Her ne kadar Türkiye için kullanmayı tercih edilmediyse de, ‘*geri bırakılmış ülkeler*’ kavramı çok önemli ve gerçekçi bir saptama. Gelişmekte olan, geçiş sürecinde olan vs gibi tanımlamalar ise aynı süreçlerin yaşanacağına dair yanıltıcı bir söylem niteliğindedir: Birincisi, gelişmiş ülkeler hiç azgelişmiş olmadılar. İkincisi ise, sistem varolabilmek için güçlülere ve güçsüzlere ihtiyaç duymaktadır yani, gelişmişliğin sürdürülebilirliği için azgelişmişliğin sürekliliği gerekli bir koşuldur. Bir yandan dünya sistemi içinde azgelişmişlik ve uluslar arası sömürü sürekli ve kurumsal bir hal alırken, diğer yandan ulus içinde de çelişkiler keskinleşmiştir.

“Azgelişmiş denilen ülkelerde hızlı gelişmeye yönelik sistematik planlar, genellikle kitlelerin sistematik ezilmesi anlamına geldi. Bu da genelde, ayrı olmakla birlikte çoğu kez iç içe geçen iki biçim aldı. Birincisi, üretici güçleri oluşturmak ve aynı zamanda ekonomide yeniden yatırım kaynağı sağlamak için kitlese tüketimi olabildiğince kısarak kitlelerin emek gücünü son damlasına kadar çekip çıkarmayı gerektiriyordu... ikincisi, herhangi bir maddi yarar sağlamak için değil ama yeni toplumun geri dönüş yollarını kapatmak için gemileri yakması gerektiğini simgesel açıdan göstermek amacıyla görünüşte hayırsever yıkım eylemleri gerektirir” [Berman, 1999: 111].

Azgelişmiş ülkelerin modernizm ile sistemi beslediği ve yeniden ürettiğini ileri süren Berman [1999: 175], “üçüncü dünya modernleşmenin içine daldıkça modernizm, tükenmek şöyle dursun yeni yeni kendini buluyor” demektedir. Amin ise, Avrupa merkezci bir model olarak değerlendirdiği modernizm sürecinin kendini tüketmekte olduğunu, çevre ülkelerin merkezdekilere göre daha avantajlı olduğunu savunur [1993: 143]. Belge, özellikle üçüncü dünya ülkelerinin sisteme dahil olmaya başladığı ikinci dünya savaşı sonrasında, eleştirel düşünce içinde, emek-sermaye arasındaki temel çelişki giderek emperyalizm azgelişmişlik bağlamına kaydığına dikkat çekmektedir [2000a: 52]. 20. yüzyılda üçüncü dünya ülkelerinin tarihi incelendiğinde, modernizmin özellikle de toplum tarafından hiç de kolay kabul görmediği fark edilmektedir.

Harvey, üçüncü dünyadaki modernleşme sürecinin “kalkınma, yoksulluktan kurtuluş ve fordizmle tam bütünleşme vaat eden, ama uluslararası sermayeyle aktif bir işbirliğini seçen çok varlıklı bir seçkinler grubu dışında, halka yaşam standartlarında ve hizmetlerde pek küçük kazanımlar karşılığında yerel kültürlerin imhası, bol bol baskıyı ve kapitalizmin çeşitli hakimiyet biçimlerini” getirdiğini ve bu nedenle büyük hoşnutsuzluklar yarattığını söylemektedir [1997: 163]. Üçüncü dünyanın, bu alışık olmadığı ve üzerine de pek uymayan bu giysileri kabullenmesi kolay olmamaktadır.

Bir ulus yaratma projesi olarak görülebilecek Türkiye Cumhuriyeti tarihi, batılı örneklerin uzun bir sürede, tabandan gelen taleplerin etkisiyle ve toplumsal mücadeleler sonucunda, üstelik büyük kaynaklar ayırarak gerçekleştirdiği bir modernleşme projesinin sıkıştırılmış bir versiyonu gibi okunabilir. Ama daha çok, ucuz bir taklit olarak değerlendirilmelidir. Bu ucuz ve zoraki versiyonun çeşitli sıkıntıları söz konusudur. Üstelik, bu sıkıntılara bazı yerel güçlükler de eklenmiştir. Bu açıdan süreç çeşitli güçlükler ve özgünlüklerle yüklüdür. Cumhuriyet projesi boyunca izleri görülebilecek bu zorluklar ve özgünlükler temel belirleyiciler olarak değerlendirilecek ve 1980 sonrası sürecin bu projeye radikal yansımaları olduğu ileri sürülüp, bu etkiler tartışılacaktır.

2.1.2. Giydirilmiş Modernlik ve Resmi İdeoloji

Berman, Petersburg’u ve içerdiği tutarsızlıkları incelerken, azgelişmişliğin modernizmi olarak isimlendirdiği tuhaf bir modernizmden bahseder [1999: 259]. Türkiye’nin yaşadığı modernleşme deneyimi de batı dışı bir modernliktir, öte yandan tipik azgelişmişlik özellikleri gösterdiği de söylenemez.

Ortaylı, Osmanlı modernleşmesinin, “modernleşmenin klasik tarifi olan, gelişmiş toplumun özelliklerinin azgelişmiş bir toplum tarafından alınması gibi bir tümceyle anlaşılamayacağını” 18. yüzyıldan bu yana gündemde olan Cumhuriyetle birlikte resmileşen modernleşme projesinin batıya hayranlıktan değil, ekonomik, coğrafi ve siyasal bir zorunluluktan kaynaklandığını ileri sürmektedir [1995: 19].

Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojine dönüşmüş olan Batıcılık projesinin temellerini Tanzimat dönemi sonrasında atılmış adımlar oluşturur. Özellikle İstanbul başta olmak üzere, kıyı kentleri aracılığıyla batıya açılmış olan Osmanlı, batıyla ilişkisinde ağırlıklı olarak etkilenen taraf olmuştur ve bu hareket kendi mağdur ve muhaliflerini de doğurmuştur. Ancak, batıya karşı yürütülen kurtuluş savaşı mücadelesinde ve bir ulus-devlet olarak Türkiye'nin inşa sürecinde de batılılaşma hedefinden vazgeçilmemiş, “*batıya rağmen batılılaşma*” sloganında cisimleşen bu kararlılığın izleri yapılan tüm reformlarda görülmüştür.

Cumhuriyet dönemine damgasını vuran temel anlayış Modernleşme yani Batılılaşmadır. Keyder, “Modern kökünden türetilmiş bütün sözcükler içinde Türkiye'nin deneyimine en uygun düşenin, modernleştirmek” olduğunu belirtmektedir [Keyder, 1998: 31]. Burada altı çizilmesi gereken, sürecin bir yandan tepeden inme, yani “*halka rağmen halk için*” diğer yandan “*batıya rağmen batılılaşma*” türünden gariplikler içermesidir. Türkiye'nin modernleşme sürecini içselleştirilmiş değil, giydirilmiş modernlik olarak düşünmek gerekiyor, ancak böyle bir düşünme biçimi modernliğin üzerimizde bol bir elbise olarak duruşunu kavramsallaştırabiliyor.

Modernleşme kuramı, batılı toplumbilimciler tarafından geliştirilmiş olmakla birlikte, kendileriyle eşzamanlı olarak modernleşmemiş toplumları hedeflemektedir. Modernleşmemiş ya da modernleşmesini henüz tamamlayamamış toplumlar olarak tarım toplumları gösterilmekte ve sanayileşmiş toplum tipine doğru gelişmeler, modernleşme olarak adlandırılmaktadır. Modernleşme, siyasi anlamda demokrasiye, iktisadi anlamda sanayileşmeye, toplumsal anlamda tüketime, teknik olarak makineleşmeye, sosyal anlamda kentlileşmeye karşılık gelmektedir. Modernleştirme bir anlamda kapitalizmin pazar yaratma sürecine koşut gelişmiştir. Batı dünyası, kapitalist pazarın büyütülebilmesi için pek çok sömürge ülkede bu modernleşme sürecine açık ve örtük biçimde destek vermiş, hatta modernleştirme işini bizzat üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi de bir açıdan geç-gelişen bir ülkenin batılılaşma tarihidir, ancak çeşitli farklılıklarla. “Türkiye, sömürge durumuna düşmeden, tüm enerjisiyle

Batılılaşmaya karar vermiş ve girişmiş çok çarpıcı bir örnek. Aynı zamanda, bu atılımın karşılaştığı güçlükleri, direnişleri ve belki de nihai başarısızlığı temsil ediyor”[Latouche, 1993: 9]. Bu başarısızlıkta tepeden inme anılaşının toplum tarafından kabullenilmemesinin rolü büyüktür. Bir toplumsal mücadele sonucu kazanılmış bir hak olmayan ve yukarıdan bir bağış gibi gelen reformlar mücadele ve katılım geleneğinin oluşmamasında pay sahibidir. Mardin, ise batı düşüncesinin yüzeysel biçimde yerleşmesinin nedeni olarak, Müslüman, Osmanlı, Türk kültürünün güçlü etkisine dikkat çekmektedir [1990: 19]. Diğer taraftan, Osmanlı’nın parçalanma deneyimine bağlı bir bölünme korkusu da farklılıklara karşı hoşgörölü olamama da etkili olmuştur.

“Emsalleri arasındaki en radikal örneklerden birini teşkil eden Türk modernleşme projesi, esas olarak Sünni Müslüman çoğunluğun efendiliğinde farklı milletlerin, hoşgörölüden ziyade birbirlerine katlanarak yan yana durduğu cemaatler toplamı niteliği taşıyan bir imparatorluğun kalıntılarından laik bir ulus-devlet inşa etmeye çalışırken, farklı dini/kültürel cemaat kimliklerini modern/laik ulusal toplum kimliği ile ikame etmeye çalışmıştır” [Alankuş-Kural, 1995: 87].

Cumhuriyet tarihi boyunca modernleşmenin, resmi ideolojiye dönüşümü ve reformlarla cisimleşmesi ve bunun yarattığı gerilimler izlenebilir. Bu toplumsal mühendislik projesinin tabandan yeterince destek almadığı için küçük sarsıntılardan bile oldukça etkilendiği söylenebilir.

“Devletin kurulması ile beraber toplumsal mühendislik çabalarının kültürel kimliği koruma projesini arka plana iteceği doğaldı. Nitekim Cumhuriyetçi kadrolar merkezi devleti yücelterek geleneksel ilişkilere karşı çıktılar, modern ilişkilerin modern öncesi bağların yerine geçmesini sadece zamana bırakarak değil, okuluyla, radyosuyla, yasalarıyla, gerektiğinde de zor kullanarak sağlamaya çalıştılar. Kısacası milliyetçilik bir modernleştirme ideolojisi ve pratiği işlevini gördü”[Keyder, 1993: 112].

Diğer taraftan, Türkiye Cumhuriyeti bir zoraki modernleşme projesi olarak okunabilir. Bu zoraki süreç reform, baskı, yasak, ikna gibi çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir, ancak zayıflığının kaynağı da budur aslında.

“Halkının katılabileceği şekilde gelişmeyen devrim ya da reform hareketi, yalnızlığa, soyutlanmaya, hatta bunların sonucu olarak yapılan bürokratik zorlamalarla, halka karşı düşmeye mahkum oluyordu. Bu zıtlasma, Anadolu toplumunun tabanındaki çekirdek ya da tohumun yeşermesini önlemekte, onu hatta çürütmektedir” [Küçükömer, 1969: 94].

Bu ulus yaratma projesi iki tarihsel gerilim üzerine kuruludur. Birincisi Modernleştirme projesine bağlı bir sekülerleşme çabasından kaynaklanan İslam-

laiklik çelişkisi, ikincisi ise ulus-yaratma projesine bağlı bir ulusal kimlik-etnik çeşitlilik çelişkisidir. Bu çelişkiler öyle büyük gerilimlere yol açmıştır ki, kapitalist süreçlerin sonucu olan eşitsiz sınıflar ve bu sınıfların atışması bile ikincil konumda kalmış, zaman zaman temel gerilmelere eklenlenerek var olagelmıştir.

Türkiye’de resmi ideoloji olarak benimsenen Kemalizmin, sosyalizm dahil tüm ideolojik kümelenmelere nüfuz edip, onları eklemleyen bir yapıya kavuşması ve bir ideolojik tekel kurması hedeflenmiştir [ulhaoğlu, 1996: 136]. Bu ideoloji bir yandan İslami bir cepheden modernleşme projesine direnen glerle, diğer yandan bölgelerarası dengesizlikten kuvvet alan etnik ayrışma talepleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu mücadelede yeterince demokratik bir geleneğin kurumsallaşmamış olmasına bağlı olarak daha çok, zor ve baskı araçlarının kullanıldığı görülmektedir. “Mustafa Kemal’in şahsının yüceltilmesi ve sembol olarak kabul görmesinden öteye, ulusal kültürün milliyetçi ideoloji çerçevesinde ve devlet eliyle inşasının başarılı olduğu iddia edilemez” [Keyder, 1993: 60].

Yasakı ve katı bir anayasanın yanı sıra, toplumsal bilinçaltına dek yayılan bir ideolojik mücadelenin sonunda kemalizm, batılılaşma, modernizm, milliyetçilik gibi sorgulanması akıllara gelmeyecek mitler yaratılmıştır. “lke içinde, devletin militan laikliği, başlıca ideolojik aygıtının reddi anlamına geliyordu. İslamiyet, hala toplumu bir arada tutan ilke olmaya devam ettiğinden bu red toplum ile devletin birbirinden ayrılması sonucunu doğurmuştu” [Keyder, 2001: 124]. Egemen ideoloji, tüm bu çelişkileri milliyetçilik ve ulusal bağımsızlık çimentosuyla eklemlemeyi denemiş ve bunda kısmen başarılı olmuştur. Ama gerek Kürt hareketi gerekse İslami hareket bu çimentonun yeterince güçlü olmadığını sık sık ortaya koymuştur. 1924-25’teki Kürt ayaklanmasına karşı sıkıyönetimi ve istiklal mahkemelerini harekete geçiren devlet zor kullanmaktan çekinmiyordu. Ancak zaman zaman ideolojik bir yanılısama yaratma yöntemi de kullanılmıştır.

“Laikliğin genellikle kabul edilen anlamı dini kurum ile devletin birbirinden ayrılması iken, bu Türkiye’de dini hayatın brokratlarca kontrol edilmesi anlamını kazandı... 1925 Kürt isyanı, 1930’da Güney’deki hükümet aleyhtarı olaylar, Serbest Fırka olayı ile 1930’larda Bursa’da ve Doğu’da meydana gelen ayaklanmalar resmi çevrelerce hep dini yobazlara ve irticaya atfedildi. Merkeze karşı her türlü direnişe böylece uygun bir yafta bulundu” [Keyder, 2001: 169].

Türklerin binlerce yıllık devlet geleneği ve bağımsızlık alışkanlığı karakteristik bir özellik olarak öylesine içselleşmiştir ki, bu zaman zaman tehlikeli boyuta çıkabilecek bir şovenizme dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Osmanlı'nın yıllarca kapitülasyonlarla sömürülmüş olması, ulusal bağımsızlığın büyük mücadelelerle kazanılması, Cumhuriyetin ilk yıllarında dış politikada daha temkinli bir tavrı geliştirmişti. Batılılaşma projesinin dinamikliğine karşın, özellikle ekonomi, kültür, ve sanayi, özellikle de savunma sanayi alanında tutucu bir politika izlenmiş olduğu söylenebilir.

Öte yandan bu milliyetçi geleneğin dar ufku, bağımlılık ilişkilerini algılamakta yetersiz kalmaktadır. İlginç olan bugün aynı ülkenin savunmasını NATO'ya, ekonomisini IMF'ye, doğal kaynaklarını ÇUŞ'lara teslim edip, MAI denen anlaşmayı kabul ederek tam bağımsızlık ilkesinden büyük ölçüde uzaklaşmış olmasıdır. Osmanlı döneminde kapitülasyonlar sürecini yaşamış bir ülke olarak Türkiye'nin yabancı sermaye yatırımları ve özelleştirme konularında daha duyarlı olması beklenebilirdi. Bu ulusal kimlik, kararlı bir şekilde batıya yönelmenin sonucu olarak bir takım sarsıntılar yaşamaktadır. Ulusal bağımsızlık da bundan payına düşeni almaktadır. Gerek batıya yönelen Türkiye'nin doğuyu unutmasından kaynaklanan gerilmeler, gerekse ülke topraklarının yabancı üslere açılması ulusal bağımsızlığı tartışılır yapmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, ulusal bağımsızlık denen şey salt *spatial fix*'i çevreleyen ulusal sınırları kontrol edebilmek değildir. Tam bağımsız olabilmek için, ülkenin kültürü, ekonomisi, hukuku ile bir bütün olarak bağımsız olması gerekmektedir. Ayrıca tam bağımsız bir ülke olmak demokratik bir ülke olmak anlamına gelmemektedir.

Türkiye'nin bir ulus yaratma projesindeki en önemli çelişki, rejimin şiar edindiği “*halka rağmen halk için*” anlayışında gizlidir. Ne yazık ki, bu anlayış demokrasiyi savunarlarda da karşıtlarında da görülen bir bakış açısına dönüşmüştür: Osmanlı gibi merkeziyetçi bir yapıdan gelen bir ülkede sivil toplumun gelişemeyeceği, toplumsal konsensüsün devlet, ordu ve cumhuriyet elitleri tarafından belirlenmesinin doğal karşılanması gerektiği açıkça savunulmuştur.

Ancak, özellikle son 20 yıldaki yeni bağımlılık ilişkileri ve yeni uluslararası hiyerarşi, ulus-devletleri giderek daha güçsüz ve alternatifsiz süreçlere doğru sürüklemektedir. Bu dünya kapitalizminin ve onun ürettiği bağımlılık ilişkilerinin bir parçası olmayı güçlendirmektedir, öte yandan iç dinamiklerle üretilemeyen demokrasinin de ithal edilmesine yol açmaktadır.

Öte yandan Cumhuriyetin ilk dönemlerinde batılılaşma hedefinin çeşitli çekinceler barındırdığı unutulmamalıdır. Ekonomik kalkınmada ulusal kalkınmacı bir anlayış ve karma ekonomi modelinin benimsenmesi de bununla ilişkilidir. Yine bu modernleştirme projesi düşük yoğunlukta da olsa bir demokrasi geleneğinin oluşmasına, plansız ve düzensiz olsa da bir kentleşme ve sanayileşmenin yaşanmasına sebep olmuştur, ve benzerleriyle kıyaslandığında görece başarılı ama özgür, demokratik bir refah devleti kriterleri açısından yetersiz bir örnektir. Bu modernleşme deneyimini Küçükömer şöyle eleştirmektedir:

“Batının çok uzun süren tarihi bir gelişim ile ancak vardığı kapitalist düzen gibi bir düzenin yaratılmasının iç ve dış olanağının bulunmadığı bir ülkede... batılılaşma, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak kapitalizmin, ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim öyle de oldu” [1969: 10].

Cumhuriyetin kurucu ideolojisi de çeşitli kesimlerden ciddi eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerden en güçlülerinden biri, kurucu paradigmanın iflas ettiğini ileri süren Başkaya’dan gelmiştir⁵²:

“200 yıldır dayatılan (asrileşme, muasırlaşma, batılılaşma, çağdaşlaşma, kalkınma, çağ atlama) ve her seferinde yeni bir şeymiş gibi sunulan paradigmanın iflas ettiğini kabullenmeliyiz. Bir şeyi daha kabullenmeliyiz ki; söz konusu paradigmanın dışına çıkmadıkça, gerçekten eşitlikçi, demokratik, gönençli, kendi ayakları üzerinde durabilen bir toplumsal düzen oluşturmamız mümkün olmayacaktır” [1996: 10].

Modernleşme sürecinde yaşanan eksiklikler, çelişkiler ve eşitsizlikler, kentleşme süreçlerine de yansımış ve en net olarak bölgeler arası gelişmişlik farklarında, kentsel mekanın üretim sürecinde, kullanım farklılıklarında ve kalitesinde gözlemlenmiştir.

⁵² Ne yazık ki, resmi ideoloji kendine yönelik bu eleştiriye zor ile cevap vermiş ve Başkaya’yı mahkum etmiş, böylece adeta yazılanların gerçekliğini tescil etmiştir.

2.1.3. Bedelsiz Modernleşme ve Plansızlık

Türkiye modelini doğru anlamak için, bu modernleşme projesinin özgüllüğünün altı çizilmelidir. Öncelikle bu modernleşme kısıtlı ve ucuz bir projedir. Yine bazı tavizlerle yürütüldüğü söylenebilir. Son olarak çeşitli gerilimleri doğurarak, bastırarak ve çoğaltarak ilerlemektedir. Ayrıca, bu sürecin bazı kendine özgü dolmuş, gecekondulu vb. ara formlar ürettiği⁵³, bazı kavramlara özgün anlam ve değerler yüklediği, örneğin kentli, burjuva, proletarya gibi kavramların Türkiye’de karşılık geldiği anlamların batı literatüründen farklı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Batıda eşzamanlı yaşanan kentleşme ve sanayileşme süreçleri, Türkiye’de gecikmiş ve birbirini desteklemeyen şekilde yaşanmaktadır. Bu konjonktürde, küreselleşen ve modernleşmeyi aşmakta olan dünyada, Türkiye’de diğer geç gelişen dünya ülkeleri gibi modernizm sancılarını çeken bir ülke görünümündedir.

İkinci Paylaşım savaşı sonrası dönemde batıdaki ekonomi politikalarının temelini oluşturan Keynesçi anlayış Türkiye’de gelişmemiş; enformel bir kalkınma anlayışı refah devleti anlayışını ikame etmiştir. Şenyapılı T., bunun “sanayi öncesi aşamasından sanayi aşamansa geçişte oldukça yaygın biçimde uygulanan bir kalkınma modeli” olduğuna dikkat çekmekte ve gecekondulu, marjinal sektör vb. şekilde dile getirilen sorunun “sınırlı kapital, geri-basit teknoloji ve ucuz emeğe dayalı bir kapitalistleşme biçimi” olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir [1978: 41].

2. Dünya savaşı sonrasında, Marshall yardımının da etkisiyle kentleşmeye başlayan Türkiye bu sınırlı kapitalistleşme için bile ciddi eksiklikler içermekteydi. 1960’larda aktif nüfusun dörtte üçünün tarım, ormancılık, avcılık gibi işlerle uğraştığı bir ortamda kentli bir tüketici sınıfı oluşturmak kolay olmamıştır. “Gelirin düşüklüğüne ve istikrarsızlığına ek olarak temel altyapı da gayet yetersizdi; ülke genelinde elektrikleşme tamamlanmış olmaktan çok uzaktı ve şehir suyu şebekesi bulunmayan yerleşim birimlerinin oranı hayli yüksekti” [Buğra, 2000: 70]. Bir yandan bir tüketim

⁵³ Türkiye kentleşmesine özgü bu ara formların gelişimi ve planlama sistemine ilişkin öncü bir çalışma için Bkz: Tekeli vd. 1976.

altyapısı oluşturmak, kapitalist üretimi geliştirirken, üreticileri tüketici haline getirebilmek kıt kaynaklara sahip ve refah devletinin kurumsallaşmadığı bir ülke de özel mekanizmalar gerektirmiştir.

Bu koşullar altında devlet, kapitalist ilişkilerin mağdurlarına göreceli iyileştirmeler sağlama, sistemi tadil etme, bağımlı sınıfları tüketici gruba katma türünden işlevler görmüştür. Denilebilir ki, enformel kalkınma modeli refah devletini ikame etmiştir. Ancak bu ikame 2 noktada zayıflıklar göstermektedir. Birincisi, Refah devleti siyasi mücadelenin sonucunda edinilmiş bir kazanım iken, enformelliğe göz yumulması devletin bir lütfü gibi görülmektedir [Boratav, 1998: 149]. Anlamın bu şekilde kuruluşu ve suçluluk psikolojinin üretilmesi, daha acımasız bir sömürü ilişkisine olanak sağlamaktadır. Bu açıdan sorun Türkiye’de tarihsel nedenlerle kapitalizme özgü sınıfların gelişmemiş olması, yani baskı oluşturacak sınıfların ve sivil toplumun güçsüzlüğüdür. İkincisi, batıda iki yüz yıl süren modernleşme ve kentleşme süreci, daha hızlı, daha düşük maliyetle gerçekleştirilmek istenmiş; akılcı ve sağlıklı kentleşmeden tavizler verilerek gerçekleştirilen bu bedelsiz modernleşmenin [Bilgin, 2000: 189] faturası daha sonra ağır biçimlerde ödenmiştir.

Yani devlet; sosyal refah devletinin işlevlerini yerine getiremediğinden popülist bir tavırla kentsel rantın yağmalanması sürecine göz yummuş; böylece tabii sınıfların toplumsal muhalefet alanını zayıflatmış ve kitlelerin kentli tüketici sınıfa katılmalarını sağlayarak egemen sınıflar lehine hegemonyayı sağlamlaştırmıştır.

“Şehir büyük burjuvazisiyle büyük arazi sahiplerinin arasındaki karşıtlık Türkiye’de siyasal rejimin evrimini belirleyen karşıtlıktır. Ne var ki bu karşıtlık zaman geçip de, bir yandan arazi sahipleri büyük burjuvazinin sınıflarına katıldıkça, öte yandan ise gelişen proletarya bilinçli bir güç olarak bu her iki egemen sınıfın karşısına dikilip onları, bu ortak hasımla girişecekleri kavgada birleşmek zorunda bıraktıkça, gerçekliğini ve geçerliğini gitgide yitirir olmuştur”[Yerasimos, 1992: 409].

Bu analizde üç noktanın altı çizilmelidir: Birincisi, Türkiye’nin kendine özgü bir modernleşme süreci yaşamasına bağlı olarak planlama, bir aydınlanma hareketinin ürünü değildir. Toplumsal olarak bir meşruiyet tabanı kazanamamıştır. İkincisi, Türkiye’de kentlerin yapısı ve sorunları batı kentlerinden ciddi farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar ithal edilen çözümlerin tümü ya hiç uygulanamamış ya da içselleştirilmiş, dejenere edilmiş formüllerdir. Üçüncüsü, Türkiye’de kentlerin

durumu, küreselleşmeye rağmen hala büyük ölçüde ulus-devletin dünya sistemi içindeki konumundan bağımsız düşünülmemelidir. Yani geç kapitalistleşen, geç modernleşen, geç kentleşen ve üstelik bunların tümünü aşırı hızlı başarmak isteyen Türkiye; deneyimlediği enformel kalkınma modeli aracılığıyla, ironik bir biçimde pre-modern ve post-modern eğilimleri eşzamanlı olarak içerebilmektedir.

Geç gelişen ülkeler bir yandan hızla sanayileşmek istemekte diğer yandan maliyetli bir süreç olan kentleşmeyi düşük maliyetle başarmak istemekte; bu nedenle de akılcı olmayan, ucuza mal edilmiş ancak daha sonra bedeli ağır bir şekilde ödenen bir süreç yaşamaktadır. Tekeli, “hem küçük girişimciler tarafından üretilen modern kesimlerin hem de düşük standartlı gecekondu bölgelerinin aslında çok pahalıya mal edildiğini” ve bu süreçten sadece kapitalist kesimin fayda sağladığını oysa, Türkiye kentleşmesinin maliyetinin ucuzlatılması gerektiğini ileri sürmektedir [1991b: 41-42]. Kartal da [1983], gecekondu biçiminde konut üretimi ve kentleşme sürecinin verimsizliğini gecekondu firesi kavramıyla açıklamaktadır. Kentleşme maliyetinin azaltılması için, kent arsalarında yüksek değer oluşumunu önleyen yasal ve kurumsal önlemlerin yanı sıra kentsel gelişme programları ve maliyeti düşük mühendislik çözümleri gerekmektedir. Kentleşme bir fiziki planlama sorunu değil, ekonomi politiğin konusudur. Toker’in belirttiği gibi, “Göç ve ona bağlı olan gecekondulaşma bir neden değil, sonuçtur. Çarpık ekonominin sonucu. O nedenle bilimsel kentsel oluşumlara ‘çarpık kentleşme’ değil ‘çarpık ekonomik gelişme’ demek gerekmektedir” [Toker, 1997: 36].

Rasyonel bir ekonomik model içinde bugün ve gelecek için güven duygusu taşıyamayan kitleler için, güven kaynağı ve kentte tutunma aracı olarak görülen gayrimenkulların kullanım ve estetik değerleri değil, değişim değerleri olmaktadır. Bu nedenle kentsel artığın yağmalanması yaygınlaşmakta, bu çarpık ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak bugünkü kentler karşımıza çıkmaktadır. Gecekondu mahallerinde birlikte tüketimin düşük ve emeğin yeniden üretiminin ucuz olduğunu belirten Tekeli, bunun sermayenin karlılığını artırma açısından çok yönlü işlevleri olduğuna dikkat çeker.

“Bir kentte yaşayanlar kendilerinden daha çok vergi alıp iyi bir yol sistemi sağlıklı bir çevre öneren bir kent yönetimi ile karşı karşıya değillerse, tüm tüketimi evinin içindeki dayanıklı tüketim mallarını arttırmaya yöneltecektir. Ama bu çok iyi dayanmış döşenmiş eve çamurlu yollardan geçerek gelecektir. Kendisinin birlikte tüketim yapma özgürlüğü kısıtlandığı için, kendi denetimi altındaki tek tüketim olanağı olan piyasa malı tüketimine yönelecektir” [Tekeli, 1991b: 141].

Kentlilerin yaşama çevrelerine ve kentlerine sahip çıkmamasının yanı sıra, kısa süreler için iktidara gelen yerel yönetimler de, yağmayı engellememekte; uzun süren, kısa vadede getirisi olmayan ve görünmeyen altyapı yatırımlarına girmeyi tercih etmemekte, gerçek kentler yerine üretilen kent karikatürleri de küçük doğal felaketler de bile birer imar felaketine dönüşmekte, bedelsiz ve ucuz yoldan yapılmaya çalışılan modernleşme süreci, gerçeğinden daha pahalı bir hale gelmektedir. Bilgin’in söylediği gibi “Türkiye modernleşmesi, kentleşme için gerekli olan ekonomik kaynakları yaratamamıştır. Ya da kaynakları arasından yeterli miktarı kentleşmeye ayıramamıştır. Kentleşmenin bedeli ödenememiştir” [2000: 189]. Bu süreç çeşitli açılardan eşitsizliklerle doludur ve devlet ile sınıflar arasında bir ikna ve zordan oluşan bir ilişki olması nedeniyle de hegemonik bir proje olarak değerlendirilebilir.

2.2. Hegemonya Mücadelesinin Tarihsel Değerlendirmesi

Hegemonya statik bir durum değil, bir denge arayışı ve dinamik bir süreçtir. Bu nedenle dönemlere ve konjonktürlere göre çeşitli farklılıklar göstermektedir. Hegemonik yapıyı çözümlemeye çalışan bu çalışmada, sınıf kavramına ve sınıf yapılarının gelişimine ve ilişkilerine özel bir önem verilmektedir. Osmanlı'dan devralınan sınıfsal mirasın Cumhuriyet rejimi boyunca evrimi ve bu sınıfların hem devletle hem de birbirleriyle olan ilişkileri dünya sisteminin evrimi koşutunda incelendiğinde belirli dönemler, süreklilik ve kırılmalar kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Cumhuriyet tarihi üzerine yapılan çalışmaların çoğu, 1923'ü önemli bir kırılma kabul etmekle birlikte, Osmanlı'da devralınan mirası da yadsımaz. Yine, bu çalışmaların ortak noktası ikinci dünya savaşı sonrasında hem uluslar arası konjonktür hem de Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından farklı bir süreç karşılık geldiğini ve 1980 sonrasında da benzer şekilde hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde yeni bir kırılmaya karşılık geldiğidir. Bu çalışmada da hegemonyanın yeni bir aşamaya geldiği düşüncesiyle, 1980 tarihi en ciddi kırılma noktası ve milat olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Türkiye'nin demokratik yılları denilen yaklaşık 50 yıllık kısa döneme üç askeri müdahale sığmış olması, demokrasi geleneğinin kurumsallaşamaması açısından önemlidir. Darbeler bir anlamda Kemalist ideolojinin birleştirici yanının anti-demokratik ya da otoriter biçimde de olsa dışa vurumu şeklinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan, darbeleri dünya sistemine eklemlenmenin sancılarına bağlı olarak açıklamak da olanaklıdır.

“Kırım savaşından sonraki Osmanlı borçlanmaları nasıl Düyun-u Umumiye'ye yol açıtıysa, Kemalizm sonrası Türkiye borçlanmaları da IMF kontrolüne götürmüştür...Günümüz Türkiye'si siyasal rejimi de Batı emperyalizminin çıkarlarına göre şekillenmektedir. Bu açıdan Türkiye (ve benzer ülkeler) için ancak iki seçenek vardır: Biçimsel bir demokrasi, ya da tutucu bir askeri diktatörlük... Türkiye de yıllardır biçimsel demokrasilerle yetkeci rejimler arasında bocalayıp durmaktadır” [Timur, 1992: 32-36].

Türkiye'nin tüm İslam ülkeleri ve kendine yakın bir kader izlemiş ülkeler arasında demokrasi projesini iyi kötü devam ettirmekte olan tek ülke olması ilginçtir. Lewis [2003: 59-61], buna ilişkin 6 açıklama biçiminden bahseder: Birincisi, sadece Türkiye'nin hiçbir zaman sömürge durumuna düşmemesi, ikincisi demokratik kurumların yabancı devletlerden miras kalmaması, ya da zorla benimsetilmemesi, küçük bir devlet elitinin halka rağmen halk için de olsa özgür seçimi olması, üçüncüsü Türkiye'nin diğer İslam ülkelerine kıyasla batıyla ilişkilerindeki uzun ve yakın ilişki, dördüncüsü demokrasinin büyük ve ani olmayıp uygun dozda topluma sunulmuş olması, beşincisi Türkiye'nin petrol vb. zenginliklere değil kendi çabalarıyla bir ekonomik kalkınma göstermesine bağlı olarak bir orta sınıfın ve buna bağlı sivil toplumun ortaya çıkışı ve son olarak diğerlerinden çok daha seküler bir ülke olmasıdır. Belge de, Gramsci'nin bahsettiği anlamda bir sivil toplum yapılanması olmasa da, demokratikleşme evrimi geçiren toplumlardan biri olarak görür, Türkiye'yi [2000a: 28].

Bu huzursuz demokrasi sürecinde yaşanan dört müdahaleden 1960 ve 1980 darbeleri iktidardaki bütün siyasilerin koltuklarından indirilip yeni bir siyasi düzen kurulması şeklindeydi. 1971 ve 1997 müdahaleleri ise askeri güçlerin, devlet yönetimindeki siyasiler üzerindeki perde arkası baskısı şeklinde olmuştu. Hem siyasal istikrara hem de demokrasi geleneğine sekte vuran darbeler silsilesi, toplumsal gelişmeyi sağlayacak bir sivil toplum oluşumunun önünü tıkamış ve kalkınmanın da el freni olmuşlardır. Darbelerin her birinin sonuçları birbirinden farklı tablolar ortaya koysa da ortak bir çok yanları bulunduğunu görülür. Timur bunu şöyle değerlendirir:

“Evvela her üç darbede de darbeyi gerçekleştiren askeri cuntalar tarafından demokrasiyi kurtarmak amacıyla savunulmuşlardır. İkinci ortak nokta, her üç darbenin de değişik seviyelerde kitlesel baskıya yönelmiş olmalarıdır. Nihayet üçüncü ortak nokta ise, her üç darbenin de askerlerin siyasal hayata müdahalelerinin artmasına ve giderek müdahalelerin kurumsallaşmasına yol açmasıdır” [Timur, 1992: 31].

1997'de yapılan ve post-modern darbe olarak nitelenen 28 şubat da, demokratik ve laik cumhuriyeti koruma amacıyla, toplumsal baskıyı artırmış ve ordunun Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin teminatı olduğu sık sık vurgulanmıştır. Bu darbenin bir başka özelliği de, liberal, solcu, İslamcı gibi toplumun farklı kesimlerinden yükselen resmi

ideoloji karşıtı görüşlerin ilk kez bu kadar yakınlaştığı ve eklemlemmeye başladığı bir karşı hegemonik bloğu da dağıtması olmuştur.

Ayrıca, tüm darbelerin de, ülkenin demokrasiye geçişi olarak nitelenen çok partili dönemde gerçekleşmesi, demokrasi adına ilginçtir. Bir başka ilginç nokta, bu darbelerin de IMF'nin mutfağından çıkan acı devalüasyon reçetelerini takip ediyor olmasıdır. Gölalp, IMF önlemlerinin her uygulanışını (1958, 1970, 1980) farklı zaman aralıklarıyla da olsa askeri müdahaleler (1960, 1971, 1980) izlediğine dikkat çekmektedir [1993: 27].

Dünyanın neresinde olursa olsun, yapısal uyum dönemindeki, geçiş dönemindeki, gelişmekte olan ülkeler bir kriz yaşasa, hemen yoğun bakım süreçleri başlamaktadır. Süreci tersinden düşünmekte mümkün; ne zaman bir gelişmekte olan ülke içsel felaketlere rağmen bir mucize gerçekletirse hemen mali, askeri ya da toplumsal bir kriz yaşanmaktadır. Kapitalist gelişmenin mantığı, eşitsizlikler üretmek ve eşitsizliklerin sistemin sürdürülebilmesini engelleyecek kadar çoğalmasını önlemektir.

Bu bağlamda geç gelişen ülkelerin rolü de fayda-maliyet analizleriyle, piyasa mantığıyla, oportünizmle, pragmatizmle ve sürdürülebilirlikle açıklanabilir: Uluslararası sistem, dünya kapitalizmine eklemlenen ülkelerden, verebileceğinin maksimumunu istemekle birlikte, sömürülen kaynağın kurumasını da istememektedir. Meksika krizini sona erdiren ve destek olan, Uzakdoğu krizini yaratan ve köstek olan bu düşünce biçimidir. Aynı düşünce 50 yıldan fazladır, Türkiye'yi kriz-uyum programı gelgitleriyle yarı canlı halde tutup, sömürmektedir. Toplum ne zaman bu projeden biraz sapacak olsa silah zoruyla tekrar yola sokulmaktadır.

Resmi ideolojinin hedeflerini gerçekleştirmesi sırasındaki önemsiz iş kazaları gibi görmezlikten gelinen bu süreçler, ancak parçası olmak istenilen batı dünyası açısından bir engel olarak gösterildiğinde, demokrasi ve insan hakları yerine getirilmesi gereken bir prosedür gibi algılanıyor. Demokrasi talebinin bir iç dinamikten çok dış dinamik olarak kavramsallaştırılması, demokrasi geleneğinin

yokluğu ile açıklanabilir. Ancak demokrasinin kurumsallaşmamış olması, demokratik taleplerin ve mücadelenin sıkça görülememesi çelişkisz bir ulusal projenin varlığından kaynaklanmamaktadır.

Cumhuriyet döneminin temel belirleyicilerinden olan ulusal bağımsızlık geleneği yavaş yavaş aşınmaya başlamıştır. 47 etnik grubun bir arada yaşadığı bir ülke olarak Türkiye'nin manipölasyonlara açık olması şaşırtıcı değildir. Onbinlerce yıldır barış yüzü görmemiş bu topraklar, enerji krizlerinin yaşanacağı yeni bin yıla girerken de huzursuzluk ve istikrarsızlıklarla doludur. Türkiye'nin komşularının ve kendini bölgeye komşu ilan eden ABD'nin bu gelişmelerde etkisiz olduğu söylenemez.

Ulus-devletin zayıflaması, ulusal kalkınmacılığın terk edilmesiyle, Ulusal bağımsızlık kavramının da çözüldüğü görülür. Özellikle 1980 sonrasında bu iki süreç oldukça hızlanacaktır. Başta üretim ve hizmetler sektöründe yabancı sermayenin izleri görülmeye başlanacaktır. Ancak daha da şaşırtıcı olan silah sanayinin, su ve enerji gibi stratejik kaynakların özelleştirme kapsamında tutulması ve bunlara karşı direnen söylemin milliyetçi sol kulvara hapsedilmesidir.

Yeni dünya düzeninin etnikliği, cemaatleşmeyi, parçalanmayı öne çıkardığı bir ortamda, Türkiye Balkanlaştırma projesinin uygulanması için en uygun coğrafya gibi görülüyor. Balkanlaştırma projesinin, özellikle Kürt ve Alevi kimliği kışkırtılarak gerçekleştirilmek istenmesi de haksız değildir. Cumhuriyet döneminin özellikle son 50 yılında uygulanan yanlış politikalar bir zenginlik ve avantajı sorun haline getirmiştir. Dünyada batı kültürünün taşıyıcısı '*beyaz, Hıristiyan erkek*' imgesi Türkiye'de '*Sünni Türk erkek*'te kendini bulmuş ve bu tanımlamanın dışında kalanı marjinalleştirmiştir. Benzer bir kültürel dışlama kentsel alanda '*modern-laik-orta sınıfın*' varoşu fark etmesiyle yaşanmıştır.⁵⁴

Azınlıkların ve etnik grupların kamu alanında kendilerini ifade etmede karşılaştığı güçlükler Devlete karşı güvensizlik ve suç gündeme getirmiştir. Türkiye'nin terörle

⁵⁴ Aslında öteden beri 'kır', 'maganda' vb. ile tanımlanan ötekinin farkında olma söz konusudur. Ancak bu farketme sürecinin gerçek anlamda yaşanmaya başlaması özellikle 1 Mayıs olaylarından sonra gerçekleşmiştir.

mücadele için ödediği faturanın 100 milyar dolardan fazla olduğu söylenmektedir, bu rakam Türkiye'nin bütçesinin yarısından fazladır. Kürt kökenli yurttaşların yaşadığı doğu illerinin Osmanlı'dan bu yana ihmal edilmiş olması, devletin ulusal kalkınmacı söyleminde samimiyetsiz oluşu gibi nedenler bölgeler arası eşitsizliğin artmasına neden olmuştur. Bütün bu unsurlara dünyadaki özgürlükçü gelişmelerin eklenmesi etnik grupların ve azınlıkların seslerini yükseltmelerine neden olmuştur.

Öte yandan, Türkiye'de bir balkanlaşma sürecinin yaşanmamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı zorluklarla elde etmiş olması, diğer ulus-devletlerde görülmemiş oranda bir ulusal bağımsızlık ve bütünlük mitinin yaşamasına yol açmıştır. Öte yandan Kürt, Alevi ve diğer azınlıkların söylemi Türkiye'de çoğulcu demokrasinin gelişmesinde önemli katkıda bulunmuştur diyebiliriz.

Türkiye'nin kısa demokrasi deneyimindeki başarısızlık darbelerle ve batı emperyalizmiyle ilişkisiz değildir. Ancak, demokratikleşme yolundaki başarısızlığın tamamını bunlara yüklemek de olanaklı değildir.

“Son yıllarda Türkiye'de çoğulculuk artık bir söylem ögesi olmaktan çıkarak, üzerinde ciddiyetle düşünülen bir talep haline gelişmiştir. Bu gelişmenin altında siyasal İslam'ın ve Kürt hareketlerinin çoğulculuk istemleri ve projeleri vardır. Türkiye'de artık demokrasinin sandıktan çıkanın iktidarı istediği gibi kullanabileceği şeklinde kavranmasının, sorunların çözümüne yol gösteremeyeceği anlaşılmıştır” [Tekeli, 1996: 16].

Türkiye'nin ciddi bir demokrasi hamlesi gerçekleştirmesi hayati önem taşımaktadır. Demokrasiye ilişkin bu talepler bir yandan toplumun çeşitli kesimlerinde daha yüksek bir sesle dile getirilirken, diğer yandan demokrasi içinde yer alınması düşünülen yeni bölgeselliklerin ön şartları iken, demokratikleşme kaçınılmaz bir süreç olacak gibi görünmektedir, bu kaçınılmazlığın toplumun tüm kesimlerince anlaşılması, sürecin daha sancısız olması ve daha düşük maliyetli olması açısından önemlidir.

80 yıllık cumhuriyet tarihi bir modernleştirme projesi olarak ele alındığında bir bütünsellik ortaya koymaktadır. Ancak dönemler itibarı ile bir inceleme yapılırsa, zaman zaman farklı hatta karşıt tercihlerin yapıldığı görülür. Cumhuriyet dönemi bir

anlamda Türkiye'nin, kapitalist dünyaya tedirgin biçimde emekleyen bir ülkeden, küreselleşmeyi hedef seçip koşar adım giden bir ülkeye evrilmesinin tarihidir. Bu süreç kuşkusuz dünya konjonktüründeki gelişmelerin etkisinden bağımsız düşünülmemelidir.

2.2.1. Dönemler ve Kırılmalar

Türkiye tarihine ilişkin bir çok çalışma, inceleme konularına bağlı olarak çeşitli nüansları ve alt dönemlemeleri kullansa da, genel bir oydaşma halinde, analizlerinde dünya tarihiyle de analogiler kurmaya elverişli olan 3 dönemi kullanır. Türkiye'nin bir ulus-devlet olarak ortaya çıktığı 1923, ve Türkiye ve Dünya'da yeni zamanlara karşılık gelen 1980 tümü için kırılma noktasıdır. Ancak 1. ve 2. dönemleri ayıran kırılma genellikle çalışmanın konusuna göre değişebilmektedir. savaş sonrası döneme de karşılık gelen, demokratikleşme ve Amerikan etkisinin hissedilmeye başlandığı bu dönem için, 1945 ile 1950 arasında çeşitli seçimler izlenmektedir.

Tüm bu çalışmaların farklılığı, araştırmalarına uygun bir isimlendirme kullanmalarındır. Zürcher [2000], Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecini analiz etmek üzere için yaptığı dönemleme çalışmasında 1923-46 arasını Kemalizmin altın çağı, 1950-80 arasını ise huzursuz demokrasi, 1980 sonrasını ise liberal nitelikli yeni bir dönem olarak ele alır.

Türel [1999], iktisadi gelişme süreçleri açısından dönemlemeyi, kuruluş, yapılanma ve yeniden yapılanma olarak yapar. Şengül [2001], ise kentleşme süreçlerini inceler ve Ulus-devletin, emeğin ve sermayenin kentleşmesi olarak isimlendirir bu dönemleri. Bu tez çalışması da aynı dönemleme geleneğini izlemekte ve hegemonya açısından ilk dönemi kuruluş, ikinci dönemi genişleme, son dönemi ise yeniden inşa olarak ele almaktadır.

Bu dönemler çeşitli alt dönemleriyle birlikte genel ekonomik, politik ve siyasal özellikleriyle incelenecek, dönemler boyunca devlet ve sınıfların ilişkileri ve hegemonyanın kentsel alandaki biçimlenişi ve kentsel alanı biçimlendirishi ilerleyen bölümlerde yapılacaktır.

2.2.1.1. Kuruluş Aşamasındaki Hegemonya

Ulusal bağımsızlığını yeni kazanmış bir ulus için uluslararası ilişkilerin çekincelerle dolu olduğu bu dönem kalkınma iktisadı açısından Cumhuriyet'in en parlak yılları sayılabilir.

“Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi politikasının ana hedefi ekonominin yeniden inşası idi: bir yandan uzayan savaşlarla neredeyse yok olmuş tarımsal üretimin canlandırılması, diğer yandan da Osmanlı döneminde esas olarak azınlıklardan oluşan ticaret burjuvazisinin yerine Türk kökenli tüccarların geçirilmesi. Bu ikinci amaç, Cumhuriyet'in milliyetçi ideolojisiyle de uyuyordu” [Gülalp, 1993: 30].

Gerçekten de, kalkınmanın bir ayağı olarak görülen milli burjuvanın devlet tarafından bizzat yaratılması ya da palazlandırılması gerekmiştir. Mustafa Kemal bu zorunluluğu bir politika olarak koymuştur: “Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz şansı olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız” [Atatürk, 1952: 97].

Bağımsızlık savaşının hemen ardından dünya kapitalizmi ile bütünleşmede çeşitli tereddütler içeren bu dönemi genel olarak çekingen dönem olarak nitelemek olasıdır. Bu dönemi kendi içinde iki ayrı bölümde düşünmek daha doğru olacaktır. İlk bölüm açık ekonomi koşullarının uygulandığı liberalleşme çabaları, ikinci dönem ise korumacı-devletçi sanayileşme dönemi olarak düşünülmelidir, ve bu iki dönemin birbirinden oldukça farklı özellikleri olduğu vurgulanmalıdır. Boratav [1998: 31], Osmanlı borçlarının ödenme tarihinin aynı zamanda 1929 dünya ekonomik bunalımına rastlamasının farklı politikaların uygulandığı bir döneme geçişte belirleyici olduğunu söylemektedir. İlk dönemde hammadde ihracatına ve sınai tüketim malı ithaline dayanan ekonomi, kriz sonrası dışa kapalı ulusal bir sanayileşme deneyimi olarak görülebilir.

Lozan Antlaşmasını takip eden on beş yıl boyunca demiryollarının yeniden ulusallaştırılması ve iyileştirilmesi, yine ulusal bir para politikası ve dış ticaret uygulamaları enflasyonsuz bir ekonomi, dengeli bir kalkınma ve hızlı sanayileşmenin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllara büyük ölçüde damgasını vuran bürokratik, aşırı merkeziyetçi yapısıyla Rus Planlama Örgütü modeliydi.

“Ancak hiçbir yerde resmi politika hedefi olarak sınaileşmeden söz edilmediği gibi, Büyük Bunalım dönemine kadar kayda değer bir sınai gelişme de göze çarpmıyordu...Kalkınma bakımından asıl büyük değişiklik 1930’larda ve büyük bunalım nedeniyle gerçekleşti. Devletçi dönem olarak bilinen 1930’lar döneminin iki temel özelliği, ekonominin içe kapanması ve devlet öncülüğünde hızlı sınaileşme idi; burada ikincisi birincisinin sonucuydu” [Gülalp, 1993: 30].

Kişi başına düşen milli gelirden, 1923-1929 döneminde ortalama % 8.4, 1929-1939 döneminde ise % 3’lük bir artış görülmüştür. İki paylaşım savaşı arasında bunalımlı dönemdeki bu ortalama hızlar, önemli bir büyümeye karşılık gelmektedir.

Bu dönem boyunca Türkiye’nin kapitalist dünya ile bütünleşmeye pek sıcak bakmadığı söylenebilir; bunda şüphesiz ulusal bağımsızlığın kazanılma mücadelesinin tazeliği ve batıya karşı güvensizlik etkili olmuştur, ancak bu, o dönemde uluslararası bir stratejinin olmadığı anlamına gelmemektedir.

“Atatürk’ün sağlığı boyunca Türkiye dış siyasetinin temeli Sovyet dostluğuydu, o kadar ki, basında Sovyet aleyhtarı yazıların yayımlanması bile yasaklanmıştı; ayrıca Mustafa Kemal, Balkan Paktıyla batısını, Saadabat Paktıyla güneyini ve doğusunu güvence altına almış, böylece hissettirmeden Osmanlı’nın eski toprakları üzerinde dolaylı söz sahibi olmuştur... Buna rağmen ölünceye kadar tam bağımsız kalmış, Batıyla ittifak imzalamamıştır” [İlhan, 1997: 37].

Öte yandan, bu politikalarda bir takım zorunlulukların etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bağımsızlık savaşı sonrasındaki ekonomik durum ve belirsizlik yabancı sermaye yatırımları için de çekinceler doğurmuştur. “Aslında Türkiye kurtuluş savaşı sonrasında yabancı sermayeye kapısını kapamamıştır. Hatta Kurtuluş savaşının hemen sonrasında ünlü Chester imtiyazı⁵⁵ verilmiştir” [Tekeli ve İlkin 1977: 31]. Buna rağmen ciddi bir sermaye girişinden söz etmek olanaklı değildir. Hatta, Türkiye’nin 1929 Ekonomik krizinden dolayı olarak etkilenmesini bundan bağımsız açıklamak düşünülemez.⁵⁶

⁵⁵ Bu imtiyaz, Musul Kerkük bölgesindeki petrol rezervlerini denetimine almak isteyen Amerika’nın bölgeye yatırımlar yapmasına olanak sağlamaktaydı, ancak bölgenin Misak-ı milli sınırları dışında kalmasıyla ve Standart Oil’in Irak petrollerini denetim altına lamsıyla imtiyaz ortadan kalktı [Tezel, 1994].

⁵⁶ “Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu çöküntülerinin üzerine kuruluşunu takiben 1929 yılında çıkartılan 1447 sayılı “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” ile tecrübesiz sermaye piyasalarının, yeni ismiyle “İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası” adı altında organize olması sağlanmıştır. Borsa, kısa sürede, gelişerek yurt çapında girişimcilerin fon ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli katkıda bulunmuştur. Ancak, 1929 Krizi, 2.Dünya Savaşı’nın patlak vermesi, henüz emekleyen Türk iş dünyasını olumsuz etkilemiş ve borsanın başarısını gölgede bırakmıştır” [www.imkb.gov.tr].

Bu dönem savaş sonrası ekonomisinin ve krizin yaşandığı dünyada, bir yandan Osmanlı'dan devralınan borçları ödemek, kalkınmayı başlatmak ve “ileri batı”yı yakalamak, diğer yandan “düşman batı”ya rağmen bu kalkınmayı gerçekleştirmek için gereken altyapıyı oluşturmak çabalarıyla geçmiştir. Nitekim, 1933 yılındaki Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında, uluslararası işbölümünde Türkiye'nin bağımlı ve azgelişmiş konumu teşhis edilmiş, buna rağmen devlet öncülüğünde sanayileşmeye dayalı bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir [Sönmez, 2003: 131].

Bir ulus-devlet projesinin kurulması için gereken ulusal bir ekonominin ve bunun gerektirdiği ulusal altyapının kurulması, sınıfların oluşturulması ve resmi bir ideoloji etrafında birleştirilmesi bu dönem boyunca gerçekleştirilmiştir. Bir yandan yapılan devrim ve reformlar ile ikenay üretme çabaları, diğer yandan yeni düzene direnenlerin zorla bastırılması bu dönem boyunca uygulanmış olan politikalardır ve hegemonyanın kuruluşu açısından dikkat çekicidir.

2.2.1.2. Genişleme Aşamasında Hegemonya

1938-1940 arası hem Cumhuriyetin karizmatik kurucusunun yitilmesi, hem de hemen ardından savaşın çıkmasıyla değişen dünya konjonktürüyle, dış politika tercihlerinin değişiminin yaşanmaya başlaması bakımından bir kırılma noktasına işaret eder. Bu kırılmayla “Kemalizmin altın çağı”ndan huzursuz da olsa demokrasiye adım adım geçilmeye çalışılacaktır [Zürcher, 2000: 16]. Kendi içinde birçok ayrı dönem ve farklı süreçler bulundursa da, salt küreselleşme açısından faydacı bir değerlendirme 1980'e kadar olan politikaları dünyadaki gelişmelerin doğal bir uzantısı olarak görür ve bütün olarak inceler.

Bu yıllarda Türkiye savaşa girmediği halde etkilenmiş ve tam bir savaş ekonomisi yaşanmıştır. Savaşın sonunda ise Türkiye stratejik bir seçme yaparak savaşın galibi Batılı Devletlerin yanında yerini almıştır. Bir başka deyişle, bu dönem Türkiye'nin Rusya etkisinden çıkarak, Batı yani Avrupa ve Amerika yörüngesine girdiği yıllar olmuştur. Bunda Rusya'nın Stalin ile birlikte yaşadığı değişim de etkili olmuştur. Ancak hala Batıya karşı bir güvensizlik söz konusudur.

Türkiye savaş sonrası döneme bir kalkınma planı ile girmiştir. 1947 yılında, savaşı takip eden günlerde İktisadi Kalkınma Planı denilen plan yürürlüğe koyulmuştur.

“Bu plan, hedefleri bakımından, genel olarak 1930’lardan beri çeşitli şekillerde hazırlanmış sanayi planlarının en gelişmiş olan son temsilcisidir ve yapısal olarak da onların bir uzantısıdır... Bu planın, kendinden önceki plan çalışmalarından farklı olan ülke içinde bölgesel ihtisaslaşmayı enerji kaynakları etrafında sanayi kompleksleri teşkil ederek toplamak amacı istisna edilirse, diğer hedefleri ile 1936 İkinci Sanayi Planının hedefleri arasında benzerlik bulunabilir” [Tekeli ve İlkin 1974: 5].

Ancak takip eden yıllarda, Misuri zırlısının Türkiye’ye gelişiyle başlayan gelişmeler, Truman Doktrini ile bir sonuca ulaşmış; Türkiye’yi Amerika’nın kontrolüne doğru sürüklemiştir. Türkiye’nin bütün iktisadi tercihlerinde olduğu gibi kalkınma planlarında da tercihlerin yönü değişmeye başlamıştır.

“ABD, soğuk savaş taarruzunu, 1947 Mart’ında Truman doktrini ile başlattı. Truman, Yunanistan ve Türkiye ye 400 milyon dolar tutarında yardım önerisini açıklama vesilesiyle Kongrede yaptığı konuşmada, komünizme ve devrime karşı evrensel bir saldırı başlattığını ve bunun ideolojik vitrinini, şu sözlerle dünyaya duyurdu: ‘Silahlı azınlıklar ya da dış baskılarla boyunduruk altına alınma teşebbüslerine karşı direnen özgür halkları desteklemenin Birleşik Devletler’in politikası olması gerektiğine inanıyorum’. Ardından, bu politik/ideolojik hamlenin ekonomik tamamlayıcısı olan Marshall Planı açıklandı. Sonra da tabii, askeri zincir tamamlandı ve 1949 yılında NATO kuruldu” [Gerger, 1998: 29].

Türkiye 1947-1952 yılları arasında, IMF, Dünya Bankası, OECD’ye üye olup, Kore savaşına katılarak, Marshall yardımlarını alarak ve NATO’ya girerek hem kapitalist sistemle bütünleşiyor hem de dış politikadaki yeni yönünü çiziyordu. Bu yardım ile rolü batı emperyalizminin ileri karakolu olarak belirlenen ve liberal bir ekonomi politikası temeline oturan Türkiye, yerli burjuvazinin desteğiyle “kapıları emperyalizmin cömertliğine sonuna kadar açık olan yeni bir rejimin kurulması yollarını arayacaktır” [Yerasimos, 1992: 164]. Bu ulusal ekonomi-politik anlayışta önemli bir kırılmaya karşılık gelmektedir.

“Türkiye Marshall Planına kabul edildi ve 1948’de OECD üyesi oldu. Yabancı sermaye konusundaki yaklaşım da değişti. 1930’ların politikalarının tersine, Türkiye 1947’den itibaren yabancı sermaye konusunda gitgide daha liberalleşen yasaları yürürlüğe koymaya başladı. 1950’lerin ilk yıllarında liberalleşme doruk noktasına vardı” [Gülalp, 1993: 33].

Mayıs 1950’de Türkiye Cumhuriyeti’nde düzenlenen genel seçim muhalefetin şaşırtıcı zaferiyle sonuçlanmıştı. Bu belki de Kemalist resmi ideolojinin ilk yenilgisi sayılabilir. “Hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki yaygın beklentinin tersine, cumhurbaşkanı, hükümet ve idari yapı seçmenin kararını kabul etti ve hükümet

koltuğunu zafer sahiplerine bıraktı” [Lewis, 2003: 10]. Askeri darbe beklentilerine rağmen demokrasiye yönelinmiş, ancak beklenen kırılma 1960’da gelmiştir. Ardından bu süreci özgürlükçü bir anayasa izlemiştir. 1961 anayasası birçok açıdan çok daha demokratik bir anayasa sayılabilir. Ancak 1971’deki anayasa değişikliği ile MGK’nın kurulması, askerlerin varlığını herkese tekrar hatırlatmış ve perçinlemiştir.

Diğer yandan sürmekte olan liberalleşme, siyasal ve toplumsal alana da yansımıştır. Bu dönemde Türkiye demokratik bir Cumhuriyet olma yolunda önemli adımlar atmıştır, ama yine bu adımların gücünü iç dinamiklerden aldığı söylemek güçtür.

“Bu dönem bir anlamda devletçilikten ithal ikameci modele geçiş dönemidir. Bu, sermaye birikim biçiminde bir değişiklik anlamına geliyordu: ağırlıkla tarım ve ticaret sermayesinin birikimine dayalı bir modelden, ağırlıkla iç pazara yönelik sanayi sermayesi birikimine dayalı bir modele geçiş. Bu geçiş sürecini kavramak için göz önünde bulundurulması gereken bir nokta, savaş sonrası dönemin dünya ekonomisinde metropollerden kaynaklanan üretken sermayenin uluslar arasılaşmaya ve özellikle 1950’lerin ortalarından itibaren Üçüncü dünyada doğrudan sanayi yatırımlarına girişmeye başladığıdır” [Gülalp, 1993: 34].

Bu dönemde ithal ikameci model kalkınma politikalarının belkemiğini oluşturuyordu. Devlet Planlama Teşkilâtının kuruluşu da bunun bir göstergesiydi. 1968-72 dönemine ilişkin 2. 5 yıllık kalkınma planında “Şehirleşme teşvik edilecek ve ekonomik bir itici alet olarak kullanılacaktır... Büyük şehirlerin büyümesi önlenmeye çalışılmayacak, aksine desteklenecektir” ifadeleri kullanılmaktadır. “Türkiye 1960’lı yıllarda İthal ikameci sınaileşme sürecinde oldukça başarılı oldu... Bu yıllarda yüksek büyüme ve sınaileşme oranları sağlandığı gibi, gelişmenin meyveleri de görece olarak daha iyi dağıtılıyordu” [Gülalp, 1993: 36].

1940-1980 dönemi Türkiye’nin kentleşme, sanayileşme ve modernleşme çabalarına sahne olan yıllardı. Bu çaba ile küresel sermayenin hedeflediği pazarlar oluşabilecek ve zaman içinde toplum, serbest piyasa modeline entegre olabilecekti. Yine bu dönem açısından çok partili hayata geçiş ve üst üste yaşanan askeri müdahaleler de ayrı bir önem taşımaktadır. Zira her bir müdahale, kalkınmanın kesintiye uğraması anlamına geliyordu. Bu uzun dönem, dünyadaki gelişmelere de paralel olarak Türkiye’nin dünya ile bütünleşmesi için gereken ikili ve çoklu anlaşmaların gerçekleştirildiği, dış politikadaki yönünün kesinleştiği, belirli bir büyüme oranının gerçekleştirildiği ve modernleştirme projesinin ürünlerinin alınmaya başladığı yıllar

olarak görülebilir. Bu dönemde ulus-devlet projesi kurumsallaşırken, nüfusun hızla kentleştiği, sınıfların ve sınıfsal konumların da daha keskin çizgilerle ortaya çıktığı, talep ve tepkilerini ifade biçimleri geliştirdikleri, dünyadaki eşitlik taleplerinin rüzgarıyla birlikte çeşitli kazanımlar elde ettiği söylenebilir. Ancak, Küçükömer'in işaret ettiği üzere, “refah devletinin bağımlı sınıfları sistemle bütünleştirmek gibi bir işlevi olduğu ve dağıttığı nimetleri de genellikle sömürge halkları sırtından kazandığı” da unutulmamalıdır [1969: 27]. Bu dönem dünya kapitalizmiyle hızla bütünleşme çabalarının sonucu belirli bir kalkınmanın gerçekleştirildiği ancak sınıflar ve bölgeler arası eşitsizliklerin ortaya çıktığı, sonuç itibarıyla hegemonyanın genişlediği bir dönem olarak değerlendirilebilir.

2.2.1.3. Yeniden İnşa aşamasında Hegemonya

Dönemin en ilginç özelliği Atatürkçü olduğunu iddia eden bir darbeye başlamasıdır. Gerçekte bu dönem, devletçi ve eşitlikçi Atatürkçülüğün yerine liberalizmin, serbest piyasanın, eşitsizliğin, baskının silah zoruyla yerleştirildiği bir süreç haline gelmiştir.

Bu dönemin ilk yarısındaki tablo bazıları tarafından bir kalkınma gibi gösterilse de, makyajın altında, eşine az rastlanır derecede bozulan, dengesizleşen gelir dağılımı ve bir anda büyüyen kaybedenler dilimi göze çarpar. 1978'lerden itibaren bozulmaya başlayan gelir dağılımı, yirmi yıl içinde öylesine bozuldu ki, orta direk de denilen orta gelir grubu yok oldu ve kazanan azınlık, kaybeden çoğunluk ve büyük uçurumdan oluşan bir ekonomik yapı oluştu. Üstelik bu durum öyle bir içselleştirildi ki, marjinalite normalleşti, neo-liberal söylem ve ahlak Özalizm'de kendini bularak toplumun büyük bir bölümüne yerleşti.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi içindeki en ciddi kırılmayı içeren bu dönem Özalizm'in etkisinde geçmiştir denilebilir. Transformasyon söylemiyle iktidara gelen Özal gerçekten de toplumsal yapıda ciddi değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁷

⁵⁷ Özal döneminde Türkiye toplumsal yapısında radikal değişimler yaşandı, Yeni dünya düzeni ideolojisi yükselen değerler adıyla yaşama girdi, sözlüklerdeki rant kelimesinin altı çizildi, anlamı çeşitlendi. 1980 sonrası yaşanan anarşik ortamın yerini baskıyla da olsa düzen, kuyruklarının yerini süpermarket raflarında çeşit çeşit ürünler almıştır. Alım gücünün düşük olmasına rağmen bu çeşitlilik, toplumda batılı gibi tüketebilme ihtimaline bağlı bir moral etki yapmıştır.

İktidarın ilk yıllarında toplumsal eğilimleri eklemlenerek Türk siyasetinde yaşanan konjonktürel boşluğu doldurmayı deneyen Özal, daha sonra uygulayacağı politikalarla bu desteği yitirecektir.

Özalizm'in sürüklediği neo-liberal politikalar ve toplum tasarımı sonucunda yarışmacılık incelendiğinde toplumsal tahribatın bilançosu daha net görülebilecektir. Türkiye'nin kısa Cumhuriyet tarihinde ulaştığı nokta her şeye rağmen başarılı bir kalkınma modelinin ürünü sayılabilir ve bunun arkasında kamu öncülüğünde bir sanayileşme stratejisinin var olduğunu söylemek yanlış olmaz. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak bir yandan bilinçli şekilde ulusal burjuvazinin yaratılması, diğer yandan yapılan sanayi planlarıyla kamu eliyle sanayileşmeye yönelmesi, ulusal kalkınmacılığın temel belirleyicileri olmuşlardır. Gerçekten de bu modelin 1990'lara kadar işlediği görülür.

“Gariptir ama, hepsi sağcı, hepsi amerikan yandaşı, hepsi anti-komünist olduğu halde, o yönetimlerin hiçbirisi sistemin dayattığı bu kalkınma modelini(!), Türkiye için bu istikbal vision'unu kabul etmeye yanaşmamıştır; hepsi bazı değişiklikler yaptılar, ufak tefek rötuşlarla yetindiler, karma ekonomi modeli aynen kaldı” [İlhan, 1997: 193].

Gerçekten de, Cumhuriyet tarihindeki onlarca hükümetin farklılaşan tutumlarına rağmen temel politikaları değişmemiş, karma ekonomik modeli bir ulusal devlet politikası olarak belirlemişlerdir. Ancak Özal'la birlikte küreselleşme sürecine paldır küldür girilmesi ekonomik açıdan en ciddi kırılmayı oluşturmuştur.

KİT'ler, 1990'lara kadar da büyük ölçüde kalkınmanın bel kemiğini oluşturmuşlar, özel teşebbüsün önünde örnek olmuş, ona kadro yetiştirmiş, deneyim aktarmışlardır. KİT'lerin özelleştirilmesi söyleminin dayanağı olarak gösterilen verimsizliğin ardında örtük birtakım gerçekler vardır. Bin bir taktikle zarara uğratılıp, gözden düşürülen KİT'lerin yok pahasına sermaye tekellerine satışı gerçekleştirilmiştir. Azmanlaşan sermaye küçük ve orta yatırımcıya yaşama hakkı tanımayacak kadar tekelleşmiş, küçük ve orta boy işletmelerin kredi ve teşviklerden aldıkları pay giderek azalmıştır. “1994 itibarı ile ABD’de % 43, Japonya’da % 50, İngiltere’de %

27, Fransa’da % 29, Güney Kore’de % 49 olan bu pay Türkiye’de % 4 oranında kalmıştır”.⁵⁸

Türkiye uzun yıllar kalkınmanın bel kemiğini teşkil etmiş olan karma ekonomik modeli terk etmenin faturasını çok ağır biçimde ödemektedir. “1980 yılında Türkiye’nin toplam dış borcu 16 milyar dolar civarındaydı. Bugün, 1999 itibariyle ise 100 milyarı aşan dış borcun yanı sıra, bir o kadar da iç borç ekonomiyi felç etmiş durumda” [DPT, 1996]. Kuşkusuz küresel rekabete karma ekonomik modellerin girmenin çeşitli olanaksızlıkları da bulunmaktadır ancak, Türkiye gibi sanayileşme sürecine geç girmiş ve kalkınmasını tamamlayamamış bir ülkenin serbest piyasa ekonomisine bu derece hazırlıksız girmesi daha büyük bir felaketle sonuçlanmıştır.

80’li yıllardan itibaren Türkiye de finans kapital dönemine uyum süreçlerini yaşama geçirmeye başlamıştır.⁵⁹ “1989 yılında IMF’nin tavsiyeleri üzerine, 32 sayılı karar olarak bilinen sermaye hareketlerinde serbestlik yasası yürürlüğe girdi ve Türkiye’yi sermaye hareketleri açısından en liberal ülkelerden biri yaptı. Dünya para piyasalarında dolar faizinin yüzde 6-7 olduğu dönemlerde Türkiye de dolar olarak yüzde 20’lere hatta 30’lara varan faizler ödendi.”⁶⁰ Bu yıkıcı etkileri olan spekülasyon para akışlarına teslim olmak anlamına geliyordu. “Türkiye’nin 1989-1995 deneyimi, mali piyasaların henüz çok genç ve sığ olduğu, kalkınmakta olan bir ülkede, uluslararası para piyasalarının spekülasyonuna erken ve denetimsiz bir biçimde eklemlenmenin yüksek maliyetlerini sergilemektedir”[Köse ve Yeldan, 1998: 56].

Diğer yandan sürecin sınıfsal konumlar ve bölüşüm süreçleri üzerine etkileri de söz konusuydu. “Özal döneminde, servet beyanını bildirmek ekonomik kalkınmayı

⁵⁸ Milliyet, 01.06.1995.

⁵⁹ 1980’li yılların ilk dönemlerinde sağlıklı sermaye hareketlerine uygun gerek mevzuat gerekse kurumların oluşması yönünden Türk sermaye piyasalarında önemli gelişmeler oldu. 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu çıkartıldı. Bir sene sonra 1982 yılında menkul kıymetler piyasasının idaresinden, kontrolünden ve mevzuatının düzenlenmesinden sorumlu resmi kurum olan Sermaye Kurulu piyasası Ankara’da kuruldu. Ekim 1983 Türkiye’de menkul kıymet borsalarının kuruluşunu öngören bir kararname çıktı. Ekim 1984’de ise “Menkul Kıymet Borsalarının Kuruluşu ve Çalışma Esasları” Resmi Gazete’de yayınlandı. Çalışma esaslarına ilişkin mevzuat Olağanüstü Genel Kurul toplantılarında kabul edildi ve 1985 sonunda İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) resmen kuruldu.

⁶⁰ Cumhuriyet, Işık Kansu, 24.12.1998.

önlüyor gerekçesiyle 1984 yılında servet beyannamesi ve gider esaslı maddelerinin yürürlükten kaldırılmasına karar verildi. Böylelikle kontrolsüzlükle kontrol düzenine geçilerek işverenler ve varsıl kesim üzerindeki denetim kalktı.”⁶¹ Tüm bunlara rağmen, Özal “çağı yakalama” sloganı etrafında toplumsal muhalefeti eklemledi, halktan büyük destek alarak iktidarını sürdürdü.

Türkiye 1980’li yıllardan itibaren izlemeye başladığı dışa açılma politikalarıyla birlikte daha liberal politikaların egemen olduğu bir tablo ortaya koymaktadır. Bu ulusal kalkınma dönemini gerçekleştirememiş bütün ülkelerde olduğu gibi tehlikeler içeren bir süreçtir. Piyasanın devletin işlevlerini ikame etmesine karşılık gelen neo-liberal süreçte, kalkınma, planlama gibi pek çok kavram gündemden çıkmıştır.

“Devlet müdahalelerinin, planlamanın lanetlendiği koşullarda, elbette bilinçli sanayileşme, planlama, kalkınma programları da gözden düşecekti. Artık, bu aşamadan sonra, önemli olan ekonomiye bilinçli müdahale değil, kapitalizmin uluslararası düzeydeki işleyişine pasif bir biçimde uyum sağlamaktı...Piyasa güçlerine, piyasanın otomatik ve özdüzenleyiciliğine bel bağlandığı koşullarda, başlangıçtaki gibi bir kalkınma retoriği de söz konusu olmazdı. Bu aşamadan sonra sorun, mukayeseli maliyetler teorisine uygun davranmak, ülkeyi yabancı sermayeye açmak, bu amaçla teşvikler geliştirmek, vb. ile sınırlanmış oluyordu” [Başkaya, 1997: 36].

Yeni dünya düzeninin yansımalarının ekonomik bilançosu ağır bir tablo ortaya koymaktadır. Gündelik yaşamdaki olağan değişiklikler kimileri için kalkınma söyleminin dayanağını oluştursa da, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, milli gelir gibi pek çok göstergede yıllar itibarıyla bir gerileme görülmektedir. Tarım ekonomisi çökmekte, işçi sınıfı güç kaybetmekte, orta gelir grubu yok olmakta, küçük esnaf kepenk indirmekte, imalat sanayi gerileşmekte bunun yanı sıra, gelir dağılımı adaletsizliği görülmemiş ölçülere ulaşmakta, başta medya olmak üzere pek çok sektörde özelleştirme ve tekelleşme yaşanmakta, rant ekonomisine sırtını dayamış sermaye ile devletle iç içe geçmiş çeteler ülkeyi yönlendirir konuma gelmiştir. “1990’lar Türkiye’inde devlet bütçesi, gerek üretici, gerekse yatırımcı niteliğini tümüyle terk etmiş, bunun yerine toplumsal gelir dağılımını düzenleyen bir araç konumuna dönüşmüştür...Sonuç kamunun iç borç idaresinin rantiyer kesime yönelik bir gelir transfer mekanizması olarak işlemekte olduğudur” [Yeldan, 2001: 124]. Nitekim, devletin rantiyelere faiz olarak ödediği miktar 1996’da 12.6 milyar dolar

⁶¹ Cumhuriyet, Hazal Ateş Çakır, 22.10.1998.

iken, 2000 yılında yaklaşık 33 milyar dolara ulaşmıştır [Sönmez, 2003: 170]. Süreç sonunda, üretimin gözden düştüğü, ancak para kazanmak için bütün yolların meşru sayıldığı bir ideolojik ortamda giderek dolar hipnozuna giren bir toplum meydana gelmektedir.

“Dikkat edilirse, planlama, kalkınma, kalkınma planı, sanayileşme, gelir dağılımı, istihdam, işsizlik, bölgesel dengesizlikler; tarımı, hayvancılığı teşvik, vb. gibi kavramlar sanki sözlüklerden çıkmış gibi... Bu durum dönemin ideolojik fotoğrafını da ortaya koyuyor... Her şey parayla para kazanmaya göre kurgulanıp, sürdürülüyor. Kimsenin bir şey üretmesi, reel bir değer yaratması gerekmiyor” [Başkaya ve Leventoğlu, 1998: 8].

Bütün bunlara rağmen küreselleşmeyi, sanayi devrimini uzaktan seyretmiş Türkiye için, bir kurtuluş modeli olarak görmek ve göstermek isteyenler vardır.

“Üçüncü dünya ülkelerine giderek liberalizasyon telkinleri yapılıyor. İlk önce ihracata açılın, daha sonra ithalatınızı serbestleştirin, ondan sonra da sermaye hareketlerinizi serbestleştirin, yani ülkeye dışarıya çıkan tüm sermaye hareketlerini, döviz kurlarını da buna uydurun telkiniyle bu dünyaya giriyor bizim gibi ülkelerde. Bu adım atıldıktan sonra geri dönüş iyice zorlaşıyor” [Boratav, 1995c: 23].

Ancak, yoğun iç ve dış borç yükü de politika belirlemede bir dizi zorunluluğu getiriyor. “1998 in ilk 9 ayında bütçenin yüzde 46’sı, vergi gelirlerinin yaklaşık yüzde 80’i faiz ödemelerine gitti. Dünyada kamu maliyesi bu denli krizde olan başka ülke şu an yok.”⁶² Yaklaşık 200 milyar dolarlık bütçesi, 95 milyar dolarlık dış borcu bulunan Türkiye dış borçlarını iç borçlarıyla ödeyen bir ülke konumundadır. Bu tablo ülkede siyasal iktidarın karar yapısı ve hareket kabiliyeti açısından da ipuçları vermektedir.⁶³

“Bugün ileriye baktığımızda mevcut koşullar sanayileşmeye dayalı büyüme konusunda iyimser olmamızı engelliyor... Geleceğe ilişkin iki umut ışığı görünüyor. Bunlardan birincisi, neoliberal politikaların geniş halk kitleleri üzerindeki etkisinin doğurabileceği tepkiler. Artan işsizlik ve yoksulluk ve giderek bozulan gelir dağılımının neoliberal politikalarla ilişkisinin daha iyi anlaşılması bu politikalara ilişkin tartışmaların giderek siyasal düzleşme kaymasına ve yerel katkılar içeren yeni çözümlemeler yol açabilir. Birinciyle çok yakından ilişkili olarak ikinci umut ışığı neoliberal politikaların başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere baş

⁶² Cumhuriyet, Işık Kansu, 26.12.1998.

⁶³ Yine sermaye, yatırımlarını işçi ücretlerinin 30 kat az olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılırken; yatırımın mantığı, Afrika'daki 5-14 ya arasındaki 80 milyon çocuğu ucuz işgücü olarak görece kadar acımasız olabiliyor. “Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporlarına göre, dünyadaki 2 milyar 625 milyon çocuktan 5-14 yaş grubu arasında 252 milyon çocuk çalışıyor” [Cumhuriyet, 13.04.1998]. Türkiye’de çocuk işçi sayısı ise yaklaşık 3 milyon civarında. 1980 sonrası liberal politikaların ikiye katladığı rakam ülke nüfusunun %5’ini oluşturuyor. 8 yıllık zorunlu eğitime geçilen bir ülkede hala 16 yaş altı için asgari ücret belirlenmesini tutarsızlık olarak yorumlamak yeterli olmaz.

mimarları konumundaki kuruluşlara karşı tepkilerinin Asya krizinin de etkisiyle giderek yoğunlaşmasıyla ilgilidir” [Şenses, 1998: 42].

Ancak bu neo-liberal saldırıyla gelir dağılımında görülmemiş ölçüde bir eşitsizlik ortaya çıkmış, toplumda israf ve tüketim çılgınlığı içselleşmiştir, sürdürülemez hale gelen ekonomi özelleştirmelerle ve yabancı sermayenin girmesiyle devleti büyük ölçüde zayıflatmıştır. Planlamanın rafa kaldırılmasıyla birlikte, uyum kapasitesini geliştirmenin en etkili yolu olarak gösterilen özelleştirmeyle ulus-devletin piyasa tarafından ikamesini sağlanıyordu. 1989 sürecinin ardından geri bıraktırlmış ülkelerin dünya ile bütünleştirilmesi için de aynı uyum formülleri önerilmişti. “Özelleştirmenin bir an önce gerçekleştirilmesinin zorunlu bir adım olduğu kavranıyor, ama ülke ekonomisinin neredeyse tamamının harç-mezat satılığa çıkarılmasının yaratabileceği sosyal ve toplumsal gerilimler hükümetlerin gözlerini korkutuyordu” [Demirkan, 1995: 8]. Türkiye’de özelleştirme dünya ekonomisine eklemlenmenin olmazsa olmaz şartı olarak görülmüş ve sınır tanımaksızın her alanda ve sektörde uygulanmaya başlanmış ve ciddi bir toplumsal muhalefetle karşılaşılmamıştır. “Türkiye burjuvazisinin bir kesimi devleti daima özel rant-oluşumu ve servet birikimi için bir araç olarak kullana gelmiştir. Bu çevreler, özelleştirmeyi de büyük bir kazanç ve vurgun alanı olarak görmüşler ve özelleştirme lehine etkili bir baskı grubu oluşturmuşlardır” [Boratav vd. 1998: 132].

Özellikle yazılı ve görsel medyayla finans sermayesinin yakın ilişkisi bu propaganda sürecinde belirleyici olmuştur. Özelleştirmeler, ekonomik ve toplumsal açıdan pek çok yaralar açmıştır. Ancak özellikle yeraltı ve yerüstü kaynakların kontrolü ve silah sanayinin özelleştirilmesi çok daha ciddi tehlikeler içermektedir.

Kapütilasyonları yaşamış bir toplumun tarihten böylesi ders çıkaramaması da şaşırtıcıdır. Atatürk’ün sözleri özelleştirme konusuna bu kadar hevesli olmanın yanlışlığına işaret ediyor: “...geçmişte, özellikle Tanzimat Devri’nde ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir yere sahip oldu. Ve bilimsel anlamda denilebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey

yapmamıştır. Artık her uygar devlet gibi, yeni Türkiye de bunu kabul edemez. Burası esir ülkesi yapılamaz.”⁶⁴

Öte yandan sistem sermayenin önünü açarken, işçi sınıfının⁶⁵ önüne ciddi duvarlar ören bir yapıdadır. “En büyük 100 ulus ötesi şirket 1993-1995 yılları arasında işgücünün yüzde 4’ünü daha işten çıkardı.”⁶⁶ Elbette, bu eğilimler Türkiye’de de benzer sonuçlar doğurmaktadır. İşten çıkarmaların altyapısını ise sendikasılaştırma çalışmaları oluşturuyor denilebilir. “Türkiye’de yapılan özelleştirmeler sonucunda toplam çalışanların % 60’ı sendikasılaştırılmıştır.”⁶⁷ Türkiye’de genel işsizlik oranı %12.4 iken kentlerde bu oran % 17 olarak ortaya çıkmaktadır.

Genel bir bakışla, Cumhuriyet tarihi boyunca dünya ile bütünleşme eğiliminin artması ekonomik bağımlılığın da artması ve toplumun büyük bölümü için daha fazla yoksulluk ve marjinalleşme anlamına gelmektedir. 1924 yılında 90 kuruş olan 1 doların bugün 2003 itibarıyla 1 milyon 650 bin lirayı aşması, Türk Lirasının inanılmaz değer kaybı ve yüksek enflasyon yaşanması, ulusal bağımsızlık ilkesini de temelinden sarsmaktadır. Bu dönem boyunca, dünya sistemine daha sıkı bağlarla bağlanan Türkiye küreselleşme sürecinin yansıması olarak kazanan ve kaybeden sınıfların keskinleşmesine ve bu keskinliği yeni bir hegemonya projesi içinde eklemlenmesine sahne olmuştur.

Sonuç olarak, “Türkiye’nin modern tarihinin ana temaları 200 yıl sonra hala yerli yerinde duruyor. Batı kapitalist sistemiyle hem ekonomik hem siyasal açıdan bütünleşme devam etmektedir; ayrıca bu sarsıcı değişikliğe ve kendini tehdide uğramış ve dışlanmış hisseden kesimlerin itirazlarına ve direnişine rağmen ülkeyi modernleştirme gayretleri de sürmektedir” [Zürcher, 2000: 443].

⁶⁴ Cumhuriyet, 19.08.1998, Atilla İlhan aktarıyor (M.K.Atatürk, Şubat 1923).

⁶⁵ Türkiye’de hiçbir dönemde gerçek anlamda varolamamış bir işçi sınıfının gelecekte de sermaye karşısında bir dengeleyici unsur olarak görülmesi olanaklı görülmemektedir. Belki de, özelleştirme sürecinde daha üzücü olan, bu uygulamaların ekonomik ilerleme için bir zorunluluk olarak görülmesi ve toplumsal muhalefetle karşılanmamasıdır.

⁶⁶ Cumhuriyet, Işık Kansu, 27.12.1998.

⁶⁷ MAİ Karşıtı Çalışma Grubu raporu, s: 8.

Cumhuriyet tarihinin bu üç dönemi, tarihsel bir süreklilik içerisinde, kapitalistleşme eğiliminin artan ivmeyle gerçekleştiği bir kompozisyonun adeta giriş, gelişme ve sonuç bölümüymüşçesine yaşanmıştır. Giriş bölümünde çekinceli, gelişmede kararlı, sonuçta ise oldukça hırslı sayılabilecek “her şeye rağmen liberalleşme ve küreselleşme” anlayışı çerçevesinde.

2.2.2. Devlet, Sınıflar ve Hegemonik Eklemlenme

Hegemonya sürecinde inceleyeceğimiz devlet ve sınıfların değerlendirmesinde şu noktalar unutulmamalıdır. Öncelikle dünya sistemi ve uluslar arası iş bölümü ülke düzeyindeki sınıf mücadelesinin hangi bağlam ve kısıtlar içinde süreceği konusunda belirleyicidir. İkinci olarak, farklı tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olarak Türkiye’de sınıfların batıdaki sınıflarla bire bir karşılaştırılması riskli bir değerlendirmedir. Son olarak hegemonyayı, sabit ve katı bir an olarak tanımlamak yerine, sürekli değişen bir denge durumu olarak görmek gerekmektedir.

Sınıfsız imtiyazsız bir toplum sloganıyla yola çıkan Cumhuriyet projesi, ulus-devlet inşa etme projesinde bürokrasi, burjuvazi, işçi ve köylü arasındaki dengeleri belirlerken kimi zaman zor (baskı), kim zaman da iknayı ön plana çıkarmış ve farklı ittifak modelleriyle hegemonyayı kurmuş ya da sağlamlaştırmıştır. Aslında cumhuriyet bu sınıfsal oluşumların çoğunu Osmanlı’dan devralmıştır.

“Kapitalizm Osmanlı üretim sistemini kökünden etkileyerek özel mülkiyetin gelişmesini sağlamış, süreç devlet mülkiyet, yani miri mülkün gittikçe daralması ve ferdîyetçi bir toplumun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişme sonucunda toprak mülk sahiplerinin sayısı giderek artmış, bunlar on dokuzuncu yüzyılın sonunda yeni tipte bir orta sınıf olarak ortaya çıkmışlardır” [Karpat, 2002:8].

Bu orta sınıf, daha sonra ulus-devletin inşası ve ulusal burjuvazinin yaratılmasında da ön planda olacaktır. Yüzyılın ilk çeyreğinde, büyük çalkantılar yaşamış ve bir ulus-devlet inşasına çalışmış olan Türkiye’de nüfusun ve toplumsal sınıfların yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Keyder, 1913’teki nüfusun dörtte birinden fazlasının savaşta öldüğünü veya mübadele ile ayrıldığını böylece 1925’te ortada olmadığını ve burjuvazinin, bir sınıf oluşturamayacak kadar küçüldüğünü hatırlatır [2001: 113]. Durumun diğer sınıflar açısından da çok farklı olmadığı görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir ekonominin ve sınıfların oluşturulması sürecinde çeşitli baskılar, kayırmalar ve usulsüzlükler söz konusu olmuştur. Ulusal bir burjuvazinin yaratılması için, tekelci ayrıcalıklar sağlanmış, işçi örgütleri kapatılmış, grevler yasaklanmıştır. Keyder, bu dönemde nüfusu 800.000 civarında olan İstanbul'da 100.000'e yakın işsiz bulunduğunu ve iş bulanların ise ciddi sıkıntılara maruz kaldığını, hatta tüm işçilerin parmak izinin alınması türünden kararnamelerin çıkarıldığına dikkat çekmektedir [2001: 145]. Hegemonyanın kuruluşu olarak adlandırdığımız ilk dönem boyunca uygulanan devlet kapitalizmi, sanayici ve bürokratlara büyük ayrıcalıklar sağlamış, bu kesimlerin milli gelir içinde aldıkları pay giderek büyümüştür. Bu dönem de hakim koalisyonun birikim potansiyelinin artırılabilmesi için fiyat ve vergi politikaları ve iş mevzuatı yoluyla köylülerin ve işçilerin gelirlerinin düşürüldüğünü, yönetici blok dışında kalan sınıfların sömürülmesinin koalisyon içindeki sembiyotik ilişkinin sürmesini mümkün kıldığını ve blok içi çatışmaların ganimetin paylaşılması düzeyinden öteye geçemediğini belirten Keyder, bunun bir milli dayanışma modeli etrafında örgütlenmiş hegemonya olduğuna dikkat çekmektedir:

“Bu model, siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır. Bütün bunlar, sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir milli dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir” [2001: 149-150].

Bu dönem boyunca hegemonyanın kuruluşunda zorun iknaya ağır bastığı söylenebilir. Henüz sınıf bilinci ve vatandaş kimliği kazanamamış, tebaa nitelikli bir halk, otoriter rejime karşı taleplerini iletecek sosyal hareketleri gerçekleştirmekten çok uzaktı. Yüksek sesle itiraz edemeyen bu kesimlerin ikna edilmesine de gerek yoktu, kontrol ve sindirme araçları hegemonyayı kurmak ve korumak için yeterliydi.

Ancak hegemonya'da yeni bir aşama olan ikinci dünya savaşı sonrasında taraflar, bloklar ve devletle ilişkiler yeniden şekillenecekti. Savaş sürecinde büyük birikim yapmış olan burjuvazinin bürokrasiyle kurduğu blok çözülüyor, savaş süresince başta tarım olmak üzere işgücünden 1 milyona yakın insanın asker olarak istihdamı ve üretimden alıkonulması, ardından yaşanan kıtlık ve yoksulluk, yıllarca baskı altında

tutulmuş kitlelerdeki tepkiyi artırıyordu. Devlet bu tepkiyi hissediyor ancak yeni kaynak yaratmada güçlük çekiyordu. Bürokrasi, burjuvazinin desteğini yitirmeye başladığını anladığında, yoksul köylülerle bir ittifak kurma niyetiyle toprak reformunu hedefliyor, ancak bunda başarılı olamıyordu. 1942 yılındaki Varlık Vergisi ise, hem gelir yaratmanın hem de hegemonyanın kuruluşunda rol oynayan milli ideolojiye vurgu yapmanın uygun bir aracı olarak görüldü. Ancak, her şeye rağmen hükümete verilen destek azalıyor, burjuvazi bürokrasiye artık gereksinim duymadığını hissediyor, muhalefetin sesi daha güçlü çıkıyordu. Nihayet 1950 yılındaki seçimler toplumsal dengeler ve hegemonya mücadelesi açısından yeni bir aşamaya gelindiğini ortaya koyuyordu.

Bu yeni aşama bürokrasinin vesayetinden kurtulan ve dünya sistemiyle daha bütünleşik, toplumun diğer kesimlerinin taleplerini ve duyarlılıklarının farkında ve pazar mekanizmasına dayanan bir kapitalizmdi. Bu kapitalizm topluma yeni bir ittifak modeli öneriyor ve ekonomik olduğu kadar, ideolojik ve toplumsal tavizler de sağlıyordu. Sürecin başarısında ideolojik ve mali Amerikan yardımının katkısını da ilave etmek gerekmektedir. Planlama bu dönemde hegemonik bir araç olarak kullanılmıştır.

“Planlama ya da planlı kalkınma, yeni bir hegemonya stratejisi girişiminin simgesel bir ifadesi olmuştur... planlama hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal adaletin gerçekleştirilmesinde başat bir rol oynadığı ölçüde yeni bir siyasi uzlaşmanın koşullarının yaratılmasında da işlevsel olacaktı. Diğer bir deyişle, planlama farklı toplumsal kesimlerin rızası temelinde işlevsel olacak bir hegemonya aygıtı olarak, yeni bir demokratik düzenin belkemiğini oluşturacaktı” [Yalman, 2002: 16].

Gerçekten de, 1960 yılında DPT'nin kurulması, 5 yıllık kalkınma planlarının hazırlanması, bölge planlarının yapılmaya başlanması olumlu gelişmelerdi. Ancak ilk yıllardaki tarımsal üretime bağlı büyüme ve refah artışı daha sonra sürdürülemedi. Yine de kalkınmanın büyümesine ve popülizme kapılan hükümet, iktisadi gelişme programını sürdürmeyi tercih etti. Gerekli tüm aramaları üreten KİT'ler özel sektörün karlılığını destekleyen kuruluşlar olarak önemli işlevler gördü, böylece bugünün Türkiye ekonomisinin devleri sayılan bir çok sanayici asıl birikimlerini sağladı. Ancak sürecin sonunda Türkiye, köylü ve emekçi için kemer sıkma anlamına gelecek olan IMF reçeteleri ile ilk kez tanıştı. Öte yandan, ithal ikamesinin iç pazara

duyduğu gereksinim, yeterli gelire sahip tüketicilerin yaratılmasını gerektiriyordu. Kente adını atan herkes tüketici bir pazarın parçası haline gelmekteydi zaten. Tarıma yönelik sübvansiyonlar ise, kırsal alanı da pazarın içine almayı hedefliyor ve başarıyordu. Keyder, yetersiz olmasına rağmen ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanması, sosyal güvenliğin kurumsallaşması ve işçi sınıfının elde ettiği haklar bakımından Türkiye'nin az gelişmiş bir çok ülkenin ötesinde olduğunu altını çizer [2001: 219-221].

Ancak 1970'li yıllarda, dünya ekonomisinin yaşadığı krizlerin de etkisiyle bu mutlu tablonun sonuna gelindiği görülecektir. Üretimin maddi koşullarının ortadan kalkmasıyla, sendikalar burjuvazi için bir tehdit olmaya başlayacak ve kalkınmacı-popülist nitelikteki ittifak bloğu çatırdamaya başlayacaktır. Dönemin sonu radikal siyasi hareketler ve çatışmaları doğuracaktır. Bu radikal siyasi hareketlerden sol ve faşist sağ hareket Kemalist ideolojiyle daha kolay eklemlenebilmiş, ancak İslami hareketin aynı başarıyı gösterememiştir. Keyder, sosyalist olmaktan çok anti-empyrialist içerik taşıyan ve sınıf analizini üstlenen sol harekete⁶⁸ karşı, sağın Kemalizmin sınıfsız kaynaşmış kütle seslenişini yankılandırıldığını belirtmektedir [2001: 285].

Askeri müdahalenin söylem ve icraatları sınıfsız ve kaynaşmış bir kütle yaratma hedefine yöneldiğini gösterdi. Meclis, Belediyeler, Siyasal Partiler, bazı sendikalar ve gazeteler kapatıldı, 1 Mayıs ve 27 Mayıs tatil olmaktan çıkarıldı, sıkıyönetim ve idam cezaları birbirini izledi. Kütlenin kaynaşması için ortam hazırды; zira sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle hedefiyle, sınıfa dayalı her görüş sistem dışına itilmişti [Belge, 2000a: 143]. Tünay, tüm yaygın retoriğe rağmen, askeri rejimin stratejisinin devrimci sol güçleri dengelemek üzere İslami harekete destek vermek olduğunu iddia etmektedir [2002: 187].

12 Eylül, aslında Kemalizmin altın çağını restore etme girişimi olarak düşünülebilir [Belge, 2000a: 62]. 1980 darbesiyle birlikte, her düzeyde bir yeniden yapılanmaya girişilirken, askeri otoritenin hazır liberal şablonları tercih etmesiyle, siyasi

⁶⁸ Aslında Türk solunun milliyetçi geleneğinin güçlü olması da ilginç bir çelişki değil, hem anti-empyrializm hem de kemalizmin bir sonucudur.

yelpazenin sol kanadının neredeyse tamamen ortadan kalkması, sermayenin hızla merkezde yoğunlaşması, sosyal harcamaların kısılması, küçük üreticiler, tarım ve işçi sınıfının fakirleşmesi gerçekleşti.

Keyder, bu yeniden yapılanma sürecinde “ulusal kalkınma, devletçilik ve popülizmin reddedilince ve devletçi solun siyasi ağırlığı azalınca, sosyalist ideolojinin marjinalleştiğini ve liberalizmin hegemonya kurma sürecinde hiçbir direnişle karşılaşmadığını ve burjuvazinin tercihini kısıtlı demokrasi, ideolojik hegemonya ve disiplinli bir işgücünden yana yaptığını” belirtmektedir [2001: 296-8].

Boratav, burjuvazi ile siyasi iktidar ilişkilerinin zaman zaman uyumlu zaman zaman da çatışmalar olabileceğini söylemektedir. “Burjuvazi, 1979 yılında Ecevit iktidarını yıkmak için, 1980-2’de askeri rejimi desteklemek üzere, 1984-7’de Özal iktidarına destek vermek üzere birleşmişti. Buna karşılık 1983’te sivil rejime geçişte izlenecek siyasi yol ve 1988-9’da Özal iktidarına karşı alınacak tavırlara ilişkin olarak bölünme faktörlerinin ağır bastığını söyleyebiliriz” [Boratav, 1989].

Kapitalist mantık içinde burjuvazinin hegemonya kurmadaki temel aktörlerden biri olduğu ortadadır ancak Cumhuriyet tarihi boyunca, hegemonyanın her yeniden kuruluşunda farklı sınıf ittifaklarının eklemlenebildiği de ortadadır.

“Belli bir hegemonik proje etrafında bir araya gelebilmek ve kısmi çıkarları topluma genel çıkarlar olarak sunabilmek ancak devlet gibi genel çıkarlar etrafında sürekli konuşan ve öyleymişçesine davranan bir aygıt etrafında mümkündür. Bu nedenle hegemonik projeler basitçe sınıf projeleri olarak ortaya çıkmazlar ve sunulmazlar. Hegemonik süreçler radikal kopuş dönemleri dışında devlet etrafında ve içinde inşa edilirler” [Şengül, 2001: 29].

Radikal kopuş dönemlerinden belki de en önemlisi 1980’le başlayan süreç olacak ve burjuvazi bu son dönemde benzeri görülmemiş ölçüde güçlü bir hegemonya kurmaya girişecektir. Batı’da Thatcherizm, Reaganizm, Chirac ve Kohl iktidarlari olarak adlandırılan bu yeni hegemonik saldırı Türkiye’de de Özalizm ile yaşanacaktır. Boratav [1989], ünlü işadamı Vehbi Koç’un dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren’e yazdığı ve “Turgut Özal... bu nazik dönemde mevcudun içinde meselelerimizi en iyi bilen insandır ve dedikodulara bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır” telkinlerinin herhalde etkili olduğuna dikkat çekmektedir.

2.2.3. Yeni Hegemonya'nın Yerli Versiyonu: Özalizm

Turgut Özal, pek çok sözcüğün yanı sıra küreselleşme sözünü de Türkiye’de kullanan ilk siyasîsidir, ve tabii ilk uygulamaları gerçekleştiren de. Mustafa Kemal’in ardından isminin sonuna bir -izm takmayı başarmış tek devlet adamı olması -ki belki de bu yegane ortak yanlarıdır-, sürecin baş aktörü Özal’ı karizmatik bir kişilik yapar. Gerçekten de Özalizm, sadece Türkiye’nin son iki on yılına damgasını vurmakla kalmamış, yeni gelişmeler ve süreçler için gerekecek toplumsal ve kültürel altyapıyı da hazırlamıştır [Bali, 2002]. Bu açılardan Özalizm Türkiye’nin küreselleşme sürecine damga vuran bir fenomendir.

Elbette Özal’ı ve Özalizm’i dünya konjonktürünün özel bir aşamasının yansıması olarak görmek gereklidir: Reagan ve Thatcher batı kapitalizmi içinde ne ifade ediyorsa, Özal da Türkiye için benzer bir anlam ifade ediyor. Reaganizm ve Thatcherizm olarak bilinen politikalar, batıda keynesçi refah devletinin tüm kazanımlarını radikal biçimde eleştirmiş ve dünyanın yeni yarışmacı düzeninde sosyal devlet harcamalarını gereksiz bir lüks olarak değerlendirmiş, özgürlükler söyleminin de yardımıyla devleti piyasa karşısında güçsüz bir konuma geriletmişlerdir.

“Özal, Reagan, Thatcher ile simgelenen 80’li yılların lider tipi halk kitlelerinin nabzını yakalamayı, eski sınıfsal kökenlerinin de yardımıyla, iyi başardı. Onların bastırılmış bencil, çıkarıcı, şoven duygularını ve zaaflarını yeri gelince kullanmaktan çekinmedi. Halka, bulunduğunuz statü ile yetinmeyin, niceliksel iyileştirmelerden öte bizim sunduğumuz sistemin köşe dönme, malı götürme gibi niteliksel dönüşüm fırsatlarından yararlanın mesajını verirken özellikle etkili oldu. Kendi varlıkları da, sınıf atlama umutlarının ham hayal olmadığının kanıtıydı” [Kozanoğlu H., 1993: 11].

Türkiye’de de 1980 sonrası süreçte sermayenin orduya tavsiye ettiği, ama ordunun ilk aşamada desteklemeyi tercih etmediği liberal bir sima olan Turgut Özal, daha sonra iktidara gelmiş ve giderek halkın desteğini arkasına almaya, liberalleşme ve sivilleşmeyi savunmuş, böylece cesur bir devlet adamı olarak görülmeye başlanmıştır.⁶⁹ Hatta, 1987 yılında Özal, Genelkurmay Başkanlığı görevine ordu tarafından sunulan adaya karşı çıkacak kadar ileri gitmiş ve bunun yerine başka bir

⁶⁹ Ancak, bu yaygınlaşan görüşe şiddetle karşı çıkanlar olmuş, hatta, Küçükömer “Hitler ne kadar sosyalist idi ise Özal da o kadar liberaldir; keşke liberal olabilseydi” diye yazmıştır [1994: 305].

subay atamıştır [Lewis, 2003: 21]. Bu belki de ülkedeki sivil güçler ve ordu arasındaki dengenin değiştiğine dair bir işaretti, ancak 10 yıl sonra 28 şubat süreci gerçekleri bir kez daha gösterecektir.

Ancak, Özal iktidarını askeri rejimine karşı sivil bir girişim olarak görmek olanaklı değildir. Özalizm’in, 12 Eylül’ün karşıtı değil, varyantı olduğunu ileri süren Belge, Özal’ın farkını “talepkar değil, itaatkar ve kanaatkar toplumu patlatmadan yürütecek gizli ve yarı gizli paylaşım mekanizmalarını daha iyi bilmesi” olarak ortaya koymaktadır [2000b: 15]. Özal dönemi ekonomi-politik ve ahlaki tahribatın yanı sıra ne yazık ki, vaat ettiği özgürlükçü ve liberal ortamı da sağlayamamıştır. Küçükömer, “Hitler ne kadar sosyalist idi ise Özal da o kadar liberaldir; keşke liberal olabilseydi!” diye yazacaktır [1994: 305].

Cumhuriyet’in muasır medeniyetler hedefi, Özal’ın “çağ atlama” retoriğinde kendini bulmuştur. Esasen, Özalizm Kemalizm’in devletçilik, halkçılık ve ulusal kalkınmacılık anlayışından çok uzak bir yaklaşım belirlemiştir. Ancak, 1980 sonrasında Özalizm uygulamalarıyla kentli tüketici sınıfa katılan kitleler, tüketmek mutluluktur felsefesini kolayca benimseyip yeni dünya düzenine uyum sağlamaya başlamışlardır. Dünyadaki ekonomik gelişmelere koşut olarak Türkiye’de de yaşanan tüketim kalıplarındaki değişimler, genel bir kabul olarak; gelişme ve ülkenin kalkınması olarak algılanmıştır. Ancak bu tüketim patlaması bir refah yanılsamasına yol açmıştır.

“Yaşadığımız tarihten sonra, bütünüyle kalkınma aleyhtarı olmak, çoğu 3. dünya ülkesinde toplumu şiddetle karşısına almayı gerektiren bir çilekeş diktatörlüğü kabul etmek demek. Bunun toplumsal sonuçlarının diğer diktatörlüklerden daha farklı olması beklenemez. Önemli olan kalkınma simgeselinin taşıyıcısı olduğu insanların kendi kaderlerine sahip çıkmaları özleminin önünü açmak, kalkınmayı üç beş parça dayanıklı tüketim mamulünü sahiplenmeye indirgememek” [İnsel, 1993: 184].

Özellikle 1980’lerden sonra satın alma gücü, kişi başına düşen gelirin yüksekliği ve cüzdanın kabarıklığı gibi tanımlamalar yaygınlaşarak, birer mutluluk belirleyicisi haline gelmiştir. Ancak tablonun arkasında giderek kum saatine dönüşen bir gelir dağılımı piramidi yer almaktaydı. Orta sınıfın neredeyse yok olduğu bu tasarımda, toplum kazananlar ve kaybedenler diye ikili bir yapıya büründü ve “öteki” kamplarına ayrıldı. Kişi başına düşen gelirden dünya sıralamasında çok gerilerde

kalırken gelir dağılımı adaletsizliğinde üst sıralarda yer almamız, ülkenin çoğunluğunu oluşturan yoksul sınıf için büyük zorluklar yaratmıştır.⁷⁰

Öte yandan adaletsiz dağılım mekana da yansımış durumda. Ülkenin doğusuyla batısı arasındaki uçurum giderek büyümektedir.

“Türkiye’nin yoksulluk sınırı denilen günde bir doların altında yaşayan insanların oranı Marmara Bölgesinde % 1.4, Doğuda ise % 30 genelinde; bu oran Diyarbakır’ın etrafındaki varoşlarda % 60’lara kadar çıkıyor. Nedendir diye sorarsanız, Türkiye’de bir garip olayla karşılaşıyorsunuz; Batıda bir Hollandalı kadar iyi standartlarda yaşayan 8 - 10 milyon kişi var, fakat Doğuda 20 ila 30 milyon kişi Bangladeş sınırında yaşıyor.”⁷¹

Üstelik bu istatistikte yoksulluk sınırı günde 1 dolar kabul ediliyor. “Türkiye’deki gelir dağılımındaki adaletsizlik, dünya rekoruna doğru gidiyor. Yoksullar ile zenginlerin gelirleri arasındaki oransızlık 12’ye katlanmış durumda. Bu adaletsiz orana dünyada yalnızca 5 ülkenin sahip olduğu belirtiliyor.”⁷²

Gelir dağılımının bu derece bozulması toplumsal barış içinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye’de en zengin % 20 gelirin % 55’ini alırken en fakir % 20’nin payı ancak % 4.80 dolaylarındadır. Tüketim kalıpları incelendiğinde bazı veriler açısından tipik bir üçüncü dünya görüntüsü veren Türkiye, bazı açılardan gelişmiş ülkelerin tüketim potansiyeliyle yarışan bir görüntü ortaya koymaktadır.

Kişi başına milli geliri bu derece düşük olan bir toplumun lüks tüketime ve imaj ürünlerine böylesi yönelmiş olması düşündürücüdür. Yemeyip içmeyip cep telefonu, spor ayakkabısı, araba sahibi olmaya çalışan insanların toplumu ciddi çelişkiler ve gariplikler sunmaktadır. Tüketmek hem zengin hem de fakir için yegane amaç ve mutluluk aracı olmuştur. Bir anlamda farklı düzeylerde de olsa, ortaklaştıkları şey tüketmek olmuştur. Türkiye’nin dışa açılma süreciyle birlikte, bir çok lüks tüketim malı ve pahalı zevkler ithal edilmekte, ciddi bir imaj kaybına uğramış yerli ürünler

⁷⁰ “Son yıllarda hızlı bir ekonomik kalkınma yaşayan Türkiye, geçen yıl ki 409.7 milyar dolarlık satın alma gücü paritesi gayri safi milli hasılası (SGP-GSMH) ile dünyanın 16. Büyük ekonomisi haline geldi. Ancak rakam kişi başına göre hesaplanınca, gerilerde bıraktığımız Hollanda, Belçika, Avustralya gibi ülkelerin 20 bin dolarlık rakamlarla bizi üçe dörde katladıkları görülmektedir” [Cumhuriyet, 20.01.1998].

⁷¹ Cumhuriyet, İshak Alaton’la Röportaj, 06.06.1997.

⁷² Cumhuriyet, Oral Çalışlar, 06.01.1998.

tercih edilmemektedir. Bu yeni ve ithal ürünleri tüketmek, tüketim ve kültürel kalıplara yabancı bu ürünlere sahip olmak modernleşmenin simgeseli olarak görülmektedir.

Ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu ürkütücü tabloya rağmen yerleşmiş olan tüketim kültürü özellikle de üretmek yerine rantiyeciliğin ve köşe dönmeciliğin yerleştiği bir toplumda ciddi sıkıntılar doğurmaktadır. Bu tüketim kültürünü bir anlamda kamçılayan kredi kartı uygulamaları ve süpermarketleşme eğilimi hem ekonomik hem de mekansal açıdan krizlere ve çatışmalara açık bir kamusal alan yaratmaktadır. “Bugün, Türk insanı için, yerli ve yabancı örnekleriyle ‘Büyük Mağaza’ doğal bir toplu yaşama mekanı olmuşsa, onu mikroskop altına çekme zorunluluğu çoktan doğmuş demektir” [Batur, 1995: 5]. Zira ilginç bir şekilde, bir yandan büyük yığınlar pahalılık ve enflasyon altında ezilirken diğer yandan büyük marketler kasabalara kadar girmektedir ve daha da ilginç bu marketler zengin-fakir kalabalıkların akınıyla dolup taşmaktadır. Türkiye’de yeni orta sınıfı süpermarket ve otopark metaforu aracılığıyla anlamak olanaklı hale gelmiştir [Kozanoğlu C., 2002]. Hatta, bu süreçte giderek süper marketlerin bizzat kendisi tüketim objesine dönüşebilmektedir.⁷³

Bütün bu süreçler değerlendirildiğinde Özal’ı sıradan bir siyasetçi olarak değerlendirmek sığ bir bakış olacaktır. Daha açıklayıcı bir değerlendirme Özalizm’i Türkiye’nin son 20 yılına damgasını vurmuş bir ideoloji olarak ele alacaktır. “Seksenli ve doksanlı yıllarda Türkiye’nin ekonomik alanda yüksek enflasyona ve borçlanmaya dayalı bir büyüme modeli seçmesi sonunda, alt sınıfların gelir kaybına uğraması pahasına, toplumsal piramidin orta ve üst katmanlarında yer alan kesimlerin gelirleri arttı” [Bali, 2002: 20]. Yani Özal, hegemonyanın yeniden inşasında, burjuvazinin lehine bu kez oldukça sağlam bir yapı kurulmasını sağlamıştır.

“Türkiye’nin 1980’den bu yana ki yapısal uyum deneyiminin, piyasa söyleminin doğrularının otoriter bir devlet biçimi altında, mutlak doğrular olarak yüceltilmesi ile birlikte, yeni bir hegemonya projesi olarak nitelenmesi gereken bir boyutu olduğunu da belirtmek doğru

⁷³ Bazı kentlerde ve ilçelerdeki büyük alışveriş merkezlerine ve hipermarketlere günlük turlar düzenleniyor olması tüketim mekanının bizzat tüketim imgesine ve objesine dönüştüğünün göstergesidir.

olacaktır. Bu açıdan, piyasa söyleminin , kitlelerin depolitizasyon sürecinin çok önemli bir unsuru olmasının yanı sıra, toplumun genelinde etkinlik kazandığı ölçüde toplumsal gerçekliklerin belirleyici, bu anlamda yeni bir tarihsel bloğun inşasında işlevsel olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, burjuvazinin 1970’li yıllardaki hegemonya bunalımını aşmasında piyasa söyleminin de rolü yadsınamaz” [Yalman, 2002: 21].

1980 sonrası dönemi başarısız bir hegemonya girişimi olarak nitelendiren Tünay, bunun sebebi olarak, ekonomik başarısızlıkların yanı sıra siyasi başarısızlıkları da ekler ve bu projenin küçük bir rantıye ve tekel sermayeyi gözetken, farklı sınıfları ve çıkarları kendine eklemleyemeyen pasif bir devrim niteliği taşıdığını savunur [2002: 193-4]. Nitekim, siyasal İslamın yükselişini yeni bir hegemonya süreci için bir ideolojik çimento girişimi olarak değerlendirmek isteyenler, Özalizm’in tükendiği fikrine katılacaklardır. Oysa, sadece ekonomik sonuçlarla sınırlı olmayan Özalizm’in, gündelik hayatın tüm alanlarına olan etkileri nedeniyle bir total toplum tasarımı olarak görmek ve bu tasarımın gelişmekte olduğunu ve İslamın bir çimento niteliği kazanma şansının bulunmadığını söylemek daha doğru olacaktır. Türkiye tarihi boyunca “egemen bloğun merkezinde muhafazakar-liberal burjuvazinin bulunduğu ve kanatlarında Kemalist bürokrasi ile İslamcı ticaret burjuvazisinin yer aldığı”, kemalizmin inandırıcılığını yitirmeye başlamasının ardından 1980 sonrasında “Türk-İslam sentezi adı altında hegemonik bloğu kendi denetimi altında yeniden tanımlayarak İslamcılara devlet söyleminde yer verdiği” açıklaması daha mantıklı gelmektedir [Zileli ve Tekin, 1995: 47-65].

Özal dönemi, fordist sonrası, Keynes sonrası, refah devleti sonrası, ulusal kalkınmacılık sonrası, dayanışma kültürü sonrası yeni bir yaşam tarzına karşılık gelmektedir. “Özal’ın çok kısa sürede gerçekleştirmeye çalıştığı siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimin getirisiyle, başta ahlaki değerlerin erozyona uğraması olmak üzere ödenen bedel karşılaştırıldığında, bu reform hareketinin toplum içinde yarattığı tahribatı görmemek imkansızdır” [Bali, 2002: 3600]. Bu tahribatın, maddi bileşenleri ise kentlerde görünür hale gelmiştir.

2.3. Hegemonya'nın Kentsel Mekandaki Tezahürleri

Türkiye’de kentleşme sürecinin tamamı hegemonik bir proje gibi okunabilir. Dönemler boyunca değişik ideolojiler ve sınıfların eklemlenmesiyle oluşan ittifaklar sonucunda ortaya çıkan farklı hegemonik süreçlerin mekansal yansımaları olmuştur. Bu süreç kentin maddi belirleyicilerine bakılarak da okunabilir. Bunlar iktidarın ve resmi ideolojinin, bedelsiz modernleşmenin, sınıfsal farklılaşmaların ikili yapısının ve küreselleşme ideolojisinin tezahürleri olarak düşünülebilir.

Cumhuriyet projesi, çok haklı nedenlerle kendi mekansal organizasyonunu yapmış ve bunun en somut ifadesi olarak Ankara’yı yaratmıştır [Tankut, 1993]. Resmi ideolojinin mekansallaşması, bugün bile Ankara’da kendini yoğun biçimde hissettirmektedir. Ankara’nın imarı hem simgesel, hem jeopolitik hem de bölgesel dengeleri gözetme anlamında stratejik bir karardır. Dönemin koşulları düşünüldüğünde başarılı sayılabilecek bir uygulama olduğu da söylenebilir. Öte yandan, bürokrasinin, büyüyen başkentte arazi spekülasyonu ve devlet ihaleleri yoluyla önemli gelir transferi sağlamış olduğu da unutulmamalıdır.

Ama asıl üzerinde durulması gereken cumhuriyet ideolojisinin kentsel mekanın şekillendirilmesinde oynadığı roldür. Ne yazık ki, bu coğrafyanın zengin tarihi ve yaşama kültüründen yeterince faydalanılamamış, bir mimarlık ve şehircilik geleneği yaratılamamış, politik tercihler sonucunda bölgeler arası dengesizlikler giderilememiş, iktidarın suretleri standart kentler ve mekanlar yaratmıştır.

Bir yandan güçlü Türk devlet geleneği süredursun, Türk kenti, Türk konutu, Türk mimarisi ve şehirciliği kavramları üzerinde bir konsensüs yaratılamamıştır. Gelirin eşitsiz bölüşüldüğü ve haksız kazançların kolaylaştığı bir vahşi kapitalizm kurumsallaşırken; nüfusun, yatırımların ve hizmetlerin dengesiz dağılımı sonucunda bölgesel ve kentsel eşitsizlik giderek daha acımasız bir hal almaktadır [Sönmez, M. 1992 ve 1998]. Türkiye’deki kentleşmenin birinci niteliğinin bölgeler arası dengesizlikleri artırmak olduğunu ileri süren Kongar’a göre, bölgeler arası

dengelesizlikler Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana, Türk toplumsal yapısının temel niteliklerinden biri olagelmıştır [1998: 554].

Kentsel alandaki eşitsizlik süreci de kentsel rantların kamuya aktarılamaması ve mülkiyetin eşitsiz dağılımı yanı sıra bölüşüm politikalarındaki adaletsizliğin etkisi altında gelişmektedir. Öte yandan, kısa kentleşme süreci kentli bir kültür ve kent kimliklerinin oluşumunu olumsuz etkilemiştir. Resmi ideolojinin baskısı altında şekillenen toplumsal mekan ve gündelik hayat ise birbirinin aynısı kentleri yaratmaktadır.

“Ülkemizde 1920’lerden başlayarak hemen hemen bütün kent ve kasabalarda bir Cumhuriyet Meydanı, Hükümet Konağı, veya Atatürk Bulvarı oluşturulması kent tasarımı ile ideoloji arasındaki koşutluğa ilginç bir örnektir... Bugün ülkemizin neredeyse tamamında kent denince akla düşen şey betonarme çok katlı yapıların yarattığı izdiham ve nedense bu izdihamdan pay kapmak için yarışan insan kalabalığı vardır. Kent dedin mi bir meydanı olur ve meydanda da bir Atatürk heykeli bulunur” [Korat, 1997: 101-115].

Bunun yanı sıra, okul, vapur, üstgeçit, park, cadde ve sokak isimlerinde de resmi ideolojinin izini sürmek olanaklıdır. Zaten kamusal ve yarı kamusal alanlara girişlerde resmi ideolojinin tanımladığı giyim kuşam bir ön şarttır. Üstelik kamusal alanların da ortadan kaldırılması ya da polis kordonuna alınması bir başka olumsuzluk olarak göze çarpmaktadır.

Diğer taraftan, sıkıyönetim altındaki kentsel alanlar, kentlerin içindeki polis ve askere ait alanlar ve araçlar sivil bir kent yaşamı tahayyül etmeyi bile olanaksız hale getirmektedir. Devlet kendi eliyle binlerce hektar ormanı köyleri ile birlikte yakması, üstelik bu zorunlu göç ile 800’den fazla köy, toplam 3 bin’in üzerinde yerleşim yeri ortadan kalkarken, yaklaşık 400 bin kişi güvenlik gerekçesiyle toprağından edilmesi, ancak bununla ilgili ne bir resmi kayıt, ne de bir ciddi çalışma yapılmamış olması da iktidarın mekana bakışını özetlemektedir. Resmi ideolojinin yansıması, bölgesel düzeyde de kendini göstermiş, eklemlenme sıkıntısı yaşayan yerellikler adeta cezalandırılmıştır.

Bir başka süreç olarak, kentlerde, kentin acımasızca yağmalanmasının örnekleri ve bedeli ödenmemiş modernleşmenin tuhaflıkları ile karşılaşılabilir. Özellikle

doğal felaketlerin ardından net bir şekilde görülen bu sağlıksız kentleşme, gündelik hayatın içinde de trajikomik kareler olarak beliriyor.

Türkiye gibi gecikmeli modernleşen Üçüncü Dünya kentlerinde temel sorunlardan biri, enformel çalışma, enformel konut üretimi, enformel yaşam ve bundan kaynaklanan kontrolsüz kentsel büyüme olarak görülür. Çarpık kentleşme, kentlileşememe, kendine özgü (ad-hoc) çözümler tüm kentlerde gözlenebilen bir tabloyu oluşturmaktadır.

“Şehirdeki manzara değişmesinin en fazla konuşulan yönü 1945’lerden 1960 sonlarına kadar prototip olarak gecekondular, işporta, dolmuş tablosudur. Burada göçenler sonraları büyük problemlere neden olacak yönler, yaşam stratejileri geliştirmiştir. Kanunsuz (illegal) ev edinme (gecekondular), vergisi söz konusu olmayan -yani gene kural dışı- iş kurma ve sürdürme (kayıt dışı ekonomi), örgüt ve düzen kaidelerine uymayan patronaj ilişkileri (iltimas, adamını bulma, kayırma), yeni yetişenlere formel eğitim yerine kaba bir dinsel eğitim gibi önceden fark edilmeyen, üzerinde durulmayan, bugünlerde ise en büyük sorun olarak toplumun karşısında dikilen yönler ortaya çıktı” [Kıray, 1995: 44].

Öte yandan gecekondular biçiminde kentleşme kendi içinde bir başarı öyküsünü de içermektedir. Duben, gecekondunun geleceğe dönük bir aile yatırımı özelliğine dikkat çekerken, üretim sürecindeki yardımlaşma modeline vurgu yapmaktadır [2002: 44-55]. Bir gecekondular üretimi sürecindeki emeğin yaklaşık dörtte birinin arkadaş ve akrabaların ücretsiz emeğinden oluşması ve güvene dayalı borçlanma ilişkilerinin yaygınlığı önemli özelliklerdir. Ayrıca, erken dönem gecekondular, kullanım değeri olan birer yaşam alanı olarak düşünüldüğünden, binaların konumlanışının da birbirine saygılı bir kamusal değer içerdiği söylenebilir.

Türkiye’de 20. yüzyılın ikinci yarısında kentler hızlı, yoğun ve yağ lekeli biçiminde ve kontrolsüz büyüdüler. Sadece 1950-60 arasında dört büyük kentin nüfusu % 75 arttı. Kentsel donatılar ve kentsel hizmetler eksik ya da yetersiz, çevre kalitesi ise düşüktü. “Bu sistem gecekondusuyla, dolmuşuyla, minibüsüyle, yapsatçısıyla işportacısıyla Türkiye’de kapitalizmin gelişmesinde belli bir aşamaya kadar işlev gördü” [Tekeli, 1991b: 171]. Öte yandan bu dönem bölgeler arası dengesizliğin doruğa ulaştığı bir dönem oldu.

1980 sonrası ise, yeni bir kapital birikimi dönemine işaret ediyordu. Bu süreç kentleri de derinden etkiledi. Türkiye ekonomisinde yaşanan sanayisizleşme sürecinin

ardından üretimin yerini rant anlayışının alması sermayenin kentlere olan ilgisini arttırdı. Bu süreçten önce kentsel rantları küçük girişimcilere bırakıp, ithal ikameci ve tekelci sanayileşmenin rantlarını toplayan sermaye kentleri keşfetti. Hatta, turizm alanı ilanı örneğindeki gibi, merkezi yönetim aracılığıyla kentsel rant yaratma ve el koyma yöntemleri geliştirildi. Eskiden yaygın bir şekilde dağıtılan kent rantları, sermayenin devreye girmesiyle hem daha spekülâtif hale geldi hem de büyük sermaye grupları tarafından el konulmaya başladı.

“Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesinde oluşan kentsel rantlar kentliler arasında oldukça yaygın bir biçimde bölüşülüyordu. Bu ranttan kentin eski mülk sahipleri kat karşılığı mülklerini yapsatçıya devrederek pay alıyorlardı. Kentteki bürokratlar kurdukları konut kooperatifleri aracılığıyla bir pay sağlıyorlardı. Çok sayıda küçük girişimci ya da yapsatçı daha başka iş alanlarına geçmeden bu yolla bir ön birikim yapıyordu. Küçük üreticiler sanayi siteleriyle bundan yararlanıyorlardı. Kent dışında büyük bir arsaya fabrikasını kuran sanayici bu taşınmazının sürekli artan değerini, bu taşınmazını güvence göstererek aldığı kredi miktarını artırmakta kullanabiliyordu. Bir ölçüde eski gecekondular sahipleri de ellerinde tuttıkları gecekondularını yeni gelenlere satarak bu ranttan yararlanıyorlardı” [Tekeli, 1991b: 174].

Işık ve Pınarcıoğlu da, “erken dönem Türkiye kentleşmesinin, kentsel rantların paylaşımı açısından net bir sınıfsal uzlaşmaya dayandığını” ileri sürmektedirler [2001: 121]. Kent rantından artık yararlanamayan gecekondular sahipleri ve küçük girişimcilerin de sistem içine yeniden eklenmesi için de imar afları ve ıslah imar planları gündeme getirildi. Dönemin Başbakanı Özal’ın 1988’de “son beş yılda iki buçuk milyondan fazla eve ruhsat verdik. Böylece kat çıkıp gelir arttırabilecekler” diyerek anlatmaya çalıştığı politika yozlaşmaya açık bir popülizm olduğu kadar devletin gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanabilecek tepkileri bastırdığı ve sınıfsal konumları aşındırdığı hegemonik bir süreç niteliği taşımaktadır.

Türkiye kentlerinde, resmi ideoloji ve bedelsiz modernleşme kadar sınıfsal ayrışmanın tezahürlerini gözlemlemek de olanaklı. Hegemonya mücadelesinin taraflarının kentsel mekanda da ayrılmış olduğu ve her kentin aslında iki yüzü olduğu görülebiliyor. Farklı sınıfların, konut iş ve eğlence alanlarının ayrışması çoğu kez haritalanabilecek kadar net olarak görülebiliyor.

İstanbul’da en zengin ve en yoksul aileler arasındaki gelir farkının 1437 kat olduğu, kentin % 1’inin gelirin % 30’una, en zengin % 10’un gelirin % 52’sine, en zengin %

20'nin gelirin % 64'üne el koyduğu düşünülürse, bu insanların kent mekanında ayrıştıkları, alışverişten, eğitimden, ulaşımdan eğlenceye kadar farklı mekan kullanımları olduğu bilinirse; o kentte bütünleşmenin, kenttaşlığın sözünün bile edilemeyeceği bir kamusal krizi vardır. Kepenek, istatistiklerin ve ortalamaların sakladığı bu eşitsizliği şöyle eleştiriyor:

“DİE başkanı, 1998 yılında Türkiye’de kişi başına ortalama yıllık gelirin 11 bin dolar olduğunu açıkladı. Bu rakama göre, Türkiye’de ortalama bir insanın aylık kazancının 917 dolar olması gerekir. Bunun yanı sıra DİE ayda yaklaşık 200 doların dört kişilik bir aile için yoksulluk sınırı olduğunu söylüyor. Buna göre ülkenin üçte biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Kişi başına düşen rakamlar, iyi bir ekonominin habercisi olabilir, ancak bu toplumun tümü için iyi olduğu anlamına gelmez. Zira bu ülkede 20 milyon kişinin aç olduğu bilinirken, rantçı asalak sermayenin, devlet-içi mafyanın, sanatçı ve futbolcu elitlerinin, çetelerin ve kartellerin daha da zenginleşmesiyle yükselen ortalamayı sevinç verici olarak duyurmak biraz garip oluyor.”⁷⁴

Süreç kentte yeni bir yoksul çoğunluk doğurmaktadır. Bu yoksulluktan kurtulmak isteyenlerin elindeki tek strateji kentsel rantı yağmalayarak, yaşam düzeylerini yükseltmek ve yoksulluk nöbetlerini devretmek olmaktadır [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 155]. Yeni kentliler üzerine yapılan çalışmalarda göstergeler de, yeni kentlilerin kent kökenli olmadığını, eğitim düzeylerinin yüksek olmadığını, işsizlik yaşadıklarını, tatil, izin, boş vakit kavramlarının modern ölçütlerde olmadığını, ağırlıklı olarak özel sektörde, sanayide, emek-yoğun işlerde çalıştıklarını, çiftçi ya da tarım işçisi konumlarından ancak orta-büyük burjuvaziye evrilebildiklerini, ortaya koymaktadır [Boratav, 1995a]. Yeni kentliler tasarruf yapmak, tatile çıkmak, sanatsal, kültürel aktivitelere ve kentsel yaşama katılmak bir yana, dinlenmeye vakit bulamayacak derecede yaşam kavgasının içindedirler. Sendikalaşma ve herhangi bir sosyal güvenceye sahip olma oranları ise giderek düşmektedir.

İkinci dünya savaşı sonrası gelişmeleri anlamada iki temele kategoriye konut ve dayanıklı tüketim malları olarak gören Buğra, piyasa dışı mekanizmalar olarak gördüğü taksitli satış imkanı sunan bayilik sistemini ve konut sahipliliğini ucuza mal eden gecekonduyu incelemenin önemine vurgu yapmaktadır [2000: 14]. “1970’lerin ortaları, kitlelerin satın alma gücü bakımından gerçek bir refah dönemi idi: büyük şehirlerin gecekondulu mahallelerinde veya kasabalarda yaşayan hemen hemen her aile

⁷⁴ Cumhuriyet, Yakup Kepenek, 15.06.1998.

TV cihazı, çoğu zaman buzdolabı ve çamaşır makinesi alabilmiş, büyük şehirdeki orta sınıf ailelerin çoğu araba sahibi olabilişti” [Keyder, 2001: 252]. Süreç ithal ikameci kalkınma anlayışının gerektirdiği geniş tüketici grubu yaratmış ve toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmediği bir yapıyı doğurmuştur. Ancak bu toplumsal uzlaşmanın dengeleri 1980'lere gelindiğinde yeniden yapılandırılacaktır.

Özellikle 1980 sonrası süreçte hem reel gelirlerdeki aşınma hem de tüketim mallarının çeşitlenmesi çarpıcı bir durum ortaya koymaktadır. Giriş ücreti askeri ücrete eşit eğlence mekanlarını dolduranlar, hemşehrilerinin aç uyuduğunu ya da çöplüklerden yiyecek topladığını görmüyor. Orta sınıflar ise, bu tüketici grubun daha sadık bir üyesi olmak için yarış içindeler. Yeni tüketim ideolojisinin tezahürleri de kentin her bölgesinde ortaya çıkıyor. Bakkallar yerini süper marketlere bırakırken, büyük alveriş merkezleri, lüks eğlence merkezleri birbiri ardına yapılıyor. Ancak ne yazık ki, nüfusun büyük bölümü bu nimetleri sadece izleyebilmekten öteye gidemiyor. Kentler, özellikle de İstanbul bu ezici modelin mekanı olurlarken, kentlilikleri ve modernlikleri bir kaç parça dayanıklı tüketim malı sahipliliğiyle ölçülen yeni kentliler, sistemin kurbanı haline gelmektedir.⁷⁵

“Tekelci sermaye İstanbul gecekondularına her yıl: İstanbul’da tüketilen 200 bin buzdolabının 120 bin’ini, 195 bin çamaşır makinesinin 103 bin’ini, 269 bin televizyonun 117 bin’ini satmaktadır. Bu beyaz eşyaların toplam değeri 300 milyon dolardır. Yani Türkiye satışlarının yaklaşık % 30’u İstanbul gecekondularında gerçekleşmektedir. Gecekondu arsalarının satışından yılda 475 milyon dolar, inşaat malzemesi satışından ise 632 milyon dolar kazanılmaktadır. Emeği sömürülen, ya da sigortasız çalıştırılan en az 200 bin Yeni kentli’nin sırtından, her yıl tasarruf edilen yaklaşık 2.8 milyar dolar da dikkate alınırsa, 8.2 milyonluk Yeni kentli barındıran İstanbul’un sermaye için 4-5 milyar dolarlık değeri olduğu anlaşılır”[Toker, 1997: 36].

80 yıllık Türkiye kentleşmesinin kısa bir bilançosunu çıkarmak istersek; rakamlar bize kentsel nüfusun toplamdaki payının % 60’a ulaştığı, tarımın marjinalleştiği, kentleşmenin hızı azalsa da sürmekte olduğu, kentsel kalitenin ise düşük olduğu; konut stokunun % 60’ının 20 yıldan daha eski olduğu, yine % 55’inin yığma olduğu

⁷⁵ İşin ilginç ve bir o kadar da üzücü olan yanı, süreçten en büyük zararı gören yeni ve eski kentlilerin dayanışma içinde olamamaları, kenttaşlık bilincine varamamalarıdır. Finans kapital döneminde sanayi üreten kentlerin yerini karar üreten kentler alırken, ortaya çıkan uzmanlaşmış işgücü ihtiyacı, kentsel imaj, kentsel çevre kalitesi gibi görece yeni veriler, sermayenin de bütünleşme sorunsalını kendi söylemine uyarlama çabasını doğurmuştur. Tabii ki, bu noktada bir başka çekince de, yıllardır marjinalleştirilerek kriminalize olmuş sınıfların, kentsel eşitsizliğe karşı oluşmaya başlayan tepki ve olumsuz katılım biçimlerinin tehdididir.

ve % 86'sının soba ile ısındığı, sosyal devletin erimesinin ardından reel gelirlerin hızla aşındığını, kişi başına düşen yıllık milli gelirin 3000 doların altında olduğu, gelir bölüşülmesindeki ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderilemediğini söylemektedir [Sönmez M. , 2001 ve 2003]. Öte yandan, Türkiye kentlerine şöyle bir göz atmak da rakamlara gerek bırakmayacak kadar, hatta rakamların gizlediğinden daha açık bir tablo ortaya koyacaktır. Kentlilerin yaşam alanı olan kentlerin, sermaye, resmi ideoloji ve enformel süreçler tarafından ele geçirilmiş olması, dönemler boyunca oluşmuş olan dengeler ve yeni hegemonyanın ittifak modeli düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı gözükmemektedir.

Sonuç olarak, kent planlama sisteminin ciddi bir meşruiyet krizi yaşadığı, enformel bir model tarafından ikame edildiği ve bu kentleşme deneyiminin toplumsal tarafları hegemonik bir proje etrafında eklemlerken modernleşme sürecinden ciddi tavizler verildiği görülmektedir.

2.3.1. Kent Planlamanın Kurumsallaşma Çabaları

Batıdaki kent planlama sisteminin kurumsallaşmasının ardında, “hem sanayi toplumunun kaynak olanakları hem de bu toplumdaki sosyal hareketlerinin varlığını” sebep gösteren Tekeli, planlama anlayışı ve sisteminin “hem toplumsal destek hem de ekonomik kaynaklar bakımından içinde geliştiği toplumun gerçekleriyle tutarlı” olduğunun altını çizmektedir [Tekeli, 1991b: 6]. Türkiye’de ise, kent planlama, batılılaşmayı savunan elitist bürokratların, toplumsal destekten mahrum bir projesi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Türkiye’de kent planlaması, Osmanlı sanayileşmediği için sanayi kentine bir tepki olarak doğmamıştır, daha çok bir “yasalar şehirciliği” olarak gelişmiştir [Tekeli, 1998: 143].

Kent planlama anlayışının kurumsallaşabilmesi için öncelikle plan yapılacak toprağın envanterine gereksinim vardır. Ancak 1930’lu yıllardan bu yana çeşitli kararlar alınmış olmasına rağmen halen tamamlanamayan kadastro çalışmaları sonucunda nerelerin orman, nerelerin verimli tarım alanı vs. olduğunu gösteren bir

envanter bulunmamaktadır.⁷⁶ Batıda kapitalizme geçişte altyapı hazırlayan kadastral çalışmalar Osmanlı'da yapılmamış, bu nedenle kapitalist bir kentsel mülkiyet sistemi Osmanlı kentlerinde oluşmamıştır. Ancak bu kadastral belirsizlik, Cumhuriyet döneminde de sürmüş ve gecekondulaşma sürecinde de önemli bir etmen olmuştur [Tanyeli, 1999: 94]. Nitekim, devletin ülke toprağının büyük bir bölümünü elinde bulundurması ve bunları merkezden kontrol etmek istemesi, kentsel gelişmenin kontrolü açısından önemli zorluklar getirmiştir.

Modernleşme projesinin mantığına uygun olarak özel mülkiyeti tanıyan ve piyasa koşullarında mülk edinme olanakları oluşturmak için yasal düzenlemeleri de hazırlayan devlet, diğer yandan mülk sahibi olma olanağı bulunmayan köylü ve kentli kitleleri de düşünmek zorunda kalmış ve buna bağlı bir ahlaki ekonominin gelişmesine de göz yummuştur. Devlet arazi stoku ve bu stokun değerlendirilmesi konusunda bir plan ya da aktif bir politika belirlemek yerine, piyasa ekonomisi ve ahlaki ekonominin bir arada yürüdüğü bir modeli tercih etmiştir. Bu süreçte kamu arazilerinin halk tarafından mülk edinilmesi milliyetçi retoriği teyit etmiş ve yurttaş kimliği etrafında birleşmeyi kolaylaştırmıştır [Keyder, 1999].

Türkiye'de modernleşme sürecinin ve planlama sisteminin kendine özgülüğünün yapıları çevrenin yaratılmasına etkileri en açık şekilde İstanbul örneğinde görülür.⁷⁷ Nitekim, enformellik gündelik hayatın her aşamasında karşımıza, kayıt dışı ekonomi, gecekondu, marjinal sektör, işporta vb. biçimlerde çıkmakta; İstanbul'un bütün meydan ve caddelerindeki işportacıların arasında gezinen zabıtacılara görüntüsü giderek sıradanlaşmaktadır. Bu istihdam ve ucuz tüketim biçiminin kentle

⁷⁶ Türkiye'de bu tür envantere yönelik halen sürmekte olan kadastro çalışmalarında, önceliğin kentsel alanlara verildiği ve Türkiye genelinde % 65 gibi bir oranın tamamlandığı bilinmektedir.

⁷⁷ İnsanların yaşam alanlarına bir müdahale olarak planlamanın enformelleşmesi, marjinalleşmesi, hatta tümünden reddedilmesi ve aşılması söz konusu olabilmektedir. Bu reddetme, aşma ve içselleştirme sürecinde farklı sınıfların farklı yöntemler geliştirdikleri, karar sürecine farklı aşamalarda değişik biçimlerde etki ettikleri gözlenmektedir. Yapılı çevrenin oluşumunun ardındaki yasa ve karar süreçlerini analiz etmek planlamanın meşruiyet krizini açıklamak için önemlidir. İstanbul örneği, bir çok geç gelişen ülkelerin kentlerindeki ikili yapının açıklanmasında önemli bir yöntem ortaya koyabilir. İstanbul hem ulusal kalkınmacılık döneminde hem de ulusal kalkınma hedefinin yerine yerelliğin yarışması anlayışı konduğu dönemde Türkiye'yi anlamak için vazgeçilmez bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

bütünleşmemekten doğabilecek sistem karşıtı hareketleri ve patlamaları önleyen bir “tampon mekanizma” olduğu ileri sürülmüştür. Türkiye’de yapılmış kent sosyolojisine ilişkin alan çalışmaları bağımlı sınıfların kentte tutunma stratejilerinde tampon mekanizmaların ve geleneksel ilişki ağlarının öneminin altını çizmektedir. Bu mekanizmalar hegemonyanın çapını genişletmiş ve onu sağlamlaştırmıştır.

Türkiye bir ulus yaratma projesinin stratejisi olarak ulusal kalkınmacı anlayışı benimsemiştir. İmparatorluk başkenti İstanbul yerine ulus-devletin merkezinde yeni bir başkent seçilip imar edilmesi, kaynakların ve yatırımların planlı ve dengeli bir kalkınma anlayışıyla çeşitli kentlere yöneltilmesi bu anlayışın ilk yansımasıdır. Bu dönem boyunca bir yandan devlet eliyle yapılan yatırımlar, ulusal burjuvaziye yaratma çabaları, ithal ikameci anlayış, diğer yandan dış yardımların etkisi tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru hızlı bir hareket yaratmış, bu hareket özellikle ikinci paylaşım savaşı sonrasında yoğun bir göç ve kentleşme sürecine neden olmuştur.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrası, Cumhuriyetin ve devrimlerin kurumsallaşmaya başlamasına koşut, yaratılan sınıflar, alınan dış yardımlar ve göç, kentleşme olgusunun temel kaynağı olmuştur. Yirmi yılı aşkın bir süre teşviklerle desteklenen özel sermayenin birikiminin yanı sıra, devlete ait bir sanayi de oluşturulmuştur. Kentlerin çekiciliği ve kırsal iticiliğiyle birlikte karayolları inşasının gelişmesi iletilici etki yaparak, devlet destekli bir burjuva ile kır kökenli bir proletaryanın kentsel alanda buluşması sağlanmıştır.

1945’lere kadar olan dönemdeki göç oranı kentlerin emme kapasitesine uygun bir nitelikte iken, sonraları sanayi teşvik politikalarına koşut kırsal çözümler ve siyasi göçün yükü kentler üzerinde ciddi baskılar oluşturmuştur. Göçün boyutları, sanayileşmenin ihtiyacını aşacak düzeyde olduğundan kentleşme-sanayileşme sağlanamamış, kentleşme açısından iktisadi ve sosyal sorunlar ortaya çıkarmıştır. Kentlerimizin bugünkü durumlarını değerlendirirken, sorunsalı çarpık kentleşmeye indirgeyip, planlama ve şehirciliğin teknik bir sorunu olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Bugünkü durumu çarpık ve giderek de çarpıklaşan ekonomik düzenle açıklamak çok daha rasyonel olacaktır. Göçü sosyal, ekonomik, sınıfsal

konumu ve cinsiyeti açısından ezilmiş insanların özgürleşme hareketi ve savunma mekanizması olarak görüp, sorunun ötesinde bir olgu şekliyle değerlendirmek gerekmektedir.⁷⁸ Bu açıdan Türkiye’de göçü bir tutunma aracı olarak görmek olanaklıdır. Mevcut ekonomik, sosyal ve sınıfsal konumları ile bağımlı durumdaki kitleler için zor ancak ümitvar bir süreç olarak göç fikri edebiyat ve sinemadaki popüler kültürel ürünlerde de sıkça işlenen bir konu olagelmış, medya göç ile gelen başarı öykülerine sıkça yer vermiştir. Göçün süregelmesinde kuşkusuz zorunluluklar kadar bu umut verici ve cesaretlendirici retorik de etkili olmuş ve, aşırı nüfus artışı ve yoğun göçe bağlı hızlı kentleşme Türkiye’nin kaderi olmuştur.

Siyasal İktidarın bir süre küs kaldığı eski imparatorluk başkenti, cumhuriyetin ilk yıllarında güç ve nüfus kaybetmiş, ardından adeta tekrar başkentliğini hatırlamış ve hem yatırımlar hem de göçün yığıldığı yer olmuştur. İkinci paylaşım savaşı sonrası dönem ulusal kalkıncı anlayışta bir kırılmaya sahne olmuştur. Ulusal kalkıncılığın dengeli gelişme stratejileri bozulmuş, Türkiye’nin sanayileşmesi Anadolu’nun marjinalleştirilmesi ve İstanbul’un deforme edilmesi sonucunda başarılmıştır. Bu İstanbul’da kentsel ve toplumsal sorunlar yaratırken, ulus-devlet ölçeğinde bölgelerarası dengesizlik ve buna bağlı toplumsal huzursuzluklar üretmiştir. Daha sonra uygulanmaya çalışılan kamu yatırımları götürme, kalkınmada öncelikli yöreler ilan etme stratejileri ve denge metropollerini yaratma çabaları yeterli başarıya ulaşamamış, 1980 sonrası süreçte daha da keskinleşecek eşitsizliklerin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Göç yıllarca bir sorun olarak tanımlanmış ancak bir türlü çözümlenememiştir. Göç ve gecekondulaşma sürecinden çıkar sağlayanlar, ki bunlar toprak sahipleri - arsa spekülâtörleri - arazi mafyası üçlüsü ile ulusal ve uluslararası sermayedir, mevcut ekonomik düzenin sürdürülmesini desteklemişlerdir.

“İthal ikame modeli bağlamında, kapitalist pazarın ayakta kalabilmesinin en önemli koşulu, gecekondu sisteminin varlığıydı: bu çerçevede gecekondu nüfusu a) tüm sektörlerle ucuz

⁷⁸ Türkiye’de göçü sadece kırdan kente olan göç olarak tanımlamak yetersiz bir yaklaşımdır. Kırdan kıra, kentten kente ve kent içinde göç de söz konusudur. Öte yandan son yıllarda kentten kıra geri dönüş de görülmektedir. Ayrıca yurtdışına işçi ve beyin göçü ile yurtdışından mülteci göçü de önemli oranlarda gözlemlenmiş ve son olarak zorunlu göç de yeni bir kavram olarak literatüre girmiştir.

işgücü sağlayarak, b) taklit üretim vb. yoluyla arz boşluğunu kapatarak, c) seyyar satıcılık, kapıdan kapıya satış vb. yoluyla ucuz dağıtım olanakları yaratarak, d) sürekli artması gereken iç talebi destekleyerek, e) kente, kırdan kendi kendine yarattığı birikimi aktararak ithal ikame modelinin yaşamasını sağladılar”[Aydingün vd. 1998: 235].

Son tahlilde, ulusal kalkınmacı dönem, bir ulusal kapitalizmin yaratılmaya çalışıldığı dönemdir. Ancak bu hiç de kolay bir süreç değildir. Bu ulusal kapitalizm için bir kaynak, örgütlenme, ulusal burjuvazi ve proletarya gerekmektedir. Bir yandan dünya sisteminin beklentileri ve yönlendirmeleri, diğer yandan yaşanan paylaşım savaşları ve krizlerin etkileri, kıt kaynakları ve kısıtlı kadrolarına rağmen başarılı olmuştur denilebilir. Ulusal kalkınmacı ve karma ekonomi modeline dayanan anlayış 1980’lere kadar Türkiye’nin temel gelişme eksenini oluşturmuştur.

Ancak kendi içinde bir takım eşitsizlikler üreten ve kalkınma yolunda herhangi bir zaman kaybına uğramamak konusunda kararlı bir sürecin zaman zaman toplumsal iknayı üretmek yerine zor ve baskı araçlarına başvurulması gerekmiştir. Bu Cumhuriyet projesinin temel belirleyicilerinden biri olarak düşük yoğunluklu demokrasi geleneğini doğurmuştur.

Kent planlama, Aydınlanma hareketlerine sahne olmuş, modern bilimin ve rasyonel düşüncenin geliştiği, sekülerleşmiş (dünyevileşmiş) toplumlarda mekanı ve toplumu tasarlayanın akılcı bir yolu olarak kullanılmıştır. Akılcılığın evrimine bağlı olarak kent planlama kuram ve pratikleri de bir evrim geçirmiştir. Özellikle, ikinci dünya savaşı sonrası toplumların yeniden yapılanmasında önemli bir görev gören kent planlama, sosyal bilimlerdeki gelişmelere koşut bir kırılma yaşamış ve geleneksel planlama anlayışı yerini çağdaş bir yaklaşıma bırakmaya başlamıştır.

Kent planlama olarak nitelenen etkinliğin başlangıcını ilk kentlerin kuruluşuna dek götürmek olanaklı ise de; bilimsel bir etkinlik olarak değerlendirilecek pratik, sanayi devrimi sonrası büyüyen kentler ve kentleşme sorunlarıyla ilgilenilmesidir. Buna göre kent planlama yaklaşık 200 yıl tarihi olan bir bilimsel etkinliktir.

Türkiye ise bu bilimselliği kendine göre yorumlamaktadır. “Türkiye’de fiziki planlamanın savunulması ve geliştirilmesi çabaları, fiziki planlamanın dışında kalma yollarının sürekli olarak yeniden üretilmesi ve imar afları, üçü birlikte, varlıkları

birbirine bağılı kapalı bir sistem oluşturmaktadır denilebilir. Sorgulanması gereken böyle bir sistemin oluşmasını toplumsal nedenleridir” [Tekeli, 1991b: 5].

Türkiye’deki mevcut şehircilik sistematığının bilançosu, yaşanan kentleşme deneyimi kentlerin bugünkü durumu değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Gerçekte varolan düzeni bir sistematik olarak nitelemenin doğruluğu da tartışmaya açıktır. Türkiye’de planlı kentleşmeye dönük çabalar Cumhuriyet öncesine dek uzatılabilirse de, en azından 80 yıllık bir planlama ve kentleşme deneyiminden söz etmek olanaklıdır ve deneyimin bir başarı öyküsü olmadığı açıktır.

Bütün bu birikimin değerlendirilmesinde genellikle üç temel yaklaşımdan söz edilebilir. Birinci yaklaşım, geç-gelişme koşulları içinde bir ülkenin kısıtlı kaynakları ile bundan daha iyisini başaramayacağını ileri sürüp; gelişme potansiyellerini uluslararası işbölümü ve makro ekonomik politikalara bağılı olarak açıklama eğilimindedir. İkinci yaklaşım, mevcut şehircilik sistematığının kurgusunu tamamıyla akıldışı olarak yorumlamakta, kentleşme politikasının başarısızlığını bu akıldışı sisteme bağlamakta ve yepyeni, akılcı bir sistematik ile sağlıklı kentleşme politikaları yaratılabileceğini savlamaktadır. Üçüncü yaklaşım ise mevcut sistemin yetersizliklerine ve tutarsızlıklarına rağmen belirli bir rasyoneli olduğu görüşünden hareketle, alternatiflerin yaşama geçirilebilmesi için öncelikle bu mevcut rasyoneli ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması ve ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışma ilk iki yaklaşımı belirli ölçüde haklı ve tutarlı görmekle birlikte, üçüncü yaklaşım biçimini hem daha açıklayıcı hem de alternatif üretmeye açık bir yaklaşım olarak ön plana almaktadır.

Buna göre, Türkiye’nin kentleşme, sanayileşme ve modernleşme deneyiminin değerlendirilmesinde Dünya Sistemi kuramından faydalanmak gerekmektedir. Türkiye uluslararası işbölümünde öngörülen çerçevede bir gelişme yaşamaktadır. Cumhuriyet’ten 1950’lere kadar tarım ve ticaret sermayesi birikimine bağılı gelişen Türkiye’nin, 2. Dünya savaşı sonrası ithal ikameci bir birikim modelinde büyümesi ve 1980 sonrası neo-liberal sanayisizleşme politikalarını benimsemesi elbette tek başına aldığı bir karar değildir.

Dünya sisteminin bir parçası olmak adına geliştirilen politikalar zaman zaman mekan üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve akılcı bir planlama sistemi ve sağlıklı bir kentleşme süreci yaşanmasını olanaksız kılmaktadır. Örneğin, Marshall yardımı ülkenin kentleşme politikalarını doğrudan belirleyen bir dış etken olmuştur; yardımın kullanılacağı sektörlerin seçimi ulusal gereksinimler yerine uluslararası işbölümünün gereksinimlerine göre yapıldığından; tarımda modernleşme ve kısıtlı sanayileşmeye bağlı hızlı göç; milyonlarca insanın kentler akın etmesini böylece kentleşmeye koşut gelişemeyen bir sanayileşmeyi, sağlıksız yaşam alanlarını, iş olanaklarını ve enformel ilişki ağlarını üretmiştir. Bugün de IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların tavsiyelerine uygun politikalar, sermaye birikimi, kentleşme, bölüşüm dinamiklerini ve bölgelerarası dengeleri etkilemektedir.

Yine Türkiye'nin bugün yaşadığı bir çok sorunun kökeninde bugüne dek uygulanmış kalkınma ve kentleşme politikaları olduğu fikri kabul edilmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili ve bir de iç denizi bulunan Türkiye'de deniz ve demiryolları yerine karayoluna bağlı bir ulaştırma sistemi kurulmasının akılcılığını savunmak güçtür. Yine geniş bir coğrafyası bulunmasına rağmen, kentleşme ve sanayileşmede yer seçimlerinin ağırlıklı olarak 1. sınıf tarım toprakları ve deprem riski yüksek alanlarda bulunması ve ulus-devletin dengelerini sarsacak şekilde belirli bölgelerde toplanmış olması da akılcılıkla açıklanamaz.

Türkiye gibi modernleşme, kapitalistleşme, sanayileşme, kentleşme gibi süreçleri gecikmeli ve kendine özgü biçimlerde yaşayan ülkelerde kısıtlı kaynakların pahalı bir yatırım olan sağlıklı kentleşme yerine kalkınmaya yönlendirilmesi ve düşük maliyetli bir kentleşme modelini benimsemesi kendi içinde tutarlı ve rasyonel bir yaklaşımdır. Türkiye, bu rasyonel doğrultusunda ilk bakışta düşük maliyetli denebilecek bir kentleşme modelini seçmiştir. Bu model, spekülasyon rant artışı, minimum altyapı, düşük kaliteli bir yapılaşmış çevre, ucuz emek, patronaj ilişkileri ve düşük yoğunluklu demokrasi gibi unsurlara sahiptir. Ancak, derinlemesine incelemeler ve yaşanan felaketler bu düşük maliyetli kentleşmenin ya da bir başka deyişle bedelsiz modernleşmenin maliyetinin çok daha büyük olduğunu, faturanın daha ağır bir şekilde sonradan ödendiğini göstermektedir.

İlk yatırım maliyeti yüksek olan yatırımların uzun vadede daha rasyonel olduğu bilinse de çoğu kez uygulanamamıştır. Örneğin, “demiryolu komünist işidir” anlayışının hakim olması sonucu karayolu ağırlıklı bir sistemin kurulması her yıl binlerce insanımızın kaybının yanı sıra, büyük maddi kayıplara neden olmaktadır.

Türkiye’de kent planlamanın kurumsallaşamaması ve toplumsal meşruiyet kazanamaması sonucunda ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. Batıda planlamaya halkın katılımı olarak geliştirilmeye çalışılan süreç, Türkiye’de kimse plana katılma isteğinde olmadığından, plancının kentsel alanın üretilme sürecine katılmaya çalıştığı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Eroğul, katılma pratiklerindeki eşitsizliklere dikkat çekmekte ve “Türkiye’de genellikle kadınların, eğitimsizlerin, gençlerin ve işçilerin siyasal katılda taraf sayılmadıkları, buna karşılık, sözcülüklerini yapan baskı kümeleri aracılığıyla egemen sınıfların ve kimi zaman dolaysız, çok zaman da dolaylı olarak askerlerin, gerçek özne durumda bulunduklarına” dikkat çekmektedir [1991: 124]. Plancı kentteki katılım süreçlerini örgütlemek bir yana, kentte neler olup bittiğini anlamaya çalışan, fiili durumu yasallaştırmaya çalışan bir teknisyen olarak görev yapmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de planlamanın toplumsal meşruiyet tabanının bulunmadığı görüşünden yola çıkmaktadır. Buna göre, önerilen şehircilik sistematığının hayat geçirilmesi için çeşitli kentsel politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Bu politikaların üretilmesinde ve uygulanmasında yaşadığımız çağın, parçası olduğumuz uluslararası sistemin ve ülkenin gerçekleri göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye için bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında politika üretmenin ve uygulamanın oldukça güç olduğu bir ortamla karşılaşmaktadır. Yerleşik kentsel dinamikler ve toplumsal yapı, adeta planlı bir kentleşmeyi olanaksız kılan bir tablo ortaya koymaktadır. Bu tabloyu oluşturan dinamikler varolduğu sürece alternatif modellerin uygulanma şansı oldukça zayıf olacaktır. Ancak, karamsar bir yaklaşımla “yapılacak hiçbir şey yok” demek yada gerçekçi olmayan bir şekilde “her şey sil baştan” yaklaşımları yerine mevcut sistemin ve akılcılığın akılcılaştırılması, en uygulanabilir ve tutarlı tavır olarak görünmektedir. Öyleyse öncelikle bu mevcut akılcılık biçiminin yapısını analiz etmek gerekmektedir.

Mevcut sistemin dayandığı rasyonel, ranta dayalı bir ittifak modelidir. Toplumun geniş kesimlerinin pay aldığı bu modelin toplumsal meşruiyeti de son derece sağlamdır. Türkiye’de iç tutarlılığı olmayan, hiyerarşisi bozuk, yetki kargaşasının hakim olduğu ve bugünün yeniliklerine fırsat tanımayan bir planlama sistemi vardır. Ancak bu sistem için söylenmesi gereken en önemli özellik onun güçsüzlüğüdür. Türkiye’de planlamanın güçlü bir araç olmadığı açıkça ifade edilmese de geniş kabul görmektedir. Türkiye’de kentsel gelişmelerin yönlendirici aracının plan olmadığı çok nettir.⁷⁹

Dahası, toplumun büyük bölümü planlamanın dayandığı rasyonel düşünceyi kavramadığı için sürekli olarak plan dışı kalmanın yollarını aramaktadır. Kuşkusuz aydınlanma geleneğinin yaşanmamış olması ve tepeden inme bir modernleştirmenin söz konusu olması bu tabloyu doğurmaktadır. Aydınlanmaya, rasyonel düşünceye, bilimselliğe ve planlamaya inanç o derece zayıftır ki; bu konularda uzman kişilerin bile belirli uygulamalarda plan dışı kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Plan çoğu kez akılcı bir düzenleme ve iyileştirme aracı değil, adeta bir cezalandırma aracı gibi görülür. Toplumun alt ve üst gelir grupları plan dışı kalma ve haksız kazanç sağlama eğilimi taşıdıklarından, plan en çok görece yasal ve plana saygılı yaşayan orta sınıflar için cezalandırma aracına dönüşmektedir.

Bu tablo, Türkiye’de gereğinden fazla güçlü, hantal ve müdahaleci olmakla suçlanan devletin planlama alanında göstermelik bir rol üstlenip yerini piyasaya bıraktığını ortaya koymaktadır. Batıda modern devletin çeşitli işlevlerini piyasaya terk etmesine dayanan neo-liberal tezin gözden kaçırdığı nokta; batıda devletin işlevlerini bir sistem kurduktan sonra terk ettiği ve üstelik denetim ve kontrol işlevlerinden vazgeçmediğidir. Bu ülkelerin hepsinde hala güçlü bir planlama sisteminin var olduğu ve bu gücün toplumsal meşruiyetle birlikte devletin müdahaleciliğine dayandığı unutulmamalıdır.

Modernleşme projesini bu kadar kararlı benimseyen Türkiye’de planlama sisteminin bu kadar güçsüz kılınmasının kendi içinde bir mantığı vardır. Planlama sisteminin

⁷⁹ İstanbul gibi bir kenti basit bir master plan ile yönlendirmeye çalışmak bile nahif bir girişim iken, bunun bile iptal edilmiş olması, aslında planlamanın uygulamadaki gerçek yerini göstermektedir.

güçsüzlüğü, aydınlanma yaşamamış ve bilimsel düşüncenin gelişmediği bir toplumda bir çok tarafın kısa vadeli çıkarlarını destekleyen bir gelişmedir.

Planlama sisteminin güçsüzlüğünden yararlanan bu toplumsal taraflar incelendiğinde, bütün aktörlerin beklentilerinin güçlü bir planlama sisteminin kurulmasının karşısında olduğu görülür. Devlet güçlü bir planlama sistemi kurup işletmeyerek görevlerinin bir kısmının sorumluluğundan kurtulur. Hükümetler ve yerel iktidarlar bu zayıf aracı istedikleri doğrultuda kullanırlar. Kirlenmiş politikacılar, yöneticiler ve bürokratlar için suiistimalin çok kolay olduğu bir ortam yaratılır. Toplumun güçlü kesimlerinin talepleri ve güçsüz toplum kesimlerinin gereksinimlerinin karşılanmasında sistemin zayıflığı sonsuz fırsatlar hazırlar. Büyük sermaye için toplu rantlar ve tekelleşme olanakları, küçük girişimci için ise küçük rant gelirleri sunar. Mülk sahibi için hak edilmemiş kazançlar, mülksüzler için işgal olanakları sağlar. Yasal yollardan kazanç sağlamanın zorlaştığı bir ortamda mafyalaşmayı kolaylaştırır ve mafyaya aracı roller tanımlar. Yani neredeyse toplumun tamamına artı değer aktaran bir sistem, hem düşük maliyetle hem kısa sürede kurulmuş olur. İşte, Türkiye’de alternatif ve güçlü planlama sistemlerinin oluşturulması karşısındaki en büyük engel sistemin kendisidir.

Mevcut sistemde, ulusal kaynakları planlama görevini piyasa terk etmiş olan devlet, kontrol becerisi ya da isteği de çok düşük olduğundan adeta devre dışı kalmıştır. Ancak bu devlet bir yandan egemen sınıfların uygulamalarında garantör olarak yer alırken, meşruiyetini kaybetmemek için diğer sınıfları da rızalarını kazanmak suretiyle kontrol eder. Devlet küçük yatırımcının kentsel ranttan pay kapmasına, kamu mülkünü işgal etmesine, enformel ilişkilere girmesine göz yumarak, eşitsiz bölüşüm koşullarında oluşabilecek tepkileri bastırır, rızayı üretir, bu niteliğiyle devlet hegemonik bir yapıya bürünmeyi başarır.

Devletin hegemonik bir yapı içinde ürettiği rasyonellik ulusal kaynakların akılcı olmayan biçimde kullanılması hatta yağmalanması sistemidir. İlginçtir, batıda demokrasinin ulaştığı yeni bir aşama olarak tanımlanan yönetim kavramında merkezi, yerel iktidar ile halkın ortaklaşa karar ürettiği, uzlaştığı bir modele göre kentsel gelişmenin yönlendirilmesi anlayışı öne çıkmaktadır. Türkiye bu yönetim

anlayışının çarpık bir modelini üretmiştir. Örneğin belde belediyelerinde, yerel iktidar, sermaye, halkın ortaklaşa karar üreterek; devletin de bu oluşuma göz yumarak katıldığı uzlaşma, kaynakların yağmalanmasına dayanan kendiliğinden bir yönetişimi oluşturmaktadır.

Görülüyor ki; Türkiye örneği bir dizi kendine özgülük bağlamında değerlendirilmelidir. Örneğin hızlı nüfus artışı ve hızlı göç batıdan çok farklı bir modeli gerekli kılmaktadır. Hızlı kentleşen Türkiye’de yaşanan yoğun göç süreçleri kentlerin kontrollü biçimde büyümesini engelleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Gerçekten de, bu tür devasa göç ve yığılmalar karşısında, kentsel büyüme konusunda örnek gösterilen batı kentlerinin bile çaresizlik yaşayacağı açıktır.

Batıda üretilen yenilikçi planlama anlayışlarının Türkiye’de uygulamaya sokulması da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Örneğin, demokrasi, sivil toplumculuk ve katılım konularında tarihsel bir birikimin olmaması ya da geleneğin zayıflığı planlamanın katılım boyutunu olumsuz etkilemektedir. Planlamaya katılım, ya hiç olmamakta ya da kişisel çıkar amaçlı olmaktadır. Daha katılımcı bir anlayış uygulandığında ise kitlelerin örgütlü olmaması, taleplerini dile getirecekleri mekanizmaların kurulmamış olması vb. nedenlerle katılım başarısızdır. Zaten katılan kesimlerin de aydınlanma kültürüne sahip oldukları ve buna bağlı bilimsel yaklaşımlı talepler dile getireceği de son derece şüphelidir. Katılımcı bir planlama modeli Türkiye gerçekleri düşünüldüğünde lüks olarak değerlendirilmektedir.

Yine, emredici bir planlama anlayışının hiçbir bağlayıcılığı bulunmadığı açıktır, öte yandan esneklik içeren bir yaklaşım, patronaj ilişkilerinin geliştiği bir toplumsal yapıda ve kentsel ranta dayalı bir kentsel gelişme modelinde oldukça sakıncalı uygulamalar doğurmaktadır. Kamu otoritesinin kurulamadığı bir ortamda esneklik plan dışılık kültürünü ve spekülasyon gelişmeleri besleyen bir dizi gelişmeye yol açmaktadır.

Güçlü yerel yönetimler, demokrasi kültürünün gelişmediği ve karşılıklı denetim mekanizmalarının kurulamadığı bir ortamda son derece antidemokratik ve

bilimsellikten uzak uygulamaların odağı olabilmektedir. Üstelik Türkiye’de güçlü devlet geleneği anlayışı, yerele yetki ve kaynak devri konusunda son derece hasis davranmaktadır. Çeşitli reform çalışmalarına rağmen, bu merkeziyetçi yapı kolay kolay değiştirilemeyecek gibi gözükmemektedir.

Piyasa duyarlılığı da benzer şekilde çarpık olarak anlaşılmakta, piyasa duyarlılığı çoğu kez kenti sermayeye teslim eden, spekülâtif gelişmeler doğuran bir anlayış olarak uygulanmaktadır. Plan sözleşmeleri, özelleştirmeler ve uzlaşî süreçleri genellikle sermaye lehine sonuçlar üretmektedir. Kaldı ki, güçsüz yerel yönetimlerin çoğu kez tekelci sermaye ile pazarlık şansı son derece düşük olmaktadır. Planlamanın temel ögesi olan kamu yararının, genellikle yanlış anlaşılan bu piyasa duyarlılığı anlayışına kurban gittiği görülmektedir.

Sürdürülebilirlik vb. bir dizi diğer kavram ise neredeyse böylesi bir ortam için son derece lüks kavramlar olarak durmaktadır. Azgelişmişlik ortamında yatırımların sürdürülebilirliğini sorgulamak gelişmeye karşı olmak, gericilik vb. suçlamalarla karşı karşıya kalmaktadır. Öte yandan, gelişmek isteyen bir ülkenin sürdürülebilirlik konusunda bazı tavizler vermesi gerektiğini iddia edenlerin de söylemlerinde haklılık payı bulunduğu söylenebilir.

Görülmektedir ki, batıdaki planlama sistemlerinden yaşanan ve yeni bir akılcılığa işaret eden anlayış Türkiye gerçekleri bağlamında uygulanması olanaksız gibidir. Bütün bu yaklaşımların batıda halkın talepleri doğrultusunda geliştiği; Türkiye’de ise böyle bir taban hareketinin olmadığı hatta tabanın beklentilerinin aksi yönde olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik, etkin yönetim, esneklik, katılım ve piyasa duyarlılığı gibi yeni yaklaşımların sisteme eklenme şansları oldukça düşüktür. Sistemin değiştirilmesinin oldukça güç olduğu son dönemde yaşanan bir dizi gelişmeyle gözler önüne serilmiştir. 1999 yılında yaşanan büyük Marmara deprem felaketleri; onbinlerce kişinin ölümü ve milyarlarca dolarlık zararla sonuçlandığı halde; sistemin iyileştirilmesine dönük somut adımlar atılamamıştır. Kısa bir süre dökülen timsah gözyaşlarının ardından bedeli sonradan ağır biçimde ödenen bedelsiz

modernleşme ve ucuza kentleşme projesine kalındığı yerden devam edilmiştir.⁸⁰ Bütün bunlara rağmen, Gramsci'nin organik aydın⁸¹ için tanımladığı rol gereği, toplumun uzun vade çıkarlarını kavramasını sağlayacak dinamiklerin harekete geçirilmesi gerekmektedir. Toplumun bilinçlendirilmesi ve bu toplumsal bilinç ile uyumlu modellerin üretilmesi gerekmektedir. Mevcut sistemin akılcılaştırılması giderek kaçınılmaz bir hal almaktadır.

2.3.2. Kent Planlamanın Meşruiyet Krizi

Türkiye’de kent planlamanın kurumsallaşma ve meşrulaşma konusundaki sıkıntılarını üç başlıkta değerlendirmek olanaklıdır. Birincisi kentleşme için gereken kaynak sorunudur. Kısıtlı kaynakları olan bir ülke de kent rantlarının kamuya aktarılamaması, bu mekanizmaların kurulamaması ciddi bir kayba ve eşitsizliğe neden olmaktadır. İkinci olarak, enflasyonist bir ortamda kent rantlarının önem kazanması ve bu rant kapma düzeninde devlet, toplum ve piyasanın plansızlığı tercih etmesi ve planlamayı dışlamasıdır. Üçüncü olarak da, neoliberal ideolojinin de etkisiyle toplumda yaygınlaşan ahlak erozyonu ve bunun sonucunda oluşan ikili ahlak yapısı gösterilebilir.

Kentleşme pahalı bir süreçtir. Türkiye ise hızla kentleşmek isteyen, ancak kaynaklarını kalkınmaya ayırmak isteyen bir ülkedir. Üstelik, bu kısıtlı kaynakların çoğunu güvenlik ve askeri harcamalara kullanmakta, kentlerde yaratılan değeri de kamuya aktaramamakta, böylece kentleşmeye kaynak ayıramamaktadır. Dünya sistemine geç eklemlenen bir ülke olarak Türkiye hem uluslar arası işbölümüne uygun davranmak durumunda kalmakta, hem de kalkınma sürecinde, çoğalan iç ve dış borçlarını ödemek zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Öte yandan güneydoğuda sürmüş olan iç savaş, kentleşme ve kalkınmaya ayrılan payda ciddi kesintiler yapılmasına neden olmuştur. Bu kaybın yılda ortalama 8 milyar dolar civarında olduğu söylenmektedir [Başkaya ve Leventoğlu, 1998: 29].

⁸⁰ Üstelik, sürdürülen bu sistem içinde ironik biçimde, üçte ikisi yasadışı bir kent, küreselleşme sürecinin vitrini yapılmaya çalışılmaktadır.

⁸¹ Gramsci aydınların ideolojik işlevini sorgularken, halktan kopuk biçimde düşünce üreten aydın tipini kıyasıya eleştirmektedir: “Halktan bir kişi duyar ama anlamaz ya da bilmez her zaman; aydın kişi bilir ama anlamaz, hele duymaz her zaman” [Gramsci, 1997: 133].

Üretim dışı gelirlerin ulusal gelir içindeki payının % 50'leri aştığı bir ülkede kentsel rantların çok önemli hale gelmesi bu rant ekonomisi içinde de soygun, hırsızlık, rüşvet, mafyalaşma eğilimlerinin artması ve kent rantlarının speküle edilmesi de gündeme gelmektedir. Ancak tam da bu noktada sağlıklı kentleşme, ve kentsel hizmetler için kentsel rant yararlanılabilecek bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Rant, kent plancısının adını dahi telaffuz etmek istemediği bir olgu olagelmıştır.⁸² Halbuki kentsel rant kamu yararına kullanılabilecek bir kaynak olarak da düşünülebilir.

“Kentsel toprak monopolist özellikleri olan spekülasyon değer artışlarına konu olan bir üretim faktörüdür. Bu özelliği kent toprağına ve kentin imarına ilişkin değişik kurumsal düzenlemeler altında kentsel toprak sahibine önemli rantlar kazandırabilmektedir. Kentin büyümesinin ve kamunun sağladığı altyapı hizmetleri vb. nedenlerle tamamen toplumsal gelişme nedeniyle doğan bu değer artışı hiçbir üretici işlevi olmayan kentsel toprak sahibine gitmektedir” [Tekeli, 1991b: 104].

Enflasyonist ve istikrarsız bir ekonomide risksiz bir yatırım olarak görünen gayri menkuller, mülk sahibine hiçbir yük getirmediği gibi, büyük rantlar da kazandırabilmektedir [Keyder, 1999: 87]. İstanbul'da 1150 kişiye bir doktor düşerken, 125 kişiye bir emlakçı düşmesi de mülkiyet ve rant ilişkilerindeki hareketliliği ortaya koymaktadır [Beşiktepe, 1996: 199]. Bu nedenle bir çok kentte, boş arsa stoklamak ve kentsel gelişmenin rant yaratmasını beklemek yaygın bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekeli, kent planlamasını belirleyen temel kurumun taşınmaz daha da somutta kentsel arsa mülkiyeti olduğuna dikkat çeker. “mülkiyetin kurumsallaşma biçimi hem bizim planlama anlayışımızı hem de plan dışı kalma yollarımızı, planları yozlaştırma biçimlerimizi belirliyor” [1991b: 114]. Mülk üzerinde oluşacak değere herhangi bir şekilde müdahale edilmediği bir ortamda, kişiler bu değer arttırılabilmesi için yasal ve yasa dışı tüm yolları deneyeceklerdir. Kentsel arsanın değer artışı da bütün kente yansıyan bir pahalılık olacaktır. Değer artışındaki bu spekülasyonu önlemek inşaat maliyetlerindeki arsa payının oranını düşürecek, böylece toplumun bir çok kesimi için uygun ekonomik koşullarla mülk sahibi olmak olanaklı hale gelecektir.

⁸² Kent rantlarının özellikle büyük sermaye grupları tarafından yağmalandığı bir sürecin ardından 1995 yılındaki bir rant tartışmasında Keskinok'un, “Sorun rantları kamuya nasıl döndürmek değil, rant yaratmamak olmalıdır” sözleri planlama ve kentsel rant ilişkisindeki çaresizliği ortaya koyması bakımından anlamlıdır [1996: 212]. Ayrıca Bkz. [Keskinok, 2001: 186].

“Türkiye’de aile reisinin gelirine oranı açısından kiralar çok yüksektir. Oysa konut sahibi açısından konutun getirdiği kira konutun piyasa değeriyle karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır. Bu paradoks konut üretiminin hem arsa spekülasyonu hem de konut girişimcilerinin yüksek kar beklentileri yüzünden çok pahalıya piyasaya arz edilmiş olmasından doğmaktadır... Bu değer artışı da konut üretiminde optimum faktör kompozisyonunu etkilediği gibi konut arzını pahalılaştırmaktadır” [Tekeli, 1991b: 109].

Enflasyonist bir ortamda gelecek kaygısı taşıyan kitleler için en güvenli yatırım aracı gayrimenkul olmaktadır. Üretimden rant ekonomisine doğru gelişen evrimde en önemli unsur bu enflasyona bağlı kaygılar olmaktadır. Şenyapılı, Ö., konut edinme tutkusunun aslında kent toprağı edinme tutkusu olduğuna dikkat çekiyor: “para değerini yitirirken kent toprağının günden güne değer kazanıyor. Gecekondu, işgal ettiği kent toprağının kısa sürede kazanacağı spekülatif değerden yararlanmak dururken, kendisine üstelik borçlandırılarak kamu eliyle yaptırılıp sunulan sosyal konutu ister mi? İstemiyor” [1978: 105]. İstanbul’daki gecekondu mahalleleri arasında 12 kez yıkılıp yeniden yapılanların bile bulunması, kiraların yüksek, mülkiyetin yüksek getirisi olduğu bir ortamda evin yıkılma riskinin göz önüne alındığını göstermektedir [White, 1999: 53].

Haksız kazancı engellemek ve eşitlikçi bir kent için, kentsel rantın kamuya aktarılma mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir; bu yolla yaratılacak kaynak kamu hizmetlerinde kullanılabilir. Tekeli, kentsel rantın kamuya aktarımı konusunda 3 yöntemden söz eder: Birinci seçenek, rant artışını mülk sahibine bırakıp, vergilendirme yoluyla kaynak aktarımıdır. İkincisi, mülkiyeti iki boyutlu düşünmek, üçüncü boyuttaki yapılaşma iznini kamuya verip, bu hakkı satarak kaynak yaratmaktır. Üçüncü seçenek ise kentsel toprağın tamamen kamulaştırılması ve kiralanması yöntemidir [1991b: 128].

Kent rantlarının yağmalanması sistemi sürdürüldükçe, kent planlama kurumundan söz etmek olanaklı olamayacaktır. Ancak, meşruiyet kazanabilmek için kent planlamanın bu süreçte yer alan üç aktörü ikna etmesi gerekecektir. Bunlar; devlet, piyasa ve toplumdur.

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti devletinin planlama ve özelde kent planlama konusunda samimi, istekli, duyarlı olduğunu iddia etmek güçtür. Aksine, planlı kalkınmayı destekleyen resmi söylemin pratikte çoktan tedavülden kalktığı

söylenebilir. Ulusal, bölgesel, metropoliten ve kentsel planların yapılmadığı, DPT'nin ve planlamayla ilgili diğer kurumların işlevsizleştiği, mevcut yasa ve yönetmeliklerin devlet eliyle delindiği, plan dışı davranışların adeta ödüllendirildiği, kent planlarının kolaj mantığıyla üretildiği bir ortamda devletin samimiyeti konusunda iyimser olmak zordur.

Türkiye Cumhuriyeti devleti modernleşme ve bir ulus yaratma projesinin paralelinde önceleri planlı bir kalkınmayı benimsemiş ancak zamanla bu yaklaşım terkedilmiştir. Kısa sürede hızla kalkınmak ve üstelik ucuza kentleşmek isteği, popülist bir tavırla birleşmiş ve planlamayı ikame eden enformel süreçleri yaygınlaştırmıştır. 30'lu yıllar, 47 planı, 60'lı yıllar gibi çeşitli planlama girişimlerinin ve kısmi başarılarının ardından 1980 sonrasında ekonomiden kentleşmeye tüm alanlarda planlama devletin gündeminden düşmüştür.

Genel bir bilanço yapılacak olursa Devlet'in ekonomiden şehirciliğe kadar bir çok alanda planlı bir gelişme politikası benimsemekten uzak kaldığı iddia edilebilir. Bunda ulus-aşırı dinamikler kadar ulusal belirleyicilerin de rolü vardır. Ekonomik eşitsizlikleri azaltamayan, sosyal refaha yönelik hizmetleri sağlayamayan devlet kent rantlarının yağmalanmasıyla tutunmaya çalışan topluma bir çözüm sunmuş olmaktadır. Ancak ne yazık ki bu çözüm plan-dışı olmaya göz yummakta, plansızlığı desteklemekte ve ödüllendirmektedir.

Ancak takiiyeci bir tavır da söz konusudur: Planlama açık açık reddedilememekte, ancak güdükleştirilmekte, işlevsizleştirilmektedir. 1982 Anayasasında bile 166. madde planlı kalkınmayı devletin görevi olarak saymakta: Bir yandan çeşitli düzeylerde plancı kadroları açılmakta, planlar ihale edilmekte, yarışmalar yapılmakta, yasalar çıkarılmaktadır yani plan varmış planlanıyormuş gibi yapılmaktadır, diğer yandan plana uygun tek gelişme olmamaktadır. Bütün kentlerin "plan var mı" sorusuna cevap olarak gösterecekleri boyalı resimleri vardır; ve de o boyalı paftalarda görünmeyen, plan-dışı köprüleri, gökdelenleri, gecekonduarı, üniversite alanları. Kaçak yapıdan kaçak kent kavramına geçilmesi ve kaçak kentlerin doğallaştırılması da bu takiiyeci sürecin sonucu olarak düşünülebilir.

ANAP döneminde belediyelerin yetki ve gelirlerindeki artış, önemli bir yerelleşme girişimi sayılmaktadır. Ancak, bu dönemde imar planlarını onama yetkisi sayesinde yerel rantların bölüşümünde belediyeyi (başkan ve meclis) kritik bir konuma yerleştiriyordu. Ersoy, süreci şöyle değerlendirmektedir: “Yaşamlarında çoğu kez bir imar planı belgesini bu aşamada gören Meclis üyeleri planı inceleyerek politik denetimden geçmesini sağlarlar. Gerçekte yapılan ise, genellikle parsel bazında çıkar denetimidir” [2001: 19]. Yani yerel de merkez gibi planlamadan hoşlanmamaktadır, aslında. Öte yandan, günümüzde kendi meşruiyeti tartışmalı hale gelmiş olan ulus-devletin planlamanın meşruluğu konusunda ne kadar inandırıcı, iddialı ve etkili olabileceği sorusu da tüm yakıcılığıyla ortadadır. Ulus-devletlerden oluşan bir dünya haritası yerini piyasaların etkinliğine ve çok uluslu yatırımların yer seçimine göre şekillenmiş farklı bir haritaya bırakırken belki de devletin samimiyetini sorgulamak çok da anlamlı olmayacaktır.

Planlama açısından analizi gerekli önemli bir aktör de piyasadır. Piyasa, kapitalizmin ulaştığı küresel aşamada yadsınamayacak bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Piyasada bir değişim değeri karşılığı bulamayan, metalaşamayan her şeyin tedavülden kalktığı bir ortama şahit olmaktayız. Planlamanın özünü oluşturan kamu yararı da bu kaderi paylaşmaktadır. Kentler artık kamu yararı değil; küresel arenada yarıştıkları diğer kentlerden daha güzel görünmek için makyaj talep etmektedirler. Yani, postmodern bir üslupla söyleyecek olursak: “planlama out, tasarım in!” Ulusal ve bölgesel dengeleri gözetken topyekün bir kalkınma anlayışının ortadan kalkmasıyla kent için de topyekün bir planlama anlayışı ve kentsel adalet ve kamu yararı gözetken bir planlama anlayışı gözden düşmüş ve küresel akışlara servis verebilecek kent parçalarının seçilip güzelleştirilmesine dönük bir tasarım anlayışı bir çok kentte gözlenmeye başlanmıştır.

Böylesi bir süreçte piyasa plan ve plancıyı talep etmemektedir. Talep ettiği zaman ya yağmalanacak kentsel rant hakkında fikir ya da çoğunlukla bürokratik bir engel olarak gördüğü planları ve kısıtlamaları aşma konusunda danışmanlık talep etmektedir. Piyasa planlamaya çok kısıtlı bir işlev tanımlamaktadır, ancak bu tip birikime sahip plancıları da bulamamaktadır. Üstelik o kısıtlı alanda da ciddi rantlar

söz konusu olmaktadır. Haritacılar, Mimarlar ve diğer uzmanlıkların planlamaya gösterdikleri ilgi de buradan kaynaklanmaktadır. Türkiye’de bir çok meslek grubunun hedefi kentsel rant pastası olmakta, ortaklar çoğalıp pasta küçüldükçe de mücadele tuhaflaşmakta, mesleki yetki ve yetkinlik konusunda tartışmalar yaşanmaktadır.

Kent planlamanın meşruiyet krizini görebilmek için piyasadaki geçerliliğine göz atmak yararlı olmaktadır. İş ilanlarında, İnsan Kaynakları Gazetelerinde adı geçmeyen bir meslek doğal olarak Piyasa açısından meşru olamamaktadır Yine, özel üniversitelerin hiçbirinde açılmamış bir bölüm olmak da piyasa açısından meşruluk konusunda bir fikir vermektedir.

Kent planlamanın meşruiyetine ilişkin devlet ve piyasa pek iç açıcı bir tablo sergilememektedir ancak asıl vurguyu toplum kategorisine yapmak gerekiyor; çünkü toplumsal meşruiyet diğer meşruiyet biçimlerini tetiklemede son derece önemlidir. Toplum için meşru olan bir şey, devlette de piyasada da karşılık bulacaktır. Toplumun gereksinim sıralamasında planlamanın nereye oturduğu önemli bir sorudur. Toplumun planlamaya inancı da dikkatle incelenmelidir. Toplum planlamayı nasıl bir araç olarak kullanmak istemektedir? Bu meslek toplumda ne işe yaradığı belli bir meslek midir? Toplum bu uzmanlığı tanımakta, tanımlayabilmekte midir? Bu uzmanlık kendi özgünlüğünü ortaya koyabilmiş midir ve bu özgünlük ilgi çekmiş midir? Meslek örgütlü mücadele ve lobi çalışması yapabilmekte midir? Yani sivil bir güç olarak kendini kurabilmiş midir?

Toplum mühendisin, avukatın, doktorun ne işe yaradığını az çok bilmektedir ve bunlar bir ölçüde meşru uğraşlar olabilmektedir. Toplum emlakçının da, mafyanın da ne işe yaradığını bilmektedir. Örneğin, mafya ilişkileri resmi yani yasal değil ama toplumsal açıdan meşru görülebilmektedir. Toplum planlamanın ne işe yaradığını ise tam bilmemektedir. Bildiği kadarıyla planlama rant dağıtmakta, istimlak yapmakta, gecekonduları yıkmakta, imar durumu vermekte, yol ve park yapmaktadır. Planlama toplumun gözünde imajı kötü, sabıkası kabarık bir uzmanlık haline gelmiş; hele toplumun büyük bölümü için bir cezalandırma aracı olarak işlev görmüştür. Kent

plancısı da birçok kişi için; 10 yılda kazanacağı toplam parayı imar durumu olarak veren ya da vermeyen kişi olmaktadır.

Plancının sokağa inememesi, akademik plancının halkın dilini konuşamaması da olayın bir başka yönünü oluşturmaktadır. Kent plancıları, toplumun planlamayı, plancıyı benimsememesini anlamamaktadır: Kentlilerin kentlilik bilinci, kentsel haklar konusundaki bilgisizliğinden kendine pay çıkarmaya niyetli gözükmeyen kent plancıları depremlerin, ve diğer felaketlerin ardından “biz söylemiştik ama dinletemedik” diyerek sorumluluktan kurtulduklarını düşünmektedirler. Türkiye’de kamuoyunda iyi kentin nasıl olduğu ve kent planlamadan ne beklediği konularında yaygınlaşmış bir anlayışın, bir uzlaşının oluşturulması görevi plancılara düşmektedir.

Görülüyor ki, planlama için bir meşruiyet kavgası verilmek zorunda; ancak bu çok çetin bir kavga: Bir yanda küreselleşme ve piyasa radikalizmi, postmodern parçacı yaklaşımların egemen olduğu bir dünya konjonktürü var. Bir yanda planı evini yıkan, arsasını istimlak eden, yaşam alanını oluşturmaya izin vermeyen bir cezalandırma aracı olarak tanımlanmış bir toplum var. Diğer yanda ise devletin kıyısına, içine, derinine yerleşmiş enformel oluşumlar. Bütün bunlar yetmezmiş gibi diğer mesleklerle verilen bir uzmanlık alanı savaşı ve pasta kapma yarışı... Özetle; devlet, piyasa, toplum planlama talep etmemekte; mesleğin altındaki gereklilik ve tabii buna bağlı olarak meşruiyet tabanı kaymaktadır.

Neo-liberalizmin güdümlendiği süreçlere uyum sağlayabilmek için toplumsal yapı büyük ölçüde değişimler göstermiştir. Bu değişim bir toplumsal yozlaşmaya işaret etmektedir. Toplumsal yozlaşma öyle tehlikeli boyuta ulaşmıştır ki, toplumsal karakterde deformasyonlar yaşanmaya başlanmıştır. ‘*Benim memurum işini bilir*’ sözleriyle devletin resmi ideolojisine dönüşen yozlaşma, yeni bir değerler sistemi yaratmıştır. Tüketim çılgınlığına koşut, belki de onunla beslenen köşe dönmeçilik kültürü öylesine yayılmıştır ki, toplumsal yaşantının özgün temelleri olan pek çok

erdem ile birlikte başta aile olmak üzere dostluk, komşuluk, pek çok toplumsal ilişkiyi de temelden sarsmıştır.⁸³

“Tüm yapıyı bir ahtapot gibi saran bu eğilim, özellikle 1980’den sonra o denli güç kazanmıştır ki, içinde bulunduğumuz sistemi tanımlama ve eleştirme açısından bazı yazarları, halk yönetimi anlamına gelen ‘demokrasi’ yerine hırsız yönetimi anlamına gelen ‘kleptokrasi’ teriminin kullanımına yöneltmiştir” [Kongar, 1998: 563].

Gerçekten de, toplumun bütün kesimlerinde bu yoz değerler ‘işini bilmek’ kavramıyla açıklanır ve yüceltilir olmuştur. Bu çerçevede özel sektörün de büyük ölçüde rantiyeci ve repocu olması, gerçekte üretim yapan bir ekonomik güçten çok, devletin sırtından geçinen asalak bir sermaye anlamına gelmektedir. Üstelik finansal sermayenin kendi medyası aracılığıyla bütün ulusal dinamikleri yönlendirmek ve kontrol etmek gücünde söz konusudur.

“1980’den bu yana önce darbeci askerlerin, daha sonra onların uzantısı Özal hükümetinin ısrarla uyguladıkları neo-liberal politikaların merkezindeki liberalizmin mızrak ucu finans sermayesinin basınla birleşmesi, basının belli ilkelerden kopuşunu hızlandırdı. Finans sermayesi, spekülasyondan, bulanık sulardan kar bekliyordu ve basın bu amaca hizmet ederek su bulandırma işlevini başarıyla yerine getirmeye başladı” [Nebiler, 1995: 75].

Basın toplumsal yapıyı değiştiren en önemli dinamik haline gelmiştir; promosyon adı altında rüşveti yaygınlaştırmış, bireyciliği öne çıkararak kamu alanına ilgisizliği desteklemiş, özelleştirme gibi pek çok konuda yönlendirilmiş bir kamuoyu yaratmayı denemiş, hükümetlerin politikalarını belirlemiştir. Denilebilir ki, medya Türkiye’de toplumsal yozlaşmanın en önemli araçlarından biri olmuştur.

Yeni dünya düzeni ile birlikte özellikle geri bırakılmış ülkelerde görülen tipik bir özellik olarak siyasetin kirlenmesi, devlet-mafya ilişkileri için gerekli güçsüz iktidarlar, koalisyon hükümetleri ülkenin adeta kaderi haline gelirken, toplumun siyasetten soğutulması ve uzaklaştırılması ciddi bir tehlike olarak ortaya çıkmaktadır.

Öyle ki, bugün Türkiye Devleti’nin yönetiminin tarikatların ve çetelerin elinde olduğunu söylemek olasıdır. Adı kirli işlere bulaşmamış bir tek politikacı, tek bir

⁸³ Kısa yoldan köşe dönme, çalışmadan kazanma kültürü öylesine yerleşti ki, dini, resmi ve uzatmalı tatiller toplamı, tembellik hakkı savunucularını bile kısıktırarak bir düzeye; çalışma günleri sayısının yarısına ulaştı. 1999 yılında yılın % 32’sinin yani tam 116 günün tatil olduğu açıklandı. Bu rakam muasır medeniyetlere yetişmek için çağ atlamak retoriğine denk düştüğü için ayrıca düşündürücü.

bürokrat kalmamışken, bu süreci sorgulayacak toplumsal muhalefet her nasılsa oluşmamaktadır. Bu siyasi kirlenme böylesine kabul edilebilir ve normal karşılanabildiğine göre kirlenme ve yozlaşmanın toplumsal boyutta olduğu, yaşam biçimine dönüştüğü bile söylenebilir.

Yeni Dünya Düzeni'nin en temel etkilerinden biri, marjinalliği ve enformelliği ülkenin kimliği haline getirmiş olmasıdır. Kırbaş, DİE'nin resmi istatistiklerinde bile % 25 gibi bir pay bulan enformel ekonominin çok daha büyük boyutlara ulaştığını ileri sürmektedir [1995: 7]. Bugün ekonomiden şehirciliğe kadar her şeyin marjinalliğinden söz etmek olası hale gelmiştir. Nüfus'un büyük bölümü marjinal işlerde çalışmakta ya da marjinal bir etkinlikte bulunmaktadır. Yenal, sadece Laleli'deki bavul ticaretinin yılda 10 milyar dolara ulaşmış bir ekonomi olduğunu söylemektedir [1999: 51]. Marjinallik o boyuta gelmiştir ki, marjinal sektör içselleşerek birincil ve doğal sektör haline gelmiştir. "Enformel ekonomi, toplumsal araştırmalar için marjinal bir olgu değil, tersine birçok toplumun temelinde yer alan, büyük öneme sahip politik ve ekonomik bir süreçtir" [Castells & Alejandro, 1992: 28]. Tabak da, dünya ekonomisinin bir enformelleşme sürecine girdiğini ve enformel ekonominin iktisadi gelişme önünde bir engel olmaktan çıkıp, onun lehine çalışan bir unsur haline geldiğini söylemektedir [1999: 12]. Kentin bizzat kendisinin ve kentsel mal ve hizmetlerin üretilme süreci düşünülünce formel ve enformelin öylesine iç içe geçtiği görülüyor ki, aralarındaki ayırım da giderek anlamsızlaşıyor.

Ülkede verimli çalışmayan kurumsal sistemlerin yerine alternatif hizmetler türemektedir. Hukuk sisteminin çalışmaması yargısız infazları, çek senet mafyalarını gündeme getirirken, arsa ve konut sunumunda da mafyalar ağırlıklarını koymuşlardır, sağlık hizmetleri bile marjinal bir hal almış durumdadır. Ülkenin ihmal edilemeyecek bir bölümü, hocalardan üfürükçülerden medet ummaktadır. Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomiden daha büyükken, kaçak yapılaşma yasal yapılaşmayı ikiye katlamışken, kayıtsız ve sigortasız içi sayısı kayıtlı ve sigortalı olandan fazlayken hangi ekonomi, hangi İşgücü, hangi Şehircilik ve hangi Toplumsallıktan bahsedilebilir ve bu ne kadar anlamlı olur?

Böylesi bir belirsizlik ortamında, iç içe geçmiş marjinalleşme, tekelleşme, mafyalaşma ilişki ağında burjuvazi de algılanabilir ve ölçülebilir bir yapıda ortaya çıkmaz. Türkiye’de sermayenin yapısı ve ilgisi, değişen teşvik politikalarına göre sanayiden, ihracata, oradan turizme ve sonuçta da rantta kaydıgı söylenebilir. Marjinallik bu gün devletin resmi söylemi içinde yer almış bir olgu olmanın ötesinde ülke ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır.

“Çoğu durumda engellemeye ve baskı altına alınmaya çalışılsa da, bir bütün olarak enformel faaliyetler, devletin hoşgörüsü altında gelişme eğilimindedir. Hükümetler, potansiyel toplumsal çelişkileri çözmenin ya da siyasi hakimiyet kurmanın bir aracı olarak enformel faaliyetleri hoş görür ve hatta desteklerler” [Castells & Alejandro, 1992: 33].

Şehircilik ve planlama alanında da farklı bir yapının ortaya çıkmış olması beklenemezdi. “Çıkarıcı popülist politika bekleneni vermiş, masum köylü vatandaş, zamanla asalak kentli tipine dönüşmüştür” [Gürel, 1997: 27]. Nitekim, konut ve iş edinme gibi masum taleplerden yola çıkan enformel eğilim giderek topluma yayılmış, toplumsal bir davranış biçimine dönüşmüş ve marjinal toplum kendi mekansal örgütlenme biçimi olarak “*marjinal şehirciliği*” yaratmıştır [Çubuk, 1999: 82]. Bu mekansal organizasyon kendine özgü yapısıyla ve kazandığı yaygınlıkla toplumun karakteristiği haline gelmiştir.

2.3.3. Kent Planlama Sisteminin İkamesi

Türkiye’de kent planlama sisteminin devlet ve toplum arasında gizli sözleşmeler aracılığıyla oluşturulan enformel bir sistemle ikame edildiği söylenebilir. Ancak burada enformellik sadece bir konut edinme ya da kaçak çalışma boyutuyla düşünülmemelidir. Enformellik süreci kentsel hizmetlere erişimden, gündelik hayatın sürdürülmesine, toplumsal hayata katılıma kadar bir çok alanda alternatiflerin üretilmesini gerektirir. Aslında ikame edilen sadece kent planlama sistemi değil, bir türlü yaygınlık kazanamayan sosyal refah devletidir.

“Merkezi devletin sosyal alana müdahale imkanının sınırlı olduğu tarihsel koşullarda, aile ve kan bağı ilişkileri, mahalle, köy, cemaat dayanışmaları, lonca gibi üretim temelli dayanışmalar, tarikat, zaviye gibi dini içerikli odaklaşmalardan oluşan bir dizi beşeri ilişki, bireyin ailevi, sosyal ve doğal krizler karşısında korunmasını sağlayan bir refah sisteminin temellerini oluşturmuştur” [Özbek, N., 2002: 10].

Türkiye'nin özgünlüğü geleneksel toplum özelliklerini kısmen de olsa korumasıdır. “Devleti hastalar, işsizler, yaşlılar, vb. için çeşitli toplumsal hizmetler konusunda zorlamış olan şey, bir cemaat ya da aile tipindeki geleneksel dayanışma ağlarının tahrip edilmesidir” [Laclau & Mouffe, 1992: 198]. Türkiye’de de göç edenlerin, “kente yerleşme ve kentsel yaşamla eklemlenme ile ilgili gereksinmelerini (konut, iş, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb.) büyük ölçüde bu enformel mekanizmaları ve ilişki ağlarını kullanarak çözümlediği” [Erder, 1997: 43] ve buna rağmen “aralarında oluşan katmanlaşmaya bağlı olarak güç ilişkilerinin de dayanışmaya eşlik ettiği” [Erder, 1996: 288] bilinmektedir. Ancak giderek bu sürecin de sona erme eğiliminde olduğu, geleneksel dayanışma biçimlerinin aşındığı görülmektedir [Buğra ve Keyder, 2003].

Geç-gelişme koşullarında bir ülke olan Türkiye’de kaynaklar öncelikli olarak büyümeye ayrılmış ve sosyal devletin kurulması; buna bağlı hizmetlerin üretilmesi olanaklı olamamıştır. Şengül, bunun aslında bir fırsat olabileceğine dikkat çeker: Refah devleti, hizmetlerden yararlanan sınıfları pasifize edip, katılımı içeriksizleştirirken, Türkiye gibi ülkelerde kentsel hizmetlerden yararlanmak ve sorunlarını çözmek isteyen kent yoksulları siyasallaşmışlardır [2000a: 254]. Önemli bir sınıfsal hareketin oluştuğundan söz edilemese de, gecekondu, dolmuş ve işporta gibi enformel mekanizmalar ile tutunma stratejilerini geliştiren kitlelerin önemli dayanışma ilişkileri geliştirdikleri gözlenmektedir.

Dünya sistemine entegre oldukça daha liberal politikalar izleyen ve geç de olsa kapitalistleşen Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizlikler de artmıştır. Devlet, bu gerilimi azaltacak sosyal hizmetleri üretecek güçte olmadığı için çoğu kez popülist politikalar benimsemiş ve halkın kendi ürettiği çözümleri görmezlikten gelmiştir. Bu tür politikalar hem adaletsizliğe karşı yükselen tepkileri ve muhalefeti kırma hem de rızaya dayalı bir hegemonya kurma ve meşruiyet kazanma işlevi görmüştür. Hatta sosyal devleti ikame eden bu devlet yapısı, egemen sınıflar lehine işleyen enformel ekonomik ilişkilere ve yaşam biçimine göz yummaktadır.

“Ekonomik güçlükler, güvenlik vb. sebeplerle kentlere gelen göçmen nüfus, en azından bir süre düşük ücretlerle sigortasız işlerde çalıştırılabildiği için ucuz işgücü kaynağı olarak görülmektedir. Kentler büyük kitleler halinde göçün yarattığı kaçak mahallelere kentsel

hizmetlerin götürülmesi de çoğunlukla olanaklı olmadığı için bu alanlarda taşımacılıkta dolmuş tipi çözümlerin ortaya çıkması, elektriğin hattan kaçak olarak çekilmesi, altyapının derme çatma yöntemlerle kurulması söz konusu olmaktadır. Yine işporta denilen kayıt dışı ancak ucuz tüketim mallarının yaygınlaşması da enformel kentleşmenin bir başka özelliğidir. Özetle, konutların üretiminden kentsel hizmetlerin sağlanmasına uzanan bir açılımla oldukça düşük maliyetli bir kentleşme modelinin kurulduğu görülmektedir” [Çavuşoğlu vd., 2001: 15].

Türkiye’de kamunun mülkiyetindeki taşınmazların miktarının kesin olarak bilinmemesine rağmen, toplam mülkiyette devletin payının % 60’lar düzeyinde olması buna rağmen yerel yönetimlerin arazi stoklarının yetersizliği, kentsel gelişmeyi yönlendirmede inisiyatif alabilmelerini ve kaynak yaratma becerilerini sınırlamakta ve onları da spekülatif davranışlara sürüklemektedir.

Saner [2000], devlet malını yağmalayan bu sistemi dörtlü ittifak olarak resmetmektedir. Birinci grupta yağmayı bizzat gerçekleştirenler varken, ikinci grupta mafya vardır. Üçüncü grup politikacılardan, dördüncü grup ise siyasi güdümlü bürokratlardan oluşmaktadır. Görülebileceği gibi toplumun neredeyse tamamının dahil olduğu bu ittifakın toplumsal meşruiyet kazanma sorunu yoktur! Bu yağma düzeni toplumun gizli olarak kabul ettiği bir sözleşme gibi çalışmaktadır. Devlet ise adeta bu paylaşımın planlanmasını ve organizasyonunu sağlamaktadır.

“Devletin yasa dışı konut alanlarının oluşmasına katkısı, kamu arazilerinin işgali ile sınırlı kalmamaktadır. Yasa dışı konut alanları ilçe boyutlarına ulaşmakta ve yasa koyucu devlet tarafından ‘ilçe belediyesi’ olarak tescil edilmektedir. Benzer bir paradoks da, yasalara göre yasa dışı yapılaşmayı denetlemek ve engellemekle görevli olan belediyelerin de ruhsatsız yapılarda yerleşmiş olmalarıdır. Okul, hastane, karakol gibi kamusal hizmet yapıları da yasa dışı statü taşımaktadırlar. Yasa dışı konut alanlarının ortaya çıkmasına neden olan bu enformel ortaklık (bu ortaklıkta konut hakkı ile oy takas edilmektedir), kamu hizmetlerinin sağlanması sürecinde de devam etmektedir” [Çavuşoğlu vd. 2001: 15].

Elde ettikleri gelir ile yasal bir konut edinme gücünden yoksun sınıfların kendi çabaları ile kentli tüketici gruba katılması hem devletin yetersizliğine çözüm üretmekte hem de egemen sınıfların yönlendirdiği bir arsa-konut-inşaat malzemesi-ev eşyası ve ucuz işgücü piyasasını ayakta tutmaktadır. Ancak, bu modelin en önemli sonucu marjinalize edilmiş grupların dayanma gücünü destekleyerek, toplumsal uyumu tehdit etmelerini ve olası muhalif tavırları önlemektir.

1980 sonrası bölüşüm politikalarının büyük bir grubu marjinalize etmesine koşut bir dizi savunma ve uyum mekanizması da ortaya çıkmıştır. Çubuk’un [1999] “kendi

kendini yaratan kentler” olarak adlandırdığı süreçte, iktidar kendisi için maliyetsiz bir yatırım olan imar izinlerini ve rant artışlarını çoğu kez oy olarak geri dönen bir araç olarak kullanmıştır. Reel gelirleri aşan gruplar için ise böylesine bir rant geliri ise oldukça cazip bir fırsat sunmaktadır. Müteahhitlerden birden bire dört apartman dairesi ve bir dükkan türü tekliflerle karşılaşan gecekondu sahipleri için ücretlerdeki reel aşınma türü sınıfsal bölüşüm dinamiklerinin önemi tamamen kaybolmaktadır. Bu biçimde oluşan kentsel rantların dağılımı düzenli olmadığı için ve iktidar partisinin belediye kanatları ile ilişkiler önem kazanacağı için kentli yoksul kitlelerin beklentileri, siyasi davranışları değişmektedir [Boratav, 1995b:118]. Seçim dönemleri kentsel mekanın yeniden üretimi ve dağılımı konusunda önemli bir süreç olduğundan, seçim dönemlerini yakından takip etmek ve politik parti ve kişilerle ilişkide olmak önemli bir avantaja dönüşmektedir.

Ülke nüfusunun hala önemli bir bölümünü oluşturan köylü nüfusu için de 1980 sonrası süreç gelir ve yaşam standartları açısından kötü bir dönem olmuştur. Uluslararası finans çevreleri, IMF ve Dünya bankası önerilerinde tarımsal destek politikaları ve sübvansiyonları eleştirmiş ve bu tür destekler giderek erimiştir. Üstelik kentsel alandakinin benzeri bir rant transferi mümkün olamadığı için, tarım nüfusunun tek uyum mekanizması kente ucuz işgücü olarak göçmek, bir sonraki popülist uygulamaları beklemek, dağıtılan rantlardan pay koparabilmek ve kentli tüketici sınıfa katılabilmek böylece dönüşümlü (nöbetleşe) yoksulluk olarak tanımlanan sürece eklemlenmektir [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001].

Yeni kentlilerin, kente gelişlerinde yaptıkları işler değerlendirildiğinde, formel emek piyasası içine girebilmek ya da görece daha iyi iş olanaklarına kavuşabilmek için, önce nöbeti devralıp zor koşullarda ve düşük ücretle çalışmaları gerekmektedir. Ancak, böylesi bir süreç sonunda yaşam koşullarını iyileştirmek ve sınıf atlamak söz konusu olabilmektedir. Elbette, bu görece iyileşme gecekondu nüfusunun küçük bir bölümü için gerçekleşmektedir.

“İstanbul gecekondualarında yaşayanların % 56’sı işçi. % 37’si ya işportacılık gibi marjinal işlerde çalışmakta, ya da sigortasız ve sendikasıız koşullarda düşük ücretlerle sömürülmekte. Yasal statülerde asgari ücretle çalışanlarla birlikte sayıları 3 milyonu geçmekte. Elleriine geçen ortalama aylık ücret kişi başına 2-3 milyon lira (50-80 dolar). Oysa İstanbul’da kişi

başına düşen yıllık ortalama gelir, hesaplanabilir kara para dikkate alındığında, kişi başına en az 10 bin dolardır.” [Toker, 1997: 33].

Öte yandan bu yeni kentli grubun kentli burjuvazi için ciddi bir pazar dilimi olduğu da göz ardı edilmemelidir. Medya aracılığıyla körüklenen tüketim toplumunun⁸⁴ parçası olmak için çabalayan bu gruplar konut arsası, malzemesi ve dayanıklı tüketim malları başta olmak üzere birçok kalemde kentli burjuvaziye adeta gelir transfer etmektedir.

“Gecekondu, şehirleşme ve konut sorunlarına çözüm getiren önemli bir yenilik olduğu gibi, iç pazarın oluşumuna da katkıda bulundu. Varlığı, yeni şehirlilerin önce inşaat malzemeleri müşterisi olarak sonra da, konut sorunlarını çözmüş olmaları nedeniyle, tüketim malları alıcısı olarak pazara katılmalarına imkan verdi... hükümetlerin toprak işgalini bir oldu-bitti olarak kabul edip çoğu zaman seçim öncesinde tapu dağıtarak bu durumu onaylamaları ise, sanayileşme stratejisinin ayrılmaz bir parçası olan “içerme (inclusion) politikası”nın bir sonucuydu” [Keyder, 2001: 221-2]

Türkiye’de kent planlamanın tamamen enformel bir sürece teslim olduğunu ve planlamanın başarısız olduğunu söylemek olanaklı değildir. Tekeli, yarı-planlı durum diye özetlediği planlama sürecinin başarısını değerlendirirken İstanbul örneğinde bu modeli şöyle aktarmaktadır:

“İstanbul’un yüz elli yıllık planlama tarihine baktığımızda; mevzii planlar, kentin tümünü biçimlendirmeyi amaçlayan yeni vizyon getirici planlar, belli düşünceleri büyük bir enerji ve biraz da zorla uygulamaya çalışan imar operasyonları, plansız gelişmeler ve bunların yasallaştırılması işlemlerinden oluşan planlama faaliyetlerinin hep birlikte adeta devrevi bir düzenlilik içinde kenti biçimlendirdikleri genellemesi çıkarsanabilir” [1991b: 10-11].

Bu devrevi düzenlilikte, fiili durumu meşrulaştırmak üzere düzenli bir uygulamaya dönüşen imar afları hegemonya mücadelesi içinde önemli işlevler gören bir örnek olay olarak incelemeye değer bir sürece karşılık gelmektedir.

⁸⁴ Featherstone, reklamlar aracılığıyla “sabun, bulaşık makineleri, otomobiller ve alkollü içecekler gibi sıradan tüketim mallarına romantik sevdâ, egzotiklik, arzu, güzellik, doyum, ortaklaşacılık, bilimsel ilerleme ve iyi hayat imgeleri iliştilirildiğine” dikkat çekmektedir [1996: 39].

3. YENİDEN DAĞITIM İMAR AFLARI VE HEGEMONYA

Bu bölümde, mülkiyet ilişkileri üzerinden yeniden dağıtım mekanizmalarıyla hegemonyanın nasıl kurulmaya çalışıldığı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Hegemonik bir süreç olduğunu iddia ettiğimiz Türkiye kentleşmesinde 1940'lı yılların sonundan bu yana yapılan çeşitli imar aflarının ne tür işlevler gördüğü gösterilmeye çalışılacak, hegemonyanın yeniden kurulma dönemlerinde imar aflarının yeni dengeler yaratmadaki önemine vurgu yapılacaktır ve özellikle yeni sağın son hegemonik girişimi olarak nitelendirilen 1980 sonrası süreçte oluşan yeni birikim ve bölüşüm ilişkilerinin meşrulaştırılmasında imar aflarının rolüne vurgu yapılacaktır, ayrıca gecekondular, kentleşme, kaçak yapılaşma ve imar afları konularında oluşan söylemin de yeni hegemonyanın kuruluşundaki katkıları gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1. Hegemonik Bir Araç Olarak Yeniden Dağıtım

Bütün iktidar sahipleri, iktidarın sürdürülmesi için çeşitli politikalar uygularlar. Bu politikaların demokratiklik derecesi baskı ve ikna dengesine göre değişiklik gösterir. Sürekli bozulan, yeniden kurulan kararsız bir denge halindeki hegemonya sürecinde toplumsal sınıfların görelî kazanımları ve kayıpları söz konusudur.

İktidar hegemonyanın zayıfladığı dönemlerde baskı mekanizmalarını kullanabileceği gibi, çeşitli popülist politikalar aracılığıyla hegemonyasını yaygınlaştırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak yolunu da seçebilir. Bu açıdan iktidar tabî ve egemen sınıfların taleplerine karşı duyarlı olmalı, bu talepleri sürekli takip etmeli ve toplamalıdır.

İktidarın benimseyeceği politika bu geri beslemenin sonucu olacak; hangi sınıflara ne şekilde yaklaşılabileceği böylece ortaya çıkacaktır. İktidar bu talep, beklenti ve fikirleri kendine eklemleyerek hegemonyasını güçlendirmekte hem de uygulanacak politikaları güncellemektedir. Kapitalizmin var kalma potansiyelinin bu esneklikten, geri besleme mekanizmaları aracılığıyla yeni yapıları kendine eklemleyebilme yeteneğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sömürge ülkelerin doğal kaynaklarını transfer edemeyen ülkeler için zenginliğin üretilmesi bir ulus içi sorundur. Eğer ülkede sermaye birikimi de sağlanamamış ise bu iş otoriter bir merkezi devletin müdahaleleri sonucunda gerçekleştirilecektir. Devlet, kapitalist gelişme olanakları sağlamanın yanı sıra, bu süreçten zarar gören toplum kesimlerini de ikna edecek mekanizmaları üretmek zorundadır.

Bu bağlamda yeniden dağıtım politikaları hegemonyanın kuruluşunda önemli bir araçtır. Kapitalist devlet, kurulmuş olan hegemonik dengeye bağlı olarak yarattığı eşitsizlikleri katlanılabilir kılacak sosyal politikaları gündeme koyar. Bunlar ücretsiz kitle eğitimi olanakları, emek piyasasının düzenlenmesi, sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve doğrudan nakdi yardımı da içeren sosyal yardım politikalarıdır. Sosyal konut üretimi, kira yardımı ya da altyapısı hazır arsa tahsisi, ucuz konut

kredileri sağlanması, kentsel hizmetlerin sübvansiyonu da bu tür sosyal politikalarındandır. Sosyalist toplumlarda ise daha radikal yeniden dağıtım uygulamaları görülebilmektedir.⁸⁵

Yeterli sermaye birikimine sahip ülkeler kentsel yatırımlara, büyük kentsel projelere kaynak aktarabilirlerken, sermaye birikimi yetersiz ülkelerde kentlerde ciddi bir yatırım eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu yatırım eksikliğini ikame edilecek modeller ve uygulamalar pek çok geç gelişen ülkede gözlemlenebilir.

Dünyanın en büyük muhalif hareketlerinden bir sayılabilecek olan Brezilya'daki topraksız köylülerin toprak işgal hareketi MST, Belçika'dan daha büyük bir toprağı işgal ederek, 2 milyona yakın kişiye kolektif tarımdan alternatif eğitime dek uzanan farklı bir yaşam tarzı sunmuştur. Aşağıdan değişim stratejisiyle kitleleri örgütleyen ve kentsel hareketlerle birleştiren MST hareketi kapitalist eşitsizliğe ve mülkiyet düzenine bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Bu doğrudan eylem stratejisini hayata geçirmek hiç kolay olmamıştır; 1500'den fazla aktivist polis, ordu ve toprak sahiplerinin silahlı çeteleri tarafından öldürülmüşlerdir [Yeğin, 2004]. Süreç sistemin kaybedenlerinin büyük mücadeleler sonrası elde ettiği bir kazanım olarak görülebileceği gibi iktidarın mülksüzler hareketinden çekinmesi ve legal ya da illegal mülkiyet sürecini desteklemesi olarak da okunabilir. Thompson kapitalizmin kurumsallaşma sürecinde “mülkiyet sistemine karşı en büyük suçun hiçbir şeye sahip olmamak olduğu”nu ve mülksüzlerin, başıboşların potansiyel suçlu olarak görüldüğünü, “küçük hırsızlıkların ötesinde mülkiyet ve üretim sistemini sekteye uğratacak endüstriyel başkaldırmanın ilkel biçimlerinin de idamla cezalandırıldığı”nı hatırlatmaktadır [2004: 99-100].

Özellikle konut arzına ilişkin yetersiz politikaların ikame biçimleri geç gelişen ülkelerde benzer bir yol izlemiştir. “Çoğu durumda, devletin kentsel alanlara yetersiz müdahalesinin bir krize dönüşmesini önleyen bazı tampon mekanizmalar ortaya

⁸⁵ Devletin, sosyal adaleti sağlama amacıyla kırsal ve kentsel toprağı yeniden dağıtmasının en radikal örneklerinden biri, Küba'da 1959 devrimini izleyen reform çalışmalarıdır. Tarımsal toprağın % 60'ı kamulaştırılmış, kentsel mülklerin kiralari % 50 azaltılmış, konut sahibi olmak isteyenlere ucuz arsa tahsis edilmiş, kiracıların yaridan fazlası evsahibi haline getirilmiştir [Hamberg, 2001].

çıkıştır. İşgal edilen gecekondulara verilen mülkiyet hakları bu tür bir tampon mekanizmanın iyi bir örneğini oluşturmaktadır” [Şengül, 2003:191]. Devlet bu politikalar aracılığıyla meşruiyetini sağlamlaştırmakta ve hegemonyayı kurmakta, geliştirmekte ya da genişletmektedir. Şenyapılı, Ö., kent rantlarına ortak edilerek düzenin parçası haline gelen kitlelerin düzenin koruyucusu haline geldiklerine dikkat çekmektedir:

“Tüketim, yürürlükteki düzenin korunması açısından da önemli... Doyum, yürürlükteki düzene tepki duyulmasını önler. Giderek elde edilen yüksek tüketim gücünün yitirilmesi korkusuyla düzenin yanında yer alınır, düzen savunulur... Tüketim yoluyla daha üst sınıfların yaşam biçimini andıran bir yaşantı sürdüğü kanısını edinen orta sınıflar, bu durumlarının bozulmaması için, yürürlükteki düzenin değişmesini istemezler” [1978: 48].

Hatta, Türkiye örneğinde olduğu gibi, devlet süreci egemen sınıfların lehine bir kapitalist birikim süreci olarak düzenleyebilmektedir. Bu süreci gözlemleyebilmek için mülkiyetin yeniden dağılımına, özellikle de kentsel arsanın yeniden dağıtımına bu dağıtıma ilişkin ikna üretme mekanizmalarına bakmak gerekmektedir. Süreci oldukça iyi özetleyen bir değerlendirme için tekrar Önder Şenyapılı’ya kulak vermek gerekiyor:

“Üretim araçları iyeliğinin belirli ellerde toplanmasına duyulacak tepki, iyeliğin (mülkiyetin) kutsallığı, dokunulmaz bir hak olduğu ilkesi güçlendirilerek önleniyor. Çalışanlara, emekçi yığınlar kent toprağının küçük parsellerini edinme hakkı tanınıyor. Bu küçük toprak parçasının egemeni olduğuna inandırılıyor. Bir anlamda, bir parsel egemenliği kıyasıya körükleniyor. Böylece özel iyeliğe duyulacak olası tepkileri giderme aracı olarak kullanılıyor kent toprağı. Gecekondulara tapu dağıtmak da aynı amaçlı” [1978: 86].

3.1.1. Hegemonya Kuruluşu ve Mülkiyetin Yeniden Dağıtımı

Özel mülkiyet, kapitalist bir toplumda en önemli var kalma ve güç aracıdır. Sosyalizmde de özel mülkiyet varolmaktadır ancak, üretim araçlarının özel mülkiyeti, bu yolla toplumun sınıflaştırılması ve mülk sahiplerinin diğer sınıfları sömürmesi engellenmeye çalışılmıştır. Yine de, başarısız sosyalizm girişimlerinin ardından, bir çok teorisyenin tarihin sonunu ilan edeceği şekilde kapitalizmin dünya çapında yaygınlaşması söz konusu olmuştur.

Ancak, Kapitalist toplumlarda mülksüzlüğün ve mülkiyete bağlı eşitsizliğin aşırı boyutlara ulaşması çeşitli toplumsal huzursuzluklara neden olmaktadır. Bu

huzursuzluklar karşısında mülkiyet hakkının sınırlandırılması, vergilendirilmesi ya da mülkiyetin ya da başka özgürlüklerin yeniden dağıtılması yoluyla toplumsal iktidarın yeniden üretilmesi ve hegemonyanın yeniden kurulması gündeme gelmektedir. Marcuse “liberal demokrasi mülk sahibi sınıfların korkmadıkları, faşizm de korktukları zamanki çehreleridir” diyerek liberal demokrasinin iktidarı üretememesi durumundaki eğilimlerine işaret etmektedir [1991: 27].

Zenginliği artırmanın üç temel aracı olan kar, faiz ve rant üçlüsü düşünüldüğünde, büyük ölçüde mülksüz ve sermayesiz toplum kesimlerinin yaşamlarını sürdürmelerinde ya da zenginleşmelerinde önemli destek mekanizmalarına gereksinim duydukları açıktır. Sosyal refah devletinin kurumsallaşmadığı Türkiye’de devletin memuriyet dağıtmak ve kamu iktisadi teşekkülleri yoluyla istihdam sağlama politikalarına sıkça rastlanır. Devletin küçültülmesi söyleminin sürekli gündemde olmasına rağmen uygulanmasının sürekli ertelenmesi ve ağırdan alınması da hegemonyanın tabanının sarsılmamasına yönelik bir tercih olarak değerlendirilebilir. Ancak, bunların yanı sıra kırsal ve kentsel rantlara toplumu ortak etme girişimleri de dikkat çekici boyutlardadır.

Türkiye’de yaşanan hızlı nüfus artışı ve göçe bağlı yaşanan hızlı kentleşmenin karşısında gelişmiş bir ekonomi ve kurumsallaşmış bir planlama sistemi bile çaresiz kalabilecek niteliktedir. Örneğin İstanbul gibi 10 milyonun üzerinde nüfusa sahip sorunlarla dolu bir metropole ortalama bir Avrupa kenti büyüklüğünde bir nüfusun her yıl eklendiği düşünülürse, bu kentleşme hızı karşısında konut, iş, kentsel hizmet ve yaşam kalitesi üretmenin güçlüğü ortadadır.

Ancak Türkiye, bu kentleşme sürecinde önceliklerini ve kaynak tahsisini konut üretimine yönelik yapmamıştır. Devletin konut sektörünü destekleme biçimleri oldukça sınırlı kalmıştır. Sosyal konut üretimi yanı sıra, kredi ve sübvansiyonlarla üretilmiş konut stoku ihmal edilebilecek düzeydedir. Geniş kamu kesimine rağmen lojman olanakları da oldukça sınırlı düzeydedir. Gecekonduların affedilerek işgalcilere ucuza satılması ve kira kontrolü dışında ciddi bir devlet müdahalesinden söz etmek olanaklı değildir [Türel, 1997].

Türkiye'nin 80 yıllık cumhuriyet süreci incelendiğinde çeşitli hegemonik dönemlerde, yeniden dağıtım mekanizmalarının kullanılmasının örnekleriyle doludur. Ulus-devletin inşası sürecinde sınıfların devlet eliyle yaratılması ve bu sınıflar arası ilişkilerin ve dengelerin belirlenmesinde önemli devlet müdahaleleri, yeniden dağıtıcı politikalar, kayırmalar, imtiyazlar vb. göze çarpmaktadır. Bunlar arasında yasal kolaylıklar, hibe, kredi, teşvik ve sübvansiyon kadar arsa politikaları da önemli olagelmıştır.

Dönemin uluslar arası konjonktürüne ve ekonomi politik koşullarına uygun olarak her hegemonik dönemin yeniden dağıtıcı mekanizmaları farklılıklar göstermiştir. Reel gelirin yeniden dağıtımı kadar, kentsel hizmetlerin ve refahın yeniden dağıtımı da önemli bir konudur; ancak özellikle hegemonyanın kuruluş dönemlerinde bir başka yeniden dağıtım konusu olan bizzat topraktır. Yani, toprakta mülkiyetin yeniden dağıtılması, yeni toplumsal dengelerin kurulmasında ya da reel gelirin bölüşülmesindeki adaletsizliğe karşı kullanılmıştır. Gücünü mülkiyetindeki büyük topraklardan alan devlet, bu toprağı dağıtarak hegemonya kurmayı başarsa da bunun kendi kuyruğunu kemiren bir süreç olduğu ortadadır.

Devlet, kapitalist bir toplumda en önemli güven aracı olan mülkiyeti yaygınlaştırmak için piyasaya müdahalelerde bulunarak mülksüzleri hegemonyasına eklemlemeyi denemiştir. İlk dönemde, bu yeniden dağıtımın konusu tarımsal toprak iken, ikinci hegemonik dönemde kentsel toprak yeniden dağıtıma tabi tutulmuş, 3. dönemde ise kentsel arsa yani imar haklarının yeniden dağıtımı söz konusu olmuştur.

3.1.2. Yeniden Dağıtımın Üç Dönemi ve Üç Kavramı

Yeniden dağıtımın üç dönemi önceki bölümlerdeki hegemonik dönemlerle örtüşmektedir. 1923-1950 arasındaki birinci dönem 13 milyonluk nüfusunun % 80'i kırsal alanda yaşayan bir ülkede milli bir burjuvazi ve sanayi yaratmanın yanı sıra tarımsal üretimi ve verimliliği artırma çabalarına sahne olmuştur. Bu dönemde yeniden dağıtıma tabii olan mülkiyet biçimi ağırlıklı olarak kırsal topraktır. İkinci dönem yani 1950-1980 arası kentlere yönelik göç ve kentsel alanda biriken mülksüzlerin mülk edinme sürecine göz yumulması, bir anlamda kentsel toprağın

dağıtılması yoluyla yeniden dağıtımın sağlanmasıdır. 1980 sonrasına karşılık gelen üçüncü dönem ise, rant ekonomisinin başat olduğu ve gelir dengesizliğinin aşırlaştığı bir dönemde imar afları ve imar hakları aracılığıyla kentsel rantın dağıtılması ve hegemonyanın yeniden kurulması sürecidir.

Bu üç dönemdeki mülkiyete ilişkin popülist yeniden dağıtım mekanizmalarının konusu olan Tarımsal Toprak, Kentsel Toprak ve Kentsel Arsa arasındaki fark şöyle özetlenebilir: Tarımsal toprak, kentsel alandan uzakta tarımsal üretim yapmak amacıyla kullanılan ve değeri orada üretilen tarımsal ürün potansiyeline göre belirlenen bir doğal kaynaktır. Kentsel toprak, kente yakın ancak imar hakları belirlenmemiş, ancak kentsel arsaya dönüşme ümidi taşıyan araziler olarak düşünülebilir. Kentsel arsa ise, bir imar planı uyarınca imar parseli haline gelmiş, üzerinde imar hakları belirlenmiş, kentin altyapı sistemlerine bağlanmış kentsel topraklardır. Kentsel arsa için önemli olan üçüncü boyuttaki haklar, yani imar iznidir [Tekeli, 1992].

Bu üç dönem boyunca kentsel çevrenin ve yeniden dağıtımın niteliği koşut bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye’de kentleşmenin tarihi topraksız köylülere tarımsal toprak vermeyle başlayan, ardından kent çeperlerindeki gecekonduları meşrulaştıran ve giderek onları apartmanlaştıran bir süreç olarak okunabilir. Bu süreçte altı çizilmesi gereken bir özellikte, tarımsal toprak mülkiyeti, aydınlar arasında önemli tartışmalara neden olurken, kentsel toprak mülkiyeti ve buna bağlı arsa spekülasyonunun fazlaca konu edilmemiş olması⁸⁶, kapitalizmin doğal bir sonucu olarak algılanmış ve kabullenilmiş olmasıdır.

3.1.1.1. Birinci dönem ve tarımsal toprak

Birinci hegemonik dönemde, bir yandan Cumhuriyet ideolojisine uygun bir şekilde milli iktisat ve burjuvazi yaratılırken diğer yandan köylülere yönelik popülist politikalar mevcuttur. Osmanlı döneminden miras kalan ve özellikle küçük üreticileri

⁸⁶ Kent Toprakları Sorunlarına ilişkin fazla literatür olmamasına karşın, gecekonduyun kentsel rant üretmeye başlamasının ardından, bu soruna 1970’lerde çözüm arayışları başlamıştır. Bkz. Geray vd. 1973.

ezen Öşür'ün kaldırılması, topraksız köylülere toprak dağıtılması gibi önemli uygulamalar söz konusudur.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda 13.6 milyon nüfusunun % 80'i köylerde yaşayan Türkiye'de önemli toplumsal eşitsizlikler mevcuttu. Köylü nüfusunun % 22'sinin iş hayvanı yoktu ve aile başına bir karasaban bile düşmüyordu. Ekilebilir alanların ise ancak yüzde 5-10 arasındaki bölümü ekilebiliyordu. Bu aslında Osmanlı'dan kalma bir toplumsal tabloydu: 1912-1913 yıllarında yapılan tarım sayımlarına göre toplam tarımcı ailelerin yüzde 1'i toplam toprakların % 39'una; ailelerin yüzde %87'si ise toplam toprağın yüzde 35'ine sahipti. Topraksız köylülerin bir çoğu ortakçılık sistemi içinde çalışmakta, kendi payına düşenle borcunu kapatmakta ve yaşabilmek için sürekli tekrar borçlanmaktaydı. [Köymen, 1999].

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kentsel mülkiyete ilişkin çok fazla sorunla karşılaşılmamış, devlet daha çok kırsal mülkiyete ilişkin sorunlarla ilgilenmiş, kentte ise kamu binalarının yapımına yönelmiştir. Bunda azınlıkların Türkiye'yi terk etmesi sonucu ortaya çıkan yapı stoku ile, bir talep yaratacak nüfus artış ve hareketliliğinin bulunmaması rol oynamıştır [Bilgin, 1999]. Bu dönemde mübadele ile gelen muhacirlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine toprak dağıtımı⁸⁷ söz konusudur; ancak en önemli uygulama uzun yıllar boyunca tartışılmış olan topraksız köylülere toprak dağıtılması ve toprak ağalık sisteminin sonlandırılması çabasıdır. 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1930'lardan beri süren bir reform düşüncesinin kısmi bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Ancak bu uygulama ne umulduğu gibi büyük toprak sahipliği ve ağalık sorununu ne de Kürt meselesini çözebilmiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca tarımsal üretimin küçüksenemeyecek hızda artmasına rağmen tarımın ekonomi içindeki ağırlığı gerilemiştir. [Pamuk ve Toprak, 1988].

Birinci dünya savaşı sonrasında bir çok ülkede topraksız köylülerin başlattıkları isyanlar düşünüldüğünde topraksız köylüler hem bir huzursuzluk kaynağı hem de kentlere yönelik bir göç baskısı demektir. Karaömerlioğlu [1998], köylüye toprak

⁸⁷ Aksoy S., 1923 -1938 arasında yaklaşık 10 milyon dönüm hazine arazisinin tarla, bağ ve bahçe olarak dağıtıldığını aktarmaktadır [1969: 59-60].

dağıtma düşüncesinin arkasında yatanın, topraksızlaşan köylülerin şehirlere göçmesinden ve proleterleşmesinden korkulması olduğunu ileri sürer ve dağıtılan toprağın büyük toprak sahiplerinin toprağı olmayıp kamusal araziler olduğuna dikkat çekmekte bu reformun solculuk, ilericilik ya da radikallik olarak değerlendirilmesini ironik bulmaktadır.⁸⁸

“Ülkemizde toprak reformunun amaçları radikal değil, muhafazakardı. Köylülerin köylerinde tutulması, mülkiyet duyguları beslenmiş bir kitlenin rejime kazandırılması, toprak dağıtılarak her türlü potansiyel sol ve radikal hareketin önünün alınması, devlet erkanının kentleşmemiş ve farklılaşmamış bir toplumsal doku içinde ayrıcalıklarının kolayca sürdürülmesi gibi kaygılar Türkiye’de hep ön planda tutuldu” [Karaömerlioğlu, 1998: 40].

Bu dönemde yeniden dağıtım politikaları gündeme gelmişse de uygulamalar kısıtlı olmuş, 1942’deki varlık vergisi uygulaması azınlık tüccarı cezalandırma aracına dönüşmüş, çiftçiyi topraklandırma kanunu da büyük toprak sahiplerinin meclisteki yoğun muhalefetiyle karşılaşmış ve 1950 seçimlerinden önce hiçbir özel mülkiyetin kamulaştırılmayacağı bir biçime sokulmuş, hazine arazilerinin dağıtılmasına indirgenmiştir [Köymen, 1999].

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İkinci dünya savaşı sırasında iyice ezilen yoksul köylüler için kısmi iyileştirmeler sağlamışsa da radikal bir değişiklik söz konusu değildir. 1950 yılındaki Ziraat Sayım Neticeleri köylerde yaşayan 2.760.304 ailenin 336.860’ının topraksız olduğunu göstermektedir [Köymen, 1999].

Marshall yardımı ardından tarımda makineleşme⁸⁹ tarımda yarattığı istihdam fazlası ile kentlere doğru büyük bir göç hareketine yol açacak, Türkiye’nin kentli bir tüketim toplumu olmasının yolu da açılacaktır.

“Marshall Planı diye anılan antlaşma uyarınca tarımda teknoloji yenilenmesi olmuş, bir bölüm emek açıkta kalmıştı. Nüfus artışı dolayısıyla tarım toprağının emebileceği işgücünün üstünde bir emek sunuşu da söz konusuydu. Gene nüfus artışına bağlı olarak, atadan çocuklara geçen topraklar gittikçe küçük parçalara bölünmekteydi. Gittikçe küçük alanlara

⁸⁸ Karaömeroğlu, mülk sahibi bir köylü sınıfı yaratmak, proleterleşmenin ve komünizmin önüne geçmek amacıyla yapılan toprak dağıtım politikasının, çoğu kez komünist bir uygulama olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Benzer bir değerlendirme daha sonraları yapılacak, göçle gelen kitlelerin oluşturduğu gecekondu mahallerine hizmet götürülmesi işgalcileri şımartan komünist uygulamalar olarak adlandırılacaktır.

⁸⁹ 1940 yılında 1.066 olan Türkiye’deki traktör sayısı, 1950’de 16.585, 1960’da 42.136, 1970’de 105.865, 1980’de 436.369, 1990’da 692.454 ve 1995’te 776.863’e yükselmiştir [Kongar, 1998: 551].

bölünen toprak bir yerde yeterli gelir sağlamaz oluyordu. Bilimsel olarak, mülksüzleşme süreci diye anılan bu süreç sonunda, topraktan elde ettiği gelirle yaşamını sürdürme olanağını yitiren tarımdaki emek, böyle bir geliri tarım-dışı etkinlik alanlarında aramak zorunda kalmaktaydı” [Şenyapılı, Ö.: 1978: 15].

1947-1962 yılları arasında 360.353 ailenin işletmesini koyulan geçimi sağlama normuna ulaştırmak için, % 99’u hazine arazisi olan 18.067.668 dönüm toprak dağıtılmış ve az topraklı bir çok yeni çiftçi ailesi yaratılırken, ortakçı, kiracı ya da tarım işçisi konumundaki çalışanların ve büyük toprak sahiplerinin konumunda büyük bir değişiklik olmamıştır [Sencer: 1999].

Toprak reformu 1960’lardan sonra 61 anayasası gündeme gelirken ve 1972’den itibaren tekrar gündeme gelecek ancak kısmi bir uygulamadan sonra tamamen yürürlükten kalkacak, Türkiye’nin bir toprak değil tarım reformuna gereksinim duyduğu şeklindeki görüş ağırlık kazanacaktır. Özellikle 1980 sonrasında tarımda mülkiyete bağlı yapısal sorunsal sürerken gübre, ilaç ve mazot gibi girdilerde, giderek dışa bağımlılık artacak ve tarımsal verimlilik ve karlılık azalacaktır.

Tarımın gözden düşmesi, bir çok tarım alanının kentleşmeye ve sanayileşmeye açılmasına, böylece kendi kendine yeten ve kendini besleyebilen tarım ülkesi miti de tarihe karışmasına yol açacaktır. Ziraat Odası raporlarına göre, 1977-1997 arasında 450.000 hektar alan tarım dışı amaçla kullanılmış ve Türkiye dünyada toprak rezervi kalmayan 19 ülkeden biri durumuna düşmüştür. Türkiye’de kişi başına düşen tarım arazisinin seyri şöyle olmuştur: 1934’te 7.4 dekar, 1960’ta 9.5 dekar, 1990’da 4.9 dekar [Köymen, 1999]. 21. yüzyıla girerken gelişmiş ülkelerde % 5-10’luk bir nüfus kentleri beslemeye ve önemli oranda ihracat yapmaya yeterken; Türkiye % 40’a varan kırsal nüfusuna rağmen yeterli tarımsal üretimi yapamayan ve üstelik kentleşmeyi de başaramamış bir ülke durumuna gelecektir. Kongar, “tarımda topraksızlaşma ve büyük çiftçilerin egemenliğinin, Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin yapısal bir parçası haline geldiğinin ve bu eğilimin 1980’den sonra hız kazandığının” altını çizmektedir [1998: 551].

Bu acı tablonun sonucunda, “toprak ve tarım reformu gerçekleşmeksizin kentsel düzenlemelerin yapılamayacağı” ortaya çıkacaktır [Sönmez, T. 1994: 53]. Bu süreç,

Türkiye kentleşmesi için yeni bir dönemi başlatacak ve mülksüzlük sorunu kentlere taşınacaktır.

3.1.1.2. İkinci dönem ve kentsel toprak

İkinci dönemin temel karakteristiği göç ile gelen kitlelerin kamu arazisini işgaline göz yumulması, böylece devletin sunamadığı konut üretimi hizmetine; arsa edinme maliyetini düşürmek suretiyle katkıda bulunmasıdır. Gecekonduyunun masum dönemi olarak anılan bu aşamada gecekondu kente yeni göç eden mülksüzlerin başını sokacakları derme çatma bir yapıyı kurmaları için ağırlıklı olarak hazine arazilerini işgal etmeleri ve devletin sürece genellikle göz yumması olarak düşünülebilir. Bir başka anlatımla kentsel toprakların yeni kentlilere dağıtımını aracılığıyla sağlanan ve fazla organize sayılamayacak bir yeniden dağıtım sürecinden söz edilebilir.

Bu dönem boyunca devletin konut üretimi alanına neredeyse hiçbir müdahalesinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Asgari standarttaki altyapı ve yol şebekesi kurmaya girişen devletin, konut üretimini vatandaşa bırakarak önce gecekondulaşma sürecini, ardından bu gecekonduların ağırlıklı yap-sat yöntemiyle⁹⁰ apartmanlaşmasını izlediği söylenebilir [Bilgin, 1998]. 1954 yılında çıkarılan kat mülkiyeti yasasıyla, tek parsel üzerindeki mülkiyetin de bölünmesi olanaklı hale gelmiş, ve yap-sat süreci hız kazanmış, apartmanlaşma ve mülk edinimi yaygınlaşmış, orta sınıf olarak tanımlanacak kentli burjuvazi oluşmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Işık ve Pınarcıoğlu, Türkiye’de kent yoksulları tarihinin gecekondu olgusu olmaksızın anlaşılamayacağı gibi, kentli orta sınıfın tarihinin de apartmanlaşma olgusundan bağımsız değerlendirilemeyeceğinin altını çizmektedirler [2001: 103].

İkinci dünya savaşının ardından başlayan hızlı göç sürecinin arkasındaki neden olarak tarımda makineleşme süreci gösterilmektedir. Aslında makineleşme girişimleri kurtuluş savaşı sonrasında yoğun emek kaybının ardından başlamış, ancak 1929 ekonomik buhranı ile tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi ve petrol yakan

⁹⁰ Yap-satçılık büyük ölçüde kat karşılığı müteahhitlik hizmeti olarak gerçekleşmiş, bu da başlangıçta arsa maliyetini ortadan kaldırarak inşaat sektörünün önünü açan bir örgütlenme modeli olmuştur.

traktörlerin ekonomik olmaktan çıkmasıyla, vazgeçilmiş ve hükümetin tarla sürmede at kullanılmasını tercih etmesine yol açmıştır [Tekeli ve İlkin, 1999].

Ancak Marshall yardımıyla birlikte tarımda makineleşmeye kesin olarak geçilecek ve tarımdaki istihdam fazlası kentlere göç edecek ve yerel ve merkezi iktidarın bu yeni nüfus için ürettiği bir kentsel alan bulunmadığı için, bu yerleşmeler bizzat toplum tarafından derme çatma biçimde inşa edilecektir. Devletin bu dönemdeki katkısı kent çeperlerindeki hazine arazilerinin işgaline göz yumarak, sessiz bir yeniden dağıtım sürecini gerçekleştirmesidir.

Ancak bu dağıtım, sürecin sıkıntısız ve kolay olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, devlet süreci aleni bir şekilde desteklediğini gizlemek üzere çeşitli gövde gösterileri yapmış, kimi gecekondu mahalleleri tekrar tekrar yıkılmış ve yeniden yapılmış, bu süreçte oldukça trajik yaşam öyküleri yaşanmıştır [Bkz. Tekin, 1998]. Gecekondu bölgeleri, varlıkları devlet tarafından kabul edilip onaylanana kadar bir çok kentsel hizmetten yoksun kalmış ve sürekli yıkım riskine bağlı güvensizlik atmosferinde yaşamıştır.

Ancak çok partili hayatta iktidarın meşrulaşma gereksinimi, bu enformel grupların aynı zamanda büyük seçmen kitlesi olduğunu da kavrayarak karşılıklı ilişkisine yol açmıştır. “Kamu arazileri, kitlesel ölçekte yeni konut talep eden ve bunu kırsal dayanışma alışkanlıklarıyla gidermeye hazır yeni seçmen kitlesi ve birbirleriyle yarışan siyasi partilerden oluşan denklem, zaten kendi çözümünü empoze ediyordu: Popülist arsa tahsis stratejileri” [Bilgin, 1999: 356]. Bu dönemde imar afları ile tapu tahsis belgelerine kavuşan gecekondu kentsel arsa mülkiyetinin verdiği güven duygusuyla kentte tutunabilmiş ve kentsel ekonominin parçası haline gelebilmişlerdir.

Bu dönemin ilginç bir özelliği, ülkenin planlı kalkınma anlayışına geçtiği bir dönem olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerdeki kapitalizmin temel paradigması olan Planlı Kalkınma, zaman zaman sosyalist bir girişim olarak adlandırılmıştır. Ancak, teşkilatın genç uzmanları hazırladıkları “planın kapitalist bir plan olduğu”nu, askeri müdahalenin ardından 1961 anayasasından önce çıkarılan DPT kanununun amacının

da “1960’ların koşulları içinde, Türkiye kapitalizmini akılcı temellere oturtma anlayışının ürünü” olduğunu belirtmektedirler [Erder vd. 2003].

DPT hazırladığı 5’er yıllık kalkınma planları ile planlı kalkınmayı gerçekleştirmek istemiş ancak, gelir dağılımı, vergi reformu, toprak reformu ve KİT’lere ilişkin tekliflerinin hükümet tarafından destek görmemesi üzerine uzmanların istifası gelmiştir. Teşkilat bundan sonra kalkınma planları ve bölge planları hazırlamaya devam etse de, bunların uygulanma oranı oldukça düşük kalmış; planlamanın ikamesi ve enformel ilişkilere dayalı bir kalkınma anlayışının gizli ajanda olarak kentleri yeniden üretmesi sürmüştür. Bu tür bir kalkınma anlayışı, kıt kaynaklara sahip bir ülkede, kendi içinde ekonomik bir mantığa sahip olarak değerlendirilebilir.

“1950 seçimlerinin kırılma noktası ile başlayan ve yerleşik düzene yönelen gecekondu evrimi nasıl gelişti? Yerleşik eski kent halkı karşı, yöneticiler karşı, kamuyu, medya karşı iken, gecekondu sakinleri salt nüfuz baskısıyla mı, sayıları durmadan arttığı, ya da oy deposu (ki bu özelliğe kırdı da sahiptiler) oldukları için mi kentlere yerleşmeyi başardılar? Kuşkusuz hayır: Kentlerin fizik ve sosyo-kültürel mekanlarını kirlettikleri kabul ediliyordu, ama ekonomik mekanda çok önemli işlevler yüklenmişlerdi. İşte gecekondu türü konutu ve nüfusunu 21. yüzyıla dek getiren bu işlevleri oldu” [Şenyapılı T., 1998: 310].

1970’lerde, gecekonduların apartmanlaşma süreci de başlamıştır. Gecekondu bir yandan “yapsatçılık süreciyle iç içe geçmiş” diğer yandan “radikal siyasi hareketlerin etkisine girmiştir” [Tekeli, 1994b: 381]. Bazı gecekondu bölgeleri, hegemonyanın temelini sarsacak örgütlenmelerin mekanı olarak ön plana çıkacak ve bunlara ilişkin yeni baskı ve ikna araçları üretilecektir.

Affedilen işgal alanları ve kaçak yapılar, giderek kentsel toprak niteliğinden çıkmaya ve kentsel rant üretebilen kentsel arsaya doğru evrilmeye başlamış ve giderek önemli bir gelir transferi aracı haline gelmeye başlamış ve üretimin de giderek gözden düştüğü bir dönemde büyük sermayenin de ilgi alanı haline gelmiştir.

3.1.1.3. Üçüncü dönem ve kentsel arsa

Üçüncü dönem, büyük kitlelerin reel gelir anlamında ciddi kayıplara uğradığı, işsizliğin kronikleştiği, sosyal devleti ikame eden dayanışma ağlarının da yok olmaya başladığı bir dönemdir. 1980-85 yılları arasında; ücretlilerin ulusal gelirden aldığı pay % 30’dan 15’e gerilerken ve yapılan devalüasyonların ardından ABD doları TL

karşısında 15 kat değer kazanırken, ihracat ancak 3 kat artmıştır. Ancak devlet bu dönemde kentteki tüm aktörlerin kentsel rantları yağmalayarak zenginleşmelerini sağlamıştır [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 135]. “1980 sonrasında emek pazarına yönelen önlemler ve kısıtlamalar sonucu reel ücretler azalmış, sendikal haklar ve kamu sektöründe istihdam kısıtlanmıştır. Ekonomik mekandaki bu kısıtlamalara karşın fiziksel mekanda taviz vermek gerekiyordu. Bu bağlamda Toplu Konut Yasaları ve özellikle de gecekondulara rant paylaşım hakkı getiren ıslah imar planı kavramı ve uygulaması getirildi” [Şenyapılı T., 1998: 312]. Buğra, 1941-1991 arasında kurulan toplam konut kooperatifinden (yaklaşık 28.307) % 79’unun 1980 sonrası döneme ait olduğunu belirtirken [2000: 109], Dinçer “1980’li yılların ikinci yarısından itibaren konut kooperatifi sayısında bir önceki yarıya göre % 2000’lik bir artış yaşandığına” dikkat çekmektedir [1997: 20]. Bu rakamlar 1980 sonrasında ve özellikle 90’larda kooperatif yoluyla konut üretimi ve kent rantlarına ulaşma yönteminin ciddi bir ivme kazandığını göstermektedir.

1980 sonrasında işçi reel gelirlerinin düşmesine karşı onları konutlandırmaya yönelik Toplu Konut yasasının çıkartılmasının tesadüfi olamayacağına dikkat çeken Şenyapılı T., TOKİ’nin sağladığı olanakların gecekondulu nüfusu tarafından bilinmediğine ve ortak bir dil oluşturulamadığına dikkat çekmektedir [1996b]. Bu nedenle, aslında TOKİ’nin de hedeflerine ulaştığını söylemek güçtür.

“Toplu Konut Fonu’ndan 1984-2001 yılları arasında Türkiye genelinde yapı ruhsatı alan 7.156.769 konutun 1.118.675 adedine finansman desteği sağlanmış, yine aynı yıllar arasında yapı kullanma izni verilen 3.769.441 konutun 1.055.474 adedinin inşaatları Fondan sağlanan finansman desteğiyle bitirilmiştir. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1984-2001 yılları arasında Türkiye’nin konut üretimine, yapı ruhsatı alan konutlara göre değerlendirildiğinde %16, yapı kullanım izin belgesi alan konutlara göre değerlendirildiğinde ise %28 oranında katkı sağlamıştır” [TOKİ, 2003].

TOKİ’nin konut üretimine katkısı göz ardı edilememekle birlikte, hedef kitleye ve hedef rakamlara ulaştığını söylemek güçtür. Nitekim, TOKİ, 1998’den itibaren dar ve orta gelirli gruba yönelik politikaların eksikliğini gidermek amacıyla altyapısı hazır arsa üretme çalışmalarına başlamış, devletin hüküm ve tasarrufu altındaki tescilsiz arazilerde ön tespit ve mülkiyet devrine ilişkin görüşmeler yapmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu girişim, 1940’ların sonunda başlayan gecekondulaşa süreci

düşünüldüğünde oldukça gecikmiş bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Yani devlet, konut üretim sürecine oldukça geç ve etkisiz bir müdahalede bulunmuş olmaktadır.

Bu dönemde kent rantlarının yağmalanması, dar gelirli için tek tutunma aracı olurken; sermayenin spekülatif kazançları için de olanaklar sağlamıştır. Ancak bu dönem aynı zamanda Türkiye'nin çağ atlama söylemleriyle sanayisizleşmeye ve tüketim toplumu olmaya başladığı yıllardır [Belge, 1997]. Kent rantlarının hem üretici olmayan spekülatif sermaye için hem de kentli tüketici gruba dahil olmak isteyen yeni kentliler ya da dar gelirli için çok önemli ve belki de tek kaynak olduğunun altı çizilmelidir.

İşgal ettikleri kentsel toprağa başını sokacakları derme çatma bir ev inşa eden gecekonducular, bahçelerinde küçük çaplı tarım ve hayvancılık yapmayı sürdürürken, aldıkları imar izinleri ile arsalarına apartman inşa etme, bunun bazı katlarını satma ya da kiralama yoluyla gelir elde şansını elde etmişlerdir. Bu noktada çoğu gecekondu bölgesi, tek katlı bahçeli evlerden oluşan ve yarı-kentsel bir mahalle hayatının yaşandığı küçük bir komşuluk ünitesi olmaktan çıkmış, dar sokaklarda oldukça yoğun, yetersiz altyapılara sahip, tasarlanmamış ve denetlenmemiş bir sağlıklı konut stoku olarak karşımıza çıkmıştır. Hatta, güncel gecekondu araştırmalarında tipik tek katlı gecekondulara rastlanmadığı belirtilmektedir [Şenyapılı T., 1996b: 18].

Bu dönemin tipik örneği olarak belediye binası ve resmi kurumları da içeren tamamıyla kaçak yapı stoku ile Sultanbeyli gösterilmiş, yağmanın toplumsal bir ideoloji olarak yaygınlaşmasının altı çizilmiş ve 1992'de Sultanbeyli'nin ilçe ilan edilerek idari yapı içinde yer verilmesi⁹¹ de affin ötesinde bir ödüllendirme olarak nitelenmiştir [Uysal, 1994].

Ancak bu sürecinde kendi içinde kazanan ve kaybedenleri vardır: Kente erken göç eden kesimler bu süreçte belirli bir gelir transfer ederken, geç gelenler bu sağlıklı kentsel alanlarda kiracı olarak yaşamak zorunda kalan ve üstelik bahçeleri de olmadığından geçimlik üretim yapmaktan da yoksun olan en yoksul kesimler

⁹¹ Dönemin Sultanbeyli Belediye Başkanının “yakında il olacağız” sözleri de meşrulaşma sürecini anlamak açısından oldukça ilgi çekicidir.

olmaktadır. Demir, yeni kentli ailelerde gıda harcamalarının ciddi bir masraf kalemi olduğunu ve ev içi üretimin hane gelirine katkısının % 80'lere vardığına işaret ederek geçimlik üretimin önemine dikkat çekmektedir [2002]. Ancak, bir çok ailenin ciddi bir yoksullukla karşı karşıya olduğu gerçeğine rağmen gecekonduyun masum bir olgu olmaktan çıktığı, gecekonducuların kent rantlarını yağmalayan işgalciler olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. Oysa, kent rantlarının yağmalanması konu edilecekse asıl bakılması gereken; sürecin her aşamasından nimetlenen sermaye kesimidir.

Büyük sermaye, hem gecekondu alanları çevresindeki arsaların, inşaat, dayanıklı ve hızlı tüketim maddelerinin satışını gerçekleştirmek ya da örgütlemek yoluyla zenginleşmiş, hem de yüksek gelir grubuna yönelik yatırımları speküle ederek kent rantlarından yararlanmıştır.

Bir çok gecekondu bölgesinin oluşumunda, çeşitli sermaye gruplarının etkisinden söz edilmektedir. Kuşkusuz, arazi mafyası olarak nitelenen bu organizasyonun yapısı ve aktörleri net olarak bilinmemektedir. Ancak, sermayenin gecekondu bölgelerinde arazinin sağlanmasında olmasa bile, en azından inşaat, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarının satılmasıyla ve elbette ki bu alanlardaki ucuz emek niteliğini kullanmak yoluyla önemli gelirler transfer ettiği belgelenebilmektedir.

Sermaye'nin 1980 sonrası davranışları incelendiğinde, bir yandan İstanbul MİA'sının yer değiştirmesinde, diğer yandan yüksek gelir grubuna yönelik konut sunumunun yer seçiminde, imar emrivakileri denebilecek bir çok gelişmeyle karşılaşılabilir. Bir çok lüks toplu konut projesinin, özel üniversite yatırımlarının, imar planında yapılaşmaya açılmamış orman alanlarında gerçekleştirilmesi, kent rantının yüksek olduğu merkezi bölgelerde, imar planında öngörülmeyen yüksek yapılaşma haklarının tahsisi ve üstelik bunlardan kamuya hiçbir katkının alınmaması da adeta imar affi niteliğinde gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Son dönem, yeniden dağıtımda kentsel arsanın öne çıktığı ve bunun toplumun neredeyse bütün kesimleri tarafından yağmalandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu üç dönem incelendiğinde öncelikle kırsal toprağın, ardından kentsel toprağın ve giderek kentsel toprağın 3. boyutunun (imar haklarına sahip kentsel arsa) dağıtıldığı;

kendi kuyruğunu kemiren bir süreç göze çarpmaktadır. Zira, sağlıklı bir yaşam çevresi elde edilemediği gibi devlet ve toplum arasındaki ilişkiler de giderek sağlıklı bir yapıya bürünmektedir. 3 dönemde de kitlelerin tüketim ekonomisi içine çekilmesi ve hegemonya mücadelesinde etkisizleştirilmesi ortak bir özelliktir.

Bu dönemlerden özellikle sonuncusu, imar afları aracılığıyla üretilmiş estetik, teknik ve altyapı olarak son derece yetersiz kentsel alanlar ortaya çıkarmış ve bu sağlıklı kentleşme de her doğal afette can ve mal kayıplarıyla astarı yüzünden pahalı bir kentleşme modeli olarak anlaşılmıştır. Bu süreçte, kent toprakları kentli ve köylü gruplarca, toplumun tüm gelir grupları tarafından adeta yağmalanmış, kadastral planlar imar planı olarak uygulanmış, ıslah imar planlarıyla 4 kata kadar imar verilen boş alanlar, sonradan 6-7 kat hakkı kazanmış, kent planlama giderek gözden düşmüş ve özellikle legal bir yaşam süren orta sınıflara yönelik bir cezalandırma aracı olarak görülmeye başlamıştır. Planlama bir cezalandırma aracına dönüşürken, yasa dışı gelişmeler içinse ödüller yaratılmıştır.

İmar afları, hem bir yeniden dağıtım mekanizması olmaları nedeniyle hem de af sözcüğünün anlambilimsel özellikleriyle hegemonya kurulması sürecinde çok ilginç bir örnek olarak incelemeye değerdir.

3.1.3.Yeniden Dağıtım Bağlamında Af Süreci ve Hegemonya

Yeniden dağıtım-hegemonya ilişkisinde bizzat toprağın dağıtılması önemli bir araç olagelmiştir. Ancak özellikle 1950 sonrasındaki göç ve hızlı kentleşme dönemine kentsel toprağın, kentsel toprak üzerindeki yapılaşma haklarının dağıtılması ve buna bağlı imar afları damgasını vurmuştur. Bu afların kapsamı ve niteliği sürekli değişmekle birlikte, dönemsel hegemonya projelerindeki işlevi ve önemi değişmemiştir. Afların tek tek ele alınması ve dönemlenmesinden önce, affin hegemonik olma özelliklerine vurgu yapmak, affin anlambilimsel olarak açıklanması, affin pedagojik özelliklerine dikkat çekmek ve söylem aracılığıyla aftaki taraflara yüklenen anlamlara göz atmak faydalı olacaktır. Unutulmaması gereken affin bir suça bağlı olarak gündeme geldiği ve asıl ilginin imar aflarına değil,

imar suçlarına yönelik olması gerektiğidir. Önemli olan afları tartışmak değil suçun oluşmasını engellemek olmalıdır.

Bu çalışma boyunca, hegemonya iktidarın sürdürülmesi için gereken baskı ve ikna süreçleri bütünü olarak ele alındı. Burada genelde affın, özel olarak da imar aflarının hegemonyanın kuruluşunda önemli işlevleri olduğu ileri sürülecektir. Af konusunu hegemonik yapan, süreçte yer alan kesimlerin konumlanışlarıdır. Bu konumların belirlenmesinde ise söylem etkindir. Habermas iki ayrı sürecin bulunduğu bir kavşak noktası olarak değerlendirdiği siyasal kamu alanının, “bir taraftan meşru iktidarın iletişimsel yoldan oluşumuna” diğer yandan “medya iktidarının sistemin emir kipleri karşısında kitlesel sadakat, rağbet ve itaat üretmeye dönük manipülatif kullanımına” sahne olduğunu belirtmektedir [1999: 51]. Ancak af siyasal kamu alanının konusu haline gelebilmişse bu salt kitlelerin rızasını kazanmaya yönelik bir taktik olarak düşünülemez. Affı, kamusal bir konu haline getiren bir toplumsal mücadele süreci göz ardı edilmemelidir. Bu mücadele gündelik hayattaki pratikler kadar söylem alanındaki çabalar tarafından da belirlenmektedir.

Söylem aracılığıyla, hegemonya sürecinde yer alan öznelerin nasıl konumlandığı kristalize olmaktadır. Burada, derinlemesine bir söylem analizi yapmak çalışmanın kapsamı dışındadır, ancak özellikle ana-damar medyada sorunun ne şekilde yer aldığına göz atmak yararlı olacaktır. Bu incelemede şunu hatırlamakta yarar vardır: “Söylemler egemenlik kurmazlar. Onlar yönetsel iktidarı ikame etmeyen, sadece onu etkileyen iletişimsel bir iktidar üretirler. Bu etki, meşruiyet sağlama ve meşruiyetten yoksun bırakma ile sınırlıdır” [Habermas, 1999: 50]. Türkiye’de gecekondur konusundaki söylem ve oluşan kamuoyu da hegemonya projesini destekleyen bir meşruiyet çerçevesi oluşturmakta oldukça başarılı olmuş, süreçte kimin mağdur kimin suçlu olduğu son derece karışık bir hal almıştır.

3.1.3.1. Af, Söylem ve Medyada Gecekondunun Temsili

Gecekondur ve af konusundaki söylem büyük ölçüde elitist ve ayrımcı bir söylem olagelmıştır. Ancak gecekondunun masum olarak değerlendirildiği dönemlerden,

rant yaratma aracı olarak görülmeye başladığı döneme kadar gecekonduya dönük söylem ve yaklaşım da başkalaşmıştır.

Türkiye’de gecekondunun sorununu bir gelir dağılımı sorunu olarak algılama eğilimi ağırlık kazanmamıştır. Kontrolsüz kentsel gelişme, çarpık ekonomik ilişkiler olarak değerlendirilmek yerine çarpık kentleşme olarak değerlendirilmiştir. Gecekondunun kentleşmenin maliyetini azalttığı, “genel ekonomi açısından maliyeti en düşük düzeyde tutarak bir temel gereksinmeyi karşılayan, halkın kendi kendine bulduğu başarılı bir çözüm olduğu” ve “gecekonduda yaşayanların emeklerinin ucuza satın alınabilmesinde gecekonduda oturuyor olmalarının katkısı” göz ardı edilmiştir [Şenyapılı, Ö., 1978]. Gecekondunun esnek bir konut türü olduğu, toprakla ilişkisini kesmeyen insan ölçeğinde bir tasarım olduğu, niteliğinin artırılması koşuluyla ideal bir konuta dönüşebileceği neredeyse hiç dile getirilmemiştir [Şenyapılı T., 2000].

Konut sorunu ele alındığında sürekli konut arzının yetersizliğine vurgu yapılmış, gecekondunun yetersiz arzın sonucu olarak gösterilmiştir. Oysa, gelir düzeyi yetersiz toplum kesimlerinin talep oluşturma yetersizliği vurgulanmamıştır. Konut kredileri, gelir yetersizliğini ikame edecek düzeyde olamamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri konut maliyetindeki arsa payının yüksekliği olagelmıştır. Normalde % 10’lar düzeyinde olması gereken arsanın konut maliyeti içindeki oranı % 50’lere varınca, hatta zaman zaman aşınca, proje, malzeme, mamul ve yarı mamul maddeler, hammadde, emek ve teknoloji vb. diğer maliyet unsurlarının minimize edilmesi ve düşük kaliteli konut ve kentsel çevre üretimi söz konusu olmuştur. Devlet, altyapısı hazır ucuz arsa üretme ve kredilendirme sürecini gerçekleştiremeyince, işgal kaçınılmaz olmuştur.

Gecekondunun sorunu 1947 yılından itibaren gazetelere yansımaya başlamıştır. O güne dek tek tük göze çarpan gecekondunun konutlarının, sanayi alanlarının yakınlarında kümelenmeye başlaması ve karaborsada satılmaya ve kiralanmaya başlanması haber değeri olarak kamuoyu gündemine girmiştir. Çok geçmeden, gecekondunun giderek bir sosyal afet olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Örneğin 28 Eylül 1948 günü yazar Metin Toker, sistemin gecekondulara tepkisini ve bakışı açısını “İstanbul’un mutena

semti Şişli'nin iki adım ilerisinde insana dehşet ve tiksinti veren mahalleler” diyerek dile getirmiştir [aktaran Şenyapılı T., 1998: 308].

Kamu kesimi de bu sorun ile nasıl baş edebileceği konusunda net değildir. Bir yandan zor diğer yandan iknanın kullanılması söz konusudur. Belediye eliyle konut yapma girişimlerinin yetersizliği kısa sürede ortaya çıkmış, bir yandan gecekonduları yıkma ya da göçle gelenleri memleketlerine geri yollama⁹² diğer yandan görmezlikten gelme ya da yasallaştırma gibi çözümler denenmiştir. İstanbul'a göçe yönelik değerlendirmelerde kırım kenti bozması, dağdan inip bağdakini kovması, kırım kenti fethetmesi gibi nitelemeler kullanılırken; İstanbul'a gelenlerden vergi alınması, ayak bastı parası alınması ve köylere geri gönderilmesi önerilerinin tarihinin de oldukça eskiye dayandığı görülmektedir [Şenyapılı, Ö., 1978].

Toplumsal dayanışma, emeğe saygı, mütevazılık gibi niteliklerin iyice silikleştiği 1980 sonrası dönem, Türkiye'de de yuppie kuşağının ortaya çıktığı ve burjuva elitizmi had safhaya ulaştığı dönem olacaktır. Dönemin gözde yazarlarından Engin Ardıç'ın bakışı konuyu özetlemektedir: “Bizim kapıcı olacak keratanın gelirini bir hesapladım, karısının gündelikleri, kapıcılık maaşı, bir de dışarıda çevirdiği dümenler dahil neredeyse benim gelirim yarısı. İnanılır gibi değil” [aktaran, Kozanoğlu H., 1993. 52]. Yasal bir konutta oturan ve yasal bir işte çalışan altsınıfa yönelik bu tavır enformel olarak barınan ve çalışan gecekondulu söz konusu olunca daha da agresif olabilmektedir.

Keyder, başlangıçta göçmenlerin hoşgörüldüğünü, kentteki hadlerini bilen, ya da hadleri bildirilebilen köylüler olarak görüldüklerini ancak seçkinlerin modern, gecekondunun gittikçe artan hakimiyetinin nitelediği politika ve kültür karşısında giderek marjinalleştikçe bu tavrın değiştiğini belirtmektedir [1999: 82]. Ana-damar medyada gecekonduya ilişkin acıma ve tiksinti içerikli bakış açısı zamanla, aşağılama ve hor görmeden, kin ve nefret duyma, dışlama ve suçlamaya dönmüştür. Gecekondulu nüfusu, hanzo, kiro, asalak, yağmacı, maganda, zonta vb. nitelemelerle anılmıştır. Giderek bir beyaz Türk - zenci Türk tartışması ve ayrımı başlamıştır [Bali

⁹² Şenyapılı'nın aktardığına göre 1 Ağustos 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “belediyenin her ay 500 aç ve perişan kişiye Anadolu'ya dönüş bileti aldığı” haberi bulunmaktadır [1998: 309].

2002, Erder 1997, Işık ve Pınarcıoğlu 2001]. Toplumda ekonomik olarak ezilen kesimlerin, toplumsal olarak dışlanması olarak adlandırılabilir bu sürecin resmi ideoloji çerçevesinde sürüyor olması, bağımlı sınıfların konumunu oldukça güçleştirmektedir.

Türkiye’de devlet temel insani ihtiyaçları karşılama ve risklerle baş etme de son derece yetersiz kalmaktadır. Türkiye, sosyal harcamaların toplam devlet harcamaları içindeki payı % 25 civarında bulunan, sorunların geleneksel aile dayanışmasıyla çözüldüğü bir ülke görünümündedir [Buğra, 2001: 29]. Devlet yoksulluk konusunda da etkili çözümler üretememiş, geleneksel dayanışma ağlarını devletin sorumluluğunu ikame etmiştir.

Kapitalist bir dünya ekonomisi içinde yoksulluğu yok etmek söz konusu olmayınca, daha mütevazı hedefler seçilmiş; yoksulluğu azaltmak, hafifletmek ya da yönetmek stratejileri seçilmiştir. Yoksulluğu azaltmak, yoksulluk hattının altında kalanların miktarını azaltmak iken, yoksulluğu hafifletmek, yoksulların yaşamlarında çeşitli iyileştirmeler ve kolaylıklar sağlanarak yoksulluğun katlanılabilir hale gelmesini sağlamaktır. Yoksullukla uğraşmak ise, yoksulların toplum açısından bir tehlike olmasını engellemek üzere takipte tutulması olarak düşünülebilir [Tekeli, 2000]. Türkiye’de izlenen politikalar genellikle son iki seçenek içinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla, Türkiye’de yoksulluk konusunda bir “idare etme siyaseti”nden söz etmek olanaklıdır. Devlet toplumsal patlamaların olmayacağı bir dengeyi idare etmekteyken, yoksul kesimler aç kalmadan yaşamlarını sürdürmenin asgari koşullarında idare etmektedirler. İdare etme sanatının, “yoksulların siyasetinin ara sıra rastlananlar haricinde bir protesto veya kamusal ve kolektif direniş siyaseti olmaktan çok, sessiz, fark edilmesi güç, sistematik olmayan, tekil eylemlerden oluşan, bireysel veya ailevi olarak doğrudan sonuç alma, başa çıkma ve durumunu iyileştirmeye ve kurtarmaya çalışma siyaseti olduğunu” belirten Erdoğan, N. Türkiye’de bunun kaçak elektrik ve su kullanma, seyyar satıcılık, işportacılık ve ev kadınlarının yaratıcılığıyla icra edildiğini ileri sürmektedir [2001: 16]. Elbette bu idare etme siyasetinin bir parçası olarak çocukların yasal ve yasa dışı işlerde çalıştırılması da eklenmelidir. Kent yoksulların arazi işgali, gecekondu inşası ve

ortak kentsel hizmetlere ulaşmak için verdikleri mücadele kolektif bir süreç olarak görülebilir ve bu süreçte geleneksel dayanışma ilişkilerinin önemine vurgu yapılabilirse de, sıkıntıların paylaşılması ve bunlara dönük itirazların dile getirilmesi konusunda kolektif bir gelenekten söz etmek olanaklı değildir. Buna göre bağımlı konumun doğurduğu rahatsızlıklar ve memnuniyetsizliklerin dışavurumu da kitlesel toplumsal eylemler değil, toplumsal içe patlamalar, aile içi şiddet, depresyon ve adi suçlara yönelmek şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Altı çizilmesi gereken bir başka nokta da, yoksulluk ve gecekondu konularının ancak kentsel sorun olmaya başladığında gündeme gelmesi: “Köy konutu kentte gecekondu adıyla ortaya çıkınca, kente taşınınca, kentin malı olunca, gecekondu olarak yoğun ilgi çekiyor. Çünkü kentsoylunun yaşam çevresini (kentini) bozuyor. Çirkinleştiriyor” [Şenyapılı, Ö., 1978: 144]. Kentsel rantı yağmalayan kitlelere karşı söylem alanında girişilen mücadele, fiziksel mekanda da ortaya çıkmış, orta sınıfların, büyük sermayenin, yerel ve merkezi yönetimin kentsel rantları elde etmeye dönük talepleri ortaya çıkmaya başlamış, 1980 sonrasında ise iyice artmıştır.

Şenyapılı T., gecekondulaşma sürecine koşut olarak, devletin Emlak ve Kredi Bankası eliyle, kent çevresindeki toprakları ucuza kapatıp büyük spekülasyon kazançlar sağladığını ve bu yolla bizzat toprak spekülasyonuna öncülük ettiğini Levent örneğinde ortaya koymaktadır [1978: 52-53]. Yerel yönetimler de süreçten pay kapmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlar, belediyeler ellerindeki emlakları satarak gelir elde etmeye çalışmışlardır. Aynı yöntemi, Defterdarlık, Milli emlak gibi devlet kurumları da uygulamışlardır. Özellikle Menderes’in İstanbul operasyonlarının yoğunlaştığı akslar ve yapılan sahil yolları toprak yağmasına uğrayan eksenler olarak ortaya çıkmaktadır. 1950’li yıllarda arsa ve emlak fiyatlarında % 70’lere yaklaşan yıllık artışlar spekülasyonun boyutlarını göstermektedir. Kent eteklerindeki tarım topraklarının ticaret sermayesi aracılığıyla orta sınıfın kullanımına açıldığı bu dönemin açık bir toprak yağmasına dönüştüğü gazetelerdeki emlak ve arsa ilan ve duyurularından da anlaşılmaktadır [Şenyapılı T., 1978: 57].

Kent rantlarının değerini keşfeden basın, bu alandaki spekülatif karlara el atmaya girişmiştir. Örneğin, 1954 yılında Hürriyet gazetesi konut ve proje üretimi alanında yarışmalar aarak ve okurlarına kupon dağıtarak konut kredisi sağlamayı seçmiştir [şenyapılı T., 1978: 60].

Gecekondular yıkmakla başa çıkılamayacak sayıya ulaşınca ve sisteme ucuz emek, blok oy ve tüketiciler pazar olarak yaptıkları katkıların ortaya çıkmasından sonra, onların sistemle bütünleştirilmesi girişimleri de artmıştır. 1957'ye gelindiğinde gazeteler Zeytinburnu ilçesinde bir çok vatandaşa Menderes'in buyruğu ile tapu dağıtılacağı, uygulamanın genişleyerek sreciği müjdesi veriliyordu. Diğer taraftan mülkiyet aracılığıyla kentte tutunan ve tüketiciler gruba girmeye hazırlanan kitlelere taksit ve kredi olanakları, bayilik sistemi gibi uygulamalar da yine statü elde edebilme şansı ve müjde olarak sunuluyordu. Kentle bütünleşme, tkete bilme gücüyle ölçülmeye başlıyordu.

Ancak, kısıtlı tkete me olanaklarına sahip gecekondu nüfusu, kentli olarak kabul edilmemiş; tehlikeli kurtarılmış alanlar olarak görülen bu alanlar, kimi zamanlar patlamaya hazır varoşlar olarak nitelendirilmiştir. Gecekondu nüfusu, medyada kent rantlarının acımasız yağmalayıcısı olarak temsil edilirken, büyük sermayenin bu rantlara nasıl ortak olduğu, bizzat parselasyonu yapmakta olduğu konu edilmemiştir. Kaçak yapılaşma ve plan dışı kalma kültürü medya aracılığı ile doğallaştırılıp, normalleştirilmiştir.

Nitekim, 1980 sonrasında hazine arazisi üzerine ruhsatsız yapılan villalar, iş merkezleri ve giderek resmi binalar ve belediye sarayları ile yerel yönetimlerin kentsel rant süreçlerine eklemlenişi tamamlanacaktır.

1980 sonrasında, özellikle kent çeperlerine yönelik büyük talep alt orta ve üst gelir gruplarının farklı yöntemlerle hak paylaşımı mücadelesini doğurmuştur. Üst gelir grupları zengin gettoları, orta gelir grupları kooperatifler, alt gelir grupları ise mafya türü kaba gle bu alanların kentsel rantına el koymayı denemişlerdir [şenyapılı T., 1998]. Öte yandan turizmi teşvik yasası olarak bilinen yasal düzenleme ile özellikle İstanbul'da oluşan kent rantları maksimize edilmiş ve büyük sermaye gruplarına

aktarılmıştır. Bakanlar kurulu kararlarıyla ilan edilen turizm merkezleri, nazım plan kapsamı dışına alınarak ayrıcalıklı imar haklarına sahip olmuşlardır.

Ayrıcalıklı imar haklarına göre inşa edilmiş alanlar, haksız kazanç kaynağı olarak değil, modernleşen Türkiye'nin simgeleri olarak kodlanmış, küreselleşen İstanbul'a katkı yapan akıllı binalar, prestij yapıları olarak nitelenmiştir.

Öte yandan, 1980 sonrası büyük anlatıların büyük eleştirilere maruz kaldığı bir dönem olmuştur. Türk modernleşmesinin büyük anlatısı olan resmi kültür ve ideoloji de bu büyük eleştirel ortamdan etkilenmiş, bu sürecin yansımaları medyada da gözlenmiştir. Kimliklerdeki çeşitlenme, çeşitli ötekilik türlerinin temsili gözlenmeye başlamıştır. Kamusal alanın zorunlu belirleyeni değil ancak önemli bir bileşeni olan medya her zamankinden daha fazla hegemonik mücadelenin aracı haline gelmiştir. Medyada etnik, dinsel, kültürel, cinsel ve sınıfsal farklılıkların temsili bu hegemonya mücadelesinin sonuçlarına göre belirlenmektedir [Alankuş-Kural, 1995]. Nitekim, 2000'li yıllardaki yerli dizi patlamasıyla bu tür kültürel temsiller medyada yer almaya başlamıştır. Ancak bu temsil de resmi ideolojiye uygun bir tarzda olanaklı olmuştur.

Gecekondu nüfusu kentsel imar affını almayı başardığı durumlarda bile medyanın affına ve hoşgörüsüne layık olmayı başaramamış, medya aracılığı ile ötekileştirilmiş ve dışlanmıştır.

3.1.3.2. Anlambilimsel Açıdan Af ve Barınma Hakkı

Alışageldiğimiz af uygulamalarının, af sözcüğünün ve af konusundaki terminolojinin gerçek anlamlarını yansıtmadığı söylenebilir. Af; sözcük anlamı olarak, “suç, kusur veya ceza bağışlama veya bunların bağışlanması” olarak tanımlanırken, Genel Af ise, “kamu yararına uygun gelince belli bir veya bir kaç suç çeşidi için yapılan kovuşturmaların durdurulması, verilmiş cezaların kaldırılması veya azaltılması” olarak tanımlanmaktadır [Ağakay, 1966: 10]. Latince “Amnistia” sözcüğünden gelen genel affın geçmişin unutulması anlamına geldiğini belirten Çelenk, af konusunda kamu yararına uygunluğun altını çizmektedir.

“Dünyada ve tarihte af, genel olarak savaş, iç savaş, devrim ve değişik ekonomik ve toplumsal nedenlerle meydana gelen çalkantılı dönemlerden sonra normal düzene ulaşmak ve geçmişin unutulmasını sağlamak amacıyla başvuru bir yöntemdir... Eğer toplum yaşamındaki dengesizlikler, adaletsizlikler ve çalkantılar, siyasal iktidarın ya da iktidarların beceriksizliklerinden, yönetimde bilerek ya da bilmeyerek yaptıkları yanlışlıklardan ve ihmallerden doğmuşsa, bunlar af nedeni olarak kabul edilemez. Başka bir deyişle af, yöneticilerin yanlışlarını, görevi savsaklamalarını düzeltmenin bir yolu ya da yöntemi değildir” [Çelenk, 2003: 211].

Türkiye’de çıkarılan af yasaları incelendiğinde, aflar genel olarak yönetim yanlışlarının telafi edilme çabaları olarak değerlendirilebilir. Kapsamları açısından da ilginçtir ki aflar genellikle düşünce suçlarını kapsamazken adi suçları kolaylıkla içermektedir. Aflar genellikle ekonomi-politik süreçlerin sonuçlarını dengelemek ve toplumsal hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak üzere yapılmaktadır. Örneğin, 1960-1992 yılları arasında vergi affı niteliği taşıyan 15 kanun düzenlemesi yapılmıştır [Özsoylu, 1996: 73]. İmar afları da, çarpık ekonomiye; yerel ve merkezi yönetimlerinin hatalarına kılıf niteliği taşımaktadır.

İmar affı genel olarak, imar mevzuatına aykırı olarak ya da başkalarının arsa veya arazisi üzerine yapılan yapıların, belirli bir tarihten önce yapılmış olanlarının yıkımının affedilmesi, meşrulaştırılması, yasallaştırılması olarak tanımlanabilir. Ancak, af için öncelikle bir suçun oluşması, ardından suçlu ise mağdurun belirlenmesi, affeden ile affedilen tarafların belirlenmesi ve affi gündeme getiren motivasyonların ortaya konması gereklidir.

Konunun gündemdeki haliyle, gecekondu ve kaçak yapılaşma suç, işgalciler suçlu, devlet, kent ve toplum mağdurdur. Affeden devlet, affedilen işgalcilerdir. Motivasyon ise fiili durumun genelleşmesi karşısında hissedilen zorunluluk olarak düşünülebilir.

Bu durumda, suç olarak görülen fiil, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25. maddesindeki konut hakkı⁹³ ilkesiyle çelişkilidir. Yani, işgalciler aslında bir insan hakkından faydalanmak üzere hareket etmektedirler. Mevcutta suç olarak tanımlanan fiil, başkasının arsa ve arazisi üzerine ve imar

⁹³ Bu maddeyle “herkesin ailesi ile birlikte sağlıklı ve iyi bir yaşam sürdürülmesi için gıda, giyim ve konut gereksinimleri ile sağlık hizmetleri ve sosyal servislerin karşılanmasının gerektiği” ve bunun bir insanlık hakkı olduğu kabul edilmiştir.

mevzuatına uygun olmayan şekilde inşaat yapma olarak tanımlanmaktadır, bu süreçte tek suçlu işgalci olarak gösterilmekte, kişilerin temel insan haklarını edinebileceği bir sistemin oluşturulamaması sorgulanmamaktadır.

Bu süreçte hem suçlu hem güçlü konumdaki devlet ve toplumun diğer kesimleri süreçte suçlu görülmek bir yana, mağdur olarak resmedilmektedir. Bunun yanı sıra, affeden devlet, bir yandan kente karşı işlenmiş bu suçta toplumun mağduriyetini gidermeksizin affi gerçekleştirmekte, üstelik affedici sıfatını kazanarak meşruiyet sağlamaktadır. İmar affi ve tapu dağıtımı, gecekonduya yaşayanları “düzenin bir elemanı haline getirmek için bulunmuş ustaca bir uygulamadır” [Geray vd., 1973: 38].

Affedilenler ise, ezilenlerin pedagojisiyle, ezik bir mutluluk yaşamakta, kendilerini sürekli borçlu hissetmektedirler. Af konusundaki motivasyon ise, devletin çaresizlik, zorunluluk karışımı bir durumu kendi lehine çevirerek, suçlu ilan ettiği kişi ve toplulukları sisteme dahil etmesi olarak değerlendirilmelidir. Üstelik imar affi, sorunu çözen, suçu ortadan kaldıran bir yaklaşımda değildir.

“Bir kere imar affi içeriği ve sonuçları bakımından hukuki anlamda bir af olarak nitelenemez. Ceza hakkından vazgeçme, cezanın uygulanmaması, cezanın yarım bırakılması, kamu davasının düşürülmesi gibi başlıklar altında açıklanabilecek af, Anayasa Mahkemesi Kararlarında da ifade edildiği gibi suç sayılan eylemi değil, cezayı ve ceza davasını ortadan kaldırır.” [Aydın, 1996: 3].

Bütün bu nedenlerle imar aflarının hegemonya kurmada bir devlet aygıtı işlevi görebileceğini ileri sürmek olanaklıdır. Gerçekten de, hegemonyanın her yeniden kurulduğu dönem çeşitli aflara sahne olur: Vergi afları, imar afları, cezaevi afları vb. Bu türden aflar aslında toplumun diğer kesimlerini cezalandırmaktayken, genellikle düşünce suçları gibi zararsız suçların kapsam dışı kalması da devletin af motivasyonunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Tekeli affın, katılım mekanizmasını ikame eden bir işlev gördüğüne dikkat çekmektedir [1991b: 67].

Af aslında toplumun bir çok kesiminin kısmi çıkarlarına hizmet etmektedir. “Af maskesi ile sözde barınma sorununa çözüm bulunmaya çalışılırken, aslında yerleşme ve şehirleşmenin tüm alanlarına ve asıl olarak gelir dağılımına fiili baskı

yapılmaktadır” [Aydın, 1996: 4]. Yalçıntan da, “kente göçen nüfusa yetecek sayıda ve uygun şartlarla konut üretiminin, merkezi ve yerel yönetimlerce hiçbir hükümet döneminde gerçekleştirilemediğine” dikkat çeker ve ilk kez Refah-Yol hükümeti programında “imar affının açıkça bir ekonomik kaynak olarak gösterildiğini” belirtir [1996: 29-30]. Af ile yasallaştırılacak alanların ekonomik kaynak olarak kullanılabileceği görüşü izleyen hükümetlerin de programlarında bulunmuş ve yoğun eleştiri almayı sürdürmüştür.

Tekeli, “Bir toplumda bir yandan imar planlamasının varlığı ve gelişmesini savunan bir görüş ve kurumsallaşma varsa ve öte yandan yine sürekli olarak imar planlaması dışına çıkılması yolları üretiliyorsa, imar planlaması kurumları varlıklarının tamamen anlamsızlaşmaması için imar affına gerek duyacaklardır” demektedir ve afların imar düzeninin sorgulanmasının gündeme gelmesini engelleyen bir mekanizma olarak çalıştığını ileri sürmektedir [1991b: 4].

İmar affı konusundaki geleneksel söylem kutuplarının görüşleri artık çok iyi bilinmektedir. Sorunun imar affına karşıt ya da taraftar olmak ile çözülemeyeceği ortadadır. Affın ne tür bir işlev gördüğü, süreçteki taraflar üzerinde ne tür sonuçlar doğurduğu, af sonrasında devlet ve sınıfların ilişkilerinin nasıl geliştiği, sürecin ne tür yaşam alanları ortaya çıkardığı, kentsel artığın yeniden dağılımında ne tür işlevler gördüğü araştırılmalıdır.

“Yurttaşlar bir gecede gecekondur yapıyorlarsa, buna tapu vermek bizim görevimizdir”⁹⁴ diyen Özal süreci açık ve seçik olarak ifade etmektedir. Sosyal devletin varolmadığı bir ortamda, yoksulların bir risk ve tehdit unsuru olarak görüldüğü, kısıtlı gelir aktarma mekanizmalarının yoksulluğun kontrol altında tutulması ve sosyal patlamanın önlenmesi amacıyla gündeme geldiği, afların da bu çerçevede içinde düşünülebileceği unutulmamalıdır [Özbek, N., 2002: 25]. “Kent arazilerinden usulsüz yararlanma örüntüleri, sosyal politikanın önemli bir vechesi ya da (gayri resmi de olsa) toplumsal rahatsızlığın önüne geçme ve mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırma amacına hizmet ettiği açık bir yeniden dağıtım uygulaması

⁹⁴ Cumhuriyet, 27.04.1988.

olarak kurumlaşmış genelleşmiş karşılıklılığın bir dışavurumu haline gelmiştir” [Buğra, 2000: 112]. Bu çerçevede, Türkiye kentleşmesi içinde önemli bir rol oynayan af süreçlerinin hegemonyanın yeniden kuruluş dönemlerinde önemli işlevler gördüğü tezini doğrulamak olanaklı olabilecektir. Bu nedenle öncelikle afların tarihi ve bu süreçte tarafların rol ve davranışlarını incelemek gerekmektedir.

3.2. İmar Afları ve Hegemonik Özellikleri

Türkiye Kentleşmesinin tarihi bir açıdan İmar Aflarının tarihi olarak da okunabilir [Tekeli, 1991b: 4]. Özellikle 2. dünya savaşı sonrasında, Marshall yardımının etkisiyle kırdan kente işgücü transferinin de etkisiyle hızlanan göç süreçleri hızlı kentleşmeyi doğurmuştur. Devletin ve yerel yönetimlerin kente yönelik bu kitlesel göçleri karşılayabilecek arsa ve konut üretme politikalarının eksikliği sonucunda, kendi yaşam çevrelerini yasadışı yollardan üretmek zorunda kalan milyonlarca insan, kentle bütünleşmede Cumhuriyetin modernleşme projesini deforme eden bir hareketi temsil ediyorlardı.

Bu sorunla karşılaşan Cumhuriyet hükümetleri, sorunu önceden fark edip çözüm üretme becerisi gösterememiştir. Sonradan çözüm olarak önerilen yıkım ve afların hiç biri de gerçek bir çözüm olamamış ve başarıya ulaşamamıştır.

Buraya kadar, imar aflarını mülkiyetin yeniden dağıtılması yoluyla, kitleleri sisteme eklemleyen, hegemonyayı tazeleyen bir uygulama olarak değerlendirdik. Ancak mülkiyetin yeniden dağıtımı konusunda altı çizilmesi gereken bir başka süreç de kent rantlarının enflasyonist ortamın en karlı yatırım aracı haline gelmesi ve büyük sermayenin bu rantların peşine düşmesidir.

Aslında 1980’den sonra yaşanan süreçleri imar affı dar kapsamında ele almak olanaklı değildir. 1980 sonrasında mülkiyetin yeniden dağıtımının aracı “ayrıcalıklı imar hakları” olagelmıştır. Ayrıcalıklı imar hakları, 1980 sonrası plansızlaşma sürecinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Plansızlaşma sürecinde, planlama kurumlarının etkisizleştirilmesi, hatta tümünden lağvedilmesi yanı sıra bir dizi yasal düzenlemeyle plan dışı kalma ve plana emrivakilerle müdahale etme ve giderek planın varlığını ortadan kaldıracak büyük çaplı düzenlemeler yapmak olanaklı hale gelmiştir.

25 Emsal⁹⁵ olarak düzenlenen imar haklarıyla oluşturulan gökdelenler büyük sermayeye önemli rantlar sağlarken, yerel ve merkezi otoritenin hizmet ve kamu harcamalarındaki yer seçimi, öncelik ve ağırlığını da değiştirmekte ve elde edilen rantlardan topluma pay ayırmak bir yana, toplumun finanse ettiği altyapı hizmetlerini alarak karını maksimize etmektedir.

Türkiye kentleşmesinin hegemonik bir süreç olduğunu göstermeye çalışırken, imar aflarının değerlendirilmesi kadar, ayrıcalıklı imar hakları ve yasalardaki istisnalar ve geçici olduğu ileri sürülen düzenlemeler ve müktesep haklar da değerlendirilmeli ve tüm bunların affının ötesinde bir ödül niteliğinde olduğunun altı çizilmelidir.⁹⁶ Aslında 3194 sayılı imar kanunun ve Büyükşehir belediyelerinin görev ve yetkilerine ilişkin 3030 sayılı yasanın başlı başına birer imar affı olduğu da ileri sürülebilir. Hegemonya sürecinin kazananları olan egemen sınıflara, bu ayrıcalıklı imar haklarının verilmesi süreci, küreselleşen dünyada küçülen devletin yeni rolünü inceleyen araştırmaların konusu olabilir. Burada ise imar afları aracılığıyla geniş toplum kesimlerinin sistemle eklemlenme süreci resmedilmek istenmektedir.

3.2.1. İmar Aflarının Tarihsel Değerlendirilmesi

Kaçak yapılaşmanın görüldüğü 1948 yılından günümüze kadar çeşitli imar affı yasaları ya da kaçak yapılara yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Buna rağmen arsa ve konut üretimi, gecekondu, kaçak yapı vs. sorunların çözülemediği görülmektedir. Bu yasal düzenlemeleri kısaca incelemek ve bu imar affı süreçlerini dönemlendirmek ve bunların hegemonya kuruluşunda oynadıkları özgün rolün altını çizmek olanaklıdır.

⁹⁵ Emsal olarak bilinen imar hakkı ile bir arsaya yapılabilecek inşaat miktarının oranı belirlenmektedir. 1 emsallik imar hakkı arsanın m2'si kadar inşaat izni anlamına gelmekteyken, sözü edilen 25 emsal arsa büyüklüğünün 25 katı oranında inşaatın yapılmasına olanak veren bir plan kararıdır.

⁹⁶ Örneğin anayasada kamunun kullanımına açık olan kıyıların özel mülkiyet biçiminde yapılaşması ve kullanılması oldukça yaygınlaşmıştır. Kıyıların korunması ve yapılaşma koşullarının belirlenmesine ilişkin 1984 tarihli 3086 no'lu yasanın 1986'da iptal edilmesinin ardından geçen 4 yıl Türkiye kıyılarında adeta yağma denilebilecek bir süreci başlatmış, 1990 yılında çıkarılan 3621 sayılı Kıyı yasası ve ardılları kıyı kullanımı konusunda kamusal bir anlayışı sağlamak istemişse de müktesep haklar ve emsal teşkilleri nedeniyle kıyılarda kıyı kenar çizgilerini tecavüz edebilecek şekilde özel mülkiyet dokusunun hakim olduğu görülmüştür.

Ancak, enformel bir süreç söz konusu olduğunda detaylı bir analiz yapmanın önünde çeşitli zorluklar olmaktadır. Türkiye’de gecekondu, aflar ve sonuçlarına ilişkin verilere düzenli bir şekilde ulaşmak olanaklı değildir⁹⁷. “Bugün, Türkiye’deki gecekondu sayısı, bunların kentlere dağılımı, hangisinin hangi tarihte yapıldığı ve hangi imar affi yasasından yararlandığı, son imar affi yasasından sonra nerelerde ne kadar gecekondu yapıldığı, çeşitli kentlerdeki mülk ya da kiralık gecekondu sayısı vs. bile bilinmiyor” [Türksoy, 1996: 13]. Yine de Bayındırlık bakanlığı tarafından yapılan bir çalışmaya göre [Tercan, 1996: 8] hem gecekondu sayısının, hem de gecekonduda oturan nüfusun kentsel nüfustaki payının arttığını görmek mümkündür.

GECEKONDUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ ⁹⁸			
yıllar	gecekondu	Gecekondudaki nüfus	Kentsel nüfustaki %’si
1955	50.000	250.000	14.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6
1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000	35.0

Yaklaşık 65 milyon nüfusa ulaşmış Türkiye’de bu nüfusun yarıdan fazlasının kentlerde yaşadığı göz önüne alınırsa; kentli nüfusun yaklaşık üçte birinin gecekondu alanlarında yaşadığı görülmektedir. 1/3 gibi bir oranın marjinal ya da enformel olarak nitelenemeyecek bir oran olduğu açıktır. Kentlerde yaşayan üç kişiden biri gecekonduda barınmakta ise o ülkenin kentleşme politikalarının, planlı kentleşmeyi ikame eden enformel bir model aracılığıyla üretildiği ortaya çıkacaktır. Öte yandan,

⁹⁷ Bayındırlık ve iskan bakanlığı verilerine göre, 1966-1993 yılları arasında, 367 yerleşim merkezinde, toplam alanı 17.679 hektar olan 627 Gecekondu Önleme Bölgesi belirlenmiş, yaklaşık 50.000 konut üretilmiştir. Aynı dönemde, 808 İslah Bölgesi (16.174 ha.) islah edilerek, bu bölgelerde temel altyapı hizmetleri sağlanmış, ayrıca, belirlenen 202 Tasfiye Bölgesi (1.325 ha.) gecekondulardan arındırılmıştır. Bkz. Türksoy, 1996.

⁹⁸ Bkz. [Keleş, 1996: 386].

formel olarak tanımlanan bir yerleşmede enformel emeğin kullanılıyor olması, enformel olanın yasallaştırılması vb. süreçler sonucunda formel enformel ayrımı da önemini yitirmektedir. “Enformel formelleşirken, formel de enformelleşmektedir. Bir zamanların keskin sınırlı formel-enformel geometrisi yerini formel ve enformelin geçişken olduğu bir toplumsal geometriye bırakmaktadır [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 63].

İstanbul özelinde de detaylı çalışmalar olmamakla birlikte, özellikle 1980 sonrası süreçte çok sayıda konut ve işyerinin yasallaştırıldığı görülmektedir. 1992 yılı İstanbul Valiliği verilerine göre, İstanbul’daki iki milyona yakın konut stokunun 850.000 konut yasal, 750.000 yasallaştırılmış ve 400.000 yasa dışı konuttan oluştuğunu görmekteyiz. Bu rakamlar birbiri ardına çıkarılan imar aflarının yasallaştırdığı konut stokunun büyüklüğünü göstermektedir. Bu rakamlar göz önüne alındığında, her deprem sonrası yaşanan manzaraya şaşırarak da olanaklı değildir. Türkiye kentleşmesi tarihi bu açıdan incelendiğinde modernleşme projesinden önemli tavizler verildiği görülmektedir. Bu tavizlerin hangi dönemlerde, ne pahasına ve ne şekilde gerçekleştiğini incelemek için 1948’den itibaren bir dönemlemeye gereksinim duymaktayız. İmar aflarının gelişimini gecekondunun evrimi bağlamında düşünmek, süreçte yer alan taraflar ve rollerini açıklamak için de oldukça net bir çerçeve sunmaktadır.

İlki 1948 yılında çıkarılan ve 40 yıl içinde sayıları 14’ü bulan imar afları incelendiğinde içerik ve özellik olarak çeşitli farklılıklar göstermektedirler. Yine af konusunda yapılan çalışmalar⁹⁹ hangi hukuki düzenlemelerin af kapsamına girdiği konusunda uzlaşmış değildir. Bütün bu yasalar gecekondun yapılarını yasaklamak üzere maddeler içermekle birlikte, belirli bir tarihten önce yapılanları, -ki bu sür yasadan aylar öncesine kadar inebilmektedir- affetmiş, doğrudan ya da iyileştirilmek koşuluyla yasallaştırmıştır. Böylece, devlet önüne geçemediği bir süreci meşrulaştırmayı yüksek sesle itiraf etmeksizin, göz yummuş, görmezlikten gelmiştir.

⁹⁹ Gecekondulara yönelik yasal düzenlemeler ve af yasaları hakkındaki çeşitli çalışmalarda, hangi yasal düzenlemelerin imar affi kapsamında değerlendirildiği farklılaşmaktadır. Bu konuyu doğrudan konu eden çalışmaların, Tekeli 1994, Tercan 1994, Türksoy 1996, tamamında farklı ele alışılar mevcuttur.

Cumhuriyet Tarihi Boyunca İmar Afları			
no	Tarih-Resmi Gazete No	sayı	İçerik ve Özellik
1	1948 Haziran (14.06.1948)	5218	İlk imar af yasasıdır. Özellikle Ankara gecekonduları için çıkarılmıştır, gecekondu sözcüğü yasada geçmez ancak binalarını ıslah edeceklerle meşrulaştırma yolunu açar, binası yıkılanlara ise yer gösterilecektir.
2	1948 Temmuz (28.06.1948)	5228	Bina Yapımını Teşvik Kanunu olarak bilinen kanun, belediyelere hazine arazisi alma ve evi olmayıp ev yapacak kişilere arsa dağıtma yetkisi vermekte, konut kredisinden yararlanma hakkını da sağlamakta ve affi ülke çapında yaygınlaştırmaktadır.
3	1949 Haziran (11.06.1949)	5431	Sakıncalı görülmeyen izinsiz yapıların düzeltilerek kullanılması hükmü bir af niteliğindedir. Zeytinburnu'ndaki gelişmeler üzerine ruhsatsız yapılar için çıkarılmış, uygulanmayan yıkım kararları içerir.
4	1953 Temmuz (29.07.1953)	6188	İlk üç yasayı yürürlükten kaldıran ve kendisinden önceki gecekondu yasallaştırarak gecekondu sorununa yönelen bu yasa gecekondu yıkılanlara belediyenin ucuz konut üretmesini ve gecekonduya tapu verilmesini öngörmekteydi. Yasa hükümlerinden 2 yıl süreyle belediye sınırları içinde oturanlar faydalanabiliyordu.
5	1959 Temmuz (21.07.1959)	7367	Belediyelerin arsa ve konut üretimine ilişkin görev alanlarını genişletmeyi, belediye sınırları içindeki hazine arazilerinin, gecekondu önleme bölgesi yapılmak üzere devrini amaçlamıştır, ancak uygulamalar başarılı olamamıştır.
6	1963 Eylül (05.09.1963)	327	Bu yasa bazı gecekondu mahallelerine belediye hizmeti götürülmesi hükmünü içermekte ve bu anlamda bir af niteliği taşımaktadır.
7	1966 Temmuz (20.07.1966)	775	Hala uygulanmakta olan gecekondu yasasıdır. İyileştirme, ortadan kaldırma ve önleme öngörür. Bunun için Emlak ve Kredi bankasında bir fon teşkil edilmiştir. Kısmi iyileşmelere rağmen gecekondu yapımını engelleyememiştir.
8	1976 Mayıs (15.05.1976)	1990	Belediyelere ait arazilerdeki gecekondu yasallaştıran bir af niteliğindedir.
9	1983 Mart (16.03.1983)	2805	Açıkça gecekondu affının gündeme geldiği ilk yasadır. Özellikle kıyı bölgelerindeki yapılaşmaların milli gelirin yitirilmemesi gerekçesiyle düzeltilerek korunması hükme bağlanmıştır.
10	1983 Kasım (22.11.1983)	2960	Boğaziçi yasası ile boğazdaki gecekonduların da meşrulaştırılması söz konusu olmuştur.
11	1984 Mart (R.G. 8.03.1984, no: 18335)	2981	İlk kez tapu tahsis belgesinin uygulandığı yasadır. Gecekondu sınıflandırmış ve dört kata kadar imar izni vermiş, böylece gecekondu sahiplerine Kentsel ranttan pay alma fırsatı sunmuştur. Bu yasayla gecekondu önleme bölgeleri pratikte uygulamadan kalkmıştır.
12	1986 Haziran (R.G. 7.06.1986, no: 19130)	3290	Boğazlardaki yapılara af getiren yasa, affın kapsamını, konutun yanı sıra işyerini de katarak genişletmiş, ıslah imar planı yapma ve onaylama yetkisini ilçelere vermiştir.
13	1987 Mayıs (R.G. 6.05.1987, no: 19471)	3366	Her türlü kaçak yapıyı gecekondu olarak tanımlayıp af kapsamına alarak ve doğrudan tapu vererek af kapsamını genişleten yasadır. Kaçak yapıların elektrik ve suyunun kesilmesi yerine harç uygulaması getirmiştir.
14	1988 Mart (R.G. 1.03.1988, no: 19751)	3414	Gecekonduyla ilişkin işlemlerde İlçe belediyelerine yetki veren bu yasa gecekondu ve arazilerin devredilip satılabilmesini yasallaştırmış, böylece gecekondu ya da arsanın imarlı bir taşınmaz gibi alınıp satılmasını olağanlaştırmıştır.

Ancak bu yasalardan bazıları içerik ve kapsamı itibarıyla önemli kırılmalar yaratmıştır. Bunlardan 1966 tarihli ve 775 sayılı gecekondu yasası, yeterince başarılı olamamışsa da gecekonduyu bir sorun olarak görüp planlı bir şekilde ele almaya çalışması bakımından önemli bir yasal girişimdir. 1980 sonrasında gündeme gelen afların her biri de ayrı ayrı önemlidir. 1983-1988 arasında 5 yıldaki 6 imar affının her

biri kentsel rantın yağmalanmasına yeni bir boyut getirmesi nedeniyle ayrı ayrı birer kırılmaya karşılık gelmektedir. Ancak özellikle 1984 tarihli 2981 nolu af kapsam ve içerik olarak bütün afların ötesinde değerlendirilmelidir.

Bu çalışma boyunca Türkiye'nin kentleşmesi incelenirken sürekli olarak 3 büyük hegemonik dönemden söz edildi ve son dönemin kent rantlarının yağmalanması açısından çok daha acımasız bir sürece karşılık geldiği ileri sürüldü. İmar afları, bu hegemonik dönemlerin ikinci ve üçüncüsü içinde yer almaktadır. İlk hegemonik dönem içinde imar aflarına karşılık gelen uygulama olarak köylünün topraklandırılması çabalarına değinilmişti. 1948-1988 arasındaki 40 yıl boyunca çıkarılan 14 imar affı yasasının kendi içinde bir dönemlemesi yapıldığında 1980 sonrası dönemin radikalliğine bir koşutluk okunabilmektedir.

3.2.2. İmar Aflarında Dönemler

İmar Aflarına ilişkin bir dönemle yapmak gerekirse bunu, gecekondulaşma sürecine koşut 3 temel dönem olarak görebiliriz. Şenyapılı T. [1998], bu dönemlere ilişkin kırılmalar olarak 1950'de demokrat partinin gecekondulu oylarıyla iktidara gelmesini, 1960'larda ithal ikame modeliyle gecekonduların tüketici olarak kentle bütünleşmesini ve son kırılma olarak 1980 sonrasında ıslah imar planı yasasına bağlı afların çıkarılmasını belirler. Benzer bir dönemleme de Gedikli tarafından yapılmıştır: 1960'lara kadar olan dönem imar planı deneyimi öncesini kapsar, 60-80 arası refah devleti anlayışının hakim olduğu, 1980 sonrası ise neo-liberal dönem olarak ayrıştırılmıştır [2003: 72].

İkinci dünya savaşının ardından başlayan kentler göç olgusuyla gündeme gelen gecekondulara ilişkin ilk yasal düzenlemenin çıkarıldığı 1948 yılından 1960'lara kadar gecekondulu tek katlı, dayanıksız malzemeden ve gecekondulu sahibinin emeğiyle yapılmış bir yapı niteliğindedir ve gecekondulu nüfusu geçici marjinal işler ve düşük ücretli düzenli işler yapmaktadır. Bu dönemdeki yasal düzenlemeler, konut üretme çaresizliğiyle arsa tahsis ederek baş etmek, var olan gecekonduları meşrulaştırmak ve yasallaştırmak, ve gecekondulu yapımını yasaklamak çerçevesindedir. Bu dönem boyunca gecekondular dağınık barakalaşma sürecinden mahalleleşme ve kente

sürecine girmiş, gecekondü nüfusu marjinal işlerden enformel işlere doğru evrilmiştir [Şenyapılı T., 1998].

1960’lardan sonra gecekonduların niteliksel olarak geliştiği ve giderek apartmanlaştığı, gecekondü nüfusunun da bir yandan kentli tüketici gruba dahil olmaya çalıştığı, öte yandan gecekondü mahallelerinin siyasi kimliklerinin oluştuğu gözlenmektedir.

“1960’ların başında ekonomik mekanda ithal ikame modelinin benimsenmesi gecekondü nüfusu için bir diğer kırılma noktasını oluşturdu. Bu modelde çok kritik olabilecek iç pazardaki talebin ve kar hadlerinin düşmesinin engellenmesinde yurtdışından gelen döviz desteği ve kırsal kesimin sübvansiyonun yanı sıra, gecekondü nüfusu kentle bütünleşebilme amacıyla kentli gibi tüketim talebi geliştirmiş, bu talebi karşılamak için arz boşluklarının olduğu noktada kendisi için üretim yapıp bu boşlukları kapatmış ve gene kendisi enformel dağıtım kanalları kurarak arzın talebe ulaşmasını sağlamış, talebi canlı tutup pazar yüzeyini genişletebilmiştir” [Şenyapılı T., 1998: 311].

Bu dönemdeki yasal düzenlemeler gecekondü gerçeğini fark edip, bir yandan gecekondulara hizmet götürmek ve yasallaştırmak diğer yandan bu sorunla planlı bir şekilde baş etmeyi denemek şeklindedir.

1980 sonrasında ise sorun, gecekondü tanımına uyan yapıların neredeyse görülemediği, ancak kaçak apartmanlardan oluşan kentlerin ortaya çıktığı, belediyeleştigi, gecekondü sahiplerinin önemli rantlar elde edebildikleri, gecekondü alanlarında kendi kazanan ve kaybedenlerini üreten bir sürecin gözleendiği bir hal almıştır. “1980’lere gelindiğinde gecekondü nüfusunun ekonomik mekandaki yeri artık sağlamdı, tanımlanmıştı; formel ve enformel örgütler tarafından korunuyordu” [Şenyapılı T., 1998: 312]. Kente yeni göç edenler için konut edinme prosedürleri daha tanımlı bir hal almıştı. Gecekondü alanlarındaki parsellerin bölünüp satılması sonucu oluşan hisseli parsellerde yeni gecekonduların yapılması ve aflar sonucu bu gecekonduların da apartmanlaşması süreci bugün “kaçak kent” tabir edilen yerleşmelerin doğmasına yol açmıştır. Görgülü, İstanbul Metropoliten Alanının gelişme bölgelerinde 1975 yılında 150-200 bin arası olduğu bilinen parsel sayısının 2000’lere gelindiğinde 3 milyon dolaylarına ulaştığını ve 2981 sayılı yasanın 4 kata kadar izin verdiği bu alanlarda 12-13 kata kadar ulaşan yüksekliklere rastlanılabildiğini hatırlatmaktadır [1998: 23-31]. Bina büyüklüğü ve kat adedini

parsel sahibinin parasal olanaklarının belirlediği bu yapılaşma biçiminin modern şehircilik ilkeleriyle hiçbir ilişkisinin bulunmadığı ortadadır. Bu dönemdeki yasal düzenlemeler sürekli olarak gecekondul tanımını genişletmiş, ruhsatsız sanayi ve turizm yapılarını af kapsamına sokmuş, ve artan imar izinleriyle affın kapsamını ödüllendirmeye varırmıştır.

DÖNEMLERE GÖRE İMAR AFLARI			
Dönem	1948-1960	1960-1980	1980-1988
Dönemin Özelliği	Savaş sonrasında yoğun göçlerin yaşanması ve demokrasinin kurulmaya çalışılması	Sosyal devlet politikalarının gözlenmesi, sınıf hareket ve taleplerin mekansallaşması	Yeni Sağ hegemonya'nın kuruluşu, kentsel rantların toplumun tüm kesimlerince yağmalanışı
Gecekondul aşmanın niteliği	Tek katlı, düşük kaliteli malzemeden, gecekondulu emeğiyle üretilmiş, barınma amaçlı derme çatma yapılar	Apartmanlaşmaya başlamış, kentsel hizmetlerin ulaştığı, siyasallaşmış ve kentli tüketici gruba katılmış mahalleler	Kaçak resmi ve sivil yapılardan oluşan yerleşmeler ve büyük sermayenin de katıldığı kentsel rant sağlama süreçleri
Çıkarılan Af Yasası Sayısı	5	3	6
Afların Genel Özellikleri	daha çok konut sorununu çözmeye yönelik arsa dağıtımı göz yumma ve yasallaştırmalar	Gecekonduyu sorun olarak kavrayıp, çözüme girişimleri, hizmet sağlama ve yasallaştırmalar	Gecekondul tanımını ve af kapsamının genişlemesi ve gecekonduya rant aktarımı

Kente göçe bağlı yasadışı konut alanlarının oluşmaya başladığı süreç olan birinci dönemde, gecekondul bir sorun olarak resmi söylem içinde yer bulmamış, yine de konut ve arsa üretimi sorunlarının çözümü için çeşitli yasalar gündeme gelmiştir.

“1948-1966 yılları arasında çıkarılan imar affı yasalarının, eksenlerine bir türlü çözülemeyen konut sorununu aldığı; her geçen gün derinleşen soruna çözüm bulmak için; konut yapmak isteyenlere arsa sağlanması, yapı yapılmasını özendirme ve kaynak yaratma çabalarının, bu yasalarda öngörülen başlıca uğraş alanı olduğu anlaşılmaktadır. 1967-1983 dönemindeki yasalar ise, daha çok izinsiz yapı yapılmasını engelleme arayışı içinde olmuşlardır” [Türksoy, 1996: 10].

İkinci dönemde , gecekonduyu bir sorun olarak kavramsallaştıran bir yaklaşımla çıkarılan 775 sayılı gecekondul yasası önemli bir adımdır. Bu dönem, gecekondul sorunu, sosyal bir sorun olarak gören ve iyileştirme, yıkma ve önleme boyutlarıyla ele alan bir dönemdir. Çok hükümet değişmiş olmasına rağmen, fazla af yasası gündeme gelmemiştir.

Üçüncü dönem ise tez boyunca, hegemonyanın yeniden kuruluşu dönemine karşılık gelmektedir. Bu kısa süre boyunca 6 imar affının gündeme gelmesi, üstelik af

kapsamının genişliği düşünülürse, affin dönem boyunca hegemonyanın kuruluşunda oynadığı rol anlaşılabilir. Şenyapılı T., ıslah İmar Planı Yasa Grubu başlığı altında toplanabilecek bu af yasalarının her birinin önceki uygulama alanı ve yetkilerini genişlettiğine ve gecekondu sorununu kentsel ranttan pay kapma yarışına dönüştürdüğüne dikkat çekmektedir [1998: 312].

1970'ler boyunca sistem karşıtı hareketlerin odağı olmuş ve kurtarılmış bölge olarak isimlendirilen gecekondu alanlarından yükselen talepler ve başkaldırı, 1980 müdahalesinde asker tarafından bastırılmıştır. Ancak, zor yöntemiyle gerçekleşen bu bastırma, sisteme karşı olan direnci daha da arttıracak için iknaya dayalı bir hegemonik bir politikaya gerek duyulmuştur. Devlet adına sağlanan bu başarının kalıcı olması için, gecekondu bölgelerinin düzenle barıştırılması ve sistem içine çekilmesi düşüncesiyle, 21 mart 1983 gün ve 2805 sayılı kanun çıkarılmış ve gecekondu bir kez daha yasallaştırılmıştır. Aynı yıl kasım ayında Boğaziçi yasasıyla, boğazdaki gecekonduların yasalaşması söz konusu olacak ve 1984'ten itibaren birbirini izleyen ve kapsam olarak birbirini aşan aflar gündeme gelecektir.

“1984 tarih ve 2805 sayılı yasa, bu bölgelerde hazırlanacak ıslah planlarının sağlayacağı yeni imar haklarıyla yaratılacak kentsel ranttan gecekondu sahiplerine pay verilmesini öngörmüştür. Böylece, bir kısım gecekondu sahibinin yoksulluktan kurtularak sistemle bütünleşmesi; büyük çoğunluğun ise, bu umudun sürekli canlı tutulmasıyla, sistemle olan ilişkilerinin yumuşatılması amaçlanmıştır” [Türksoy, 1996: 10].

Özal hükümeti askerlerin uygulamalarını ileri götürmüş, sürekli bir hale dönüşen yasallaştırmanın yanı sıra, bu alanlardaki kent rantlarını da kullanmayı seçmiştir. 1983-1988 yılları arasında çıkan 6 imar affı ile geniş kitleler kentsel ranta ortak edilmiştir.

“Bu alt-dönem, halk sınıflarına dönük olarak yoz bir popülizmin de uygulandığı yıllardır. 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyeleri bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadılar: Gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadı” [Sönmez, 2003: 165].

1988 yılının ardından, pek çok kez gündeme getirilmiş hatta, hükümet programlarına alınmış olan af tasarıları gerçekleşmemiş, ancak çeşitli mülkiyet dağıtım mekanizmaları kullanılmıştır. Örneğin, Kalkınmada öncelikli bölgelerde, Hazine

müsteşarlığından teşvik belgesi almış ve en az 5 yıl süreyle 10 kişiye istihdam sağlayacak yatırımlara yönelik bedelsiz arsa tahsisi uygulaması söz konusudur¹⁰⁰.

2003 yılına gelindiğinde ise kaynak yaratmanın bir aracı olarak işgal alanlarının işgalciler satışı fikri yaygınlaşmış, son olarak 2003 yılında AKP hükümeti tarafından bu bağlamda yeni bir af tasarısı gündeme getirilmiştir. Aslında bu tasarı 1996 temmuzunda Refahyol hükümetinin kaynak paketinde bulunan bir öneriydi. Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan¹⁰¹, bu yolla 2 milyon binanın meşrulaşabileceğini belirtmiştir [1997: 17].

3 Temmuz 2003 tarih ve 4916 sayılı “Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile gündeme gelen süreci yeni bir imar affı yaklaşımı olarak düşünmek olasıdır.

“Söz konusu kanun ile belediye ve mücavir alan sınırları içinde olup Bakanlıkça tespit edilecek alanlarda bulunan, Hazineye ait taşınmazlardan, 31.12.2000 tarihinden önce üzerinde yapılanma olanların; öncelikle yapı sahipleri ile bunların kanuni veya akdi haleflerine satılmak ya da genel hükümlere göre değerlendirilmek üzere ilgili belediyelere bedelsiz olarak devredilmesi öngörülmektedir” [Gedikli, 2003: 77].

Bir suç olan Hazine arazilerinin işgali, bu arsaların işgalci konumundaki kişilere satılarak affa tabii tutulmakta ve fiili durum yasallaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu affın tekrar gündemi gelmesiyle, bilinen söylem ve karşıt söylemleri ile gündemi oldukça işgal etmektedir. Süreç, Cumhurbaşkanının vetosuyla şimdilik duraklama dönemine girmiş bulunuyor ancak “yeni af” ile, AKP’yi iktidara taşıdığı söylenen kent çeperindeki toplum kesimlerinin ödüllendirilmesinin, ve yeniden eklemlenmesinin olanaklı olacağını düşünenler, zaten fiili bir durumun yasallaştırılarak gelir elde edilmesini savunanlar, kente karşı suç ve haksız kazanç bağlamında tepki gösteren sivil toplum, gizlice aftan yararlanma mekanizmalarını

¹⁰⁰ 21 Ocak 1998 tarih ve 4325 sayılı Olağanüstü Hal Bölgesinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesi ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmıştır.

¹⁰¹ Tayip Erdoğan’ın İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığına aday olduğu dönemde, Orman alanında 6 kaçak konut yapma teşebbüsünden hüküm giymiş olması ve göç sorunu çözülmeden gecekondu yapanların suçlanmayacağı açıklamaları, toplumun geniş kesimlerinin sempatisini kazanmasına yol açmıştır [Bora, 2000: 67].

araştıran çıkar çevreleri ve sessizce olup biteceği bekleyen örgütsüz toplum kesimleri, bu yeniden dağıtım sürecini beklemektedirler. Nitekim, Buğra ve Keyder yoksulluk araştırmaları sırasında görüşme yaptıkları muhtarın “yoksulluk aslında yapay bir sorun, gecekondulara imar izni verildiği taktirde bu insanların çoğu yoksul olmaktan çıkacak” sözleri imar aflarının süreç içinde geldiği aşamayı ve toplumda algılanma biçimini özetliyor [2003: 42].

3.2.3. İmar Aflarında Taraflar, Roller ve Hegemonya

21. yüzyılda ardı ardına üretilen sihirli sözcüklerden biri de Yönetişim oldu¹⁰². Bu kavram yeni ideolojik hegemonyanın anlaşılmasında kilit bir rol oynamaktadır. Yönetişimin çalışma ekonomisinden kent yönetimine kadar uzanan bir yelpazede uygulanması -ve nasıl üretildiği tartışmaya açık olan- konsensüsün toplumsal muhalefetin gücünü son derece azalttığı görülmektedir.

Zira enformel kentleşme sürecine ve bu süreci yasallaştıracak meşrulaştırmalar konusunda varılan sessiz bir sözleşme; aleni, katılımcı, akılcı, bilimsel ve demokratik süreçlerin sonucu olması beklenen ideal yönetim tahayyülünden oldukça farklı bir yapıdadır. Bu anlamda, Türkiye’de yönetim pratikte ilginç bir biçimde yorumlanıyor denilebilir.

İmar aflarına ilişkin sorulması gereken temel soru, kamu mülkiyetindeki boş alanların planlanması, altyapısı hazır arsa konumuna getirilmesi ve yeni kentlilere sunulması gibi çok daha ucuz ve mantıklı bir model dururken, üstelik buna ilişkin yasal çerçeve 1966’daki 775 sayılı gecekondular kanunundan beri olanaklı, ve mevcut sistemin eleştirisi yıllardır çeşitli kesimlerce yapılmışken, neden hala bu sistemin sürdüğüdür.

Sorunun cevabı, farklı sınıf çıkarlarını başarıyla eklemlemiş ve egemen sınıfın çıkarını ortak fayda olarak sunmayı başaran bir hegemonyadır. Üstelik durumu bir ortak fayda gibi sunmanın ötesinde yeni kentlileri elitist ve ayrımcı bir söylemle

¹⁰² Yönetişim kavramının gelişimi konusunda detaylı bir çalışma için Bkz. [Güler, 2003].

ötekileştirilip, borçlu ve suçlu bir kimliğe hapseden hegemonik oluşumdan söz etmek gerekir.

3.2.3.1. Taraflar, Roller ve Davranışları

Bu süreçte yer alan ya da kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunan temel aktörlerin rol ve davranışları analitik bir gözle şöyle özetlenebilir.

Merkezi Devlet: yeterli miktarda altyapısı hazır arsa ve konut sunamadığı, büyük miktardaki arazi stokunu elinde bulundurduğu halde koruyamadığı için suçludur ancak, yine de bu suçu işgalcilere yüklemeyi başarır. Bağışlayıcı ve affedici kimliği ile meşruiyetini sağlamlaştırır. Af aracılığıyla uyguladığı popülizm ile siyasal çıkar elde eder.

Yerel Yönetim: elindeki yetersiz kaynak ve mülkiyet nedeniyle kentlilere arsa ve konut sunumunu gerçekleştiremez. Ancak yasadışı gelişmiş alanlara kentsel hizmetleri götürerek bu alanların meşrulaşma sürecini hızlandırır, siyasal popülizm ile oy avcılığı yapar.

Sermaye: af kapsamındaki nüfusa inşaat, dayanıklı ve hızlı tüketim malları sağladığı, yine bu nüfusun ucuz emeğinden faydalandığı için, af aracılığıyla kentle bütünleştirilmelerini desteklemektedir.

Mafya: varlığı ispatlanmasa da, özellikle büyük kentlerin çeperlerindeki kamu arazilerini stoklayan, bunları yeni kentlilere satan ya da kiralayan kişi ve grupların varlığı geniş kabul görmektedir. Affın rutin bir süreç olması, sektörlerinin devamına yönelik bir güven niteliğindedir.

Rant Amaçlı İşgalciler: Hızlı para kazanmanın bir yolu olarak gördükleri kentsel rantlara el koymak amacıyla yatırım yapar, ve yasallaştırma sürecinde baskı grubu olarak işlev görürler.

Barınma Amaçlı İşgalciler: yasal yollardan konut edinmek için olanakları yetersiz olan bu grup, risk alarak kendisine ait olmayan bir alanı işgal eder, ya da ucuza satın

alıp, af beklentisine girer, bu şekilde haksız bir kazanç elde etmekteyse de güvensizlik içinde, zaman zaman yıkımlarla, baskılarla yaşamaya ve rüşvet vererek varolmaya alışmak zorundadır. Ekonomik ve siyasal olarak sömürülmekte olmasına rağmen suçlu ve borçlu hissetmektedir.

Kentliler: Süreçte en mağdur kesimi sıradan kentliler oluşturur. Yine de bir yandan kent rantlarını yağmalayarak haksız kazanç elde ettiklerini söyledikleri işgalcilerin emeğini kullanırlar, diğer yandan işgalcilere göz yuman iktidarlara oy vermeyi sürdürürler. Kentlilik bilinçleri çok gelişmediğinden, ya da onlar da bir şekilde enformel ilişkiler içinde olduğundan sessiz kalmayı tercih ederler.

Elitist Aydınlar: İşgalcileri, dağdan gelip bağdakini kovan, kentleri yağmalayan, kültürsüz ikinci sınıf vatandaşlar olarak görürler, devletin bu kesimlere taviz vermemesi gerektiğini tavsiye ederler. Öte yandan, dolaylı ya da doğrudan bu kesimlerin emeğini satın alırlar.

Organik Aydınlar: Sürecin toplumsal bir sorun olduğunu ve tarafların rollerini anlamaya çalışırlar. Sorunun affa karşıt ya da taraf olmakla çözülemeyeceğini düşünürler. Ancak, kitleleri temsil etme, onlarla birlikte eyleme geçme güçleri sınırlıdır, kamuoyu yaratma da etkili olamazlar.

Süreçte yer alan taraflar değerlendirildiğinde, toplumun bir çok kesimi, imar afları konusunda bir oydaşma içinde gibidir.

“Son tahlilde bütün bu gelişmeler sürdürülemez bir tablo ortaya koymaktadır. Kent, devletle toplumun yaptığı gizli bir toplumsal sözleşme aracılığıyla acımasızca bir yandan yağmalanırken, diğer yandan yağmadan pay alan tüm kesimlerin görelî refah duygusuna dayanan bir toplumsal uyum tesis edilmiştir. Ancak, son elli yılda ardı ardına çıkan 14 imar affı ile ödüllendirilen ve desteklenen kent rantını yağmalama sistemi son derece sağlıklı bir yapılaşmış çevre yaratmış, bu estetikten ve yaşam kalitesinden yoksun kentsel gelişme de ekolojik eşikleri zorlamaya başlamıştır. İstanbul hızla, gelecekteki yaşam kaynakları olan su havzaları ve orman alanlarına doğru kontrolsüz biçimde büyümektedir. Toplumsal uyumun kentin yağmalanması aracılığıyla gerçekleştirilmesi sağlıklı ve sürdürülebilir bir uyum olarak değerlendirilemez” [Çavuşoğlu vd., 2001: 16].

Merkezi ve yerel yönetim, plancı ve kentlinin kendi aralarında sessiz bir sözleşmeyle de olsa uzlaşarak karar ürettiği bir sistem; bu günlerde üzerinde kuramsal

tartışmaların yoğunlaştığı yönetişimin adeta praxisini oluşturmakta ve literatüre Türk usulü yönetişim olarak adlandırılabilir bir yöntemi kazandırmaktadır.

3.2.3.2. Affa Dayalı Hegemonik Kentsel Politikalarda Sona Doğru

1980 sonrası dönüşümün radikalliği üzerine yoğunlaşmış olan bu çalışma sırasında aslında 1980 sonrasına ait özgün koşullarında dönüşmeye başladığı, giderek daha farklı bir toplumsal alanın oluşmaya başladığı şeklinde fikirler de ağırlıklı biçimde dile getirilmeye başlandı. Bu süreç genellikle, bilinen olgulara “yeni” ön eki getirilerek (yeni İstanbul, yeni yoksulluk vb.) ya da mevcut konular (sosyal bilimler, şehircilik vb.) yeniden ve farklı bir gözle düşünülerek yapıldı.

Affa dayalı hegemonik kentsel politika anlayışında da bir tıkanmadan söz etmek olanaklı görünüyor. Bu tıkanmayı tanımlayabilecek birbiriyle ilişkili 5 süreçten söz edilebilir: 1989 seçimlerinin ardından parlamenter siyaset ciddi bir meşruiyet krizi yaşamaya başlamakta ve sürekli koalisyonlar dönemine girilmektedir, 1990’larla birlikte bir yandan göçün boyutu ve niteliği değişmekte, diğer yandan kentsel arsa piyasası farklılaşmakta ve yoksulluk, işsizlik vb sorun ve eşitsizlikler çoğalmakta ve son olarak bu sorunları çözmeye yönelik kurumsal ve toplumsal mekanizmalar zayıflamaktadır [Buğra ve Keyder, 2003]. Bu 5 süreci biraz daha detaylandıralım:

a) 1980 sonrasında, kapitalizmin yeni bir aşamaya girmesiyle daha çok kişiyi dışlayan daha acımasız bir süreç haline geldiği geniş kabul görmektedir.

“1980’le birlikte yaşanan dönüşüm, ithal ikameci sanayileşme politikaları çerçevesinde iç pazarın genişletilmesi amacı doğrultusunda sanayi sermayesi etrafında oluşan ve daha geniş toplumsal kesimleri kapsayan bir hegemonyanın yerini, dünya ekonomisi ile entegrasyonun artırılması amacı doğrultusunda, toplumun geniş kesimlerinin dışlandığı daha dar bir hegemonyaya bırakmasından başka bir şey değildi” [Ataay, 2002: 203].

Nitekim 1988 yılına kadar yapılan imar aflarıyla hegemonyanın yaygınlaştırılması denenmiş ve kısmen başarılı olunmuştur. Ancak 1989 seçimlerinde ANAP’ın düşüşe geçmesi ve ardından istikrarsız koalisyon hükümetlerinin göreve gelmesi, iktidarın geniş bir meşruiyete yaslandığı bir tablo oluşmasını engellemiştir. Yine, eskiden yerel yönetimler gecekondu bölgelerine çeşitli hizmetler götürmek ve kaynak aktarmak türünden tercihler yaparken, 1980 sonrası dönemde küresel kent olabilmek

ve kenti daha iyi pazarlayabilmek için kentsel prestij projelerine öncelik vermeye başlamışlardır [Keyder, 1993: 41-42]. Yerel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi de bu hizmetlerin ücretinin artmasına yol açmış ve kitleleri marjinalize etmiştir.

b) 1990'larla birlikte İstanbul'a yönelik göç hem yavaşladı hem de nitelik değiştirdi. Eskiden dakikada 1 kişinin göç ettiği ve yılda yarım milyon büyüdüğü söylenen İstanbul daha düşük yoğunluklu bir baskıyla karşı karşıya. Öte yandan, 1990 sonra göçün büyük ölçüde zorunlu göç¹⁰³ niteliği taşıması da önemli bir farklılaşma. Çünkü zorunlu göçle gelenlerin hem göç sürecine ekonomik ve psikolojik hazırlanma ve hazır ilişki ağlarına göç etme şansları olmamış, hem de geldikleri yere geri dönme ya da kırla toplumsal ve ekonomik ilişkileri sürdürme olanağı bulamamışlardır. Bu travmatik göçün Türkiye kentleşmesinin son 10-15 yıldaki ucuz işgücünü sağladığı açıktır [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 174]. Zorunlu göçe bağlı yaşanan toplumsal gerginlikte çeşitli etnik grupların iş verme, evlenme, dayanışma ilişkilerinde karşılıklı ya da tek taraflı dışlamalar uyguladıkları gözlenmektedir. Ayrıca, tarımsal sübvansiyonların kısılması, mevsimlik çalışma ya da köyden gıda yardımını da azaltıcı bir etki yapmıştır. Bu, söz konusu kitleyi kentle bütünleşme konusunda oldukça olumsuz bir konuma sürüklemektedir.

c) Öte yandan, yeni kentliler için üzerinde gecekondur kurulabilecek kentsel arsa stoku da bitme noktasına gelmiştir. İstanbul'un küreselleşmesinin de etkisiyle artan kent rantlarına yönelen büyük sermaye, kentsel alanı adeta parsellemiş ve bir çok yeni kentli için gecekondur yapılacak arsanın elde edilmesi olanaksız hale gelmiştir. Yeni gecekondur üretiminin olanaksız hale gelmesinin yanı sıra, 1980 sonrasında apartmanlaşan gecekondulardan oluşan konut fazlası söz konusudur ve yeni kentliler büyük ölçüde bu konut arzının kiracıları olabilmektedirler. Bu İstanbul'da 1940'ların sonundan itibaren devam etmiş olan, göç, gecekondur, kente tutunma, kentsel ranttan pay alma, yeni kentlilerin üzerinden para kazanmaya dayalı ve nöbetleşe

¹⁰³ OHAL Bölge Valiliğinin verilerine göre, 1990-1996 yılları arasında toplam 905 köy ve 2523 mezranın, yani 3428 yerleşim yerinin boşaltılması sonucu, bölgeden yaklaşık 380.000 kişi göç etmek zorunda kalmıştır [CHP, 1999].

yoksulluk¹⁰⁴ olarak nitelendirilen yoksulluğu devretme sürecinin de sonuna geldiğini göstermektedir [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001].

d) 1990'larla birlikte İstanbul'un yeni konumuna ve kimlik arayışına koşut olarak sektörel bir dönüşümde yaşanmaya başlamıştır. Bir yandan sanayi kent dışına taşınırken, diğer yandan post-fordist üretim süreçleri kadın ve çocuk emeğine dayalı bir istihdam yapısı ortaya çıkarmış; bu süreç erkekler için oldukça önemli olan inşaat sektörünün durgunlaşmasına bağlı yeni bir işsizlik dalgası ve yoksulluk sürecini tetiklemiştir. İstanbul'a yönelik yabancı göçmen işçilerin varlığı, istihdam olanaklarını daha da olumsuzlaştırmıştır. Üstelik yaşanan ekonomik krizlerinde reel ücretlerde gerileme, sigortasızlaşma ve sendikasızlaşma anlamına gelmesiyle açlık tehlikesine varan bir yeni yoksulluk biçimi çıkarmıştır.

e) 1990'ların sonrasında yoksulluk boyut değiştirip acımasızlaşırken; yoksulluğa karşı politika üretmede önemli atılımlar yapıldığı söylenemez. 1980 sonrası neo-liberal politikaların yarattığı olumsuz tablo karşısında hızla toparlanma sürecine giren Avrupa Birliği ülkeleri “sosyal Avrupa” anlayışını gerçekleştirmek üzere önemli adımlar attılar. Türkiye’de ise nüfusun yarısından fazlasının hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadığı, yüksek işsizlik ve enflasyon ortamında işsizlik sigortası, doğrudan gelir desteği gibi devlet kaynaklı sosyal güvence ve yardım mekanizmalarının yetersizliği görülmektedir. Bu sosyal yardım politikalarının büyük ölçüde geleneksel dayanışma ağlarına ve sivil topluma terk ya da ihale edilmesi söz konusudur. Üstelik devletçi, neo-liberal ve İslamcı kesimlerin ortaklaştığı bir söylem de oluşmuş ve sosyal yardımın insanları tembelleştirdiği, yapay bir çözüm olduğu, kamuya büyük yük getireceği, suiistimale açık olduğu için kaçınılması gerektiği zaten İslam inancına ve geleneksel kültüre bağlı dayanışma ağlarının sorunu çözeceği yaygınlık kazanmıştır. Ancak, dayanışma mekanizmalarının da aşınmakta olduğu ve dayanışmanın ağırlıkla “iyi günlerde” yoğunlaştığı, kimsenin kimseye

¹⁰⁴ “Yoksulluğun devredilmeye çalışıldığı nöbetleşe yoksulluk döngülerinin esas dinamiği arsa işgali, parselleme ve satış sürecinden gelmektedir. Bu süreçte ilk arsa işgalcileri en büyük parsayı toplarken, döngüye en son katılan kiracılar da ucuz kira, enformel işgücü piyasasına kolay katılabilme gibi olanaklara kavuşmakta ve belki de en önemlisi, bir başka arsa işgal turuna dahil olarak konut(lar) sahibi olma, fazla konutları satma ya da kiralama umutlarını taşımaktadırlar” [Işık & Pınarcıoğlu, 2001: 78-79].

yardım edemeyecek noktaya geldiği, yeni yoksulluk¹⁰⁵ durumlarının ortaya çıktığı da görülmektedir [Buğra ve Keyder, 2003].

Bu yeni yoksulluk durumları kadar ilgi çekici bir başka gelişme de yeni zenginlik biçimleridir. Ortalama gelir endekslerinde orta sıraların gerisine düşen Türkiye, dünyanın en zengin 500 kişisi listelerine sürekli çeşitli isimlerle katılabiliyor, nüfusun çok küçük bir dilimi bir çok kişi için peri masalı sayılabilecek bir yaşam sürdürürken, diğerleri medya aracılığıyla bu peri masasının mutlu ve umutlu izleyicileri olabiliyorlar. Kozanoğlu, bu sürece ilişkin şaşkınlığını şöyle dile getiriyor: “Her toplumda güç dengeleri değiştiğinde, buna bağlı olarak pastadan alınan paylar da değişim gösterir. Ama en azından kaybedenlerin biraz daha tepki göstermeleri, kazananların da ganimeti gövdeye indirirken biraz daha ihtiyatlı, hatta utangaç davranmaları beklenirdi” [Kozanoğlu, 1993: 96]. Gerçekten de 1980 sonrası süreçte bir yandan toplumun zengin kesimlerine bir gelir transferi net biçimde gerçekleşirken, bu zenginlik ve ona bağlı tüketimin de medya aracılığıyla alenileştiği, üstelik ilginç bir şekilde tepki ve öfke üretmekten çok, hayranlık ve gıpta ürettiğine şahit olmaktayız. Ancak yine de, gelir eşitsizliklerinin eskisi ile kıyaslanamayacak derecede eşitsiz hale geldiği bir ortamda zenginlerin kendilerini tehdit altında hissettikleri, eski toplumsal uzlaşmanın yerini, sınıflar arası bir gerilime ve toplumsal mekansal ayrışmaya bıraktığı ileri sürülebilir [Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 140]. Varoş denilen kent çeperlerindeki huzursuzluk giderek artmaktadır.

“Kentin çevresindeki kent hukuku dışında oluşan yeni yerleşme alanlarında yaşayanlar, kentle eklemlenme, meşrulaşma, yaşadıkları alanların yaşam kalitesini yükseltme ve hatta gündelik yaşamlarını sürdürebilme ile ilgili taleplerini ya gizil mekanizmalarla ya da gösterilerle ve kitlesel eylemlerle talep etme yoluna başvurmaktadırlar” [Erder, 1997: 15].

¹⁰⁵ Bu yeni yoksulluk süreci günlük asgari gıda temini konusunda belirsizlik taşıyan ve yoğun risk altında yaşayan bir kitle anlamına gelmektedir. Işık ve Pınarcıoğlu [2003: 72-76], yeni yoksulluğu, bu yoksulluktan kurtulmaya yönelik bir dönüştürme kapasitesinin yokluğuyla açıklamaktadır. Buğra ve Keyder de, yeni yoksullukla mücadele konusunda somut bir politika önerisi getirmişlerdir: “Türkiye’deki 16 milyon hanenin en düşük gelirli % 10’una, yani 1.6 milyon haneye verilecek ayda 50 dolar (yılda 600 dolar) karşılığı bir yardımın maliyeti, 960 milyon dolar etmektedir... Türkiye’nin, en zor durumdaki kesimlerinin sadaka kabul eden muhtaç durumundan çıkıp vatandaş olmalarını sağlayacak, modern bir ‘topluma entegrasyona yönelik asgari gelir’ programına sahip olması mümkün olabilir. Böyle bir amaç için milli gelirin % 0.5’ini oluşturan bir transferi çok görmenin, kabul edilemeyecek bir itiraz olduğu kanısındayız” [Buğra & Keyder, 2003: 51].

Bütün bu süreçler yeni bir döneme girdiğimizi göstermektedir: Bir yandan eşitsizlik süreçleri daha da acımasız bir hal alırken diğer yandan bu eşitsizliklerle baş etme ve uyum mekanizmaları da ortadan kalkmaktadır. Tam da bu noktada, medyanın nahif sorusuna değinmek gerekiyor: Neden sosyal patlama olmuyor?

Hegemonya kurma sürecinde ekonomik ödünlerin eksik kaldığı bir ortamda rızanın üretilmesi, söylemin etkin kullanımı ve popüler kültür aracılığıyla olanaklı görünmektedir.

“Türkiye’de niye sosyal patlama olmuyor sorusunun cevabı da hep söylendiği gibi geleneksel ilişkilerin güçlülüğüyle değil de, yoksulluktan ve yolsuzluktan konuşmak bağlamında kurulan yeni güç ilişkilerine dahil olmakla açıklanabilir. Yoksulluk adına konuşmaya, yoksulluklarını haykırmaya davet edilenler ve yoksulluklarını anlatanlar, kamusal ve medyatik sahnelerde özne oluyor ve bu bağlamda toplumsallığın yeni şekillerine ve devletin ve sivil toplumun yardım üzerinden kurduğu yeni kategorilere dahil oluyor” [Üstündağ, 2003: 131].

Ancak, bu noktada hegemonyanın diğer bileşeni olan baskının hiç de küçümsenemeyecek bir oranda uygulandığını göz ardı etmemek gerekiyor. Demokratik rejimlerde bile devlet, gerektiğinde açık şiddete başvurabilmektedir, ancak bu ideolojik güvenilirliği yitirme riskini de taşımaktadır [Eagleton, 1996: 167].

Farklılıklara tahammül edilebilen demokratik bir sistemin doğal bir parçası ve demokratik eleştirisi olarak nitelenebilecek sivil itaatsizlik¹⁰⁶ girişimlerinin ağır biçimde cezalandırılması, düşük yoğunluklu bir demokrasi ortamına ve buna bağlı olarak marjinalleşen ve radikalleşen taleplere yol açmaktadır. Coşar, “önceden ilan edilmiş barışçı bir eylemin devletin resmi güçlerinin ya da sivil güçlerin müdahalesiyle dağıtılıp, sonra da işbirlikçi basın aracılığıyla, katılanların şiddet yanlısı, terörist olarak gösterilebileceğine ve sivil itaatsizliğin pratiğe geçirilme koşullarının tümüyle ortadan kalkabileceğine” dikkat çekmektedir [1997: 23].

¹⁰⁶ “Sivil İtaatsizlik, yasal protesto biçimlerine karşı hukuki bir normun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla işlenmesiyle; gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; geleneksel, klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı duruma göre kamuya açıklığı ve şiddetsizliğiyle; siyasi teröre ve dinsel fanatizme karşı, protesto edilen devlet ediminin haksızlığının diğer üçüncü kişilerce de görülebilir, anlaşılabilir ve yine kendisinin kaba güçten arınmış olmasıyla; ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunma tutumuyla temelde ayrılmaktadır” [Coşar, 1997: 15].

Türkiye’de ordu ve polis gereken her durumda modern, postmodern kimi zaman ise ilkel olarak nitelenebilecek müdahaleler yapmakta¹⁰⁷ tereddüt etmemektedir. Bu nedenle sosyal patlama neden olmuyor sorusu anlamlı değil? Çünkü sosyal patlama olamıyor ya da içe dönük olarak gerçekleşiyor. Medya giderek duymaya alıştığımız içe patlama öyküleriyle dolup taşıyor. Cinnet, cinayet, intihar dolu aile dramlarının her gün yazılı ve görsel medyayı doldurduğu bir ortamda; toplumsal şiddet ve bastırmaların göz ardı etmek ve nahifçe neden patlama olmuyor diye sormak, aymazlık ve acımasızlık olmaktadır.

“Türkiye’de içe doğru patlamayı yıllardan beri yaşıyoruz. Öfkesini, tepkisini, hak talebini dile getiremeyen, dile getirme girişimleri, korkular siyasetinin efendileri tarafından şiddetle bastırılan Türkiye toplumu, bu baskı karşısında ezilip, büzülüp, kendini bir biçimde yok ediyor... Birbiri ardından ölenler ve ölmeye yatanlar, bu içe doğru patlamamızın en acı tezahürleri” [İnsel, 2004: 249].

İnsanları birbirleri için kaygılanmaz hale getiren bir rejimin, meşruiyetini uzun süre koruyamayacağını belirten Sennett, değişimin “kitlesele ayaklanmalarla değil, ihtiyaçlarını birbirleriyle paylaşan insanların arasında, toprakta yeşerebileceğini” belirtmektedir [2002b: 156]. Toplumsal hayatın hızla dönüştüğü bir ortamda, kent plancısı için dayanışmanın örgütlenmesi hayati bir görev olarak ortaya çıkmaktadır...

¹⁰⁷ Yakın tarihteki bu müdahalelerden bir kaçı için Bkz. Erder [1997] ve Zileli & Tekin [1995].

SONUÇ: TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN ÖZGÜLLÜĞÜ VE KARŞI-HEGEMONİK KENTLEŞME OLANAKLARI

Türkiye'nin kentleşme deneyimi tarihsel olarak analiz edildiğinde, geç-kapitalistleşme ve zoraki modernleşme süreçlerine ilişkin bir dizi eşitsizlik ve tahakküm ile birlikte bu süreçlere karşı direnme, mücadele ve uyumun aleni ve gizli stratejilerini izlemek olanaklıdır. Düşük yoğunluklu da olsa, bir demokrasi ortamında baskı ve ikna dengesine dayalı politikalar ile bağımlı sınıfların var kalma çabaları Türkiye kentleşmesini sürekli bir hegemonya mücadelesinin alanı olarak okuma olanağı vermektedir. Kamu yararını varlık nedeni olarak benimsemiş ancak tarih boyunca çok defa kolayca iktidar aygıtına dönüşebilmiş olan kent planlama da, bu hegemonya mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanıla gelmiştir.

Devlet ve toplum ilişkisini mekan aracılığıyla yeniden düşünmek, yeniden dağıtım ilişkilerinin ve toplumsal yeniden üretimin doğasını daha görülebilir kılmaktadır. Özellikle mekanın anlamının yeniden tanımlandığı ve coğrafyanın daha önemli bir kategori olarak öne çıktığı günümüz konjonktüründe ekonomi-politik eleştirisini mekan üzerinden kurgulamak, toplumsal eşitsizliğin net olarak görülebilmesinde oldukça önemli avantajlar sağlamaktadır.

1980'lerden sonra hayatın hemen her alanında gözlemlenebilen yeni hegemonik rejimler aracılığıyla, kapitalizmin yeni bir aşamaya geçtiği fikri geniş kabul görmektedir. Bu insan-insan ve insan-doğa arasındaki sömürü ilişkisinde yeni bir boyuta işaret ederken, yeni bir zaman-mekan tahayyülüne bağlı bir yaşam tarzının ve insan modelinin de habercisidir. 1980 sonrası ayrıca, Türkiye özelinde bir kırılmaya bağlı yeni bir döneme de karşılık gelmektedir. 1980 sonrasının özgün koşulları düşünüldüğünde, hegemonya mücadelesindeki bu yeni aşamanın Türkiye örneğinde daha da acımasız süreçler üretmiş olduğu ileri sürülebilir. Kapitalizmin eşitsiz gelişme mantığına karşı korumacı sosyal politikaların kurumsallaşmadığı Türkiye'de, kapitalizmin daha vahşi bir versiyonunun deneyimlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Devlet ve toplum arasındaki hegemonik bir ilişki bu eşitsizliklere rağmen bugüne dek sürdürülebilmüş bir toplumsal hayatı olanaklı kılmıştır, ancak bu hegemonik sürecin varlık nedenleri de yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Hegemonyayı sadece zor (baskı) değil aynı zamanda iknayı da içeren bir yönetme biçimi olarak tanımlarsak, Türkiye kentleşmesi sürecinde devlet ve sınıfların ilişkilerinde de bu iktidar yönteminin çeşitli biçimlerde gündeme gelmiş olduğunu, hatta bütün süreci göz önüne alarak Türkiye kentleşmesinin hegemonik bir projenin ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Kent planlamayı, hegemonya kuramı ile ilişkilendiren bir inceleme, kentleri okuma konusunda çeşitli avantajlar sunar. Böyle bir ele alış, kent ve toplumsalın birbirini üretme sürecinde yer alan tarafları ve davranışlarını, yine bu süreçte oluşan eşitsizlikleri, eşitsizliklere direnme ve aşma biçimlerini daha görülür kılmaktadır.

Yer seçimi ve seçilmiş olan yerin özellikleri, toplumların kaderini tarih boyunca önemli ölçüde belirlemiş, ancak özellikle ortaçağ sonrası dünyada mekanın belirleyiciliği giderek artmıştır. Buna bağlı olarak mekan kuramında bir dizi gelişme yaşanmıştır. Keşifler ve emperyalizm döneminde önemli işlev görmüş olan coğrafya, kapitalizmin gelişmesinde de önemli bir kategori olarak işlev görmüştür. Zaman ve mekan üzerinde denetim kurabilme yeteneğiyle kapitalizm, kıta Avrupa'sından başlayarak hızla yayılmıştır. Eşitsiz gelişme ilkesine dayanan kapitalizm hem mekan aracılığıyla ve mekanı kullanarak eşitsizlik üretmiş, hem de mekanlar arasında eşitsizlikler üretmiştir. Mekan ve eşitsizlik ilişkileri mekanı politiklaştırmış, politikayı da mekansallaştırmıştır. Mekana ilişkin üretilen kararların eşitsizlik üretebilme kapasitesi, mekanı politika konusu haline getirmiş; mekan bir mücadele alanı olarak görülmeye başlamıştır.

Kapitalizm eşitsiz gelişme ilkesine dayandığı için hem çok dirençle karşılaşan, hem de kendi kuyruğunu kemiren bir süreç olmuştur; bu onu sürekli krizler yaşamaya mahkum etmiştir. Ancak tüm bu krizleri aşmanın yolu olarak da zaman ve mekan tahayyüllerini değiştirmeyi ve yeniden tanımlamayı keşfeden kapitalizm, bu yolla hegemonyasını yeniden üretebilmiştir. Kapitalizmin her aşamasında, farklı bir zaman ve mekan anlayışı ve buna bağlı bir toplum tasarımı izlenebilmektedir. Bu anlayışa bağlı olarak özgün bir kent formu da, her dönemde farklılaşmıştır. Ancak, bütün bu farklı kent tasarımlarında değişmeyen özellikler vardır. Kapitalist mülkiyet ilişkileri ve bu mülkiyet aracılığı ile elde edilen rantlar, çeşitli dönemlerde farklı önemlerde de

olsa eşitsizlik üretmenin ve kapitalist hegemonya kurmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist kentin sosyal adalet sorununun özünde bu mülkiyete bağlı eşitsizlik ilişkileri sürekli olarak yer almıştır. Hegemonyanın kurulması ve sürekliliği açısından devlet bu eşitsizlik ilişkilerini ve bu eşitsizliğe karşı çıkışları yakından takip etmiş, kitleleri sistem içine dahil etmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu hegemonik yöntemler zor ve ikna arasında değişen dengeler tarafından belirlenmiştir. Bu dengeler devleti kimi zaman sosyal kimi zaman totaliter, kimi zaman da demokratik bir kimliğe bürünmeye zorlamıştır. 1980 sonrası dönem devletin bir dizi yeni hegemonik rejim aracılığıyla daha demokratik bir kimliğe bürünüp eşitsizlikler ürettiği bir süreç olmuştur.

Kent planlama da hegemonyanın kurulması ve sürdürülmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu etkili aracın iktidar tarafından kullanılmasının örnekleri çok eskilere dayanmaktaysa da modern dönemin teknolojileri ve modernizmin yıkıcı-yapıcı planlama pratiği, kentler ve gündelik hayata damgasını vuran bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Siyasal iktidar planlamayı bir yandan toplumda değerin yeniden dağıtımı için bir araç olarak kullanırken diğer yandan kentlere kendi iktidarının sembollerini dikmiş, iktidarını tehdit eden mekansal oluşumları ise ortadan kaldırmıştır. Sokak ve kamusal alanların hikayesi toplum iktidar ilişkilerinde ve hegemonyanın yeniden üretilmesinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Planlamaya ilişkin görüş ve düşünceler de hem kuramsal hem de pratik alandaki deneyimlerden etkilenmiş ve dönüşmüştür. Hem bir değer yaratma hem de değeri yeniden dağıtma kabiliyeti ile planlama hem iktidar hem de toplumun hegemonya mücadelesinde etkin bir şekilde kullanmak istedikleri bir araç olmuştur. Toplumların tercihleri sonucunda oluşan kentlerin kullanım ve değişim değerlerine yönelik kentsel politikalar, ne tür planlama çalışmalarının yapılacağını da belirlemiştir. Kent, giderek artan biçimde hegemonyanın kurulması ve yeniden üretilmesi sürecindeki önemini artırır ve bir mücadele alanına dönüşürken, planlama da bu mücadele alanında güçlü bir araç olmuştur.

Bu çalışma aracılığıyla bir dizi alt soruların yanıtları bulunmaya çalışılmıştır: 1980'lerle birlikte gündelik hayatı belirleyen yeni hegemonik rejimler neler olmuştur? Bu gelişmeler sonucunda nasıl bir kentsellik düşüncesi ve kent yönetimini

gündeme gelmektedir? Türkiye kentleşme deneyimi ne tür kendine özgülükler taşımaktadır? Kentleşme sürecini hegemonik yapan özellikler nelerdir ve bu süreç dönemsel olarak nasıl kavramsallaştırılabilir? Kentleşme sürecine ilişkin hegemonya mücadelesinde ne tür baskı ve ikna süreçleri söz konusu olmuş ve ne tür uyum, direnme ve mücadele stratejileri üretilmiştir? Kentleşmenin bilançosu değerlendirildiğinde ne tür bir gelecek tahayyülü söz konusu olmaktadır? Karşı hegemonik bir kentleşme sürecinin kurgulanma olanakları nelerdir?

1980'lerle birlikte gündelik hayatı belirleyen yeni hegemonik rejimler neler olmuştur?

Kapitalizm tarihi boyunca varoluşsal biçimde, toplumsal yeniden üretimi maksimize etmek üzere bir iktidar ilişkisi kurgulamıştır. Ancak bu iktidarın uyguladığı politikalar bir dizi çeşitlilik göstermektedir. Kitlelerin kapitalist ekonomik ilişkileri benimsemesi için gösterilen çabalar ve uyumlandırma süreçleri zaman zaman büyük cezalandırmaları, kapatmaları, dışsallaştırmaları da içermiştir. Toplum kesimlerinin sisteme dahil edilmelerinde baskı ve şiddet oldukça sık kullanılan yöntemler olagelmıştır.

Ancak, çatışma fikrine dayalı bu yönetim biçimi oldukça gerilimli bir süreç olmakta, hem iktidarı hem de yönetilen kesimleri yıpratmakta ve verimlilik fetişinde bir engel olarak değerlendirilmektedir. Yeni hegemonik rejimler, bu çatışmalı ve gerilimli ilişkilerin yerine iknayı üreten ve uzlaşya dayalı bir iktidar modelini tercih etmektedirler. Bu iktidar modeli baskı (zor) ve iknadan (rıza) oluşan ve baskı-ikna dengesinin toplumsal koşullara göre oluştuğu bir hegemonik süreci oluşturmaktadır. İdeolojik olarak kabul görmek üzere yoğun olarak söylemsel stratejileri kullanan bu yeni çoklu iktidar, insanların bilinçlerini ele geçirmeye çalışmaktadır.

İster parlamenter siyaset içinde gelişen katılımcı ve müzakereci çoğulcu demokrasi anlayışı, ister çalışma ekonomisindeki post-fordist üretim ideolojisi, ister kent ve devlet yönetimine katılma mekanizmaları olarak tanımlanan yönetişim anlayışları düşünüldüğünde görülmektedir ki; çatışma düşüncesine yer verilmeyen iyimser bir

çerçevede ortak çıkarlar, ortak kimlik ve ortak değerler kavramları mitleştirilmekte, toplam sıfır oyunu herkesin kazanabildiği bir ütopya olarak resmedilmektedir.

İktidar, bu yeni hegemonik modelde sisteme karşı gelişme eğilimi bulunan her tür düşüncüyü ortaya çıkma aşamasında derleyip kendi ideolojisine eklemleme, böylece bir tür muhalefetle beslenme stratejisi içindedir. Yönetime katılım ve işçiye inisiyatif verme söylemlerinin arka planında toplam kalite yönetimi adı altında her tür duygu ve düşüncelerini fabrika yönetimine aktarma zorunluluğunda olan, verimliliği artması için esnek çalışmaya zorlanan, kendi çıkarlarının farkına varmayan bir işçi sınıfı, hem ideolojik olarak fethedilmekte, hem de bu süreci bir kazanım olarak görebilmektedir. Yeni iktidarın çoklu yapısı bu fabrika mantığını toplumsal hayatın tüm alanlarında uygulamaya çalışmaktadır.

Bu gelişmeler sonucunda nasıl bir kentsellik düşüncesi ve kent yönetimini gündeme gelmektedir?

Yeni hegemonik rejimler, çalışma ekonomisindeki benzer biçimde kent ve devlet yönetiminde söz sahibi olduğumuza ilişkin bir illüzyon yaratırken, kentlileri mevcut ekonomi-politik mantık çerçevesinde uyumlandırmaktadır. Yönetişim kavramı etrafında iktidarda söz sahibi olma hakkı olarak sunulan sivil toplumcu katılma pratikleri, dilek ve şikayetleri iletme olanakları, anketler, kamuoyu yoklamaları vb. etkinlikler, kentsel toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını, gelişip büyümesini engelleyen stratejiler olarak görülebilir. Eşitsizliklerin perde arkasına itildiği bu süreçte bu mutlu uzlaşi mitini eleştirenler, iyimser bir tahminle anarşist ve bozguncu ama daha yaygın bir şekilde patolojik beyinler olarak ötekileştirilmektedir.

Diğer yandan toplumsal muhalefetin önünü kesmenin baskıcı yöntemleri de Haussmann Paris'inden bugüne kentsel alanda kullanılagelmektedir. Planlama çoğu kez iktidarın mekansallaşmasına hizmet etmek durumunda kalmıştır. Kamusal alanın çöküşü ve sokaksız şehirlerin ortaya çıkışı, kamusal hayata ve kamusal insana yönelik bir saldırı niteliğindedir.

Kapitalist ilişkilerin eşitsizliklerinin en net olarak gözlemlenebildiği kentsel alanda farklı çıkarların bulunmadığı, önemli olanın zenginliğin yeniden dağıtımı değil

yeniden üretimi olduğu fikrini yaygınlaştırma da söylemin önemli işlevler gördüğü de belirtilmelidir. Popüler kültür, bir yandan bir tutunma alanı olurken iktidarın üretilmesi ve toplumsal muhalefetin oluşmasının engellenmesinde de kullanılmaktadır.

Bir tüketici demokrasisi içine sürüklenen ve “mutluluk tüketmektir” sloganını benimsemiş homo-economicus, kamu yararı ve kamu hizmetinin popülizm olarak lanetlendiği ve kentsel politikalardan aforoz edildiği bir ortamda giderek kentli kimliğinin müşteriye dönüştüğünü fark etse bile, bu süreci kaçınılmazlık ve alternatifsizlik söylemi içinde doğallaştırıp içselleştirecektir. Eşitsizliğin doğallaştırılması sürecinde medya da, ideolojik bir devlet aygıtı olarak gerekli iknayı üretmek üzere elinden geleni yapacaktır.

Giderek iş yaşamından, politikaya ve gündelik kentsel yaşama Foucaultcu bir panoptikon iktidar modeli hakim olmaya başlamakta, daha verimli bir toplum için kendi kendini gözetleyen, denetleyen ve arızalı bireyleri ayıklayan bir toplumsal sürece ve mekansal kurguya tanıklık etmekteyiz.

Türkiye kentleşme deneyimi ne tür kendine özgüllükler taşımaktadır?

Türkiye dünya sistemine kararlılıkla entegre olmuş bir ülke olarak, küresel kapitalizmdeki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Ancak, Türkiye deneyimi ile ilgili iki noktanın altı çizilmelidir. Birincisi; Türkiye’de kapitalizmin oldukça vahşi bir versiyonunun yaşanmasına ilişkin farklılıklar, ikincisi ise Türkiye’de geçerli olan batı-dışı modernlik tarzından kaynaklanan farklılıklardır.

Kent rantlarının kamuya aktarılmadığı bir ortamda, mülkiyet kurumu oldukça önemli ve eşitsizliği çoğaltan bir etmen olmaktadır. Türkiye’de kent rantlarının belirlenmesi her hangi bir kurala tabi olmadığı gibi, bu rantlardan kamuya pay almak da söz konusu olmamaktadır. Bu mülksüz sınıflar açısından giderilmesi hiç de kolay olmayan bir eşitsizlik süreci yaratmaktadır. Diğer yandan, eşitsizlik üreten bir sistem olan kapitalizmin bu eşitsizlikleri dengelemek üzere geliştirdiği sosyal politikalar ve kurumsal yapıların gelişmediği Türkiye, bu eşitsizliklerin giderilmesi için gerekli formel mekanizmalardan da mahkum bir ülke konumundadır. Bu koşullar Türkiye’de

kapitalizmin benzerlerinden daha vahşi bir versiyonunun yaşandığına işaret etmektedir.

Türkiye’de Osmanlı’dan devralınan şekilde, bir yandan batıdan ithal kapitalist bir toprakta özel mülkiyet sistemi, diğer yandan da köylünün topraktan yararlanmasını öngören ahlaki bir ekonomi kol kola gelişmiştir. Sonuçta, özel mülkiyetin kurumsallaşmasına rağmen zilliyet hakkının da süregelmesi devletin elindeki mülkiyetin kullanım hakkının devredilmesi olanağını da beraberinde getirdi. Bu vahşi özellikler gösteren Türkiye kapitalizminde göçmenler için tutunma stratejisine dönüştürülebilecek olanaklar yaratmış, bir çok 3. dünya ülkesinde örnekleri görülen teneke mahallelerin oluşmasını engellemiştir. Türkiye’deki gecekondu hareketi sonucu oluşan kentsel çevre modern kentleşme ölçütlerine göre oldukça düşük nitelikli olsa da sıradan bir enformel süreç olarak değerlendirilmemelidir. Bu kentleşme süreci; devletin yetersiz konut, istihdam ve hizmet arzına karşı halkın geliştirdiği yaratıcı çözümler olarak değerlendirilebileceği gibi, kitleleri sisteme entegre etme boyutu göz ardı edilmemek koşuluyla göçmen ve çalışan sınıfların mücadelelerinin sonucu olarak da okunabilir. Üstelik geç kapitalistleşen bir ülkede sınıfsal konumların belirsizliğine rağmen, gecekondu hareketinin sınıfsal nosyonlar taşıdığı söylenebilir.¹⁰⁸

İkinci gruptaki farklılıklar ise büyük ölçüde modernleşme projesi çerçevesinde anlaşılabilir. Türkiye’deki modernleşme süreci, hem bir zoraki modernleşme hem de bedelsiz modernleşme olarak değerlendirilmektedir. Ulus yaratma fikri etrafında oluşturulmuş bir resmi ideolojinin topluma giydirilmeye çalışması olarak düşünülebilecek bu modernleştirme girişimi çeşitli zorluklarla ve dirençle karşılaşmıştır. Bu projenin toplum tarafından benimsenmemesi ve içselleştirilememesi bir çok alanda gözlemlenebilen sonuçlar yaratmıştır.

¹⁰⁸ Thompson göre “...ne zaman bir takım insanlar ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarları kendilerinininkinden başka ve genellikle karşı olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur. Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır” [2004: 40]. Bu bağlamda, Türkiye’deki gecekondu hareketinin de belirli dönemlerde sınıfsal bir hareket özelliği taşıdığı ileri sürülebilir.

Kent planlama da bu alanlardan biridir. Batıda aydınlanmanın önemli bir aracı olan planlama fikrinin Türkiye’de toplumsal olarak meşruiyet kazanamamasına bağlı olarak sürekli bir plan dışı kalma isteği ve çabası görülmektedir. Geç gelişen bir ülke olarak Türkiye kıt kaynaklarla ve hızla kentleşmeye çalışınca, modernleşme projesinden bazı tavizler vermek durumunda kalmış, oldukça düşük nitelikli bir kentsel çevre yaratmış, modernleşmenin bedelini ödememeye ya da azaltmaya çalışmış, ancak bu sağlıklı kentsel çevre çeşitli doğal afetlerle daha ağır bedeller ödenmesine yol açmıştır.

Türkiye’nin deneyimlediği kentleşme sürecini değerlendirecek olursak, devlet ve sınıfların ilişkilerinde zor ve iknaya dayanan hegemonik süreçlerin toplumu ve kentleri belirleme de özgün bir örneği oluşturduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’nin kentleşmesi, Türkiye’nin tarih boyunca dünya sistemi içindeki yeri ve uluslar arası işbölümü ile geç gelişme koşulları bağlamında anlaşılabilir. Türkiye örneği, geç kapitalistleşen, geç modernleşen ve yoğun göç baskıları altında hızla kentleşen ancak kaynakları kısıtlı bir ülkenin kentleşmesi olarak değerlendirilmelidir. Kentsel planlama, enformel süreçler, batı dışı modernlikler, akıl dışı uygulamalar bu özgünlük içinde görülmelidir. Benzer tarihsel ve coğrafi koşullara sahip ülkelerle kıyaslandığında bir başarı öyküsü olarak düşünülebilecek olan bu tuhaf ya da özgün modernleşmenin ise “giydirilmiş ve bedeli ödenmemiş bir modernlik” olduğu unutulmamalıdır. Türkiye modernleşmesi toplumun bir tercihi olmadığı ve bir anlamda zoraki bir modernleşme projesi olduğu için içselleştirilmesinde de sorunlar olmuştur. Kent planlama güçlü bir modernleştirme aracı olarak düşünüldüğünde bu proje ve araçlarının toplumsal meşruiyetlerinin yetersiz olduğu, zayıf bir ontolojiye yaslanmak zorunda kalmış olduğu için istenildiği ölçüde başarı sağlayamadığı söylenebilir. Hızla, kısa yoldan ve ucuza batılılaşmak, sanayileşmek ve kentleşmek isteyen Türkiye, modernleşme projesinin ancak “ucuz ve kötü bir taklidi”ni başarabilmiş, ve bu kalitesiz projenin kentleri her doğal afet karşısında yerle bir olmaya mahkum olmuştur. Bu felaketlerin en büyük mağdurları da tüm kentleşme sürecinin de kaybedenleri olan, düşük gelirli emekçiler olmuştur. Bu tabloya ve toplumsal uyum konusunda başarılı bir örnek olarak ortaya konan Türkiye’de eşitsizliğin ulaştığı seviyeye rağmen sisteme muhalefetin neden gelişemediğini

anlamak içinse hegemonya mücadelesinin tarihsel analizine ve özel olarak kentteki mücadelenin açıklanmasına gereksinim duymaktayız.

Cumhuriyet tarihi üzerine yapılan çalışmaların çoğu, 1923'ü önemli bir kırılma kabul etmekle birlikte, Osmanlı'dan devralınan mirası da yadsımaz. Yine, bu çalışmaların ortak noktası ikinci dünya savaşı sonrasının hem uluslar arası konjonktür hem de Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından farklı bir sürece karşılık geldiğini ve 1980 sonrasının da benzer şekilde hem ulusal hem de uluslar arası düzeyde yeni bir kırılmaya karşılık geldiğidir. Hegemonya yaklaşımıyla da bu üç dönemi ve bu dönemler boyunca devlet ve sınıfların ilişkilerini analiz etmek ve ayrıştırmak olanaklıdır. Bu değerlendirme, ilk dönemi hegemonyanın kuruluşu, ikinci dönemi hegemonyanın genişlemesi, son dönemi ise hegemonyanın yeniden inşası olarak ele almaktadır. Son dönemdeki yeni hegemonya, kapitalizmin küreselleşmesiyle ilişkili bir süreç olarak ele alınmakta, bu süreci sembolize eden Thatcherizm ve Reaganizm'in yerli versiyonu olarak gördüğü Özalizm'i incelemeye değer bir akım olarak değerlendirmektedir. Hegemonya mücadelesinin bu üç dönemi boyunca kentsel mekandaki tezahürleri, ne tür kentsellikler ürettiği de bize kent planlama uzmanlığının geldiği nokta ve geleceğine ilişkin önemli ipuçları vermektedir.¹⁰⁹

Bir aydınlanma projesi olan Cumhuriyet modernleşmesinin bunun akılcı bir aracı olan planlamayı da önemsemesi, Türkiye'de kent planlamanın kurumsallaşmasına yönelik girişimleri hızlandırmıştır. Öte yandan, bu kent planlamaya karşı çeşitli dirençler de söz konusu olmuştur. Pahalı bir süreç olan kentleşme için yeterli kaynakların bulunmadığı bir ortamda, sağlıklı kentleşme altyapıları yapılamamış, dengeli bir bölgesel kalkınma başarılamamıştır. Devlet kaynaklarını planlı bir kentleşmeye yatırmak yerine, süreci toplum ve piyasanın inisiyatifine bırakmış, piyasa kamu yararı ve sağlıklı kentleşme yerine kent rantından azami fayda sağlayan ve kısa sürede getirisi olan bir süreci tercih etmiş, toplum ise yüksek enflasyon ve

¹⁰⁹ Genel olarak 3 dönem olarak ele alınan bu süreçleri homojen ve tek kimlikli dönemler olarak ele almak belirli açılardan sığ bir yaklaşım olmaktadır. Örneğin 1980 sonrası dönemi salt Özalizm'e atıfla açıklamak anlamlı değildir. Özalizm oldukça önemli bir kimlik değişimine yol açmışsa da 1990'lar ve 2000 sonrasının kendine özgü ve birbirinden farklı toplumsal, ekonomik ve politik koşulları söz konusudur. Burada küreselleşme sürecinin neoliberal mantığının belirlediği bir dönem olarak ele alınan son dönem bu açılardan özel ve ayrıntılı bir inceleme ile analiz edilmeyi hak etmektedir.

eşitsizlik ortamında gayrimenkul sahipliğini bir tutunma aracı olarak görmüş, kent rantlarının yağmalanması sürecine katılmıştır. Devlet, toplum ve piyasa düzeyinde itibar görmeyen planlama bir meşruiyet krizi yaşamaya başlamış, bu kriz sonucunda tarafların üzerinde gizlice anlaştığı bir sözleşmeyle “enformel bir kalkınma ve kentleşme modeli” uygulanmaya başlanmıştır. Bugün kentleri planlamayı ikame eden bu enformel modelin bir sonucu olarak görmek olanaklıdır.

İmar Aflarının bu ikameler çerçevesinde önemli rol oynamıştır. Kentleşme ve kalkınma sürecinin kaybeden taraflarını sistemle bütünleştirebilecek sosyal refah devleti araçlarını üretemeyen devlet, kent rantlarının yağmalanmasına göz yumarak ve giderek de bu yağmayı organize ederek hegemonyasını güçlendirmiştir. Devlet ve devlet gücünü kullanan hükümetler, aflar aracılığıyla sorumluluklarından kaçmış, tepkilerden kurtulmuş, mağdur ettiği kesimleri suçlu kendisini bağışlayan konumuna oturtmuş ve hegemonya kurmuştur. İmar aflarını da çeşitli dönemler boyunca değerlendirmek ve tarafların rollerini ortaya koymak olanaklıdır. Buna göre, 1980 sonrası süreçler imar afları açısından da bir kırılma noktası olarak açıkça görülebilir. Bu dönemde arka arkaya çıkarılan, kapsamı sürekli gelişen ve hükümetler tarafından savunulan birer sistemik eklemlleme aracına dönüşen aflar, Türkiye’nin kentleşmesine damga vurmuştur. Toplumun bir çok kesimi tarafından desteklenen, faydalanılan bu süreci doğru okumak Türkiye kentleşmesinin hegemonik bir proje olarak anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır.

Kentleşme sürecini hegemonik yapan özellikler nelerdir ve bu süreç dönemselsel olarak nasıl kavramsallaştırılabilir?

Türkiye’de kentleşme egemen sınıfların lehine işleyen bir süreç olmuştur. 2. dünya savaşı sonrası, Marshall yardımına bağlı tarımda modernleşme politikalarının açığa çıkardığı işgücünün kentlere akın etmesi, bağımlı sınıfların oluşumunu doğurmuştur. Yeni kentliler, kentsel arsa, inşaat malzemesi, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarının önemli bir tüketici grubu olmakla birlikte, sanayi ve hizmetler için ucuz işgücü ve yerel politika için oy deposu işlevi görmüştür.

Kente enformel yollardan eklemlemeye çalışan bu kitlenin varlığı egemen sınıf açısından çeşitli faydalar doğurduğu için, modernleşme projesinden çeşitli tavizler verilmesine göz yumulmuş, toprağın yeniden dağıtım politikaları aracılığıyla kent rantlarına ortak edilen yeni kentliler hegemonik olarak içerilmiştir.

1950'lere kadar olan dönemde kentleşme hızının düşük olmasına bağlı olarak yeniden dağıtımın konusu genellikle kırsal tarım toprağı olmuştur. 1950- 1980 dönemi hızlı kentleşmeye bağlı olarak kentsel arsaya dönük ciddi bir talep söz konusu olmuş, kentsel arsanın yağmalanması sürecine göz yumulmuş ve ardı ardına çıkarılan imar aflarıyla yasallaştırılan gecekondü alanları sisteme dahil edilmeye çalışılmıştır. 1980 sonrası ise imar aflarının değişen niteliğine bağlı olarak yeniden dağıtımın öznesi kentsel arsaların üzerinde oluşan kent rantları olmuş, reel olarak ciddi kayıplar yaşayan kitlelere bir doğrudan gelir transfer mekanizması olarak işlev görmüştür. Özalizm'in damgasını vurduğu bu son dönemde yoksullaşan kitleler beş yıl içinde çıkarılan altı imar affıyla kentsel rantların yağmalanmasına ortak edilmiş ve hegemonya sürdürülebilmıştır. Ancak kendi kuyruğunu kemiren bu süreç 1990'lara gelindiğinde tıkanmaya başlamış, uyum ve mücadele olanaklarının ortadan kalması yeni yoksulluk biçimlerine yol açmaya başlamıştır.

Kentleşme sürecine ilişkin hegemonya mücadelesinde ne tür baskı ve ikna süreçleri söz konusu olmuş ve ne tür uyum, direnme ve mücadele stratejileri üretilmiştir?

Kentler göç süreciyle birlikte yeni kentlilere karşı kimi söylemsel ve pratik tepkisel politikalar oluşmaya başlamıştır. Yeni kentlilerin geri gönderilmesi, ceza ve vergilere çarptırılması, ayak bastı parası alınması vb. önerilmiş, kentle bütünleşemeyen bu kitlelerin yaşam biçimi ve kültürü çeşitli aşağılamalara ve hakaretlere maruz kalmıştır. Ayrıca oldukça kalitesiz ve konforsuz koşullarda yaşayan bu gruplar, sürekli yıkım tehlikesi altında varolmaya çalışmışlar ve her türlü kentsel hizmete erişmek için mücadele etmek veya kendi çözümlerini üretmek zorunda kalmışlardır.

Modernleşme kuramının öngördüğü ideal kentleşme sürecinin ucuz bir taklidini kendi imkanlarıyla gerçekleştirmiş olan yeni kentliler, gecekondü, dolmuş, kaçak

elektrik ve su kullanımı gibi çözümlerin yanı sıra zorluklara direnmek üzere etnik ve sınıfsal temelli geleneksel dayanışma ilişkileri de geliştirmişlerdir. Kitlesele oy güçlerini kentsel hizmetlere erişmek için kullanmış, kentsel rantı ele geçirerek kentli tüketici gruba dahil olmaya, kentlileşmeye çalışmışlardır.

Kimi zaman sistemle bütünleştirilmek üzere çeşitli tavizlerden yararlanan yeni kentlilerin rızasını kazanmak üzere geliştirilen politikaların yanı sıra baskı ve zor da gözlemlenmiştir. Sosyal ve mekansal olarak ayrıştırılan kentsel alanlara erişme olanakları kısıtlanan yeni kentliler, zaman zaman polis ve askeri kuvvetlerin açık şiddet sergilediği gecekondu mahallelerinde yaşamak durumunda kalmışlardır.

Sonuç olarak, Türkiye kentleşmesini hegemonik bir proje olarak görmek, kent planlama sisteminin de bu süreci yeniden ürettiğini kavramayı sağlamaktadır. Yasal, kuramsal ve pratik olarak ciddi bir birikime ulaşan kent planlamanın, kamu yararını gözetken, kullanım değeri olan insani yaşam alanları üretmeye dayalı gerçek kimliği konusunda yapılması gerekenler uzun süreden beri bilinmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için plancının kendinden başlayarak tarafları ve süreci sorgulaması, küreselleşme çağının mantığını kavrayarak siyasallaşması ve Gramsci'nin deyimiyle organik bir aydın olarak işlev görmesi gerekmektedir [Said, 1995: 22].

Kentleşmenin bilançosu değerlendirildiğinde ne tür bir gelecek tahayyülü söz konusu olmaktadır?

Türkiye kentleşmesi kendi coğrafyasındaki benzer ülkelerle ve geç gelişmekte olan diğer ülkelerle kıyaslandığında genel olarak başarılı örnekler arasında yer almaktadır. Yine de, Batı'da aydınlanma hareketlerinin sonucunda gelişmiş ve 200 yıl sürmüş olan kentleşme sürecini, devletin zorlamasıyla, kısıtlı kaynaklarla ve çok hızla başarmaya çalışmanın sakıncaları göze çarpmaktadır.

Buna rağmen, önemli bir kentleşme oranı yakalanmış, kent planlama yasası, kurumları ve eğitimi belirli bir düzeye yükselmiş, modernleşme projesinden çeşitli tavizler verilmiş olsa da kentli bir nüfus yapısına ulaşılmıştır.

Kentleşme süreci, egemen sınıfların lehine işleyen, bağımlı sınıfların konumunu gerçek anlamda iyileştirmemesine rağmen onları sisteme eklemleyen hegemonik bir süreç olarak yaşanmıştır. Ancak bu hegemonik kentleşme sürecinin tıkanma noktasına geldiği görülmektedir.

1980 sonrasında neo-liberalizmin yıkıcılığından etkilenen bağımlı sınıfların mağduriyetini gideren yeniden dağıtıcı mekanizmaların ortadan kalkması, diğer yandan yeni hegemonik rejimlerin daha acımasız sömürü biçimlerine yol açması, sürdürülemez bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Buna rağmen, beklentilerin aksine kitlesel eylemlerin ve toplumsal başkaldırının olmaması; yeni hegemonik rejimlerin ideolojik başarısının yanı sıra, hala ciddi biçimde uygulamakta olan baskı ve zor unsurlarının varlığına ve toplumsalın içe patlaması olarak değerlendirilebilecek gelişmelere bağlı olarak açıklanabilir. Bu içe patlama öyküleri medyanın rutin malzemesi olmaktadır, “neden sosyal patlama olmuyor” sorusu nahifçe ya da belki daha doğru bir ifadeyle aymaz bir biçimde dile getirilmektedir. Sorunun bu şekilde sorulması içe patlama olaylarını önemsizleştirerek doğallaştırmaktadır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bugün dünya çapında küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni muhalefet biçimlerinin, aşağıdan küreselleşme ve alternatif küreselleşme hareketlerinin bir dayanışma sürecine girmesi ve karşı hegemonik projeler üretebilmesi de olanaklı görünmektedir.

Hegemonik bir sürecin ürünü olan bugünün kentlerine alternatif olabilecek karşı hegemonik bir projelere şiddetle gereksinim duymaktayız. Bu projeyi geliştirecek olanlar, şüphesiz kentlilerdir. Plancı, bu karşı hegemonik projenin kuruluşunda bir toplum mühendisi ya da tekniker olarak değil, ancak organik bir aydın kimliğiyle yer alabilir.

Karşı hegemonik bir yaklaşımın kent tahayyülü kentleri kullanım değeri öncelikli olarak ele alan, kentsel adaleti ve kamu yararını merkeze koyan, kenti büyük bir kamusal alan olarak gören, baskı ve sömürünün olmadığı, özgür bir kenttir. Bu kenti gerçekleştirmek için hegemonyaya karşı siper savaşları¹¹⁰ vermek, yaşam alanlarının

¹¹⁰ Gramsci politikayı ve devrimci mücadeleyi toplumsal hayat içinde siperden siper verilen bir savaş olarak değerlendirmektedir: “Çağdaş demokrasilerin kitlesel yapısı, ister devlet örgütü olarak, ister

kullanım değerlerini savunmak gerekmektedir. Burada siper savaşları metaforu ile anlatılan kenti bir kamusal alan olarak tasarlayan ve eşitlikçi bir kent hukuku yaratmak isteyen toplumsal hareketlerin mücadele alanıdır. Kent planlamayı aşağıdan gelen taleplerin örgütlenmesi olarak ele alan bu yaklaşım sokağı, mahalleyi, kenti ve dünyayı evi olarak değerlendiren ve burada ortak yaşama kültürünü geliştirmek isteyen kitlelerin mücadelesini anlatmaktadır. Bu bağlamda siperler gündelik patriklerden söylemsel alana kadar bir çok soyut ve somut alandaki mücadele yerlerini tariflemektedir.

Karşı hegemonik bir kentleşme sürecinin kurgulanma olanakları nelerdir?

Kentlerin ve kent planlama sisteminin eksik ve yanlışları artık çok net bilinmektedir. Önemli olan, bunların bilinmesine rağmen neden düzeltilemediğini kavramsallaştırmaktır. Hegemonya yaklaşımı aracılığıyla sistemin nasıl işlediği ve kimlerin nasıl lehine sonuçlar ürettiği ve neden ısrarla savunulduğu görünür hale gelmektedir.

Bu noktada, yıllar boyunca tespit edilmiş ve sürekli tekrarlanmış ancak hegemonyanın dinamikleri değiştirilemediği için düzeltilememiş olan, sistemin eksiklerini, sorunların kaynağını ve akılcı bir kent planlama sistemi oluşturulabilmesi için gerekenleri tekrar hatırlamakta yarar vardır.

- Mekan üzerinde karar üretebilmek için öncelikle mevcut durumun bir envanteri gerekmektedir. Ulus-devlet ölçeğinde, yer altı ve yer üstü zenginliklerin, depremsellik ve diğer riskleri taşıyan yerlerin, orman, su havzası, flora, fauna vb. doğal kaynakların, toprak kabiliyetinin, mülkiyet dokusunun vs. yerini, niteliğini ve niteliğini saptamak, doğal ve fiziksel eşikleri belirlemek üzere kadastro çalışmalarının yapılması...

toplumun sivil yaşantısı üzerinde etki yapan kuruluşların bütünü olarak, politika sanatı alanında mevzi savaşındaki sürekli tahkimatı ve siperleri meydana getirir” [Gramsci, 1997: 310].

- Fizik mekanla ilişkili sektörel analizleri ve arazi kullanım ilkelerini belirleyen ulusal ölçekte bir kalkınma stratejisi planının yapılması, bu planının ilkelerinin uyulduğunu denetleyebilecek yetki ve donanımda bir birimin işlevsel kılınması...
- Ulus-devlet ve bölge ölçeğinden yerele dek uzanan kademeli birliktelik ilkesine uygun plan hiyerarşisinin ve sorumlu kuruluşların belirlenmesi, farklı ölçekler ve amaçlar için planlama türlerinin ve şehircilik yaklaşımının tasarlanması ...
- Bölge ölçeğinin ve il sınırlarının idari sınırlarla ilişkilendirilerek yeniden tanımlanması, ülke sınırlarının belediyeler ağı ile örülmesi, idari vesayetten kaynaklanan ikili yapının giderilmesi, yerel yönetimlerin yetki ve bütçe açısından güçlendirilmesi, devletin % 60'lara varan orandaki denetleyemediği mülkiyetini ve yetkilerini yerel yönetimlerle paylaşması...
- Bugün sayıları 25'i geçen planlama konusunda yetkili kurum ve kuruluşun eşgüdüm ve koordinasyonunu sağlayacak Şehircilik Bakanlığının kurulması...
- İmar yasasının, çağdaş bir anlayışla şehircilik mevzuatı olarak yeniden kurgulanması...
- Kentsel rantın vergilendirilmesi ya da kamuya pay aktarımı, sağlıklı ve hakça bir konut üretme ya da edindirme politikasının kurulması...
- Kentsel yatırım önceliklerinin belirlenmesinde katılımcı süreçlerin işletilmesi...
- Yıllardır gecekondur sorunu olarak adlandırılmış olgunun, sağlıklı konut stokunun sağlıklılaştırılması olarak görülmesi ve bu konuda belediyelerin etkin rol alması...
- Kentler için kentlilerin beklentilerine uygun vizyonların üretilmesi, kentsel projelerin eşgüdümü ve bütüncül plan yaklaşımının geliştirilmesi...
- Kente karşı suç kavramının net olarak tanımlandığı bir kent hukukunun oluşturulması...
- Kent planlarına yönelik yerel, bölgesel, ulusal ve ulus aşırı talepler ve emrivakiler konusunda şeffaf, esnek, müzakereci bir sürecin işletilmesi, plan ilkelerinin ihlalinin engellenmesi...
- Belirsizlik ve risk ortamlarına ve hızla değişen koşullara uyum sağlayabilmek üzere güvenilir bir kentsel veri tabanının oluşturulması ve alenileştirilmesi

- Katılımcı bir planlama sürecinin tasarlanması, toplumun örgütsüz kesimlerinin de temsiline olanak tanınması ve kentlilik bilincinin yaygınlaştırılması...
- Kamu yararı ilkesini merkeze koyan piyasa beklentilerinin farkında olan, sosyal adaletçi, sürdürülebilirlik, katılım, etkin yönetim, esneklik ve kaynakların etkin kullanımı ilkelerini savunan bir planlama anlayışının kurumsallaşması...

Bu ve benzeri önerilerin yaşama geçirilmesi gereksinimi, bir “Kentsel Rönesans” hareketi içinde önceliklerini korumaktadırlar. Bu listenin bir şikayet metni ya da iyi niyet dilekleri listesi olarak kalmaması için, devletin ve toplumun bu koşullara hazırlanması ve bunların hayata geçirilmesine yönelik prosedürel hazırlıkların yapılması konusunda kentbilimcilere önemli görevler düşmektedir.

2000’li yıllarda Türkiye’nin Şehircilik Sistematiğini nasıl kurumsallaştıracığının cevabını vermek çok zor değildir. Modernleşme yolunda kat ettiği yolda Türkiye, kentbilimci uzman kadrolar yetiştirmiş, sorunları teşhis etmiş ve çözüm için sistematik yaklaşımlar üretmiştir. Bu noktadan sonra yapılması gereken bu önerilerin gerçekleştirilmesi için politikalar üretmek, kamuoyu yaratmak ve mevcut sistemden pay alan kesimlere sürdürülemez bir eğilim içinde olduklarını ispatlamaktır.

Ancak, yeni bir sistematiğin hayata geçirilmesinin önünde başka temel güçlükler de vardır: “Kullanım değerini merkeze alan bir karşı projenin geliştirilmesinin önünde iktidar ilişkileri içindeki eşitsiz konumlanışın yarattığı önemli engeller vardır” [Şengül, 2002: 27]. Bugüne de ortaya atılan her yapısal reform talebi ve sistem eleştirisi, karşısında devletçi, milliyetçi, vatansever kimliğine bürünmüş bir egemen ideoloji bulmuştur. Devlet rantlarıyla beslenen bu egemen blok halkın seçimde oy vermesini, plana dava açabilmesini demokrasi ve katılım olarak görüyor ve bunu yeterli buluyor. Üstelik bu durumu doğallaştırmak ve yaygınlaştırmak üzere medyayı etkin biçimde kullanıyor. Egemen bloğun konumunu sarsacak ve devletin hoşlanmayacağı konular gündeme gelmezken, egemen bloğun görüşleri herkesin genel çıkarı olarak sunuluyor. Devlet her konuda olduğu gibi halkı için en uygun planlamaya karar vermeye çalışıyor [Karatepe, 2000: 29]. Bu noktada strateji devleti iktidarın merkezileştiği yer olarak değil, karşı hegemonik projelerin

gerçekleştirilmesi için mücadele verilmesi gereken bir alan olarak görmek gerekmektedir. “Söz konusu olan bir direniş stratejisi değil, bir karşı iktidar perspektifi ve projesidir. Bu yüzden, devlete karşı, devletin etrafında ve içinde mücadelelerin verilmesi ve projelerin geliştirilmesi bir zorunluluktur. Bu çerçevede yerel devlet önemli bir iktidar odağıdır” [Şengül, 2002: 27].

Öte yandan, 1980 sonrası politikalarla sistemin dışına itilmiş ve marjinalleştirilmiş nüfusun oranının giderek büyüdüğünü görmekteyiz. Halkına insanca yaşama koşulları sunamayan bir devletin, sağlıklı kentsel politikalar üretmesi olanaksızdır. Yaşamı boyunca çalışıp yasal yollardan konut edinebilecek kadar gelir elde edemeyen milyonlarca insanın olduğu bir ülkede kurulacak en güçlü sistemin bile sağlıklı bir kentsel gelişme üretmesi olanaksızdır. Sağlıklı, modern, mutlu kentler ve yaşam alanları üretilebilmesi için, öncelikle güçlü ve eşitlikçi bir devlet tasarımına gereksinim duyulmaktadır. Tez çalışması çerçevesinde “hegemonik devlet” olarak adlandırılan Türkiye’deki mevcut devlet tasarımının ve toplum yapısının sürdürülemezliği ortadadır. Türkiye’nin Şehircilik sistemi başta olmak üzere bir çok devrimi gerçekleştirmesi, bu hegemonik devlet anlayışının sona erdirilmesine bağlıdır. Bu ise henüz kendi aydınlanmasını yaşamamış, akla dayalı bir anlayışı benimsemeyen bir ülke için kısa erimde zor bir hedeftir.

Dünyanın soğuk savaş stratejileriyle yeniden bölgeselleştiği bir dönemde, kaynaklarını ve fırsatlarını bu derece akıldışı kullanan Türkiye için, oluşan yeni dünya haritasında bağımsız bir rol alma şansı giderek zayıflamaktadır. Ulus-devletin kaderinin dünya sistemi bağlamında belirlendiği bir dönemde, hem yerellerin hem de ulus-devletlerin küreselleşmenin empoze ettiği alternatifsizliklerle karşı karşıya olduğu gerçeğine rağmen, aşağıdan bir hareketin olanaklı olduğu görülmektedir¹¹¹.

¹¹¹ “Alternatifsizlik insanların tarihi yapma şanslarını ellerinden alındığı bir aşama değildir. Küreselleşme süreci bir mücadele sonucunda oluşan ve sürekli oluşum halinde bulunan bir süreçtir. Kimileri küreselleşmenin durdurulabilir olduğunu, bunun için sistemden bir çıkma, kopma (huruç) gerçekleştirilmesinin yeterli olduğunu söylerler. Diğer mücadele biçimlerini sistemi yeniden üreten tadilat süreçleri olarak görür ve bu yaklaşımları marksist sosyalist projeden vazgeçtiği, keynesçiliğe razı olduğu gerekçesiyle eleştirirler. Kimileri bu mücadele içinde küreselleşmenin demokratikleştirilmesi, iyileştirilmesi, insancılaştırılması, ve refah devleti kazanımlarının geri çağrılabilceğini düşünmektedir. Bazıları ise bu iki yaklaşımın ortasında bir yaklaşım belirler, küreselleşmenin radikal biçimde dönüştürülebileceğini ve bir karşı-küreselleşmenin olanaklı olduğunu düşünmektedir” [Çavuşoğlu ve Yalçın, 2003: 141].

Küreselleşme ve neo-liberalizm karşıtlığı henüz bir dizi memnuniyetsizliğin bir arada durması şeklindedir. Küreselleşme karşıtlığı, Laclau'nun hatırlattığı gibi zaman zaman 19. yüzyılda atölyelerdeki makineleri parçalayan Ludist hareketle benzerlikler göstermektedir.

Mevcut küreselleşmenin tepeden inmeciliğine karşı gelişen radikal taleplerini ve buna ilaveten küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenip de ayakta kalma savaşı veren kesimlerin mücadele biçimlerini aşağıdan küreselleşme olarak düşünmekteyiz. Aşağıdan küreselleşme, küreselleşmeyi yok saymayan, ancak onu bir mücadele alanı olarak gören ve kendi küreselleşme projesini kurmak isteyenlerin hareketidir [Hardt & Negri, 2001, Shaw [2001] ve Brecher, Costello & Smith, 2002]. Ancak bu hareketin bütünlüklü ve tek bir dinamiği yoktur. Aşağıdan küreselleşmenin ne olduğunu anlamak için ne olmadığına bakmak gerekmektedir: Aşağıdan küreselleşme, küreselleşmenin biraz demokratikleştirilse özünde iyi bir proje olduğunu düşünen iyimser reformistlerin ya da bir mücadele biçimi olarak sistemle tüm ilişkileri kesen bir izolasyon önerisinin benimseyeceği bir yöntem değildir. O mevcut sistemle sorunları olan, farklı nedenlerle sisteme karşı olan ve onu radikal biçimde değiştirmek isteyen kişi ve grupların yeni bir kamusalılığıdır¹¹².

Küreselleşme karşıtı organize harekete ilaveten, süreçten olumsuz etkilenen kesimlerin mücadele biçimleri de bu kapsamda değerlendirilebilir. Enformel sektör, her ne kadar zaman zaman küresel ekonomi tarafından kullanılıyor olsa da, bu mücadele alanlarının başında yer alır. Aynı şekilde, dünyanın pek çok yerinde farklı biçimlerde tezahür eden bizdeki kullanımıyla gecekondulaşma, toplumsal

¹¹² Aşağıdan küreselleşme çeşitli grupların taleplerinin eklemlenmesinin bir sonucudur: Köylüler, işçiler, yoksullar, kadınlar, eşcinseller, marjinaler, entelektüeller, az gelişmiş ülke vatandaşları, milliyetçiler, çevreciler, vb. talepleri ve sistem eleştirileri bir biraradalık yaratmasa da bir karşıtlıkta birleşiyor. Temelde 3 ayrı mücadele ekseninden söz ediliyor. Bunlardan birincisi: Ulusal bir duruş; ve yerel, ulus-devlet temelli bir mücadele öngörüyor, küreselleşmenin ulus-devletleri yok etmeyi hedeflediği ve bunun için onu zayıflattığını düşünüyor. Ulus-devletin güçlendirilmesi ve küresel sistemi denetleyen ulus-devletler sisteminin kurulmasını benimsiyor. İkincisi, ulus-devleti de sistemin bir baskı aracı olarak düşünüyor ve mücadelenin ulus ötesi ve giderek küresel düzeyde yürütülmesi gerektiğini, küreselleşmeyi kendi silahıyla vurmaya öneriyor. Üçüncü eksen de küreselleşmeye karşı kendi silahıyla mücadeleyi öneriyor. Ancak bu yaklaşım küreselleşmeyi merkeziz bir imparatorluk olarak düşündüğü için mücadeleyi de bu merkezizlik, çokluk ve ağ tipi örgütlenme şeklinde yürütmeye inanıyor.

dayanışmanın yarı-kurumsal hali sayılabilecek cemaatleşme eğilimleri hep bu ekseninde düşünülebilir. Azınlık nüfusların özellikle dünyanın en küreselleşmiş yerlerinde oluşturdukları destek ağları ve beraber yaşama konusundaki eğilimleri bir başka dinamiktir. Bu hareketlerin ya da oluşumların her hangi biri için olumlu sıfatını kullanmak yerine, bunların birer mücadele alanı yarattıkları gerçeğinin farkına varmak gerekiyor. Belki, küreselleşmenin farkında olmadıklarından, belki de organize olamadıklarından küreselleşme karşıtı grupların eylemlerinde henüz yer almayan bu gruplar, aslında varlıkları ile küreselleşme ile inatlaşmayı sürdürmektedir ve aşağıdan küreselleşmenin önemli dinamiklerini oluşturur.

“Küreselleşme sürecinin şu ana dek görülen sonuçları sermaye ve devletin ortak yaşam ilişkisini sürdürdüğü, ulus-devletin değil ancak onun özel bir türü olan sosyal refah devletinin sona erdiği söylenebilir. Devlet demokratik toplumlarda düzenleyici bir hegemonik rol almışken, demokratik olmayan, ya da demokrasinin düşük yoğunluklu yaşandığı ülkelerde polis devlet kimliğinden vazgeçmemişken, hala bir çok etnik grup ulus-devlet olma taleplerini sürdürmekteyken, ulus-devletin sonunun geldiğini söylemek hiç de inandırıcı değildir. Devletin varlığı ve varlık biçimi aşağıdan küreselleşmenin oluşum ve organizasyonunda belirleyici etkidir” [Çavuşoğlu ve Yalçın, 2003: 144].

Karşı hegemonik mücadele için radikal demokrasiyi öne çıkaran Laclau ve Mouffe “radikal demokrasinin sosyalizmin bir bileşeni değil, sosyalizmin bir radikal demokrasi tasarısının bileşenlerinden olduğunu hatırlatır” [1992: 219] ve “Solun hegemonik bir stratejisinin olanağı, demokratik zeminin terk edilmesinde değil, tersine, demokratik mücadeleler alanının bütün sivil topluma ve devlete uzatılmasında yatar” [1992: 217] diyerek sisteme karşı farklı kimliklerin eklemlendiği bir halk kutbu oluşturma'nın önemini vurgular: “...Bu potansiyel ancak toplumsalın açık, dikişsiz karakteri bütünüyle kabul edildiği zaman, bütünün ve öğelerin özcülüğü reddedildiği zaman açıkça görülebilir hale gelir ve hegemonya ancak o zaman sol politik analiz için temel bir araç olmaya başlayabilir” [Laclau & Mouffe, 1992: 235].

Ancak, alternatif girişimlerin uygulamaya girebilmesi için toplumsal bir dönüşüm ve bilinç sıçraması gerekmektedir. Bu ve benzeri önerilerin meşruiyet kazanacağı bir toplum tasarımı için toplumun tüm kesimlerine, özellikle de aydınlara bilginin demokratikleştirilmesi ve alenileştirilmesi noktasında büyük rol düşmektedir. Kentbilimciler, kuramsal çalışmaların yanı sıra sözü edilen toplumsal dönüşümü

destekleyecek süreçlerin örgütlenmesi, politikaların üretilmesi ve uygulanması için de çalışmalıdırlar.

Türkiye’deki kent planlama deneyiminin eksikleri ve kentleşme sürecinin eleştirisi yıllardır yapılmış ve halen yapılmaktadır. Uygulanması gereken politikalar da büyük ölçüde bilinmektedir. Bu politikaların uygulanması için siyasal gündemde daha ağırlıklı yer almasının koşulu olan toplumsal destek de oluşmaktadır. Ancak bu toplumsal muhalefetin örgütlenmesinde çeşitli sıkıntılar bulunmaktadır. Bu sıkıntıları aşmak için her ölçekte yürütülecek siper savaşlarına ve organik aydınlara gereksinim duyulmaktadır. Daha eşitlikçi kentler hayal eden kent plancılarının da siyasallaşması, toplumsal taleplerin örgütlenmesi ve dayanışma kültürünün geliştirilmesi için çalışması gerekmektedir.

Hiçbir konuda affa gerek kalmayan bir Türkiye’de yaşamak umuduyla...

KAYNAKÇA

ADORNO, Theodor W., *Minima Moralia*, Çev. O. Koçak - A. Doğukan, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

AĞAKAY, Mehmet Ali, [1966], *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara.

AKSOY, Hüsnü, [1994], *Devlet ve Demokrasi*, Yön Yayıncılık, İstanbul.

AKSOY, Suat, [1969], *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ALANKUŞ-KURAL, Sevda, [1995], “*Türkiye’de Medya, Hegemonya ve Ötekinin Temsili*”, *Toplum ve Bilim*, güz 67, İstanbul.

ALTHUSSER, Louis, [1994], *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Y. Alp – M. Özışık, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

AMİN, Samir, [1993], *Avrupamerkezcilik*, Çev. M. Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ANDERSON, Perry, [1988], *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Stratejisi*, Çev. T. Günersel, Alan Yayınları, İstanbul.

ANIK, Cengiz, [2000], *Siyasal İkna*, Vadi Yayınları, Ankara.

ARGIN, Şükrü, [1999], “*Modern Zamanlarda Sözü’n Statüsü*”, *Birikim*, sayı: 124, İstanbul.

ARIN, Tülay, [2004], “*Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu*”, *Neoliberalizmin Tahribatı* 2, Der. N. Balkan ve S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

ARISTOTELES, [2000], *Politika*, Çev. M. Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ARMAĞAN, Mustafa, [1997], *Şehir Asla Unutmaz*, İz Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

ATAAY, Faruk, [2002], “*Türkiye’de Neo-liberalizm ve Parlamenter Siyasetin Krizi*”, *Praksis Dergisi*, sayı : 5, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, [1952], *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 2. Cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1. Basım, Ankara.

AYDIN, Ali Rıza, [1996], “*Gözlerimi Yumarım Affımı Sunarım*”, *Planlama Dergisi*, sayı: 14, ŞPO Yayınları, Ankara.

AYDINGÜN, İ. - İÇDUYGU, A.- SİRKECİ, İ. [1998], *Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi*, Tarih Vakfı, İstanbul.

BALİ, Rıfat N., [2002], Tarz-ı Hayattan Life Style'a, İletişim Yayınları, İstanbul.

BARRETT, Michele, [1996], Marx'tan Foucault'a İdeoloji, Çev. A. Fethi, Sarmal Yayınları, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret, [1996], Paradigmanın İflası, Doz Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret, [1997], Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

BAŞKAYA, Fikret ve LEVENTOĞLU, Ömer, [1998], Rant ve Savaş Kısılcığında Türkiye Ekonomisi, Öteki Yayınevi, Ankara.

BATUR, Enis, [1995], '*Dünya Büyük Bir Mağaza*', Cogito, sayı 5, İstanbul.

BAUDRILLARD, Jean, [1998], Üretimin Aynası, Çev. O. Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

BAUMAN, Zygmunt, [1999a], Küreselleşme, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt, [1999b], Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, Çev. Ü. Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

BELGE, Murat, [1997], Türkiye Dünyanın Neresinde?, Birikim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

BELGE, Murat, [2000a], Sosyalizm, Gelecek ve Türkiye, 3. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, [2000b], 12 Yıl Sonra 12 Eylül, 4. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul.

BENEVOLO, Leonardo, [1995], Avrupa Tarihinde Kentler, Çev. N. Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul.

BENJAMİN, Walter, [1999], "*Paris: 19. Yüzyılın Başkenti*", Çev. T. Turan, Modernizmin Serüveni, Haz. Enis Batur, 3. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BERMAN, Marshall, [1999], Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Çev. Ü. Altuğ – B. Peker, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

BEŞİKTEPE, Celal, [1996], "*Kent Rantlarının Topluma Geri Döndürülmesi*", Özelleştirme Değil Kamulaştırma, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, [1998], “*Modernleşmenin ve Toplumsal Hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet’in İmarı*”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, [1999], “*Türkiye’nin Modernleşme Süreci İçinde Konut Üretimi*”, Bilanço 1923-1998, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, [2000], “*Bedelsiz Modernleşme*”, Mübeccel Kıray için Yazılar, Der. F. Atacan vd., Bağlam Yayınları, İstanbul.

BORA, Tanıl, [2000], “*Fatih’in İstanbul’u*” İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında, Der. Ç. Keyder, Metis Yayınları, İstanbul.

BORA, Tanıl, SÖKMEN, Semih, ve ŞAHİN, Kaya, Der. [2001], Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

BORATAV, K. - KEPENEK, Y. – TAYMAZ, E. – BALİ, T. – CANDAN, M.A.- ERTUĞRUL N.İ. [1998], ‘*Kamu İşletmeleri ve Özelleştirme Deneyimi: Sorunlar ve Politika Seçenekleri*’, Toplum ve Bilim, sayı 77.

BORATAV, Korkut, [1989], “*Türkiye’de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidarla İlişkileri*”, Marksizm ve Gelecek Dergisi, sayı 1, İstanbul.

BORATAV, Korkut, [1995a], İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut, [1995b], Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, 2. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut, [1995c], Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim, TAV, Alan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

BORATAV, Korkut, [1998], Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.

BOTTOMORE, Tom, [2001], Marksist Düşünce Sözlüğü, Çev. M. Tunçay, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

BOURDIEU, Pierre, [1995], “*Kamuoyu Yoktur*”, Kamuoyu Kimin Oyu, Der. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul.

BRECHER, Jeremy – COSTELLO, Tim – SMITH Brendan, [2002], Aşağıdan Küreselleşme, Çev. B. Kurt vd., Aram Yayıncılık, İstanbul.

BUĞRA, Ayşe, [2000], Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde, İletişim Yayınları, İstanbul.

BUĞRA, Ayşe, [2001], “*Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi*”, Toplum ve Bilim, sayı: yaz 89, İstanbul.

BUĞRA, Ayşe, ve KEYDER, Çağlar, [2003], Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi, UNDP Yayını, Ankara.

BUMİN, Kürşat, [1998], Demokrasi Arayışında Kent, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

CASTELLS, Manuel & PORTES, Alejandro, [1992], “*Başka Bir Dünya: Enformel Ekonominin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonuçları*” Planlama Dergisi, sayı:9, ŞPO Yayını, Ankara.

CASTELLS, Manuel, [1997], Kent, Sınıf İktidar, Çev. A. Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

CHALLAYE, Felicien, [1969], Mülkiyetin Tarihi, Çev. T. Aytuğ, 2. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

CHP [1999], “*Doğu ve Güneydoğu’da Zorunlu Göç: Somut Politikalar Çalışma Grubu Raporu*”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı, İstanbul.

COŞAR, Yakup, [1997], Sivil İtaatsizlik, Der. Y. Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ÇABUKLU, Yaşar, [2001], Kovulanın İzi, Metis Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur ve YALÇINTAN, Murat Cemal, [1999], “*Küreselleşme Sürecinde Merkezi Yönetim Diktası: Yerelin Alternatifsizliği*”, Yerinden Yönetim ve Metropolen Alanda Kentsel Yönetişim : Devlet-yerel yönetim ilişkileri Uluslararası Semineri, 2-3 Aralık 1999, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur ve YALÇINTAN, Murat Cemal, [2000], “*Üçüncü Yol: Bir İdeolojik Yeniden Adlandırma Süreci*”, Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye, Der. M.C. Yalçın, Buke Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, ÜNSAL, Fatma, ve ERBAŞ, A. Erdem, [2001], “*Küreselleşme Döneminde Toplumsal Uyum ve Mekansal Ayrışma: İstanbul Örneği*”, 6. International Metropolis Conference in Rotterdam, Luso-American Foundation Press, Lisbon.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, [2002], “*Türkiye’de Kent Planlama’nın Meşruiyeti Bağlamında Eğitim*”, Planlama Eğitimi Yeniden Düşünmek, Der. S. Turgut vd., ŞPO Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur ve YALÇINTAN, Murat C., [2003], Küresel Düşler Yerel Tabirler, yayımlanmamış çalışma.

ÇELENK, Halit, [2003], *Demokrasi Masalı*, İmge Kitabevi, Ankara.

ÇUBUK, Mehmet, [1999], *İmar Mevzuatından Şehircilik Mevzuatına Türk Şehirciliğine Sistemik Bir Yaklaşım Denemesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

ÇULHAOĞLU, Metin, [1996], *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*, Doruk Yayınları, Ankara.

DEBORD, Guy, [1996], *Gösteri Toplumu*, Çev. A. Ekmekçi – O. Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Erol, [2002], “*Yeni Kentli Ailelerde, Geçimlik Üretim ve Yoksulluk*”, *Planlama Dergisi*, sayı: 2002/1, Ankara.

DEMİRKAN, Tarık, Der. [1995], *Doğu Avrupa’da Özelleştirme*, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

DERRİDA, Jacques, [2001], *Marx’ın Hayaletleri*, Çev. A. Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

DİNÇER, İclal, [1997], “*Toplu Konuta Genel Bir Bakış*”, *Kent Gündemi Dergisi*, sayı: 2, ŞPO Yayını, İstanbul.

DPT [1996], *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler [1955-1995]*, DPT Yayınları, Ankara.

DUBEN, Alan, [2002], *Kent, Aile, Tarih*, Çev. L. Şimşek, İletişim Yayınları, İstanbul.

EAGLETON, Terry, [1996], *İdeoloji*, Çev. M. Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

EDGEELL, Stephen, [1998], *Sınıf*, Çev. D. Özyiğit, Dost Kitabevi, Ankara.

ENGELS, Friedrich, [1974], *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çev. O. Emre, Gözlem Yayınları, İstanbul.

ENGELS, Friedrich, [1992], *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, Ankara.

ERDER, Sema, [1996], *Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ERDER, Sema, [1997], *Kentsel Gerilim*, Um:ag Yayınları, Ankara.

ERDER, Nejat, KARAOSMANOĞLU, Attila, ÇİLİNGİROĞLU, Ayhan, ve SÖNMEZ, Attila, [2003], *Planlı kalkınma Serüveni*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ERDOĞAN, İrfan, [1999], “*Popüler Kültür, Kültür Alanında Egemenlik ve Mücadeleler*”, Popüler Kültür ve İktidar, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ankara.

ERDOĞAN, Nemci, [2001], “*Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar*”, Toplum ve Bilim, sayı: yaz 89, İstanbul.

ERDOĞAN, Recep Tayyip, [1997], Gecekondu Dosyası Röportajı, Kent Gündemi, sayı :1, ŞPO Yayını, İstanbul.

EROĞUL, Cem, [1991], Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Kitabevi, Ankara.

ERSOY, Melih, - ŞENGÜL, H.Tarık, [1997], “*Kalkınma Kuramlarında Kentler*”, Bilim ve Ütopya, Kasım sayısı, İstanbul.

ERSOY, Melih, [2001], “*Fiziksel Planlama Sistemimiz ve Doğal Afetler*”, Planlama Dergisi, sayı: 2001/3, ŞPO Yayınları, Ankara.

EVREN, Süreyya, ÖĞDÜL, Rahmi G., [2002], Başka Bir Dünya Mümkün, Stüdyo İmge Yayınları, İstanbul.

FEATHERSTONE, Mike, [1996], Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, [1998], “*Özne ve İktidar*”, Defter, sayı: 34, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, [2000], Büyük Kapatılma, Çev. I. Ergüden – F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FREUND, Peter, & MARTİN, George, [1996], Otomobilin Ekolojisi, Çev. G. Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FRIEDMAN, John, [1996], “*Sokaksız Bir Şehir*”, Birikim Dergisi, sayı: 86/87, İstanbul.

GAME, Ann, & METCALFE, Andrew, [1999], Tutkulu Sosyoloji, Çev. O. Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul.

GEDİKLİ, Bahar, [2003], “*Türkiye’de Ruhsatsız Yapılaşma ve İmar Afları Üzerine Bir Değerlendirme*”, Planlama Dergisi, sayı: 2003/2, ŞPO, Yayınları, Ankara.

GENRO, Tarso & SOUZA, de Ubiratan, [1999], Porto Alegre, Çev. B. Tanatar, WALD Yayınları, İstanbul.

GERAY, Cevdet, vd. [1973], Kent Toprakları Sorunu, Mimarlar Odası Yayın Komitesi, Gün Matbaası, İstanbul.

GERGER, Haluk, [1998], Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politigi, Belge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

GOTTDIENER, Mark., [2001], "*Kentsel Praksise Doğru*", Çev. H. Ç. Keskinok, Praksis Dergisi, sayı: 2, Ankara.

GÖRGÜLÜ, Zekai, [1998], "*Gecekonduunun Yasal ve Niteliksel Dönüşümü ya da Hisseli Bölüntülü Alanlar*", Göç, Kent ve Gecekondu, Der. Y. Dülgeroğlu – Z. Kerem, Birsan Yayınevi, İstanbul.

GRAMSCI, Antonio, [1997], Hapishane Defterleri, Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

GRAMSCI, Antonio, [1998], Komünist Partiye Doğru, Çev. Cemil A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul.

GÜLALP, Haldun, [1992], "*Sosyalizm Kavramındaki Yeni Eğilimler Üzerine Düşünceler*", Marksizm ve Gelecek, sayı: 5, İstanbul.

GÜLALP, Haldun, [1993], Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Çev. O. Akınhay - A. Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul.

GÜLER, Birgül Ayman, [2003], "*Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye*", Praksis sayı: 9, Ankara.

GÜNGÖR, Nazife, [1999], "*Giriş: Popüler Kültür Çıkmazı*", Popüler Kültür ve İktidar, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ankara.

GÜREL, Sümer, [1997], '*Gecekondu'dan Kaçak Kente*', Kent Gündemi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, sayı:1, yıl: 1, İstanbul.

HABERMAS, Jurgen, [1999], Kamusalın Yapısal Dönüşümü, Çev. T. Bora – M. Sancar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

HALL, Stuart & JACQUES, Martin, der. [1995], Yeni Zamanlar, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HALL, Stuart, [1998], "*Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler*", Kültür, Küreselleşme, ve Dünya Sistemi, Der: Anthony D. King, Çev. G. Seçkin – Ü.H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

HALL, Stuart, [1999a], "*Kültür-Medya ve İdeolojik Etki*", Medya-İktidar-İdeoloji, Der: Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara.

HALL, Stuart, [1999b], "*İdeolojinin Yeniden Keşfi*", Medya-İktidar-İdeoloji, Der: Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara.

HALL, Stuart, [1999c], “*Devlet ve Popüler Kültür*”, Popüler Kültür ve İktidar, Der: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ankara.

HALL, Stuart, [2000], “*Muhteşem Meçhule Gidiş Şovu*”, Çev. A. Özkazanç, Mürekkep Dergisi, sayı: 13, Ankara.

HAMBERG, Jill, [2001], “*Sosyalist Üçüncü Dünyada Konut Politikaları: Küba Deneyimi*”, Praksis Dergisi, sayı: 2, Ankara.

HARDT, Michael & NEGRI, Antonio, [2001], İmparatorluk, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

HARDT, Michael, & NEGRI, Antonio, [2003], Dionysos’un Emeği, Çev. E. Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David, [1997], Postmodernliğin Durumu, Çev. S. Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David, [2000], Spaces of Hope, Edinburgh University Press, Edinburgh.

HARVEY, David, [2001], “*Coğrafya’yı Yeniden İcat Etmek*”, New Left Review Türkiye Seçkisi, Everest Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David, [2003], Sosyal Adalet ve Şehir, Çev. M. Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

ILLICH, Ivan, [1992], Enerji ve Eşitlik, Çev. U. Uyan, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

İŞİK, Oğuz ve PINARCIOĞLU, M. Melih, [2001], Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.

İŞİK, Oğuz, [1993], “*Modernizmin Kenti/Postmodernizmin Kenti*”, Birikim no: 53, İstanbul.

İŞİK, Oğuz, [1994], “*Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması*”, Toplum ve Bilim, sayı 64-65, İstanbul.

İLHAN, Atilla, [1997], Hangi Küreselleşme, Bilgi Yayınları, 1. Basım, Ankara.

İNSEL, Ahmet, [1993], İktisat İdeolojisinin Eleştirisi, Birikim Yayınları, İstanbul.

İNSEL, Ahmet, [2001], “*İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri*”, Toplum ve Bilim, sayı: yaz 89, İstanbul.

İNSEL, Ahmet, [2004], Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili, Birikim Yayınları, İstanbul.

JAMESON, Friedrich, [1995], *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Verso, London.

JESSOP, Bob. vd., [1987], “*Otoriter Popülizm, İki Ulus ve Thatcherizm*” ve “*Thatcherizm ve Hegemonya Politikası*”, *Dünün ve Bugünün Defterleri*, Emperyalizmin Bunalımı Dosyası, Alan Yayıncılık, İstanbul.

KARADUMAN, Serdar, ve KUBİN, Gülten, [1996], *Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları*, ŞPO Yayınları, Ankara.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, [1998], “*Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiye Topraklandırma Kanununun Hikayesi*”, *Birikim*, sayı: 107, İstanbul.

KARATEPE, Şükrü, [2000], *İdeolojik Devlet Krizi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

KARPAT, Kemal H., [2002], *Osmanlı Modernleşmesi*, Çev. A. Z. Durukan – K. Durukan, İmge Kitabevi, Ankara.

KARTAL, S. Kemal, [1983], “*Türkiye’de Kentlileşme*” Yurt Yayınları, Ankara.

KAYGALAK, Sevilay, [2001], “*Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması*”, *Praksis Dergisi*, sayı: 2, Ankara.

KAZGAN, Haydar, [1995], *Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KAZGAN, Haydar, [1999], “*Yarının İstanbul’u*”, *İstanbul’un Dört Çağı*, Der. F. Türe, Yapı Kredi Yayınları 2. Baskı, İstanbul.

KELEŞ, Ruşen, [1996], *Kentleşme Politikası*, 3. baskı, İmge Yayınları, Ankara.

KESKİNOK, H. Çağatay, [1988], “*Kentsel Mekan Yaklaşımlarına Bir Örnek: Castells*”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt 8, sayı 1, Ankara.

KESKİNOK, H. Çağatay, [1996], “*Kentler, Rantlar ve Planlama*”, *Özelleştirme Değil Kamulaştırma*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KESKİNOK, H. Çağatay, [2001], “*Kent Planlamayı eşitlik ve Toplumsal Adalet Kavramları Çerçevesinde Yeniden Düşünmek*”, *Geleceği Planlamak*, TMMOB ŞPO Yayını, Ankara.

KEYDER, Çağlar, [1993], *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, [1998], “*1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu*”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Der. S. Bozdoğan - R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, [1999], “*Konut Piyasası: İformelden Küresele*”, Defter dergisi, sayı: 35, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, [2001], Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

KIRAY, Mübeccel [1995], ‘*Kentleşme ve Yeni Siyasal İslam*’, Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları, Boyut Kitapları, 1. Basım, İstanbul.

KIRBAŞ, Sadık, [1995], Kayıtdışı Ekonomi, Tesav Yayınları, Ankara.

KONGAR, Emre, [1998], 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, 13. Basım, İstanbul.

KORAT, Gürsel, [1997], Sokakların Ölümü, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOZANOĞLU, Can, [2002], Yeni Şehir Notları, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOZANOĞLU, Hayri, [1993], Yuppieler, Prensler ve Bizim Kuşak, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖSE, Ahmet, H., ve YELDAN, Erinc, [1998], ‘*Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri 1980-1997*’, Toplum ve Bilim, sayı 77.

KÖYMEN, Oya, [1999], “*Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları*”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

KUMAR, Krishan, [1999], Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, Çev. M. Küçük, Dost Yayınları, Ankara.

KÜÇÜKÖMER, İdris, [1969], Düzenin Yabancılaşması, Ant Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris, [1994], Halk Demokrasi İstiyor mu?, Bağlam Yayınları, İstanbul.

LACLAU, Ernesto & MOUFFE, Chantal, [1992], Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Çev. Ahmet Karam ve Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul.

LACOSTE, Yves, [1998], Coğrafya Savaşmak İçindir, Çev. A. Arayıcı, Özne Yayınları, İstanbul.

LATOUCHE, Serge, [1993], Dünyanın Batılılaşması, Çev. T. Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LEADBEATER, Charlie, [1995], “*İktidar Kişiyi*”, Yeni Zamanlar, Der. S.Hall – M. Jacques, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LEFEBVRE, Henri, [1998], Modern Dünyada Gündelik Hayat, Çev. I. Gürbüz, Metis yayınları, İstanbul.

LENİN, V. İ., [1995], Devlet ve Devrim, Çev. S. Kaya ve I. Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard, [2003], Demokrasinin Türkiye Serüveni, Çev. H. Aydoğan – E. Ermert, YKY, 2. baskı, İstanbul.

LOURAU, Rene, [2001], Bilinçaltında Devlet, Çev. I. Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LÖWY, Michael, [1999], Dünyayı Değiştirmek Üzerine, Çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

MANDEL, Ernest, [1998], Marksist Ekonomi Kuramına Giriş, Çev. A. Ünlü, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

MARCUSE, Herbert, [1991], Karşıdevrim ve Başkaldırı, Çev. G. Koca-V. Ersoy, Ara Yayıncılık, İstanbul.

MARDİN, Şerif, [1990], Osmanlı Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARKS, Karl & ENGELS, Friedrich, [1999], Alman İdeolojisi, Çev. Sevim Belli, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

MARKS, Karl & ENGELS, Friedrich, [2000], Komünist Manifesto, Çev. Dünya Armağan, 2. Baskı, Gelenek Yayınları, İstanbul.

MARKS, Karl, [1992], Felsefenin Sefaleti, Çev. A. Kardam, Sol Yayınları, Ankara.

MARKS, Karl, [1999], Ücret, Fiyat ve Kar, Çev. S. Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARTİN, Hans-Peter & SCHUMANN, Harald, [1997], Globalleşme Tuzağı, Çev. Ö. S. Kardana – M. Kahraman, Ümit Yayıncılık, Ankara.

McROBBIE, Angela, [1999], Postmodernizm ve Polüler Kültür, Çev. A. Özdek, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

MOUFFE, Chantal, [2002], Radikal Demokrasi, Çev. A.C.Aşkın, Epos Yayınları, Ankara.

MUNCK, Ronaldo, [2003a], Emegın Yeni Dünyası, Çev. M. Tekçe, Kitap Yayınevi, İstanbul.

MUNCK, Ronaldo, [2003b], Marks@2000, Çev. Y. Yusufoglu, Kitap Yayınevi, İstanbul.

MURRAY, Robin, [1995], “*Fordizm ve Post-fordizm*”, Yeni Zamanlar, Der. S. Hall-M. Jacques, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

NEBİLER, Halil, [1995], Medyanın Ekonomi Politikası, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.

OKTAY, Ahmet, [1994], Türkiye’de Popüler Kültür, YKY, 2. baskı, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, [1995], İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

OSKAY, Ünsal, [1996], “*Efendi/Köle İlişkisi Açısından Şiddet ve Görünümleri Üzerine*”, Cogito, sayı: 6-7, İstanbul.

OSKAY, Ünsal, [2000], Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

OWENS, E.J., [2000], Yunan ve Roma Dünyasında Kent, Çev. C. Bilsel, Homer Kitabevi, İstanbul.

ÖNCÜ, Ayşe, [2001], “*Sosyal Bilimlerde Yeni Meşruiyet Zemini Arayışları*”, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ÖZBEK, Meral, [1999], Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

ÖZBEK, Meral, [2000], “*129. Yılında Paris Komünü*”, Mürekkep Dergisi, Ankara.

ÖZBEK, Meral, [2001], “*Kamusal Mekanlar ve Kent Haritaları*”, XI Dergisi, İstanbul.

ÖZBEK, Meral, [2002], “*Kentsel Mekan, Toplum, Bilişsel Harita ve Planlama*”, Çevre Tümdür, Der. Deniz İncedayı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

ÖZBEK, Nadir, [2002], “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet*”, Toplum ve Bilim, sayı: 92, yıl: 2002, Ankara.

ÖZBEK, Sinan, [2000], İdeoloji Kuramları, Bulut Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, Gamze Yücesan, [2000], “*Hegemonik Fabrika Rejiminde Mavi Yakalı İşçiler*”, Toplum ve Bilim, sayı: 86, İstanbul.

ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl, [1996], Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

PAMUK, Şevket, [1994], Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

PAMUK, Şevket ve TOPRAK, Zafer, [1988], Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000, Yurt Yayınları, Ankara.

PORTELLİ, Hugues, [1970], Gramsci ve Tarihsel Blok, Çev. K. Somer, Savaş Yayınları, Ankara.

PROUDHON, Pierre Joseph, [1998], Mülkiyet Nedir?, Çev. V.G.Üretürk, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

REICH, Wilhelm, [1999], Dinle Küçük Adam, Çev. Z. Tığrek, 5. Basım, Öteki Yayınevi, Ankara.

RITZER, George, [1998], Toplumun McDonalddlaştırılması, Çev. Ş.S. Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

RITZER, George, [2000], Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Çev. Ş.S. Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SAID, Edward, [1995], Entelektüel, Çev. T. Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SANER, Ali İhsan, [2000], Devletin Rantı Deniz, İletişim Yayınları, İstanbul.

SARTWELL, Crispin, [1999], Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SAVRAN, Gülnur, [1999], “*Postmodernizm: Yepyeni Bir Evre mi? Bir Eğilimin Mutlaklaştırılması mı?*”, Defer, sayı: 38, Metis Yayınları, İstanbul.

SAYBAŞILI, Kemali, [1999], Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Doruk Yayınları, Ankara.

SCHIVELBUSCH, Wolfgang, [2000], Keyif Verici Maddelerin Tarihi, Çev. Z. A. Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara.

SCOTT, James C., [1995], Tahakküm ve Direniş Sanatları, Çev. A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SENCER, Muzaffer, [1999], “*Toprak Reformu Çabaları ve Tartışmaları*”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

SENNETT, Richard, [1996], Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev. S. Durak – A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SENNETT, Richard, [2002a], Ten ve Taş, Çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.

SENNETT, Richard, [2002b], Karakter Aşınması, Çev. B. Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SHAW, Randy, [2001], Aktivistin El Kitabı, Çev. B. Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SOJA, Edward, [1999], Postmodern Geographies, Verso, 6th. İmp., London.

SOJA, Edward, [2002], “*Postmetropolis Üzerine Altı Söylem*”, 20. Yüzyıl Kenti, Der. ve Çev. B. Duru ve A. Aklan, İmge Yayınları, Ankara.

SÖKMEN, Polat, [1994], Gelişme Sürecinde Kentsel Planlama Etkinliğini Sınırlayan Stratejik Nedenler: Türkiye Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MSÜ, İstanbul.

SÖNMEZ, Mustafa, [1992], Doğu Anadolu’nun Hikayesi, Arkadaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

SÖNMEZ, Mustafa, [1998], Bölgesel Eşitsizlik, Alan Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZ, Mustafa, [2001], Gelir Uçurumu, Om Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZ, Mustafa, [2003], İşte Eseriniz!, İletişim Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZ, Tului, [1994], “*Ey! Sevgili İstanbul Nereye*”, İstanbul Dergisi sayı: 11, İstanbul.

STEWART, Micheal, [1993], “*Keynesçi İktisat Öğretisi*”, Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, Der. K. Saybaşıllı, Çev. Ş. Kut, Bağlam Yayınları, İstanbul.

STOKES, Martin, [1998], Türkiye’de Arabesk Olayı, Çev. H. Eryılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul.

SWINGEWOOD, Alan, [1996], Kitle Kültürü Efsanesi, Çev. A. Kansu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

ŞAYLAN, Gencay, [1995], Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Kitabevi, Ankara.

ŞENGÜL, Tarık, [1998], Hegemonya ve Kent Mekanı: Ankara Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Kent.

ŞENGÜL, Tarık, [2000a], “*Üçüncü Yol, Kent Mekanı ve Yerel Topluluklar*”, Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye, Der: M.C. Yalçınan, Büke Yayınları, İstanbul.

ŞENGÜL, Tarık, [2000b], “*Sosyal Adalet, Kent Mekanı ve Küreselleşme*”, Küreselleşme, Kent Planlama, Der. İ. Dinçer, YTÜ Yayınları, İstanbul.

ŞENGÜL, Tarık, [2001], Kentsel Çelişki ve Siyaset, WALD Yayınları, İstanbul.

ŞENGÜL, Tarık, [2002], “*Planlama Paradigmalarının Değişimi üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme*”, Planlama Dergisi, ŞPO Yayını, Ankara.

ŞENGÜL, Tarık, [2003], “*Yerel Devlet Sorunu ve Yerel Devletin Dönüşümünde Yeni Eğilimler*”, Praksis, sayı: 9, Ankara.

ŞENSES, Fikret, [1998], ‘*Kriz, Dış Yardım ve Neoliberal Politikalar*’, Toplum ve Bilim, sayı 77.

ŞENSES, Fikret, [2001], Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.

ŞENYAPILI, Önder, [1978], Kentlileşen Köylüler, Milliyet Yayınları, İstanbul.

ŞENYAPILI, Tansı, [1978], Bütünleşememiş Kentli Nüfus Sorunu, ODTÜ Yayınları, Ankara.

ŞENYAPILI, Tansı, [1996a], “*Yeni Sorunlar/Eski Çözümler: Kentsel Mekanda Bir Gecekondu Yolculuğu*”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Der. Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞENYAPILI, Tansı, [1996b], 1980 Sonrasında Ruhsatsız Konut Yapımı, TOKİ, Ankara.

ŞENYAPILI, Tansı, [1998], “*Cumhuriyet’in 75. Yılı, Gecekonduyunun 50. Yılı*”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ŞENYAPILI, Tansı, [2000], “*Enformel Sektör*”, Yoksulluk, Tesev Yayınları, İstanbul.

TABAK, Faruk, [1999], “*Dünya Ekonomisi ve İnmelleşme Süreci*”, Defter, sayı: 35, İstanbul.

TANKUT, Gönül, [1993], Bir Başkentin İmarı, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

TANYELİ, Uğur, [1999], “*Cumhuriyet İstanbul’u*”, İstanbul’un Dört Çağı, Der. F. Türe, YKY, 2. baskı, İstanbul.

TEKELİ, İ., ve İLKİN, S., [1974], Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İ., ve İLKİN, S., [1977], 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İ., ve İLKİN, S., [1999], “*Tarımsal Teknoloji’de İlk Gelişmeler: İlk Makineleşme*”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İ., GÜLÖKSÜZ, Y., ve OKYAY T., [1976], Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir, Cem Yayınevi, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, [1991a], “*Türkiye’nin Son Otuz Yıllık Kent Planlama Deneyinin Kuram Uygulama İlişkisi Bakımından Değerlendirilmesi*”, 11. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu, Kitabı, ŞPO Yayını, İzmir.

TEKELİ, İlhan, [1991b], Kent Planlaması Konuşmaları, TMMOB-MO Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan, [1992], “*Kentsel Topraklarda Mülkiyet Kurumunun Varlığının Toplumsal Sonuçları ve Yeniden Düzenleme Olanakları Üzerine*”, Planlama Dergisi sayı: 9, ŞPO Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan, [1994a], “*Şehir Planlama Mimarlık Mühendislik Üzerine Sürülmüş Bir Krema Değildir*”, Planlama Dergisi 25. yıl özel sayısı, ŞPO Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan, [1994b], “*Gecekondu*”, İstanbul Ansiklopedisi, cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, [1996], “*Türkiye’de Çoğulculuk Arayışı ve Kent Yönetimi Üzerine*”, Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne, WALD Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, [1998], “*Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması*”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Der. S. Bozdoğan - R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, [2000], “*Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine*”, Yoksulluk, Tesev Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, [2001], Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitabevi, Ankara.

TEKİN, Latife, [1998], Berci Kristin Çöp Masalları, Metis Yayınları, 8. baskı, İstanbul.

TERCAN, Binali, [1994], “*Türkiye’de Gecekondulaşma Evriminin Yasalarla İlişkisi*”, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Belediyeler Dergisi, sayı: 24, Ankara.

TERCAN, Binali, [1996], “*Günümüze Değin İmar Afları*”, Planlama Dergisi, sayı: 14, ŞPO Yayınları, Ankara.

TEZEL, Yahya S. [1994], Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

THOMPSON, Edward Palmer, [2004], İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çev. U. Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.

THORNLEY, Andy, [2000], “*Thatcherizm’den Üçüncü Yol’a: İngiltere’de Planlamaya Yaklaşım*”, Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye, Der: M.C. Yalçın, Buke Yayınları, İstanbul.

TİMUR, Taner [1992], ‘*Osmanlı Mirası*’, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: İ.C.Schick-E.A.Tonak, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

TOFFLER, A. & TOFFLER, H. [2000], ‘*Zenginlerin İsyanı*’, Yüzyılın Sonu, Der: N. Gardels, Çev. B. Dişbudak, İşbankası Yayınları, İstanbul.

TOKER, Bitlin, [1997], “*Adaletsiz Gelir Dağılımına ve Kapitalist Sömürüye Karşı Bir Özgürleşme ve Demokratikleşme Süreci Olarak İstanbul’a Göç ya da Katılımcı Demokrasi Yolunda Bir Özyönetim Modeli*”, Kent Gündemi, sayı: 1, İstanbul.

TOKİ [2003], Toplu Konut İdaresi İstatistikleri, www.toki.gov.tr

TOPRAK, Zafer [1995], Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TURNER, Bryan, [1997], Eşitlik, Çev. B.S. Şener, Dost Yayınevi, Ankara.

TÜNAY, Muharrem, [2002], “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, Çev. N. Güveloğlu-D. Dinler, Praksis, sayı: 5, Ankara.

TÜREL, Ali, [1997], “*Türkiye’de Devletin Konut Sektörünü Destekleme Mekanizmaları*”, Planlama dergisi, sayı: 1997/1, Ankara.

TÜREL, Oktar, [1999], “*İktisadi Gelişme Süreçleri*”, Bilanço 1923-1998, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

TÜRKSOY, H. Cengiz, [1996], “*İmar Affı mı?!*”, Planlama Dergisi, sayı: 14, ŞPO Yayınları, Ankara.

UNDP, [2003], Human Development Report, www.undp.org

URRY, John, [1999], Mekanları Tüketmek, Çev. R. G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

UYŞAL, Yıldız, [1994], “*Çarpık Kentleşmenin İlegal Yüzü*”, İstanbul Dergisi, sayı: 11, İstanbul.

ÜSTÜNDAĞ, Nazan, [2003], “*Ehlileştirilmiş Yoksulluğumuz, Millileştirilmiş Yolsuzluğumuz*”, Cogito, sayı: 35, İstanbul.

ÜŞÜR, Serpil Sancar, [1997], İdeolojinin Serüveni, İmge Kitabevi, Ankara.

WALLERSTEIN, Immanuel, [1998], Liberalizmden Sonra, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel, vd., [1998], Sosyal Bilimleri Açın: Gulbenkian Komisyonu Raporu, Çev. Ş. Tekeli, Metis Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

WHITE, Jenny B., [1999], Para ile Akraba, Çev. A. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

WILLIAMS, Raymond, [1990], Marksizm ve Edebiyat, Çev. E. Tarım, Adam Yayınları, İstanbul.

YALÇINTAN, Murat C., [1996], “*İmar Affı, Yasadışılığın Meşrulaştırılması ve Kentsel Siyaset*”, Sosyal Demokrat Değişim, sayı: 4, İstanbul.

YALÇINTAN, Murat C., Der., [2000], Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye, Büke Yayıncılık, İstanbul.

YALMAN, Galip L., [2002], “*Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa*”, Liberalizm, Devlet, Hegemonya Der. E. Fuat Keyman, Everest Yayınları, İstanbul.

YEĞİN, Metin, [2004], Topraksızlar, İletişim Yayınları, İstanbul.

YELDAN, Erinç, [2001], Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

YENAL, Hatice Deniz, [1999], “*İnformel Ekonominin Uluslararasılaşması: Bavul Ticareti ve Laleli Örneği*”, Defter, sayı: 35, İstanbul.

YERASİMOS, Stefanos, [1992], Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, 3. kitap, Çev. Babur Kuzucu, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

YILDIRIM, Engin, [2000], “*Türkiye’de Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları*”, Toplum ve Bilim, sayı: 86, İstanbul.

YILMAZ, Ahmet, [2002], Kapitalist Devleti Anlamak, Aykırı Yayınları, İstanbul.

ZİLELİ, Gün ve TEKİN, İlkin, [1995], Türkiye... Sosyal Patlamaya Doğru, Kaos Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Eric Jan, [2000], Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

EK 1: ÖZGEÇMİŞ

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

UYRUĞU	Türkiye Cumhuriyeti	
DOĞUM TARİHİ ve YERİ	30.05.1974, KONYA, TÜRKİYE	
CİNSİYETİ	Erkek	
İKAMETGAH ADRESİ	Cihannuma Mah. Şehit Kazım Sok. Çınar Apt. No: 8/5 BEŞİKTAŞ – İSTANBUL, TÜRKİYE.	
Ev Telefon	(+90) 212 261 14 14	
İŞ ADRESİ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 80040 FİNDIKLI – İSTANBUL, TÜRKİYE.	
İş Telefon	(+90) 212 252 16 00-297	
Fax	(+90) 212 251 75 67	
e-mail	erbatur@msu.edu.tr	

EĞİTİM DURUMU	
Lise	1985 – 1992 Konya Meram Anadolu Lisesi
Lisans	1992 - 1996 Mimar Sinan Üniversitesi (MSU), Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (70/100 Ortalama)
Yüksek Lisans	1997 - 1999 Mimar Sinan Üniversitesi (MSU), Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Planlama Programı (91.25/100 Ortalama)
Doktora	1999 - 2004 Mimar Sinan Üniversitesi (MSU), Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik Programı
YABANCI DİL	İngilizce: akıcı 1996 A level FCE of Cambridge 1998 (Kasım) 77 KPDS 2000 (Mayıs) 6.5 IELTS
BİLGİSAYAR BİLGİSİ	Standart PC donanımları hakkında genel bilgi, Windows 95 – 98 ve 2000 işletim sistemleri, Microsoft Word, Excel, Power Point, Internet Explorer ve Outlook Express.
ÜYELİKLER	1995-1996 METROPOLİTEN KENTSEL İNCELEME KULÜBÜ (MEKİK-MSU) Üyesi 1996-1997 KENT DİNAMİKLERİ ENSTİTÜSÜ (KEDE) Kurucu Üyesi 1996- ŞEHİR PLANCILARI ODASI Üyesi 1998-2003 ŞEHİRCİLİK EĞİTİMİNİ VE ARAŞTIRMALARINI GELİŞTİRME DERNEĞİ (ŞEAGEDER) Üyesi 1998-2003 TÜRKİYE MÜSİKİ ESERİ SAHİPLERİ MESLEK BİRLİĞİ (MESAM) Üyesi 2001- INTERNATIONAL SOCIETY OF CITY AND REGIONAL PLANNERS (ISOCARP) Üyesi 2003- MÜZİK ESERİ SAHİPLERİ GRUBU (MSG) Üyesi
ALDIĞI GÖREVLER	1995 - 1996 MSÜ-MF-ŞBPB Öğrenci Temsilciliği 1998 - 2000 MSÜ-MF-ŞBPB Araştırma Görevlileri Temsilciliği 1998 - 2001 MSÜ-MF-ŞBPB Dış Atölyeler Koordinatörlüğü 1998 - 2000 ŞEHİR PLANCILARI ODASI İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu Yedek Üyesi 2000 - 2002 ŞEHİR PLANCILARI ODASI İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu Asil Üyesi

KATILDIĞI PLANLAMA ÇALIŞMALARI	
Katıldığı Proje Çalışmaları	• 1992-93 Yalıköy/Podima (Lisans 1) • 1993-94 Muratlı-Tekirdağ (Lisans 2) • 1994-95 Karamürsel-Bursa (Lisans 3) • 1995-96 Tekirdağ (Lisans 4) • 1998-99 Bursa Batı Planlama Koridoru (Yüksek Lisans) • 1998-99 Manisa (Araştırma Görevlisi-L4) • 1999-00 Denizli (Araştırma Görevlisi-L4) • 2000-01 Balıkesir (Araştırma Görevlisi-L4) • 2001-02 Polonezköy (Araştırma Görevlisi-L2) • 2002-03 Hereke (Araştırma Görevlisi-L2) • 2003-04 Sapanca (Araştırma Görevlisi-L2)
Katıldığı Atölye Çalışmaları	• 1998 Eylül ISOCARP 8. Young Planners Workshop, Azores-Portugal. • 1998 Ekim BME-MSU Workshop, Budapest. • 1999 Nisan LSE-MSU Workshop, İstanbul. • 1999 Mayıs MSU Workshop, İstanbul. • 2000 Nisan HGU-MSU Workshop, İstanbul. • 2000 Mayıs MSU Workshop, İstanbul. • 2000 Ekim MSU-Dicle Üniversitesi Workshop, Diyarbakır. • 2000 Ekim MSU-Çukurova Üniversitesi Workshop, Adana. • 2001 Nisan MSU-HKU-DAU Workshop, İstanbul. • 2002 Nisan MSU-Cardiff University Workshop, İstanbul.
Katıldığı Yarışmalar ve Alınan Ödüller	• 1998 Uluslararası Gelibolu Barış Parkı Yarışmasında (Prof. Dr. Mehmet Çubuk Ekibiyle) Eşdeğer Mansiyon. • 1998 Milliyet Gazetesi Türkiye Toplumsal Dönüşümün Önündeki Engeller Yarışması (E. Küçükler – S. Polat ile birlikte) • 2003 Kadir Has Üniversitesi “Globalleşen Dünyada Türkiye’nin Yeri” Yarışması (M.C. Yalçınan ile birlikte) • 2003 TISK ve Milliyet Gazetesi “Büyük Türkiye Ekonomisi için Üretim ve İstihdam Politikaları Yarışması (M.C. Yalçınan ile birlikte)
Projeler ve Özel Çalışmalar	• 1994 Staj Projesi Çerçevesinde Hereke Marina Önü Park Alanı ve Piknik Alanı Düzenlemeleri Proje ve Uygulamaları • 1996 Kent Dinamikleri Enstitüsü Araştırmaları Kapsamında İstanbul’da Ücretsiz Toplu Taşıma Projesi • 1998 MSÜ Döner Sermaye Ekibiyle Görükle Ek İmar Planı • 1998 MSÜ Döner Sermaye Ekibiyle Karadeniz Ereğlisi Kıyı Revizyon Planı • 1999 Marmara Depremi Sonrası Gölçük-Hisareyn ve Değirmendere-Örcünler Çadırkentleri Gönüllü Planlama Çalışmaları • 2003 Midyat Yaz Okulu Planlama Çalışması Danışmanlığı (Çekül ve Mekik Ortak Organizasyonu) • 2004 Seçim Coğrafyası ve Yerel Siyaset konulu MSÜ Araştırma Projesi (A:E:Erbaş ve M.C. Yalçınan ile birlikte)
AKADEMİK ÇALIŞMALAR	
Yazdığı Tezler	• 1996 Planlama Felsefesine Tarihsel Bir Bakış, Tekirdağ Örneği (Lisans Bitirme Ödevi MSÜ) • 1999 Küresel Kent Bağlamında İstanbul Metropolünün İrdelenmesi ve Küresel Potansiyellerinin Analizi Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi MSÜ) • 2004 Hegemonik Bir süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi (Doktora tezi MSÜ)

Sunduğu Bildiriler	• 1995 Kasım “Sürdürülebilir Turizm ve Turizm Planlamasına Ekolojik Yaklaşım Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, <u>19. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu</u>, Alanya. • 1996 Nisan “Planlama Etiği Açısından Küreselleşme İdeolojisi”, <u>1. Planlama Öğrencileri Buluşması</u>, ITU, İstanbul. • 1998 Mayıs “Tekno-totaliter Toplumun Kamusalılık Krizi Olarak Kentsel Alanda Hız ve Değişen Tasarım İlkeleri”, <u>9. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu</u>, MSU, İstanbul. • 1998 Eylül “Sea Transportation in the City of Istanbul”, <u>34. International Planning Congress ‘Land and Water’</u>, Azores (A.Erdem Erbaş ile birlikte). • 1998 Ekim “Küreselleşme Yarışında Oportünist Kentler”, <u>1. Metropolen Alanlar Planlama Sorunları Sempozyumu</u>, YTU, İstanbul. • 1999 Kasım “Küresel Mekanın Ekonomi-politiği: Küreselleşme Döneminde Mekan Kavramına Kentbilimsel Bir Bakış”, <u>23. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu</u>, YTÜ, İstanbul. • 1999 Aralık “Küreselleşme Sürecinde Merkezî Yönetim Diktası: Yerelin Alternatıfsızlığı”, <u>Devlet-Yerel Yönetim İlişkileri Uluslararası Semineri</u>, GSÜ, İstanbul(Murat C. Yalçınan ile birlikte). • 2000 Mart “The Crisis of Planning in Turkey: Government to governance in the case of Istanbul-Bursa-Denizli”, <u>Planning Research 2000 Congress</u>, LSE, Londra. (T. Tekkökoğlu & A. E. Erbaş ile birlikte). • 2001 Kasım “Social Cohesion And Spatial Segregation In Globalisation Era: The Case Of Istanbul”, <u>6. Metropolis Congress</u>, Rotterdam. (F. Ünsal ve A. E. Erbaş ile birlikte). • 2002 Şubat “Türkiye’de Kent Planlama’nın Meşruiyeti Bağlamında Eğitim” <u>II. Planlama Kongresi</u>, YTÜ, İstanbul.
Yayımladığı Makaleler	• 1996 Nisan, “Habitat Unundan Ekmek”, MEKİK. • 1996 Nisan, “Kültürel Miras Tartışmalarının Sonu” MEKİK. • 1998 Haziran, “Sille Yardım Bekliyor”, Mimarlık. • 1998 Kasım, “Anadolu Hisarı”, Kent Gündemi. • 1999 Mayıs, “Küreselleşmeyle Tek Kültüre Doğru”, SDD. • 1999 Eylül, “Toplumsal Takiyye Sözleşmesi”, SDD. • 2000 Mart, “Nihilizm ve Türkiye”, SDD. • 2000 Eylül, “Gerçeklik-Güç-Nihilizm-Olumlama”, İnsancıl Ütopya, Der. Sümer Gürel, içinde, s: 127-175 MSÜ Yayınları. • 2000 Kasım, “3.Yol: Bir İdeolojik Yeniden Adlandırma Süreci”, 3.Yol Arayışları ve Türkiye, Der. Murat Cemal Yalçınan, içinde, (M.C.Yalçınan ile birlikte), s: 147-161. BÜKE Yayınları. • 2002 Kasım, “Social Cohesion And Spatial Segregation In Globalisation Era: The Case Of Istanbul”, 6. Metropolis Congress Book, (F. Ünsal ve A. E. Erbaş ile birlikte). • 2004 Ocak, “Kentsel Müzik Üzerine”, Kent Gündemi.
Ar. Gör. Olarak Katıldığı Dersler	• 1998 - 2001 L1-Şehircilik Tarihi (Prof. Dr. Mehmet Çubuk) • 1998 - 2001 L1-Planlamaya Giriş (Prof. Dr. Mehmet Çubuk) • 1998 – 2001 L3-Planlama’da Yeni Yaklaşımlar (Dr. Polat Sökmen) • 1998 – 2001 L4-Planlama Atölyesi (Dr. Polat Sökmen) • 1998 – 2001 L4-Atölye Kuram Dersi (Dr. Polat Sökmen) • 1999 - 2001 L3-ÜlkeBölge Metropolitan Planlama (Doç.Dr.Güzin Kaya) • 2000 – 2004 YL-Kente Senografik Yaklaşım (Halit Refiğ) • 2001 – 2002 L4-Kentsel Politikalar (Dr. Fatma Ünsal) • 2001 - 2003 L2-Kent Planlama Kuramları 1 (Doç.Dr. Akın Eryoldaş) • 2001 - 2003 L2-Kent Planlama Kuramları 2 (Doç.Dr. Akın Eryoldaş) • 2001 – 2004 L2-Planlama Atölyesi (Prof. Dr. Güzin Konuk) • 2002 – 2004 L1-Araştırma Yöntemleri (Doç. Dr. Akın Eryoldaş) • 2003 – 2004 L1-Kent Planlamaya Giriş (Y.Doç.Dr. Teoman Tekkökoğlu)

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU - ÖZGEÇMİŞ 2004

Diğer Akademik Faaliyetler	• 2001 Haziran “İstanbul’da Kentiçi Ulaşım Sempozyumu” Bilim Kurulu Üyesi, İstanbul. • 2001 Eylül “Konut Kurultayı” Düzenleme Kurulu Üyesi, İstanbul. • 2003 Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Düzenleme Kurulu Üyesi
-----------------------------------	--